Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Umjetnost i religija prahistorijskih Japoda

Raunig, Branka

Juzbašić, Dževad

2004

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/items/2ead3e4c-c564-4d8a-99aa-1069bc8dfb48

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE
АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

DJELA

KNJIGA LXXXII

Centar za balkanološka ispitivanja
Knjiga 8

Branka Raunig

UMJETNOST I RELIGIJA PRAHISTORIJSKIH JAPODA

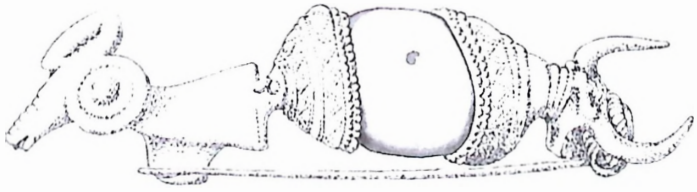

SARAJEVO 2004

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE
АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

DJELA

KNJIGA LXXXII

Centar za balkanološka ispitivanja
Knjiga 8

Branka Raunig

UMJETNOST I RELIGIJA PRAHISTORIJSKIH JAPODA

Urednik
Dževad Juzbašić
redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

SARAJEVO 2004

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE
АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

MONOGRAPHS

VOLUME LXXXII

Center for Balkan Studies
Volume 8

Branka Raunig

ART AND RELIGION OF PREHISTORIC YAPODI

Editor
Dževad Juzbašić
member of the Acadamy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina

SARAJEVO 2004

SADRŽAJ

Predgovor 5
UMJETNOST I RELIGIJA PRAHISTORIJSKIH JAPODA 7
Uvod 7
JAPODI 11
BOGOVI OD GLINE 25
A. Na posudama 25
B. Predstave na piramidalnim tegovima 34
C. Terakote - Bogovi od gline 38
Ripač i šire susjedstvo 45
GOVOR BRONZE 67
A. Predstave predmeta 67
B. Životinjske predstave 77
C. Ljudske predstave 116
Muške figure 117
Ženske figure 124
Figure neodređenog pola 132
Ljudske maske 135
Dijelovi ljudskog tijela 140
Kompozitne predstave 142
Razvoj japodskog stila 146
JANTAR I STAKLO 175
Jantar 175
A. Životinjske predstave 175
B. Ljudske predstave 180
Staklo 185
A. Životinjske predstave 185
B. Ljudske predstave 187
Import Baltika 188
PRIČE SA KAMENA 191
Ljudska figura 192
Sepulkralni objekti 196
Dekorativni elementi 202
A. Ornamenti 203

B. Predstave predmeta 204
C. Životinjske predstave 212
D. Ljudske predstave 218
Sadržaj i rekonstrukcija figuralnih scena 222
Problemi datiranja 230
DUHOVNOST JAPODA 253
RESUME 261
Art and Religion of Prehistoric Yapodi 261
Introduction 261
Yapodi 261
Territory 261
History 262
Settlements, Way of Living and Agriculture 263
Necropolis and Way of Burying 263
Chronology and Periodization 263
Cults and Religion 264
Social System 264
Fine Art in Yapodi's Creativity 264
Gods of Clay 264
Ripač and broader neighbourhood 266
Bronze speech 267
Amber and glass 269
Stories in stone 269
Sepulchral Objects 270
Yapodi's spirituality 271

Bibliografija 275
Indeks pojmova 295
Bilješka o autoru 301

PREDGOVOR

Ova knjiga je nastala kao rezultat četrdesetogodišnjeg istraživanja japodske kulture, prvenstveno na prostoru sjeverozapadne Bosne, odnosno na širem prostoru oko srednjeg toka rijeke Une, ali i sveukupnih ostataka japodske etničke zajednice na teritoriji koja je obuhvatala i današnju Liku i Gorski Kotar u republici Hrvatskoj, a možda i Belu Krajinu u Sloveniji. Sadržaj knjige predstavlja nešto skraćeni i, najnovijim podacima, dopunjeni tekst doktorske disertacije predate marta 1992.godine, na studiju arheologije Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, ali zbog rata u Bosni i Hercegovini (1992-1995), odbranjene tek 1997.g.

Dugogodišnji rad na položaju kustosa u Bihaćkom muzeju (sada Muzej Unsko-sanskog kantona) obuhvatio je brojna terenska istraživanja, čije sam rezultate objavila kroz niz članaka u stručnim časopisima. Kako sam bila jedini arheolog na prostoru od cca 5.000 km² obrađivala sam sve vrste arheoloških nalaza počev od prahistorije, preko antike do kasnog srednjeg vijeka, ali je moj osnovni interes tokom čitavog radnog vijeka bio usmjeren prvenstveno na materijalne ostatke kulture plemena Japoda, najstarijih, po imenu poznatih, stanovnika sjeverozapadne Bosne, koji su ovdje živjeli tokom željeznog doba, u posljednjem mileniju stare i u prvim vijekovima naše ere. U Bihaćkom polju su već ranije bili otkriveni kameni spomenici sa monumentalnim likovnim ukrasima (i sama sam imala sreću da iskopam posljednji nađeni primjerak japodske umjetnosti na kamenu), te je i moje interesovanje zaokupljala umjetnost koju su Japodi stvarali. Kako je umjetnost vijekovima bila vezana uz religije, odnosno u službi religija, nastojala sam da otkrijem i u japodskoj umjetnosti tragove duhovne osnove, odnosno elemente religijskih vjerovanja. Ta istraživanja i razmatranja iznosim u ovoj knjizi na uvid prvenstveno arheolozima i historičarima, ali i kompletnoj javnosti.

Na ovom mjestu želim još jedanput da se zahvalim onim osobama koje su me podržavale i pomagale od mojih prvih razmišljanja o ovoj temi, a kojih više nema među nama. To su na prvom mjestu moj suprug, akademik, prof. dr Borivoj Čović, koji je na izvjestan način bio moj "privatni mentor" i čiji su savjeti i kritike na pojedine dijelove teksta, bili od neprocjenjive koristi i značajno doprinijeli kvalitetu djela. Zatim mom bratu i majci, dr Vladimiru i Mili Raunig, koji su utjecali na mene da ne posustanem onda kada sam se susretala sa raznim problemima, kao što je npr.

nedostatak literature. Isto tako dugujem zahvalnost i akademicima prof. dr Dragoslavu Srejoviću i prof. dr Milutinu Garašaninu, koji su sa mnogo dobre volje iščitali ovaj tekst i veoma povoljno ga ocijenili.

Od kolega arheologa posebnu i neizmjernu zahvalnost dugujem gospođi Ruži Drehsler-Bižić, koja mi je nesebično dala na upotrebu crteže relevantnih figuralnih objekata iz svoga neobjavljenog kataloga japodskih nalaza. Takođe se zahvaljujem koleginicama Lidiji Bakarić, Dubravki Balen-Letunić i dr Nives Majnarić-Pandžić za pruženu pomoć prilikom pregleda japodskih nalaza sa prostora Hrvatske u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

II

Dužna sam zahvalnost i kolegi Slobodanu Kudri koji je sa velikim trudom i pažnjom izradio crteže nekoliko stotina japodskih objekata, prema mojim predlošcima, čime je knjiga znatno dobila na kvaliteti. I najzad zahvaljujem se gospođi mr Lidiji Fekeži, ne samo za njeno izvanredno višekratno gostoprimstvo u Sarajevu, već i za raznovrsnu tehničku pomoć u fazi priprema za publikaciju knjige.

Takođe, zahvalnost dugujem i kolektivu nekadašnjeg Regionalnog muzeja Pounja, sada Muzeja Unsko-sanskog kantona u Bihaću u kojem sam provela najveći dio svoga radnog vijeka na istraživanju japodske materijalne i duhovne kulture.

Ova knjiga je objavljena zahvaljujući razumijevanju i pomoći od strane Fondacije za izdavaštvo – Fondacije za nakladništvo Sarajevo i njenom predsjedniku Odbora povjerenika Fondacije, gospodinu Ivanu Lovrenoviću, kao i članova Odbora, te Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnostni Bosne i Hercegovine, kao i direktora Centra gospodina prof. Dževada Juzbašića, koji su ocijenili vrijednost ponuđenog rukopisa i značajnom podrškom omogućili publikovanje.

Bihać, 2004. godine

Branka Raunig

UMJETNOST I RELIGIJA PRAHISTORIJSKIH JAPODA

UVOD

Prikazivanje ljudskih ili životinjskih figura bilo kojim načinom likovnog izražavanja postojalo je od najstarijih perioda ljudske historije, od pećinskih crteža paleolitskog čovjeka, skulptura i figurina neolitika, kroz metalne periode prahistorije, preko antike i srednjeg vijeka sve do naših dana. U pojedinim periodima ili u pojedinim društvenim zajednicama elementi figuralike bivali su više ili manje potisnuti ornamentalnim, geometrijskim načinom izražavanja likovnosti. Likovno stavaralaštvo u bilo kojem obliku sadržavalo je u sebi izuzetnu mnogoznačnost, te je, prilikom arheoloških istraživanja, svaki objekt koji sadži elemente figuralnog privlačio posebnu pažnju, predstavljao svojevrstan izazov za što dubljim i potpunijim prodiranjem u unutrašnji sadržaj, u simbolična značenja i duhovni smisao figuralnog oblika.

Kao što u pojedinim epohama ili užim periodima preteže figuralno nad geometrijskim i obrnuto, tako su i neke društvene zajednice bile manje, a neke više "osjetljive" prema figuralnom izražavanju. Japodi predstavljaju jednu od takvih prahistorijskih populacija na sjeverozapadnom Balkanu u čijem je kulturnom izrazu sadržana snažna figuralna komponenta. Ova tendencija japodske kulture najvećim brojem do sada poznatih primjeraka usmjerena je na primijenjenu umjetnost i sitnu plastiku, ali na ograničenom broju objekata dostiže nivo monumentalne figuralne umjetnosti visokog dometa. Ogromnu većinu figuralnih objekata kreirali su sami Japodi, bez obzira na utjecaje sa širih alpskih, mediteranskih i podunavskih prostora. U isto vrijeme, većina prahistorijskih populacija u bližem i udaljenijem susjedstvu, svoju likovnost manifestira razvojem geometrijskog stila, dok malobrojni figuralni objekti uglavnom predstavljaju uvozne objekte, a rijetko domaće stvaralaštvo.

Sa razvojem historiografije i arheologije u našoj zemlji, uz ostale prahistorijske kulture i skupine plemena, i Japodi su privukli intenzivniju pažnju istraživača već u posljednjim decenijama XIX vijeka. Interes historiografa bio je usmjeren na podatke koje donose antički izvori o borbama protiv Rimljana, kao i na podatke antičkih itinerera, na osnovu čega su razmatrani odnosi Japoda prema Rimu i određivana japodska teritorija. Krajem istog vijeka, u vezi s osnivanjem muzeja u Sarajevu i

Zagrebu, i na teritoriji Japoda organizirana su velika iskopavanja značajnih arheoloških lokaliteta, čime je pažnja usmjerena na karakteristične ostatke njihove kulture. Među nalazima su se pojavili i figuralno oblikovani objekti, od kojih su neki odmah izazvali interesovanje najeminentnijih stručnjaka toga vremena.[1]

Vrijeme između dva svjetska rata nije pogodovalo arheološkim istraživanjima, ali i u tom periodu pojavljivali su se pojedinačni nalazi, uglavnom kamenih objekata iz perioda rimske vlasti, a ponekad i objekti autohtone japodske kulture, među kojima su najznačajnije japodske kamene urne.[2] U to vrijeme objavljeni su i nalazi iz Vinice u Sloveniji, za koje se smatralo da takođe pripadaju japodskoj kulturi, [3] a rasprave ili dijelove rasprava o pitanjima vezanim za Japode objavljuju i drugi autori.[4]

Poslije drugog svjetskog rata počinje serija sistematskih istraživanja japodske kulture. Pregledaju se poznati, otkrivaju novi arheološki lokaliteti, organiziraju veća arheološka iskopavanja, naročito na području Bihaćke kotline i Like. Kao reztultat ovih istraživanja pojavila su se nova saznanja i novi materijal, među kojima i čitav niz figuralno oblikovanih i ukrašenih objekata (ulomci kamenih urni sa figuralnim predstavama, figure na metalu, figurine od jantara, neke predstave na keramici) koji je zahtijevao i omogućavao kompleksnije interpretacije ne samo novih, već i ranijih nalaza, pa čak dopuštao i sintetiziranje rezultata, što je dovelo do toga da se kulturom, umjetnošću i historijom Japoda bavi čitava plejada istraživača.[5] Kroz rasprave je osvijetljena historija Japoda, ocrtani su obrisi japodske teritorije, razvoj i fizionomija

---

[1] Brunšmid, 1897, 163-164; isti, 1901, 63-72; Ćurčić, 1898, 617-656: isti, 1908, 149-179; Hoernes, 1892, 7-11; isti, 1895, 516-518; Kohen, 1829, 35-85; Ljubić, 1881, 11-14; isti 1885, 1-11; isti, 1895, 516-50; 1889, 192 .; Patsch, 1896, 113-139; isti, 1898, 335-364; isti, 1900, 111; Radimský, 1893, 237-308; 369-466; 575-636; isti, 1893a, 129-138; isti, 1894, 495-520; 1894a, 697-710; Tomaschek, 1880, 497-528; 545-567; Veith, 1914, 112.

[2] Sergejevski, 1936, 211-226; isti, 1939, 7-14; isti, 1938, 95-113; 1943, 133-160.

[3] Ložar, 1934, 5-91. Danas je pripadnost nekropole u Vinici kulturi Japoda stavljena pod znak pitanja.

[4] Degrassi, 1930, 261-299; isti, 1931, 455; Dobijaš, 1929, 303 ; Mayer, 1936, 137-182; isti, 1940, 189-199; isti, 1941, 69-73; Oštir, 1929, 87-1133; Pick-Schmid, 1924, 277-308; Truhelka, 1941, 135.

[5] Alföldy, 1964, 55-104; isti, 1965, 233 ; Benac, 1984, 144-147; Čović, 1976, 133-167; Čremošnik, 1956, 127-136; ista 1957, 127-1412; ista 1957a, 217-234; ista 1959, 103-111; Drechsler-Bižić, 1956, 36-51; ista, 1958, 35-60; ista, 1961, 67-114; ista, 1962, 195-312; ista 1964, 69-72; ista 1983, 374-389; ista 1987, 391-441; Gabrovec, 1965, 21-63; isti, 1964, 215- 252; Jovanović, 1984, 70-78; Katičić, 1964, 9-58; isti, 1965, 53-76; isti, 1972, 126-127; Kozličić, 1980, 124-126; isti, 1982, 15-32; isti, 1983, 109-118; isti, 1990, 417 str.: Laviosa Zambotti, 1954, 304-309; Marić, 1964, 177-213; isti, 1968, 5-79; isti, 1975, 39-44; Mirosavljević, 1957, 5-20; isti, 1959, 47-53; Raunig, 1968, 81-98; ista, 1968a, 99-105; ista, 1972, 23-51; ista, 1981, 141-161; ista, 1982, 1-14; Rendić-Miočević, 1953, 211-226; isti 1982, 1-10; isti, 1984, 65-80; Sergejevski, 1950, 45-93; isti 1965, 119-142; Srejović, 1963, 49-85; Stipčevvić, 1962, 294-297; isti, 1963, LX str.; isti 1981, 5-204; Suić, 1960, 464-465; isti, 1975, 109-118; Vasić, 1965, 149-162; isti, 1967, 220-229; isti 1967, 47-57.

materijalne kulrture, kao i pojedini segmenti duhovnosti. Od objekata likovnog karaktera iz japodske zaostavištine posebnu pažnju su privlačili objekti od kamena - japodske urne - kojima je posvećeno više rasprava, dok su oni od drugih materijala većinom obrađivani u sklopu ukupnog prikaza nalaza sa pojedinih iskopvanja.

U ovom tekstu prikazane su i interpretirane sve vrste objekata sa karakteristikama figuralnosti nađene na japodskoj teritoriji, prvenstveno one koje se mogu pripisati japodskom stvaralaštvu, ali isto tako i importovani objekti koje su Japodi upotrebljavali. Kako umjetnost nastaje u okvirima ukupnog kulturnog izraza neke zajednice kao integralni dio, prethodno će biti prikazana dosadašnja saznanja o teritoriji i historiji Japoda (koliko se mogu rekonstruisati na osnovu antičkih literarnih i arheoloških izvora), o hronologiji i periodizaciji arheološke građe, o naseljima i privredi, nekropolama i načinu sahranjivanja, društvenom uređenju, kultovima i religiji Japoda, pa i o njihovoj umjetnosti.

ANU BiH
АНУ БиХ

Japodski nakit iz groba u Kuduzovićima kod Ostrošca na Uni

JAPODI

Među prahistorijska plemena na sjeverozapadnom Balkanu spadaju i Japodi, čiji su pripadnici nastanjivali relativno veliki prostor. Utvrđeno je da su se Japodi kao etnička grupa formirali na ovom tlu i da nisu znatnije mijenjali prvobitno područje. Koliko je moguće zapaziti, razvoj japodske kulture išao je ravnomjerno, bez nekih izrazitijih preloma. Čak ni tako značajan historijski događaj kao što je rimska okupacija japodske zemlje nije doveo do oštrih promjena u materijalnoj kulturi. Objekti rimske provincijalne mode upotrebljavaju se ravnopravno s domaćim oblicima, a dostignuća rimske civilizacije, posebno u duhovnoj oblasti (latinski jezik i pismo, kultovi, vjerovanja idr.) prihvataju u početku samo gornji slojevi japodskog društva. Tokom viševjekovne rimske vlasti Japodi su svakako u znatnoj mjeri romanizovani, ali su ipak sačuvali neke elemente sopstvene kulture koje su, u periodu Seobe naroda, predali starim Slovenima, sa čijim doseljenjem na naše prostore u potpunosti nestaje japodski identitet.

Teritorija. Pitanje prostora koji su Japodi nastanjivali rješavano je pretežno na osnovu podataka iz antičkih izvora, ali i uz pomoć do sada otkrivenih, po mnogo čemu, specifičnih materijalnih ostataka njihove kulture. Smatra se, da su Japodi naseljavali veliko područje koje je obuhvatalo: širi prostor oko srednjeg toka Une kod Bihaća u Bosni, današnju Liku i Gorski Kotar u Hrvatskoj i, možda, Belu Krajinu u Sloveniji.[6] Naravno, teško je sa sigurnošću određivati preciznije granice, s jedne strane zbog neravnomjerne i nedovoljne istraženosti, a sa druge stoga što se mora računati i s jačim ili slabijim miješanjem neposredno susjednih plemena u graničnom pojasu, kao i sa činjenicom da plemenske granice nisu predstavljale stalnu i čvrsto fiksiranu liniju u smislu današnjih granica. Također, treba računati sa proširivanjem ili smanjivanjem teritorija jedne plemenske zajednice na račun susjeda u različitim periodima njene historije. Smatra se, da je južna granica prema Liburnima išla dolinom rijeke Zrmanje, zatim jugozapadno i zapadno masivom Velebita, mada je još uvijek otvoreno pitanje da li su Japodi u nekom periodu svoje istorije držali dio obale Jadranskog mora u današnjem Podgorskom kanalu.[7] Iako su o tome mišljenja podijeljena, preteže ono po kome su Japodi prije bili primorci nego pomorci, posebno

[6] Ljubić, 1886, 38-50; Hoernes, 1888, 243-245; Čović, 1976, 134; Drechsler-Bižić, 1987, 392-394.
[7] Suić, 1967, 45-49; Kozličić, 1983, 1o9-117.

s obzirom na vjekovnu talasokratiju neposrednih susjeda Liburna.[8] Čini se, da su između Japoda i Liburna postojali manje više prijateljski odnosi, s obzirom na arheološki dokumentovanu dosta intenzivnu i dugotrajnu razmjenu dobara. Na sjeverozapadu, sjeveru i sjeveroistoku, prema Kolapijanima, Karnima i Histrima japodska zemlja protezala se do planine Snežnik i gornjih tokova Mrežnice, Korane i Gline. Sudeći po antičkim vijestima o zajedničkim pohodima na rimske gradove Akvileju i Tergeste, izgleda da su među plemenski odnosi Histra, Karna i Japoda, bar povremeno, bili takvi da su omogućavali određeni nivo saradnje. Granica prema istoku stavlja se na desnu obalu Une, obuhvatajući, vjerovatno i sjeverozapadne obronke planine Grmeč između Bihaća i Bosanske Krupe. Istočno susjedstvo Japoda (područje Sanskog Mosta), vjerovatno je pripadalo plemenu Mezeja.[9] Upoređivanjem do sada poznatih arheoloških nalaza iz okoline Bihaća i iz porječja Sane, uprkos nevelikoj udaljenosti (oko 60 km), između tih područja nije dokumentovana značajnija razmjena, pa se može opravdano pretpostaviti da međusobni odnosi nisu bili prijateljski. Ipak, nedovoljna istraženost prostora između Une i Sane ne dozvoljava, za sada, sigurniju definiciju odnosa između Japoda i Mezeja. Prema novijim istraživanjima, na prostor oko današnjeg Bosanskog Petrovca smiješta se, doduše tek u rimsko doba, pleme Deria, a u dolini gornjeg Unca (današnji Drvar) pleme Sardeata.[10] Sasvim jugoistočno (područje Bosanskog Grahova), susjedi Japoda bili su Dicioni. O ova tri plemena malo se zna, jer su pisani izvori oskudni a arheološka istraženost sasvim nedovoljna.

U geomorfološkom i klimatskom pogledu japodska zemlja je pretežno brdsko-planinska s obiljem šuma i kraškim poljima, sa dolinama rijeka koje teku prema sjeveru ili poniru. Najveći vodeni tok je rijeka Una čija dolina predstavlja prirodni putni pravac između panonske nizije na sjeveru i jadranske obale na jugu. Oblast pripada kontinentalno-planinskoj klimi s oštrim zimama i povremenim prodorima mediteranskih utjecaja. Viši dijelovi su pogodovali stočarstvu, a u rječnim dolinama i pojedinim kraškim poljima bilo je uslova za zemljoradnju.

Historija. Razvoj japodske kulture odvijao se, približno, tokom posljednjih hiljadu godina stare ere. Za starije periode malobrojni nalazi ne omogućuju ni okvirnu skicu događanja. Nekoliko nalazišta ranog bronzanog doba pokazuju određene srodnosti, ali još nisu dovoljni za potpuniju sliku toga vremena.[11] Tek iz srednjeg i kasnog bronzanog doba, od polovine drugog milenija stare ere, iz vremena koje je neposredno prethodilo formiranju japodskih plemena, istraženo je jedno značajno

[8] Čović, 1976, 134; Drechsler-Bižić, 1987, 393; Kozličić, 1983, 111.

[9] Bojanovski, 1988, 266-267; 304-306, iznosi mišljenje da je i područje Bosanske Krupe pripadalo Mezejima.

[10] Isto, 250-265.

[11] Forenbacher, 1987, 72; Drechsler-Bižić, 1970, 111-117; Raunig, 1987, 53-54.

nalazište – pećina Bezdanjača kod Vrhovina u Lici.[12] Mada se nalazi iz Bezdanjače ne mogu proglasiti japodskim, vjerovatno je da su potomci toga stanovništva krajem drugog i početkom prvog milenija stare ere učestvovali u etnogenezi Japoda. Istom vremenu u Lici pripadju i neki drugi lokaliteti.[13] Na području Like kasno bronzano doba (kraj II i početak I milenija st.e.) predstavlja početak formiranja japodskih plemena i japodske kulture u čemu učestvuju dva glavna kulturna elementa: stariji, vjerovatno autohtoni, i mlađi koji, po svemu sudeći, potječe iz Panonije, sa prostora kulture polja s urnama. Osnivaju se prva naselja na prirodno zaštićenim uzvišenjima - gradine koje će u slijedećim periodima predstavljati osnovni tip japodskog naselja. Tokom starijeg željeznog doba na manje više određenom prostoru stvara se specifični kulturni facijes koji predstavlja kulturu Japoda. Vjerovatno je moralo biti manjih sukoba, manjih ratova na plemenskim granicama ili unutar japodskih plemena, inače snažno utvrđivanje naselja ne bi bilo potrebno, o čemu nema sigurnijih tragova. Strani, tačnije modni objekti dospijevali su vjerovatno mirnim putem, trgovinom ili razmjenom. Otvoreno je pitanje da li su trgovački kontakti Japoda izlazili izvan okvira neposrednog susjedstva i obuhvtali šire prostore prema Panoniji, odnosno duž jadranske obale i da li su mogli dopirati do Grčke? U vezi s navodom Hekateja (VI v. st.e.) sačuvanom u djelu Stefana Bizantinca, o dvije Japigije, od kojih je jedna u Iliriji, a druga u Italiji, nije sasvim pouzdana identifikacija one prve sa zemljom Japoda.[14] Smatra se da pod izrazom Japuzcum numen s Iguvinskih tabla iz Umbrije u Italiji, također treba podrazumijevati Japode, što bi ukazivalo na neke bliže dodire Japoda sa populacijama na susjednom Apeninskom poluostrvu.[15]

Početkom mlađeg željeznog doba odigrao se jedini krupniji historijski događaj - prodor Kelta - za koji se zna iz antičkih izvora. Keltska ekspanzija u Podunavlje sredinom IV v. st.e., dovela je nešto kasnije, do stabilizacije nekih keltskih skupina u neposrednom susjedstvu Japoda, odakle dolaze samo jači kulturni utjecaji, a možda i predmeti keltske proizvodnje, naročito metalni objekti. Međutim osnovnog indikatora direktnog prisustva Kelta, karakteristične sive keltske keramike rađene na lončarskom vitlu, nema ni na japodskoj teritoriji u Lici, ni na području srednjeg toka Une. Odnos Japoda prema Keltima bitan je zbog pojave keltskih imena u japodskoj antroponimiji u rimsko doba, kao i zbog vijesti koje donose antički pisci: Strabon (4.6.10) "Dalje su Japodi - sada dolazimo do onog pomiješanog naroda između Ilira i Kelta...", i Stefan Bizantinac: "Japodi su Kelti u Iliriku", kojima je srazmjerno dugo u historiografiji bila definirana japodska etnička pripadnost. Komentirajući Strabonov podatak, B. Čović kaže:" Mislim da je u pitanju, prvenstveno, tumačenje te vijesti. Prije svega, Strabon

[12] Drechsler-Bižić, 1980, 27-78.
[13] Drechsler-Bižić, 1983, 243.
[14] Suić, 1955, 137, nap.8; isti, 1075, 110; Kozličić, 1990, 35; Čović, 1976, 139, nap.21.
[15] Mayer, 1941, 139; Suić, 1967, 45; isti, 1975, 109.

je živio krajem prvog stoljeća stare ere i početkom prvog stoljeća nove ere i sasvim je moguće da on govori samo o stanju u njegovo doba, i to na onom dijelu japodske teritorije koji su Rimljani najprije upoznali. A to je sjeverozapadno granično područje Japoda, između Snežnika, Krke i Kupe gdje je do etničke mješavine Japoda i keltskih Tauriska stvarno moglo doći."[16]

Počev od II v. st.e. antički izvori sve češće donose pojedinačne vijesti, pretežno o sukobima Japoda sa Rimljanima, da bi 35.g. st.e. došlo do Oktavijanovog ratnog pohoda na sjeverozapadni Balkan i južnu Panoniju. Ovaj pohod opisali su antički pisci Plinije Stariji u djelu "Naturalis historia", kao i Apijan u djelu "O Ilirima".[17] Antički pisci spominju po imenu pleme Poseni i pet japodskih naselja, od kojih su tri: Monetium, Arupium i Avendo locirani na gradinskim naseljima u Lici, dok lokacije Terpona i Metuluma, koji karakterišu kao glavni japodski grad, još nisu utvrđene. Problemom ubikacije Metuluma bavili su se mnogi historiografi i arheolozi.[18] Poslije Oktavijanovih osvajanja izgleda da se način života Japoda nije znatnije izmijenio, pa naselja na gradinama žive i dalje, pojedina čak do kasnog vremena rimske vlasti.[19] U Lici krajem I v. st.e. prestaje sahranjivanje na starim nekropolama, dok je u dolini Une sahranjivanje nastavljeno u kontinuitetu sve do početka II v.n.e.[20] Karakteristično je, da broj grobova koji se mogu opredijeliti u vrijeme oko 35. g. stare ere ne pokazuje značajnije povećanje u odnosu na broj grobova iz prethodnih ili kasnijih perioda, što ima za pretpostavku da Japodi u dolini Une nisu imali izrazitijih gubitaka ljudstva u vrijeme Oktavijanovih osvajanja. Pod rimskom vlašću Japodi su zajedno s Liburnima u porezno-pravnom pogledu potpadali pod jurisdikciju konventa u Skadroni (Skradin). Smatra se, da su imali tzv. "italsko pravo", to jest da su unekoliko bili izjednačeni s Italicima, uslijed čega su ušli u sastav X italske regije, kao da su Japodi i Liburni nastanjeni na tlu Italije, mada su njihova staništa bila zapravo u tadašnjoj rimskoj provinciji Ilirik.[21] Pretpostavlja se da su i Japodi učestvovali u opštem ustanku ilirskih plemena protiv rimske vlasti - Bellum Batonianum, od 6-9. g. naše ere, mada njihovo ime nije izričito spomenuto. Ukoliko bude sa punom sigurnošću potvrđeno da se antički grad Raetinium, koji je 9. g. naše ere osvojio Germanik, nalazio na prostoru današnjeg sela Golubić kod Bihaća, kao što misle brojni autori,[22] time bi bilo dokazano i učešće Japoda na srednjem toku Une u ovom ustanku. U

---

[16] Čović, 1976, 139.

[17] Detaljan pregled vijesti o sukobima Japoda sa Rimljanima donio je još Patsch, 1896, 124-129, a za Oktavijanov rat : Patsch 1900, 28-30 i Veith, 1914, 17-50.

[18] Pajk, 1912, 147-148; Saria, 1937, 50-60; Schmid, 1924, 495-508; Vulić, 1934, 59-71; isti, 1935, 245-253; Hoernes, 1892, 7-11; Sergejevski, 1940, 20-22; Čović, 1976, 141.

[19] Čović, 1962, 57; Drechsler-Bižić, 1987, 421.

[20] Marić, 1968, 5-80, isti, 1971, 13-96.

[21] Suić, 1975, 110-111.

[22] Rendić-Miočević, 1975, 99; Bojanovski, 1988, 312-317; Alföldy, 1965, 159.

vrijeme ustanka, prema nepotpunom natpisu iz Verone, [23] za Japodiju i Liburniju bio je postavljen posebni rimski prefekt kao neka vrsta (možda vojnog) poglavara. O postojanju još jednog prefekta, vjerovatno u nešto kasnijem vremenu, zaključuje se po ostacima natpisa na ulomcima jednog kamenog žrtvenika s izvora Privilica kod Bihaća.[24] Poslije ugušenja ustanka, 10.g.n.e. Rimljani su provinciju Ilirik podijelili na provincije Panoniju i Dalmaciju kojoj je pripadala gotovo čitava japodska zemlja, gdje su u I v.naše ere bile raspoređene neke manje vojne jedinice: jedno odjeljenje Ala Claudia nova u Golubiću kod Bihaća oko 70.g. n.e., [25] a manja stražara bila je u Kostelu na izlazu Une iz Bihaćkog polja, vjerovatno na mjestu pogodnom za prelaz (i u nazivu naselja sačuvano je sjećanje na rimski kastel).[26] Kroz japodsku zemlju izgrađeni su brojni, pretežno vicinalni, putevi, neki već u I v.n.e., kao što pokazuje ulomak miljokaza s imenom cara Nerve iz Široke Kule u Lici.[27] Smatra se, da je perfekturalnu upravu u drugoj polovici I v.n.e. zamijenila neka vrsta samouprave u većim japodskim zajednicama (župe - civitates peregrinae), sa rimskim upravnim činovnicima (praepositi) na čelu. Praepositi su birani iz "gornjeg sloja" japodskog društva, jer su neki od njih bili i principes (prvaci), vjerovatno autohtoni poglavari, za koje se misli da su mogli predstavljati neko vijeće iz praeposite.[28] Kako su natpisi japodskih prvaka nađeni samo u svetilištu božanstva Binda-Neptuna na izvoru Privilica kod Bihaća, još uvijek je otvoreno pitanje, da li su praepositi bili upravni činovnici za čitavu japodsku zemlju ili samo za širu regiju oko današnjeg Bihaća. Osim izričitosti u natpisima "praepositus Iapodum", japodsko porijeklo potvrđuju i domaća imena: Proculus Parmanic (us), T.Loantius Rufus, Licinius Teuda, a vjerovatno i T.Flavius ...ditanus. Domaća imena koja predstavljaju gotovo jedine japodske jezičke ostatke (uz mali broj toponima), javljaju se i na kamenim grobnim i nadgrobnim spomenicima ili u posvetama božanstvima, ponekad u kombinaciji s imenima rimskih careva (Iulii, Flavii), što govori o dodjeli civiteta (rimskog građanskog prava) istaknutijim predstavnicima japodskog društva tokom I v.n.e.[29] O postepenoj romanizaciji govori prihvatanje latinskog pisma, rimske provincijalne mode u nakitu nađenom u grobovima, rimske provincijalne keramike u naseljima i drugim elementima.[30] Način života i način privređivanja (većinom slobodnog)

---

[23] Patsch, 1896, 133-134.

[24] Patsch, 1898, 338-339.

[25] Patsch, 1896, 131; Bojanovski, 1988, 313-315.

[26] Raunig, 1980, 107.

[27] Patsch, 1900, 42, sl. 14.

[28] Alföldy, 1965, 177; Bojanovski, 1988, 313-314.

[29] Alföldy, 1965, 40-41; Rendić-Miočević, 1975, 97-106.

[30] Marić, 1968, 32-38; Čović, 1962, 50-51. U novije vrijeme, na osnovu: "...prirodne i geopolitičke cjeline..." otvoreno je pitanje da li područje Bosanske Krupe (kome pripada gradina na Kekića Glavici) i Cazina (Gradina Čungar) pripada Japodima ili njihovim susjedima Mezejima – Bojanovski, 1988, 304-306, nap.3. Međutim, sada poznati arheološki nalazi više govore o

japodskog stanovništva nije se bitnije promijenio: obrađivana je zemlja, gajena stoka, sječene šume. Međutim, mora se pretpostaviti da rimska vlast uvodi i određene promjene u ekonomiku zemlje stvaranjem većih zemljoposjeda i razvijanjem određenih zanata da bi se zadovoljile potrebe vojske, trgovine i izvoza.

Tokom II vijeka na natpisima domaćih stanovnika pojavljuju se carska imena Ulpia i Aelia (rijetko Aurelija) kao znak dodjele civiteta od strane careva iz ovih porodica, da bi početkom III v. (212.g.) car Karakala dodijelio civitet svim slobodnim podanicima carstva ("constitutio Antoniniana"), te se češće javljaju i Aurelii.[31] Među domaćim imenima izdvojena je grupa od 28 ličnih i 7 rodovskih imena koja se javljaju na japodskoj teritoriji (najbrojnije je ime Andes). Za neka od ovih imena utvrđeno je da su keltskog porijekla.[32] Smatra se da domaća imena utvrđena u Lici i Pounju pripadaju širem srednjodalmatskom imenskom području, unutar kojeg se može izdvojiti posebno japodsko potpodručje.[33] Domaća, japodska imena pojedinačno se pojavljuju još tokom III v.n.e.,[34] mada se za to vrijeme može pretpostaviti da je proces romanizacije znatno uznapredovao. Izgleda da je ovaj prostor dobio na značaju tek u III i IV v., kada ovdje dolazi do intenzivnije građevinske djelatnosti i privrednog razvoja.[35] Nema podataka u kojoj su mjeri na situaciju u japodskoj zemlji utjecali historijski događaji V i VI vijeka, mada postoji nešto malo nalaza iz perioda vladavina Gota.[36] Smatra se da je početkom VII vijeka put dolinom Une bio jedan od pravaca avarsko-slovenskog prodora prema Saloni (Solinu kod Splita), a već u prvoj polovini VII v. (641-642.g.) čitava Dalmacija, pa i nekadašnja japodska teritorija, nalazi se u rukama stalno nastanjenih Slovena, kada je nestalo i posljednjih ostataka nekadašnjeg japodskog stanovništva koje se stopilo s osvajačima, predavši im dio sopstvene kulturne baštine.[37]

---

pripadnosti ovih prostora japodskoj kulturi, a time i japodskoj etničkoj zajednici. Tek će dalja arheološka istraživanja donijeti sigurniji odgovor na probleme međuplemenskih granica.

[31] Rendić-Miočević, 1948, 44, 50.

[32] Rendić-Miočević, 1975, 97-106; Alföldy, 1965, 40-41; Katičić, 1965, 55-63.

[33] Katičić, 1964, 21.

[34] Bojanovski, 1988, 311.

[35] Čremošnik, 1958, 121-123; ista, 1959, 137-147; Raunig, 1974, 203-214;

[36] Prema N.Miletić (1978, 102; 1983, 222), iz okoline Bihaća je 1 primjerak novca gotskog vladara Teodohada, a prema D.Mrkobradu (1980, 41-43) nađeni su 1 Teodohadov i 1 Atalarihov novac. Postoji i mišljenje da je jedna od crkvi otkrivenih u Založju (Bihać) pripadala Gotima (Đ.Basler, 1972, 140).

[37] B.Grafenauer, 1969, 47-49. Iz ovog perioda sa japodske zemlje potječu za sada samo pojedinačni i malobrojni nalazi: zlatna naušnica iz Velike Kladuše, pojasni jezičci iz Vrepca i sa nepoznatog nalazišta u Lici, te neki ulomci keramike (vidi: Vinski, 1956, 63-95; Vinski-Gasparaini – Ercegović, 1958, 152; Mrkobrad, 1980, 89-94; Čremošnik, 1950, 389-390). U vezi sa pravcima avarsko-slovenskih kretanja prema jadranskoj obali navode se toponimi tipa Obar..., Obrov..., i drugi (vidi: Kovačević, 1965, 70-71). Vidi i: Drechsler-Bižić, 1968, 43-44 s navedenom literaturom; Batović – Oštrić, 1969, 264-267.

Naselja, način stanovanja i privreda. Istraživanje japodskih naselja još je u začetku. Postoje podaci o pojedinačnim stambenim objektima, stratigrafiji i pokretnom materijalu, dok nedostaje sagledavanje ukupnog uređenja, zanatskih i drugih djelatnosti unutar naselja. Naselja na uzvišenim, prirodno zaštićenim brežuljcima - gradine karakterišu snažni kameno-zemljani zaštitni bedemi građeni tehnikom suhozida i majstorski prilagođeni konfiguraciji terena. Na ličkom prostoru registrovano je oko 150 ovakvih naselja, a na širem prostoru srednjeg toka Une oko 50, mada, s obzirom na graničnu poziciju, za neke nije sigurno da pripadaju japodskoj teritoriji.[38] Unutar mikroregije gradine zauzimaju dominantne položaje što je omogućavalo nadgledanje šireg prostora, raspoređene su na obodima polja, čime je obezbijeđena kontrola plodnih površina i ispaše za stoku, a jedna ili više gradina štite najlakši prilaz u polje, ili pravce duž rječnih dolina.[39] Na prostoru Like otkriveno je i 35 pećina koje su (neke povremeno), služile za stanovanje, [40] a na rijeci Uni utvrđeno je postojanje 5 sojeničkih naselja, od kojih je istraženo ono u selu Ripač[41] kod Bihaća i sondirano novo-otkriveno sojeničko naselje na slapu Bukva kod Lohova (Bihać).[42]

Kako je prostor unutar gradina bio ograničen zaštitnim bedemima, mora se pretpostaviti da su objekti bili raspoređeni po određenom redu: kružno uz bedeme, možda duž jednog ili više prolaza (kao na Radekinoj gradini u Mekinjaru u Lici[43]). Kod nekih gradina dio kuća bio je raspoređen na većim ili manjim terasama na padinama uzvišenja. Nešto više podataka o začecima protourbanog uređenja japodskih naselja postoji iz sojeničkog naselja u Ripču na osnovu rasporeda brojnih kočeva-soha (otkriveno je preko 2.500), grupiranih u obliku pravougaonika, veličine približno 6 x 12 m između kojih su bili uski prolazi za čamce, vodeni putevi.[44]

Stambeni objekti otkriveni na gradinama, većinom jednodjelni, rjeđe dvodjelni, pravougaonog oblika imali su temelje od kamenog suhozida, dok je gornji dio, vjerovatno, bio od drveta, možda od pritesanih oblica, cijepanih dasaka, ili pletera oblijepljenog ilovačom. Krov je bio od snopova slame, a pod od nabijene ilovače s ognjištem u jednom uglu. Na nekim gradinama u Lici, izgleda da su starije kuće bile manjih dimenzija (3x 3 m), dok je kasnije stambeni prostor nešto veći (6x4 m).[45] Sojeničke kuće na rijeci Uni bile su u cjelini izgrađene od drveta. Na hrastovim

---

[38] Drechsler-Bižić, 1987, 417; Podaci Muzeja Unsko-sanskog kantona u Bihaću.

[39] Drechsler-Bižić, 1987, 416-421; Radimský, 1894, 38-49; isti, 1894a, 697-709; Podaci Muzeja Unsko-sanskog kantona u Bihaću.

[40] Drechsler-Bižić, 1970, 93-110; ista 1970a, 111-117; ista, 1987, 378-379.

[41] Radimský, 1895, 309-483; Ćurčić, 19o8, 149-179; Raunig, 1975a, 47-49; ista, 1976, 31-33.

[42] Sondirao autor 1975; Podaci u Muzeju Unsko-sanskog kantona u Bihaću.

[43] Drechsler-Bižić, 1975, 31.

[44] Radimský, 1895, 309-483.

[45] Drechsler-Bižić, 1975, 23-24; ista, 1987, 423-424.

sohama (pilonima) zabijenim u dno rijeke, bile su postavljene platforme od oblica i cijepanih dasaka, na kojima je ponekad postojala izolacija od pijeska i podnica od zbijene ilovaste zemlje. Zidovi kuća bili su od horizontalno složenih tanjih oblica, učvršćenih usijecanjem i uklapanjem, kao i vertikalnim drvenim stubovima. Zidovi su bili oblijepljeni ilovačom, a krov je bio od snopova slame.[46] Unutrašnja oprema je bila jednostavna: kamena (ili drvena) klupa, vertikalni tkalački stan, krzna i kože, uz ognjišta i prenosne peći, pekve za pečenje kruha i mesa, velike posude (pitosi) za čuvanje zaliha hrane i za vodu, veće posude za preradu mlijeka, žrvnjevi i rastirači za preradu žitarica.

Osnovu privrede predstavljali su stočarstvo i zemljoradnja. Japodi su najviše gajili koze, ovce i svinje, nešto manje goveda i konje, kao i perad. Razvijeno stočarstvo, osim mesa, davalo je mlijeko i mliječne proizvode, vunu i kože. Prema biljnim ostacima gajeni su: pšenica, raž, ječam, zob, zatim mahunarke: leća, bob i grašak i sakupljano divlje voće: jabuke, kruške, trešnje, drenjak i lješnjak. Repertoar prehrane dopunjavao je lov (naročito srna i jelen, manje divlja svinja i medvjed) a na Uni vjerovatno i ribolov.[47] U stočarstvu i zemljoradnji Japodi su morali ostvarivati znatne viškove proizvoda, za koje su, trgovinom, odnosno razmjenom, nabavljali jantar, staklo i metale kao gotove proizvode, ali i kao sirovine, razvijajući postepeno preradu u sopstvenim radionicama, na što upućuju kako karakteristični oblici pojedinih objekata, tako i nalazi kalupa za livenje. Za sada nema sigurnih podataka o postojanju prahistorijskih rudokopa bakra ili željeza na japodskoj teritoriji, mada u Gorskom Kotaru (Hrvatska) postoje površinska ležišta halkopirita od kojeg razlaganjem nastaju bakrene (malahit, azurit) i željezne (limonit) rude i to u formacijama nazvanim "željezna kapa", čak sa tragovima starih (predindustrijskih) radova za koje nema podataka iz kojeg su vremena, ali se ne može isključiti ni eksploatacija od strane Japoda.[48] Neuobičajeno velika primjesa željeza u bronzanim predmetima iz depoa u Osretku kod Bosanske Krupe, možda govori o nekom nalazištu bakrene rude pomiješane sa nešto više željeza na istočnoj periferiji japodske zemlje, ili kako pretpostavlja B. Čović: "...dosta je vjerovatno da stoji u nekoj vezi s proizvodnjom željeza u ovoj oblasti u vrijeme kada je došlo do ukopavanja ostave."[49] Brojni nalazi grumenja zgure (troske), kao ostataka sekundarne prerade metala, zatim kameni i glineni kalupi, kao i tipološke, stilske i tehnološke karakteristike metalnih nalaza, ukazuju na dosta dobro razvijenu autohtonu metaloprerađivačku djelatnost. Od drugih zanata treba spomenuti izradu koštanog alata, kao što su glačalice za obradu keramike, šila i noževi za obradu kože i krzna, motike od jelenjeg roga za

[46] Radimský, 1895, 309-483; Ćurčić, 1908, 149-179; Raunig, 1976, 31-33.
[47] Beck-Manageta, 1896, 43-48; Woldřich, 1896, 3-43.
[48] Tućan, 1919, 127, 137.
[49] Knez, 1958, 255-26o; Čović, 1980, 72-73.

zemljoradnju, zatim znatne količine obrađenog jantara, pa čak i domaće imitacije stranih figuralnih uzora u ovom materijalu. Brojno posuđe i drugi objekti od gline također su izrađivani i pečeni unutar naselja.. Međutim, kako ni jedno japodsko naselje nije u dovoljnoj mjeri istraženo, nema podataka o objektima u kojima su se nalazile radionice, odnosno o prostoru na kome su obavljani raznovrsni zanatsko-prerađivački poslovi.

Nekropole i način sahranjivanja. Na japodskoj teritoriji otkrivene su pretežno ravne nekropole sa većim brojem (i preko 500) grobova, na kojima sahranjivanje traje po nekoliko vijekova (u Lici: Prozor, Vrebac, Kompolje i druge; na srednjem toku Une: Pritoka, Ribić, Golubić, Ripač; u Beloj Krajini: Vinica),[50] dok se sahranjivanje pod tumulima javlja samo u Lici (Vrebac, Široka Kula, Šalamunić, Konjsko Brdo). Manji tumuli imali su vijenac od kamena unutar kojeg su izvršene sahrane, dok su veći pretežno od kamena.[51] Karakteristična je biritualnost, s tim da u Lici preovlađuje inhumacija kao izraz snažne autohtone komponente, dok u Bihaćkom polju unekoliko preteže incineracija, što se dovodi u vezu s jačim i, možda, dugotrajnijim utjecajima kulture polja s urnama. Grobovi sa skeletima često imaju opremu od drveta ili kamena, a zemljane urne (naročito u dolini Une) sa pepelom pokojnika ponekad su poklopljene ili podložene zdjelama ili kamenim pločama.[52] Od ukupno 946 grobova (692 spaljena s urnom ili bez nje, 254 sa skeletom) otkrivenih na 4 nekropole na srednjem toku Une, opremu od kamenih ploča imalo je 376 grobova ili nešto manje od 40%. Osim elementima od kamena, grobovi incineriranih pokojnika često su opremljeni i keramičkim posudama (zdjele) kao poklopcima ili podlošcima urni, s tim da su donje posude obično probušene na dnu, što ukazuje na običaj libacije.[53] Specifičan tip groba, otkriven samo u Bihaćkom polju, predstavljaju urne od kamena kojima je ovdje posvećeno posebno poglavlje. U starijim fazama sahranjivanja u grobovima se nikada ne nalazi oružje. Tek u mlađim grobovima sa spaljenim pokojnicima, obično pored urne ili na njoj ponekad je postavljen bojni nož, a u jednom slučaju na prostoru nekropole nađena su željezna koplja i sjekire, ali nedostaju podaci da li se radi o grobu i o kojoj vrsti groba.[54] Na nekim nekropolama u Lici utvrđeno je grupisanje pokojnika i sahranjivanje u dva – tri sloja, bez obzira na slobodan okolni prostor, te se razmišlja o porodičnoj vezi pokojnika iz takvih grupa grobova.[55]

---

[50] Drechsler-Bižić, 1987, 394-398 i tamo navedena literatura
[51] Ista, 425.
[52] Drechsler-Bižić, 1987, 427; Radimský, 1893, grobovi: 38, 95, 118b, 127a, 385; Raunig, 1981, 143 i 147.
[53] Radimský, 1893, passim; Ćurčić, 1898, 627-656; Raunig, 1980, 146 i 151.
[54] Marić, 1968, 32, T.IX, 6-13.
[55] Drechsler-Bižić, 1987, 427.

Hronologija i periodizacija. Srazmjerno velike količine objekata od metala, stakla, jantara i keramičkih posuda iz japodskih grobova, keramički i koštani materijal iz naselja, uz nekoliko depoa i pojedinačne nalaze, omogućili su stvaranje slike o osnovnim fazama razvoja japodske materijalne kulture. Prema karakterističnim, uglavnom metalnim, objektima iz grobova hronološku sistematizaciju za područje Like razradila je R. Drechsler-Bižić u sedam faza počev od kasnog bronzanog doba do kraja stare ere.[56] Za područje srednjeg toka Une sličnu sistematizaciju izradio je Z. Marić obuhvatajući vrijeme od VIII v. st.e. do početka II v.n.e. u šest faza, s tim da u period od 650-500.g. pr.n.e. nije mogao opredijeliti ni jedan grob, dok je fazu V (110.g.pr.n.e.-10/20.g.n.e.) podijelio u dvije podfaze Va i Vb.[57] Na osnovu malobrojnih grobova na Gradini u Ripču, B. Raunig je predložila dopunu Marićeve hronološke podjele, u tom smislu da faza II obuhvati vrijeme od 650-360.g.pr.n.e. sa dvije podfaze IIa (650-500.) i IIb (500-360.g.pr.n.e.).[58] Početkom II v.n.e., kako izgleda, prestaje sahranjivanje i na japodskim nekropolama na srednjem toku Une. Za kasnije vijekove, sada nema dovoljno nalaza ni podataka, iz grobova i naselja, na osnovu kojih bi bilo moguće dati kompletniju sliku razvoja rimske provincijalne kulture u japodskoj zemlji. Jedino brojni objekti od kamena pružaju neke elemente za praćenje daljeg procesa romanizacije Japoda.

Kultovi i religija. Tragovi duhovnog života Japoda odražavaju se: u kultu mrtvih, kultovima božanstava, kroz simbolični sadržaj nekih objekata materijalne kulture, u tragovima obreda i vjerovanja većinom izraženih kroz figuralno izrađene ili ukrašene objekte kojima je posvećena ova knjiga. U kultu mrtvih koji je već djelimično prikazan kroz način sahranjivanja, zastupljena su dva manje više istovremena obreda: sahranivanje i spaljivanje, pa se smatra da bi se moglo raditi o dvije komponente: autohtonoj (sahranjivanje) i o utjecaju ili prilivu stanovništva s prostora kulture polja s urnama (spaljivanje). Nedostatak oružja u grobovima odražava norme i postupke koji su važili u sepulkralnom kultu, kao i obred libacije o kome će još biti govora u vezi sa figuralnim prikazima tog obreda.

Dosadašnji podaci o religijskim kultovima većinom potječu iz perioda rimske okupacije japodske zemlje, ali se za neke (Silvan, Diana, Liber, Libera), s dovoljno razloga smatra da reflektuju stariju tradiciju i da se pod imenima rimskih bogova kriju božanstva iz autohtonog japodskog panteona. Najizrazitiji primjer identifikacije starijeg japodskog božanstva Binda s rimskim Neptunom otkriven je u poznatom svetilištu *sub divo* na izvoru Privilica kod Bihaća. Posvete Bindu pisane su latinskim

[56] Drechsler-Bižić, 1983, 382-386; ista, 1987, 399-416.
[57] Marić, 1968, passim.
[58] Raunig, 1981, 153.

jezikom i pismom u ime japodskih praeposita i princepsa na kamenim žrtvenicima ukrašenim domaćom tehnikom urezivanja, ali geometrijske i figuralne predstave pretežno pripadaju rimskoj ikonografiji. Od obreda u Bindovom svetilištu dokumentovano je paljenje vatre na žrtvenicima i žrtvovanje koza i goveda.[59]

I za rimsko božanstvo Silvana, čije je poštivanje (bilo samostalno, bilo u zajdnici s nimfama) dokumentovano u okolini Bihaća, pretpostavlja se da predstavlja staro, domaće, vjerovatno pastirsko-šumsko božanstvo, možda srodno grčkom Panu, ali možda i sa funkcijom zaštitnika zdravlja.[60] Takođe iz okoline Bihaća potječe i posveta boginji Diani, za koju se uglavnom smatra, da se radi o domaćem ženskom božanstvu po osobinama bliskom rimskoj Diani, odnosno grčkoj Artemidi.[61] Za Libera i Liberu (čiji je kult isto tako zastupljen na srednjem toku Une) misli se da je to par autohtonih božanstava, ali i suprotno da nije u pitanju *interpretatio romana* domaćih bogova.[62]

Na kultove i vjerovanja ukazuju i neki geometrijski oblikovani predmeti i ukrasi, kao što su: krug, koncentrični krugovi, koluti sa žbicama, svastika, možda i krst (simboli sunca),[63] zatim trougao (ženski simbol u kultu plodnosti),[64] kao i materijali: srebro, jantar, crveni koralj, crvena staklena pasta (apotropejsko značenje), amuleti od zuba životinja i kostiju životinja, školjke i dr.[65]

Društveno uređenje. Već od perioda formiranja japodska zajednica pokazuje dosta visok stupanj društvene organizacije. Izgradnja zaštitnih bedema, raspored nastambi i komunikacija unutar ograničenog prostora naselja zahtijevali su učešće brojnog stanovništva i određeno planiranje, odnosno izvjesne oblike upravljanja, naročito u većim gradinama i sojeničkim naseljima kod kojih se može pretpostaviti neka vrsta protourbanog uređenja. Visoko razvijena privreda, dokumentirana u sojeničkom naselju u Ripču sa znatnim stočnim fondom (preko 6000 ulomaka kostiju stoke, pretežno od mladih životinja), dobro zastupljena zemljoradnja (više vrsta žitarica, mahunarki, voća), prerada metala i drugi zanati, uz trgovinu, upućuju na znatno uznapredovalu podjelu rada i specijalizaciju, što podrazumijeva razvijenu društvenu organiziranost. Raspored većeg broja gradina na obodima pojedinih polja u Lici, kao i po obodu Bihaćkog polja, izgradnja dvije ili više gradina na najlakšem prilazu u polje, podjela i zaštita plodnih površina i ispaše za stoku između naselja,

---

[59] Patsch, 1896, 115-116.

[60] Medini, 1975, 87-88; Imamović, 1977, 55-50 i 74.

[61] Imamović, 1977, 83-84.

[62] Paškvalin, 1963, 137-138; Medini, 1975, 87; Imamović, 1977, 150-163 i 167-168.

[63] Stipčević, 1981, 16-21; za japodske primjerke: Drechsler-Bižić, 1958, 100.T.III,1;XII, 95; XIV, 102, 112, 114; Marić, 1968, T.II,12;IV, 8; Radimský, 1895, T.XXX, 210.

[64] Stipčević, 1981, 93-94; napomena 31 i 33.

[65] Isto, 94, 136-138 i gore navedena literatura za japodske nalaze.

zahtijevala je određeni nivo koordinacije među naseljima. Vjerovatno su iz tih razloga, s nekom vrstom zajedničke uprave, i nastala japodska plemena: Moentini, Avendeati, Arupini, Terponi, Metulini i Poseni koja pominju antički pisci, dok imena ostalih japodskih plemena nisu sačuvana.

Uslijed kultne zabrane stavljanja oružja u grobove, naročito u starijim periodima, kod Japoda nedostaje najvažniji oslonac za praćenje procesa nastajanja ratničkog sloja i rodovske aristokracije koji je relativno dobro poznat kod drugih plemena (Glasinac, Donja Dolina). Tragovi tog procesa pojavljuju se na figuralnim predstavama, te će o tome biti riječi u slijedećim poglavljima. Ipak, jedan ratnički grob sa šljemom otkriven je u zaštitnom bedemu gradine Čungar u Osretku kod Cazina, [66] a jedan šljem mlađeg tipa potječe, kao slučajni nalaz, iz okoline Bosanske Krupe.[67] Postojanje neke vrste plemenske aristokratije početkom rimske okupacije, dokumentuju natpisi japodskih prepozita i princepsa s izvora Privilice kod Bihaća.

Likovnost u stvaralaštvu Japoda. Razvoj japodske kulture koji je trajao preko 1000 godina, sadržavao je figuralno oblikovanje kako u primijenjenom, tako i u monumentalnom obliku. Likovno oblikovani ili ukrašeni predmeti ovdje su raspoređeni prema materijalu (pečena glina, bronza i rijetko srebro, jantar i staklo, kamen) i tehnikama (urezivanje, apliciranje, modelovanje, livenje, iskucavanje), kao i prema vrsti figura koje su prikazane: predstave predmeta, životinjske i ljudske figure. Brojnost likovnih objekata znatno varira: od desetak objekata od stakla (vjerovatno importovanih), do više stotina predmeta od metala. Objekti od gline i kamena karakteristični su za dolinu Une, dok ih na drugim japodskim prostorima za sada nema.

Figuralne predstave, uz neke više manje čisto geometrijske simbole, predstavljaju gotovo jedini izvor za poznavanje složenog svijeta religijskih ideja i vjerovanja Japoda. Ne treba ispustiti iz vida ni činjenicu da ove predstave prikazuju samo dio objekata te vrste, uslijed toga što se, svakako, likovno izražavanje javljalo i na organskim materijalima (drvo, tekstil) koji nisu sačuvani. Tumačenje simbolično religioznog značenja koje su različiti likovi imali ili mogli imati u duhovnom shvatanju Japoda, oslanja se na način upotrebe pojedinog objekta ili grupe objekata (ukoliko podaci postoje), na pojave sličnih figura u drugom materijalu ili tehnici, na analogijama kod susjednih istovremenih populacija. Pažljivom analizom, uz komparacije s italskim, grčkim ili opšteindoevropskim značenjima pojedinih likova, uz praćenje eventualnog kontinuiteta iz starijih ili nastavka u mlađim periodima, moguće je, s više ili manje vjerovatnoće, pretpostaviti određeno kultno-religijsko značenje pojedinih figuralnih predstava. Treba naglasiti, da ne može biti pune

[66] Fiala, 1894, 683-686.
[67] Truhelka, 1894, 491-494.

sigurnosti u tome da su pojedini likovi za pripadnike japodske zajednice imali ono značenje koje im danas pripisujemo.

Neka otvorena pitanja japodske kulture. Dok su granice japodske teritorije prema Liburnima i Histrima približno definirane, iako je još otvoreno pitanje japodske obale, granice i odnose prema ostalim susjedima tek treba utvrditi istraživanjem brojnih lokaliteta na tim prostorima. Također treba razriješiti pitanje da li je bilo mješavine Japoda sa Keltima u graničnim prostorima. Nejasno je, da li je na prostoru oko Une formirano neko od japodskih plemena iz bronzanodobnog supstrata ili je došlo do prodora japodskih (ili protojapodskih) skupina? Nije riješeno ni pitanje ubikacije Metuluma, Terpona i lokacija Posena. Za rimski period može se spomenuti i pitanje da li se vlast praeposita i princepsa sa žrtvenika na izvoru Privilica kod Bihaća odnosila na čitavu japodsku plemensku zajednicu ili su te funkcije imale samo regionalni karakter. Slična pitanja se mogu redati u nedogled. Ovdje su ponuđena neka rješenja iz oblasti duhovnog života Japoda.

ANU BiH
АНУ БиХ

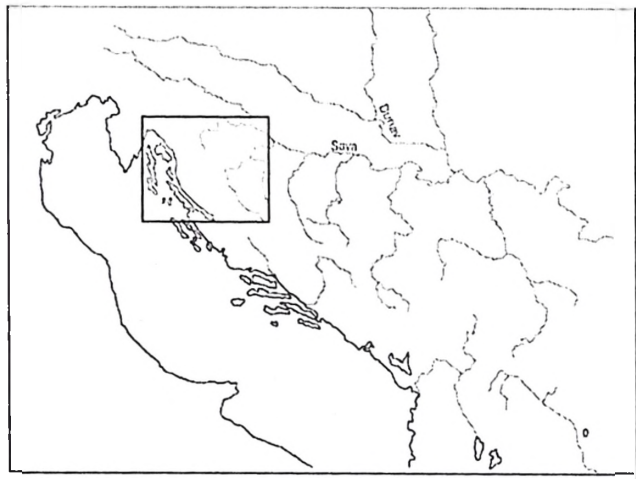

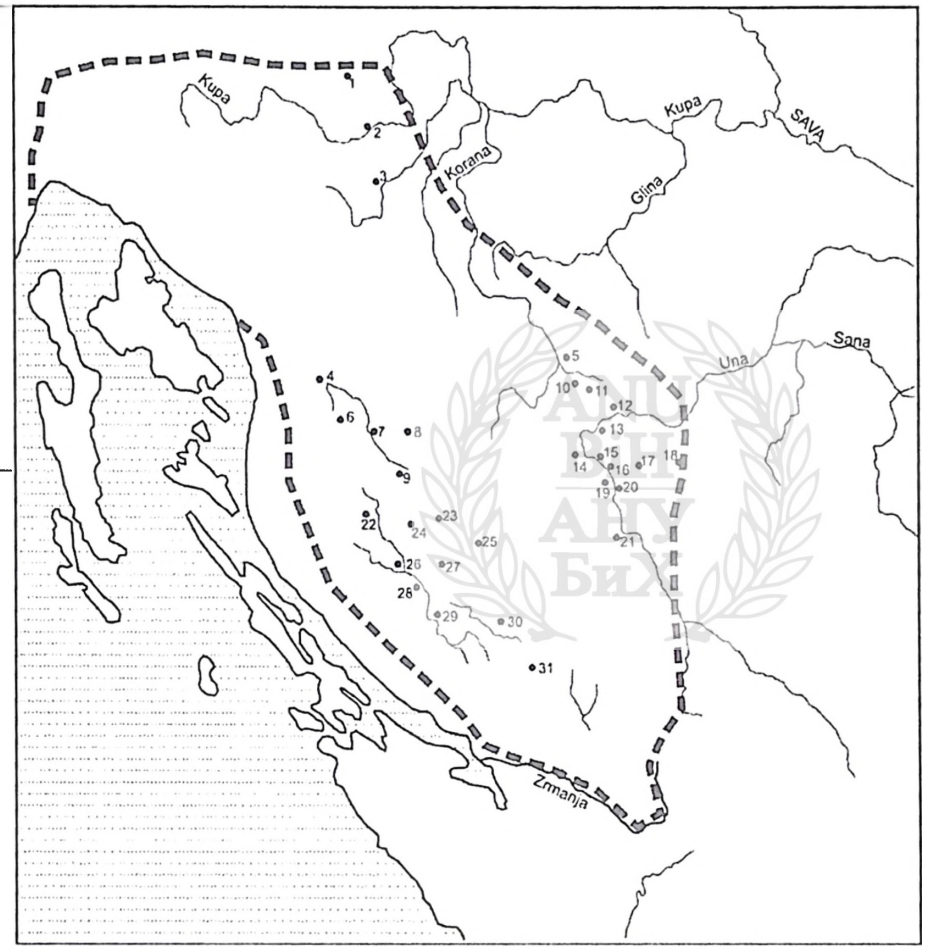

KARTA 1

▪ ▫ ▪ Približne granice teritorije Japoda
● Važniji arheološki lokaliteti

SPISAK LOKALITETA:

1. Črnomelj
2. Vinica
3. Trošmarija
4. Srpsko Polje
5. Drežnik – Gajina Pećina
6. Kompolje
7. Prozor
8. Bezdanjača kod Vrhovina
9. Ličko Lešće
10. Velika gradina Čungar u Semanićima
11. Gradina Čungar u Osretku
12. Ostrožac – Kuduzovići
13. Kostel kod Bihaća
14. Privilica
15. Ribić
16. Jezerine u Pritoci
17. Založje
18. Kekića glavica
19. Golubić
20. Ripač
21. Bukva kod Lohova
22. Golubnjača
23. Pećani
24. Široka Kula
25. Mekinjar
26. Smiljan
27. Vrebac
28. Lički Ribnik
29. Medak
30. Lovinac
31. Cerovac

BOGOVI OD GLINE

Figuralne predstave na objektima od pečene gline pojavljuju se: A. na posudama, B. na piramidalnim tegovima, C. kao posebno modelovane terakote – predstave bogova.

A. **Na posudama** su figuralne predstave urezane, izrađene od apliciranih traka ili modelovane kao sastavni dio posude.

Urezane su: ***Glava jelena iz Ripča*** sa razgranatim rogovljem (T.I,1), naopako izvedena plitkim, slabo vidljivim linijama uz obod ulomka lonca.[1] Jednostavnim linijama prikazan je snažan, širok vrat, fino oblikovana glava i razgranato rogovlje. Jedna lučna linija koja ide od gubice preko vrata, možda predstavlja uzdu.Ostaci dvije urezane linije vidljive ispred glave jelena ukazuju na mogućnost da je bila urezana još jedna slična predstava, a možda i čitav friz identičnih ili različitih figura duž ivice oboda.Prisustvo jelena, kao lovne životinje u svakodnevnom životu Japoda potvrđuju osteološki ostaci iz kulturnih slojeva istraživanih naselja.[2] Među japodskim figuralnim predstavama postoji još samo jedna figura jelena na petougaonoj bronzanoj pločici iz Vinice (T.XXII,13), s početka mlađeg željeznog doba.[3] Na keramičkim objektima izvan japodske teritorije, poznat je niz figura jelena (Picugi, VII-VI v.st.e.;[4] na urnama nekropole u dvorištu SAZU u Ljubljani, VII-VI v.st.e.[5]; na poklopcu posude u nekropoli u Novom Mestu, VI v.st.e.[6]; na keramici Basarabi kompleksa, VII v.st.e.[7];iz tumula 28 u Ödenburgu[8]), zatim na metalu (na ukrasnom dugmetu od bronze iz Krehinog Gradca, VIII v. st.e.[9]; na knemidama iz Ilijaka na

---

[1] Raunig, 1975, 47-49. Sada se čuva u Muzeju Unsko-sanskog kantona u Bihaću, prahistorijska zbirka inv.br. 3290, sonda II, dub. 2, 35 m.
[2] Woldřich, 1896, 22-23.
[3] "Treasures of Carnbiola", 1934, 88, Pl.XIII,56.
[4] Umetnost, 1962, 111, T.48; Gabrovec, 1984, 42, sl. 2/2.
[5] Puš. 1971, 86; Slabe, 1980, 77-82.
[6] Knez, 1971, 72, sl. 51, 52; Dular, J., 1982, 44-45 i 78-79; Stipčević, 1981, 22.
[7] Medović, 1978, 48-52; Tasić, 1991, 241, T.II.
[8] Eibner, 1980, Taf.I, 4.
[9] Čović, 1971, 306-307, T.V,2.

Glasincu, VIII-VII v.st.e.[10]). U ikonografskom pogledu dosta su bliske i figure jelena izvedene bojom na stijeni u Lipcima u Bokokotorskom zalivu, no kako se za ove crteže smatra da potječu iz bronzanog doba, one za ova razmatranja imaju značenje samo utoliko, što pokazuju, da se figura jelena i u ranije vrijeme na prostoru zapadnog Balkana pojavljuje u kultnom kontekstu.[11] Prikazi jelena u situlskoj umjetnosti, mada vremenski bliski[12] zbog sasvim drugačijeg stilskog oblikovanja, ne pružaju oslonce za poređenje sa predstavom iz Ripča. Svi relevantni prikazi jelena donose veoma šematizovanu čitavu figuru životinje, dok je glava iz Ripča nešto realističnija, a uz to, većina figura jelena potječe iz VII i VI v.pr.n.e., dok bi ripački primjerak morao biti mlađi. Zbog načina izrade kao i motiva, glava jelena iz Ripča ulazi u krug širih balkanskih i srednjoevropskih idejnih strujanja, mada bi se u formalno-stilskom pogledu ova predstava mogla označiti kao usamljena, samonikla pojava na japodskom tlu, nastala bez direktnog stranog utjecaja iz određene kultno-magijske potrebe. U vezi s kultnim značenjem jelena mogu se još pomenuti npr.poznata kolica iz Stretwega u Austriji[13] posude u obliku životinja sa glavom jelena ili aplikacije u obliku glava jelena na keramičkim posudama.[14] U osnovnom simboličnom značenju jelen je prvenstveno solarna životinja, ali u indoevropskim vjerovanjima pojavljuje se i u vezi s kultom plodnosti i htonskim božanstvima.[15] Možda obrnuti položaj jelenje glave iz Ripča upućuje na to, da je posuda mogla služiti u obredima za plodnost ili obredima htonskog kulta. Odlomak lonca s glavom jelena o kojem je ovdje riječ, nađen je prilikom revizionog iskopavanja sojeničkog naselja u Ripču 1975. g., u sondi II/75, unutar relativno zatvorenog prostora sojeničke kuće srušene u požaru.[16] Uglavnom se smatra da je naselje u Ripču napušteno poslije požara u V ili najkasnije početkom IV v.pr.n.e., te bi i ulomak lonca s crtežom glave jelena pripadao tome vremenu. Ipak, s obzirom na postojanje horizontalne stratigrafije u sojeničkom naselju, ne treba ispustiti iz vida ni mogućnost, da je ovaj ulomak mogao biti naknadno naplavljen u prostor istražene zgrade iz starijih slojeva uzvodno od sonde II/75, pa bi mogao biti i nešto stariji.

[10] Benac-Čović, 1957, 36-37, sl. 1.
[11] Pušić, 1966, 187-191, sl. 1; Garašanin, 1967, 14.
[12] Umetnost, 1962, 99-100, 102-103, 105, T.32/42, Prilog F.T.33/43; 37/51; 39/53.
[13] Pittioni, 1949, 289, Abb.116.
[14] Dular, A., 1978, 85, T.1/4, 2/2-3.
[15] Wilke, 1913, 542-545; Stipčević, 1981, 22-23.
[16] Raunig, 1975a, 47-49.

Predstava čamca iz Golubića (T.I,2) urezana je na visokom vratu bikonične posude - urne iz groba 2 sa nekropole na Crkvini.[17] Prikazan je bočni izgled čamca koji po uzdignutm krajevima liči na kanu. Lijevi kraj je nešto niži i uži (krma?), desni nešto širi i viši (pramac?). Trup je ukrašen izduženim, šrafiranim, visećim trouglovima, kakvi ukrašavaju i najveći obim posude. Nedostaje dio zida posude na kome se nalazio približno srednji dio crteža. Dva slična čamca, prikazana su na pojasnoj pločici iz Prozora u Lici (T.XXIX,4) o kojoj ću govoriti u poglavlju o metalu. Iz neposrednog susjedstva, iz sojeničkog naselja u Ripču, potječe mali model čamca od izdubljenog drveta, ravnih krajeva proširenih za sjedenje[18], kakvi su i poznati monoksili iz sojeničkog naselja u Donjoj Dolini kod Bosanske Gradiške na Savi.[19] Ostali prikazi iz šireg susjedstva Japoda predstavljaju veće brodove, [20] te ne pružaju elemente za poređenje. Prikaz čamca iz Golubića predstavlja izolovanu pojavu, prvenstveno stoga što se nalazi na keramičkoj posudi – grobnoj urni, pa se nameće razmišljanje o vjerovanjima u prevoz preko mitske podzemne rijeke u zagrobni svijet. Naravno, otvoreno je pitanje u kojoj mjeri se takva vjerovanja mogu pripisati Japodima. Grob 2 s Crkvine u Golubiću pripada vremenu od 500-360-g-pr.n.e.[21]

Aplicirane trake prikazuju: ***ljudske ruke*** (T.I,5-7; II,1-11) na grobnim urnama od gline, odnosno na ulomcima urni i većinom potječu s nekropola Jezerine u Pritoci[22] i Crkvina u Golubiću.[23] Ulomci na T.II,7-8 nađeni su na Gradini Čungar u Osretku kod Cazina,[24] a ulomak na T.II,10 na Gradini u Ripču.[25] Ove predstave aplicirane su ili na ramenu ili na najvećem obimu posude, a sastoje se od kraće, horizontalne plastične trake koja, u jednom slučaju (T.I,6) na oba kraja ima čašaste nastavke, a na jednom drugom odlomku traka završava ispupčenjem (T.I,7). Od horizontalne trake prema dolje idu 3, 4 ili 5 nalijepljenih traka manje više povijenih na desno i na lijevo. Kod nekih primjeraka sve trake su povijene na istu stranu (T.II,2,9,10). Povijene trake većinom završavaju ovalnim proširenjem (T.I,5-7,II,3,4). Na prvi pogled ove predstave djeluju kao ornamentalni motiv uz neprobušenu dršku (palmeta i slično), ali primjerci s prikazanom šakom, ili prstima (T.I,6,7; II,2-5) nesumnjivo su predstave ruku. Kod primjerka na T.II,9, izgleda da je prvobitni smisao izgubljen, pa su trake

---

[17] Raunig, 1968, T.I,1. Uslijed neuslovnog prostora u ranijem Muzeju AVNOJ-a i Pounja u Bihaću, donji dio posude je potpuno propao, ali je dio sa prikazom čamca sačuvan.

[18] Ćurčić, 1908, 160, sl. 2.

[19] Truhelka, 1906, 220, sl. 54.

[20] Benac-Čović, 1957, 36-38, T.XVI, 2-3; Stipčević, 1973, 413-417; Kozličić, 1981, 163-188.

[21] Marić, 1968, 14-15, nap.143.

[22] Radimský, 1893, 269, 398, 588, T.XXXV, 6; XXXIX, 2; XLIX, 1-3; L, 3.

[23] Raunig, 1968, 89, 96, T.IV,1; VI, 44-45.

[24] Radimský, 1894, 505, T.VII, 90-91.

[25] Raunig, 1975b, 49-51; sada u Muzeju Unsko-sanskog kantona u Bihaću, praistorijska zbirka inv.br. 2882, sonda IV, dub. 2, 65 m.

formirane u vidu tankih, šiljasto završenih rebara. Za odlomke na T.II,6-8, nije sigurno da prikazuju motiv ljudskih ruku, jer su gore zaobljeno formirani, a krajevi nisu prošireni, pa treba uzeti u obzir i mogućnost da neke od ovih aplikacija prikazuju i nešto drugo. Primjerci na T.II,7-8 imaju dobre paralele u aplikacijama simboličnog ili dekorativnog karaktera na keramici kasnog bronzanog doba centralne Bosne (Pod kod Bugojna, Reljina gradina),[26] a za neke primjerke iz nekropole Jezerine (T.I,5; II,1) moglo bi se pomišljati da imitiraju aplikacije u obliku palmete, kakve se na bronzanom posuđu pojavljuju od perioda grčke arhaike nadalje.[27] Slični prikazi pojavljuju se na keramičkim posudama iz Slovenije[28] i metalnim objektima iz daljeg susjedstva Japoda (npr. na ulomku bronzane narukvice iz Gračanice kod Visokog sa kraja VI ili iz V v. st.e., više puta izveden motiv ruke, vrlo sličan onome na ulomku na T.II,5)[29], naročito s istočnoalpskog prostora koji vremenski pripadaju kraju starijeg željeznog doba.[30] Međutim, metalni privjesci ne mogu poslužiti kao direktne analogije ruku na grobnim posudama, ne samo zbog različitog materijala, već i zbog drugačijeg oblikovanja i drugačije namjene, ali svakako, predstavljaju odraz sličnih, prastarih vjerovanja u snažnu zaštitnu moć ruke.[31] Za predstave ruku na posudama upotrjebljenim kao grobne urne, smatra se da imaju izrazito apotropejski karakter u smislu zaštite pepela pokojnika smještenog u urnu.[32] Na primjercima iz Jezerina u Pritoci i sa Crkvine u Golubiću karakteristično je multipliciranje predstava ruku (3-5) povezanih u cjelinu tako da i kompletan motiv podsjeća na stilizovanu šaku raširenih prstiju, vjerovatno radi potenciranja zaštitnog djelovanja.

Vremenski su određene samo dvije posude - urne, obje iz nekropole na Jezerinama: iz groba 200 (T.II,9) u fazu IV (250-110.g.pr.n.e.) i iz groba 362 (T.I,5) u fazu Va (110-35.g.pr.n.e.) po Z.Mariću.[33] S obzirom na to da se analogije iz Slovenije javljaju znatno ranije, logično je, da primjerci kod kojih je motiv ruke prepoznatljiviji (T.I,6; II,5), moraju biti stariji od sredine III v.st.e., pa bi ih u najmanju ruku trebalo opredijeliti u V, ili najkasnije na početak IV v.st.e. Ako je ispravno Maričevo datiranje groba 362, to bi značilo da je ovaj motiv bio veoma dugo u upotrebi na području srednjeg toka Une. U svakom slučaju, broj ulomaka posuda na kojima se s manjom ili većom sigurnošću prepoznaje prikaz ruke pokazuje, da je taj motiv u ovom dijelu

---

[26] Čović, 1983, 435-436, sl. 32/9; Govedarica, 1982, 149, T.XVI, 8.

[27] Čović, 1983b, 152-153, Tav.XXXVI-XXXVII; Popović, 1975, sl. 5-7; Mano-Zisi – Popović, 1969, T.III,g-h.

[28] Teržan – Trampuš, 1973, T.3/6; Dular, J., 1982, 30-31, T.7/52.

[29] Čović, 1984, 27-48.

[30] Stipčević, 1981, 133, nap.4.

[31] Hiljadama godina ljudskoj ruci pripisivana je posebna moć (vidi npr. Srejović, Lepenski Vir, Beograd 1969, sl. 90), a slična vjerovanja postoje i danas, kao što pokazuje liječenje pokretima ruku od strane bioenergetičara.

[32] Stipčević, 1981, 84-85 i 133-135.

[33] Marić, 1968, 24, 29, Tab.IV, 134; VII, 256.

japodske teritorije bio veoma omiljen, odnosno da su vjerovanja u zaštitnu moć ljudske ruke bila duboko ukorijenjena.

Predstava životinje (T.I,3) iz nekropole Jezerine u Pritoci[34] oblikovana je vrlo šematizirano u profilu na desno, od traka apliciranih na ulomku blago zaobljenog trbuha posude, bez ikakvih detalja koji bi pomogli pri određivanju vrste životinje. Jedino položaj repa karakterističan za neke vrste pasa,[35] ukazuje na to da bi se moglo raditi o prikazu psa. Slično kao na ovoj figuri, oblikovani su glava i rep kod nekih japodskih životinjskih figurina od bronze (T.XVII,6-10), kod kojih se po ukupnom izgledu i drugim detaljima s više sigurnosti može tvrditi da prikazuju psa. Ukoliko je ispravna pretpostavka da životinjska predstava iz Jezerina prikazuje psa, pojava takve figure na posudi - grobnoj urni, ne iznenađuje, s obzirom na to da pas u vjerovanjima mnogih indoevropskih naroda predstavlja izrazito htonsku životinju.[36] Međutim, kako je ova figura, s jedne strane, u tolikoj mjeri šematizirana, da je određivanje životinjske vrste sasvim hipotetično, a s druge strane, predstavlja potpuno usamljenu pojavu na keramičkim objektima, njeno značenje i simbolički sadržaj ostaju otvoreni. Preciznije datiranje odlomka s ovom životinjskom figurom onemogućeno je time što ulomak potječe od posude - urne iz nekog davno uništenog groba bez bližih podataka, tako i time što nedostaju bitni elementi za određivanje tipa posude. Stoga je ovaj lik moguće samo okvirno, dosta široko datirati u Ha C -Ha D period, odnosno u vrijeme kada se pojavljuju brojne predstave životinja izvedene različitim tehnikama i od različitih materijala.

Predstava zmije (T.I,4) sa Gradine u Ripču,[37] na ulomku posude, izrađena u obliku horizontalne aplicirane trake sa trougaono-krstolikom glavom i talasastim tijelom (rep nedostaje), jedini je prikaz na keramici, dok su predstave zmija brojnije na japodskim metalnim i kamenim objektima (ovdje T.XXIX,2-3; XVI,14-17; XLIII,1). Slični prikazi bez trougaone glave poznati iz Istre[38] i Slovenije,[39] znatno su stariji od ripačkog primjerka, pa se mora naglasiti da ideja o tehnički jednostavnom prikazu zmije pomoću talasaste aplicirane trake nije zahtijevala strani uzor. Ipak, ne

---

[34] Radimský, 1893, 589, T.XLVIII,1. Prilikom prvog objavljivanja autor kaže za ovu predstavu: "Na tabli XLVIII., prikazuje slika 1. trbušnu hrbinu loncu slične žare, našaranu krstolikim ornamentom od rebaraca na obluk, ...", da bi u njemačkom izdanju istog teksta (1895, 192) sam sebe ispravio: "Figur 601 zeigt den Bauchscherben einer Topfförmigen Urne mit einer aus Relieflinien primitiv nachgebildeten Thierfigur..." (odnosno životinjsku figuru).

[35] Pojedine vrste lovačkih pasa, kao i mnogi ulični psi.

[36] Stipčević, 1981, 65-66.

[37] Raunig, 1975b, 50-51. Sada u Muzeju Unsko-sanskog kantona u Bihaću, praistorijska zbirka inv.br. 2634, sonda IV, dub. 2, 20 m.

[38] Kučar, 1979, 93, 115, T.III,8.

[39] Dular, J., 1982, 32, T.7/60.

treba izgubiti iz vida, da je ovo već drugi slučaj da se slične figuralne predstave na keramici pojavljuju na srednjoj Uni, u Dolenjskim Toplicama i dalje prema sjeverozapadu. Moglo bi se razmišljati o upotrebi posude s ovakvim znakom u magijskim obredima u svrhu liječenja, postizanja plodnosti i slično, s obzirom na povezanost zmije s vjerovanjima ove vrste.[40] Ulomak bi se, prema dubini na kojoj je nađen unutar stratigrafije kulturnog sloja na Gradini u Ripču, mogao opredijeliti približno u vrijeme oko sredine III v. st.e.[41]

Modelovane figuralne predstave na japodskoj keramici, oblikovane kao sastavni dio posude, obuhvataju 4 životinjske glave: 2 na istoj posudici, jednu na dršci posude i jednu na užem kraju koljenaste keramičke cijevi (sopalja) i ulomak životinjske glave na importovanom objektu.

Dvije životinjske glave (T.III,1a-d), na oba kraja izduženo-ovalne posiduce, vjerovatno svjetiljke, iz zaštitnog bedema Velike gradine Čungar u zaseoku Semanići kod Cazina.[42] Površina obje glave potpuno je ravna (lijeva nešto oštećena) i prelazi u rogove (?), čiji su (sada odlomljeni) vrhovi možda bili spojeni u ušicu, slično ušicama za vješanje na posudici-lampici istog oblika s lokaliteta Rep-Veraje kod Metkovića (na kojoj nema zoomorfnih glava).[43] Obje glave na posudici-svjetiljci veoma su šematski modelovane bez dodatnih detalja, čime je otežano prepoznavanje i određivanje vrste životinje. Ukoliko je ispravna pretpostavka o rogovima (razdvojenim ili spojenim u ušicu), sa znatnim oprezom bi se moglo pretpostaviti da su prikazane glave goveda. Dvije ili više glava goveda, manje-više prepoznatljivih, oblikovanih u punoj plastici, obično apliciranih na vratu ili ramenu posude, pojavljuje se na brojnim lokalitetima, uglavnom na prostoru sjeverno od srednjeg toka Une.[44] Glave goveda (?) na posudici razlikuju se od primjeraka iz drugih krajeva ne samo po visokoj šematizaciji, već i time što su modelovane kao integralni dio posude. Mada ovaj element ukazuje na daleku vezu s posudama u obliku životinje iz kasnog bronzanog doba,[45] posudicu-svjetiljku ne možemo uvrstiti u taj tip, jer ona ne donosi kompletnu figuru životinje, već dvije glave što je kakrakteristično za posude sa životinjskim glavama iz starijeg željeznog doba.[46] Specifičnim elementima, poka-

---

[40] Stipčević, 1981, 47-59.

[41] S obzirom na malu površinu zahvaćenu sondom IV na Gradini u Ripču, predložena datacija je podložna korekciji.

[42] Raunig, 1983, 74-77, T.III,1a-c.

[43] Jurić, 1980, 124, sl. 16/4. Uporedi i svjetiljke s gradine Pod kod Bugojna (Čović, 1987, 502, sl. 27/17, T.LIII,2) koje su u upotrebi približno od 600-350.g.st., e.

[44] Dular, A., 1978, 85, T.1/1-2; 2/7-9; Dobiat, 1980, 126, Taf.44/1; 45; 90/3; 97/4, 7, 13, 15; 110/1-3.

[45] Kossack, 1954, 50-52, T.5/1-2, 6-7.

[46] Dular, A., 1978, 85.

zano je poznavanje osnovne ideje o oblikovanju životinjskih protoma na keramičkom objektu, dok su izbor tipa posude i tehničko oblikovanje, kako izgleda, produkt japodske invencije. Inače, glave goveda javljaju se na japodskim objektima od metala, kao što je fibula iz Jezerina u Pritoci (T.XVII,1), fibula iz Vinice (T.XVII,5)), ili dvije perle u kombinaciji jantara i bronze (XXXII,9) koje, možda, prikazuju glave goveda, a na zadnjoj strani kamene urne iz Ribića urezana su dva bika (T.XXXVIII,1). Za keramičke posude u obliku životinje, kao i za posude sa zoomorfnim aplikacijama nesumnjivo je da stoje u vezi sa vjerovanjima i kultovima i da sadrže određena simbolična značenja. U općem smislu, govedo predstavlja simbol plodnosti, bilo u vezi s Velikom majkom, bilo u vezi s mjesecom, a spominje se i u vezi sa pticama kao solarnim simbolom. Za zoomorfne glave na posudici svjetiljci, s jedne strane, nesigurnost interpetacije kao glava goveda, a s druge, uslovi nalaza bez ikakvog relevantnog podatka za određivanje načina upotrebe objekta, ne pružaju osnovu za razmišljanje o bližem određivanju kultno-simboličnog značenja figuralnih predstava. Posudica-svjetiljka može se datirati samo okvirno u Ha C - Ha D period, možda sa naglaskom na ovom posljednjem.

Životinjska glava na dršci posude (T.III,2) iz pretpostavljenog sloja naselja na Gradini u Ripču,[47] odlomljenog gornjeg dijela i oštećene površine osim samog kraja njuške, modelovana je u obliku nepravilnog, trougaonog-srcolikog ispupčenja na gornjem dijelu drške koja se uzdiže iznad oboda manje šolje. Izgleda da je gornji dio glave bio formiran u dva konična ispupčenja (uši?). U formalno-stilskom pogledu, po plošnom oblikovanju najsličnije su gore opisane glave na posudici-svjetiljci i jedna glava na ulomku zida posude sa gradine Klinac kod Petrinje datirana u Ha D period.[48] Razlika se javlja u srcolikom obliku ripačke glave s uskom, nešto izduženom njuškom i pretpostavljenim, konično formiranim ušima, zbog čega se ova glava ni hipotetički ne bi mogla uvrstiti među predstave goveda. Međutim uslijed oštećenosti s jedne, i izrazite šematizacije s druge strane, nemoguće je odrediti životinjski vrstu. Zoomorfne, plastično oblikovane glave, obično u paru, postavljene kao više ili manje istaknuti nastavci na najvišem dijelu drške pojavljuju se na brojnim lokalitetima. Karakteristične zdjele i šolje na kojima se pojavljuju životinjske glave na drškama, J. Dular datira u V i IV v. st.e. i smatra da su proizvod lončara sa prostora Dolenjske, a za primjerke izvan matičnog područja, da predstavljaju import iz Dolenjske (npr.primjerci iz Sanskog Mosta).[49] Ovo mišljenje podržava i N.Majnarić-Pandžić za neke primjerke sa gradine Klinac kod Petrinje.[50] Međutim, za dio primjeraka spome-

[47] Raunig, 1975b, 49-51; čuva se u Muzeju Unsko-sanskog kantona, prahistorijska zbirka, inv.br.2539, sonda IV, dub.2 m.

[48] Majnarić-Pandžić, 1986, 34-35, sl. 12/2.

[49] Dular, J., 1982, 143-144 i tamo navedena literatura.

[50] Majnarić-Pandžić, 1986, 34-35, sl. 12/5; 13/1.

nuti autori se slažu da potječu iz domaće proizvodnje. Drška šolje iz Ripča spada svakako u domaću proizvodnju, a datirana je oko ili nešto poslije 200.g.pr.n.e., što je dosta kasno u odnosu na tako ukrašene objekte sa drugih lokaliteta. Kako u japodskoj kulturi mnogi oblici ostaju u upotrebi veoma dugo, a keramički proizvodi mijenjaju se veoma sporo i postepeno, ni pojava starijeg, znatno izmijenjenog elementa u kasnijem vremenu na bi morala biti nešto izuzetno. Životinjske glave na drški šolje iz Ripča i posudici iz Semanića predstavljaju jedine primjerke ove vrste zoomorfne plastike na keramici u japodskom području i reprezentuju periferni izraz ovakve plastike, daleko brojnije zastupljene naročito na jugoistočnoalpskom području. I u slučaju ovih predstava, radi se samo o preuzimanju osnovne ideje, a ne o direktnom prenošenju tuđih uzora.

Koljenasta keramička cijev - sopalj (T.III,3a-b) iz Ripča,[51] ljevkastog oblika, prelomljena je u gornjoj trećini. Uski kraj povijen je u blagom luku, tako da otvor stoji pod uglom od 90 stepeni u odnosu na trup. Duž poleđine suženog dijela cijevi ide snažno, uspravno rebro kojem nedostaje središnji dio. Na gornjem kraju, s obje strane rebra, nalaze se uzdužni, lučni nastavci (uši?), od kojih je jedan skoro potpuno sačuvan, a od drugog nedostaje veći dio.Također, nedostaje ivični dio uskog otvora, te se završetak može samo približno rekonstruirati na osnovu sličnih primjeraka iz drugih krajeva. Osim sopalja iz Ripča, iz šireg susjedstva poznati su još primjerci iz Sanskog Mosta[52] i sa gradine Pod kod Bugojna.[53] Na primjerku iz Sanskog Mosta savijeni kraj predstavlja glavu životinje, gornji otvor odgovara gubici, dodane su okrugle, krupne oči i manje, konično formirane uši, dok jedna aplicirana traka s udubljenjima, koja ide duž poleđine i završava na čelu između očiju, vrlo vjerovatno, prikazuje uspravnu grivu, a druga slična traka postavljena je ispod vrata. Čitava predstava najviše podsjeća na glavu i vrat konja, te je prihvaćeno mišljenje da i ostale ovakve cijevi završavaju u obliku konjske glave.[54] Na sopalju iz Ripča uzdužno, vertikalno rebro zaista asocira na kratko potšišanu, uspravnu grivu konja, ali izduženo-lučni nastavci s obje strane ni po čemu ne podsjećaju na konjske uši, a nisu prikazane ni oči kao na primjerku iz Sanskog Mosta. Na osnovu spomenutih razlika, sopalj iz Ripča ne bismo mogli identifikovati kao stilizovanu konjsku glavu s onom sigurnošću, kao što se čini za primjerak iz Sanskog Mosta. Možda se ovdje radi o stilizovanoj predstavi nekog fantastičnog bića iz japodske mitologije koje je imalo neke osobine konja.

Smatra se, da su ovakve koljenaste cijevi služile kao sopalji (duvaljke) na kožnom mijehu i da spadaju među rekvizite talioničara, kovača i uopšte metalurga. Osim

---

[51] Ćurčić, 1908, 173, T.VI,9.
[52] Fiala, 1896, 253-254, sl. 103.
[53] Čović, 1987, 520, sl. 28/23.
[54] Čović, 1974, 139.

nalazom ovog sopalja, metaloprerađivačka djelatnost u Ripču dokumentovana je i kalupima za livenje (koplja, sjekire, nakit), kao i nalazom objekta koji predstavlja ostatak nakon prečišćavanja bronze, te se Ripač ubraja među značajnije centre proizvodnje metalnih objekata.[55] Da su uz poslove dobijanja i topljenja rude, kao i metalurgiju uopšte, od prvih početaka bila vezana brojna vjerovanja i kultne radnje nije potrebno posebno dokazivati.[56] U tom smislu govori i činjenica da je sopalj iz Sanskog Mosta (zajedno s posudom za taljenje i jednim kalupom) bio zakopan (sahranjen?) u posebnoj jami na posvećenom prostoru nekropole, a nejasno je da li se radilo o prilozima nekog od susjednih grobova[57] ili je u pitanju posebno, kultno sahranjivanje metalurškog pribora inspirirano povezanošću te djelatnosti s podzemljem.Time je naglašen kultni element ovih objekata koji se i u drugim krajevima srazmjerno rijetko pojavljuju među arheološkim nalazima.[58] U kultnom pogledu, završeci sopalja u obliku više ili manje stilizovane glave konja, uključujući i ripački primjerak (s obzirom na to da uzdužno rebro najvjerovatnije predstavlja grivu konja), možda upućuju na to, da bi se ovako stilizovani sopalji, s odgovarajućim oprezom, mogli povezati uz neka podzemna božanstva. Moglo bi se pomišljati na neko autohtono božanstvo srodno grčkom Posejdonu u njegovoj starijoj verziji boga podzemnih voda, izvora, "zemljotrescu" homerske poezije koji se ponekad javlja u obliku konja, odnosno kao onaj koji je stvorio konja.[59] Za japodsko područje božanstvo sličnih funkcija je nesumnjivo poznati bog Bindus, čije se svetilište nalazilo na izvoru potoka Privilica, udaljenog oko 5 km od Ripča (o vezi Binda s grčkim Posejdonom biće više riječi u poglavlju o metalu i o predstavama na kamenu).

Za primjerak sopalja iz Ripča nedostaju bilo kakvi podaci o poziciji i dubini nalaza unutar sloja sojeničkog naselja, čime je onemogućeno bliže hronološko opredjeljivanje objekta na osnovu stratigrafije. Primjerak sopalja sa Poda kod Bugojna potječe iz slojeva čiji ostali nalazi pripadaju fazi V srednjobosanske grupe, odnosno vremenu od 450-350.g.pr.n.e.[60] Približno u to vrijeme naselje u Ripču je stradalo u požaru, pa bi to bio terminus ante quem, mada bi ripački sopalj mogao biti i znatno stariji, jer su, vjerovatno ovakvi utilitarni predmeti dugo vremena izrađivani u vrlo sličnom, tradicionalnom obliku.

Ulomak glave goveda (T.III,4) iz groba 36l na nekropoli Jezerine u Pritoci,[61] izrađen je od dobro prečišćene, žućkasto pečene zemlje s ostacima prevlake od crnog

[55] Čović, 1974, 131, 133-134, 139.
[56] Stanojević, 1980, 30-32, sl. 1-3, T.6/1-2.
[57] Čović, 1987, 175.
[58] Miske, 1908, 20-21, Taf.XXI.
[59] Srejović – Cermanović, 1987, 356.
[60] Čović, 1987, 504, sl. 28/23.
[61] Radimský, 1893, 397-398 (grob 361), T.L,13.

firnisa, te, možda, predstavlja dio kasno-helenističkog ritona za piće.[62] Jezerinski grob 361 u kome je nađen ovaj ulomak datiran je u fazu Va (110-35.g.pr.n.e.).[63] Posuda od koje je preostao ovaj fragment mogla je dospjeti na prostor srednjeg toka Une putem trgovine, možda sa područja Liburnije ili Dalmacije, mada ne treba isključiti ni druge, kopnene trgovačke pravce. Otvoreno je pitanje da li je ova posuda stavljena u grob zbog svoje figuralne predstave, odnosno zbog simbolično-kultnog značenja goveda koje je ova životinja imala u japodskim vjerovanjima, ili je nabavljena prvenstveno kao znak višeg socijalno-ekonomskog statusa vlasnika. Među figuralnim objektima od pečene gline iz japodske zaostavštine, ovaj ulomak je jedini objekt direktnog importa.

B. **Predstave na piramidalnim tegovima**

Piramidalni (rjeđe konični), gore probušeni, veći ili manji tegovi su opštepoznati objekti, česti u naseljima, a tek ponekad kao prilozi u grobovima, [64] ali kada se u grobu nalazi veći broj tegova, moglo bi se raditi o garnituri jednog tkalačkog stana.[65] Na japodskoj teritoriji nađeni su na brojnim lokalitetima, ali samo u sojeničkom naselju u Ripču, uz oko 200 neukrašenih, neki od manjih tegova nose različite predstave. Prema načinu izvođenja i sadržaju, predstave na piramidalnim tegovima mogu se podijeliti na: urezane predstave nakita i kose, urezane predstave dijelova odjeće i, možda, predstave odjeće izvedene otiscima vrpce.

Prikazi nakita i kose (T.IV,1a-b,2) urezani su na dva tega.[66] Na prvom četiri koncentrične, lučne, dublje linije asociraju na četiri torkvesa (vrsta ogrlice) povezana istom ili posebnim vrpcama (T.IV,1a). Sličan prikaz dva torkvesa nalazi se i na piramidalnoj terakoti iz Ripča (T.VI,l). Nakit od više torkvesa različite veličine uklopljenih u jedinstvenu cjelinu na grudima, pojavljuje se više puta u japodskim grobovima [67](vjerovatno ženskim), a rjeđe u drugim krajevima.[68] Mada za neke grobove nedostaju podaci o grobnim cjelinama, kao i osteološka analiza, izgleda da se opravdano može pretpostaviti da kombinacija od više torkvesa predstavlja ženski nakit. [69] Pojava stilizovane predstave ženskog nakita na tegovima, ma koliko rijetka i

---

[62] Čović, 1966, 56.
[63] Marić, 1968, 28-32, nap.244.
[64] Kromer, 1959, 34, 71, T.IX/12-13; XXXIX/7-8.
[65] Dobiat, 1980, 108.
[66] Ćurčić, 1908, 155-156,
[67] Ljubić, 1889, T.XVII, 38; Drechsler-Bižić, 1961, T.XXI, 1-2; Raunig, 1982, T.I,2.
[68] Marović, 1962, 11-13; Čović, 1971, T.III,1-2.
[69] Drechsler-Bižić, 1961, 101; Raunig, 1982, 3, nap.4.

neuobičajena,[70] sasvim je logična na takvom "ženskom" objektu kao što je dio tkalačkog pribora. I urezana predstava na poleđini istog tega potvrđuje predloženo tumačenje figuralne predstave s prednje strane. Ovdje je (T.IV,1b) na gornjoj polovini stranice urezana jedna duža, ravna vertikalna linija koja se na donjem kraju razdvaja u četiri kratke, nešto izvijene linije. Ova predstava se može objasniti prvenstveno kao šematizovani prikaz kose, zapravo pletenice sa slobodnim pramenovima na kraju (a eventualno i kao predstava nakita, možda lančića ili trake koji vise sa glave). Za stilizovanu predstavu kose - tri pletenice – mogu se smatrati i dublje urezane, vertikalne linije na gornjem dijelu drugog tega (T.IV,2), od kojih je samo lijeva na donjem kraju razdvojena u dva pramena. Na vrlo sličan način prikazana je kosa na nekim bronzanodobnim statuetama.[71] Slično, znatno stilizovano, prikazane su pletenice (ili nakit koji visi sa glave), na poleđini kamene stele iz Golubića (T.XXXIV,2). Predstave s obje strane prvog tega, mada reducirane na samo dva karakteristična elementa, sugeriraju antropomorfnu (žensku) figuru. Na drugom tegu, redukcija dovedena do ekstrema, do šematiziranog prikaza jednog jedinog detalja (kosa, pletenice) ljudskog tijela, vjerovatno je još uvijek bila dovoljno prepoznatljiva i razumljiva, kako osobi koja je predstavu izradila, tako i ostalim saplemenicima.

Predstave odjeće (T.IV,3-7) na pet tegova[72] veoma su šematizovane i urezane dosta nepažljivo i neuredno. Na jednom tegu izvedene su dubljim i širim urezanim linijama (T.IV,3), a na ostalim vrlo tankim linijama. Na tri primjerka (T.IV,3-5) izveden je na donjem dijelu prednje strane vrlo sličan motiv koji se sastoji od jedne horizontalne i četiri, odnosno šest vertkalnih linija, što asocira na nabranu suknju sa pojasom, koja je na tegu na T.IV,3 dopunjena i oznakom gornjeg dijela odjeće (obrnuti V motiv), a na tegu na T.IV,4a-b prikazana na isti način i na poleđini. Na preostala dva tega (T.IV,6-7) prikazana je duga, nabrana haljina. Za prepoznavanje ovih predstava kao prikaza ženske odjeće, veoma je instruktivan probušeni piramidalni teg sa gradine Turska Kosa u selu Velika Vranovina kod Topuskog (T.XII,3a-b), na kome je ženska odjeća prikazana mnogo bogatije. L.Čučković kaže: "Usamljeni primjerak je crtež ženskog lika urezan na malom trapezastom utegu i to s jedne strane *an fas*, a sa druge s leđa. Osoba je odjevena u uobičajenu ilirsku žensku nošnju sa dugom haljinom preko koje ide druga haljina i najzad ogrtač. Naznačen je i metalni nakit: kapa od brončane dugmadi kakvu srećemo na Japodskom teritoriju u Lici, pektoral na prsima, dugmad i fibule (kopče)."[73] Pojava kompletnijih crteža ženske odjeće na piramidalnom tegu iz neposrednog susjedstva, potvrđuje mišljenje

[70] Poznate su mi još samo urezane predstave dvojne "omega" igle sa tegova nađenih u Antigonei na Drimu u Albaniji, koje donosi Dh. Budina, 1975, 185, Pl.II, 17.
[71] Letica, 1973, 24, T.VI,1b.
[72] Radimský, 1897, 6=, T.XXX, 210; Ćurčić, 1908, 155, T.IV,8.
[73] Čučković, 1983, 9.

da šematizovane i pojednostavljene predstave na ripačkim tegovima prikazuju dijelove ženske odjeće.Još više pojednostavljen prikaz donjeg dijela odjeće nalazi se i na jednom tegu iz Podzemelja.[74] Sa prostora na srednjem toku Une potječu realistični crteži na kamenim urnama (T.XXXVII,l) koji prikazuju japodske žene obučene u dužu suknju sa tri nabora i pojasom, s jednostavnim gornjim dijelom, možda s jednim naborom oko vrata. To bi, približno, bila ista odjeća žena, čiji je jedan dio - nabrana suknja s pojasom - prikazan na tegovima. Gotovo na identičan način, kao na tegovima, prikazana je nabrana suknja sa širokim, ukrašenim pojasom na statueti iz Maribora, gdje je gornji dio odjeće označen ukrštenim linijama u obliku znaka x, što potvrđuje mišljenje, da je na tegu sa T.IV,3, obrnuti "V" motiv oznaka gornjeg dijela odjeće.[75] Samo donji dio ženskog tijela, odnosno nabrana suknja i noge, prikazani su tanko urezanim i udubljenim linijama na urni iz groba 86 iz nekropole u dvorištu SAZU u Ljubljani.[76] Spomenuti prikazi nabrane suknje u dovoljnoj mjeri potvrđuju predloženu interpretaciju predstava na ripačkim tegovima.

Na mišljenje da su na dva tega (T.IV,6,7) prikazani nabori duge haljine, navodi prikaz slične odjeće na piramidalnoj terakoti (T.VI,1), također iz Ripča, zatim tzv.trapezoidni bronzani privjesci za koje se, uglavnom, smatra da prikazuju žensku figuru u haljini (T.XXV). I sam trapezoidni izgled stranice tega, uz dodatak nabora označenih ureznim vertikalnim linijama, izaziva upravo takve asocijacije. Za sličnu odjeću na reljefima iz rimskog doba smatra se, da se radi o odjeći jednostavnog kroja, zvanoj dalmatika.

Simbolični znaci i predstave izvedene otiscima vrpce (T.V,1-7). Na nekim piramidalnim tegovima urezani su simbolični znaci (krst, svastika i dr.) kojima se ovdje neću detaljnije baviti (T.V,1-3), dok su na četiri tega predstave izvedene otiscima vrpce.[77] Kada je u pitanju ova tehnika prepoznavanje i određivanje prikazanih predstava je sasvim nesigurno. Za bočnu stranicu tega na T.V,6, u kružnim otiscima vrpce oko otvora, sa znatnim oprezom, mogla bi se pretpostaviti glava, ili ako je to poleđina figure, neki tip japodske kape, kao na tegu sa Turske kose kod Topuskog (T.XII,3b), dok horizontalni nizovi otisaka vrpce možda prikazuju ogrtač. Za ostala tri tega uz pretpostavku da se radi o veoma stiliziranoj odjeći, ostaje i mogućnost da predstave imaju nejasan simbolični, ili samo ukrasni karakter. Sličnim nejasnim predstavama izvedenim zarezima i kružnim udubljenjima ukrašeni su i neki tegovi sa gradine Kiringrad u Hrvatskoj, ali za jedan od njih s ukrasom u obliku trougla ocijenjeno je da: "...podsjeća na trokute kakvima se obično prikazuje ljudski lik...",[78]

---

[74] Dular, J., 1978, T.27/13.
[75] Gabrovec, 1983, 90, sl. 6/20.
[76] Puš. 1971, 86, T.5/1-1a; Slabe, 1980, 81.
[77] Radimský, 1897, 60, T.XXX, 208; Ćurčić, 1908, T.IV,15-16.
[78] Balen-Letunić, 1987, 9, T.10/11.

što unekoliko potvrđuje razmišljanje da japodske predstave prikazuju antropomorfni, zapravo ženski lik.

Namjena piramidalnih tegova izazivala je brojne rasprave, da bi se uglavnom ustalilo mišljenje, da su veći primjerci mogli služiti na ognjištu kao podmetači za posude prilikom pripremanja hrane (tzv.grijalice), dok je za primjerke manjih dimenzija prihvaćeno objašnjenje da su upotrebljavani kao opterećenje za zatezanje niti na vertikalnom tkalačkom stanu. Za primjerke ukrašene simboličnim znacima (svastika, krst i drugo) razmišlja se o vezi s dušama predaka ili s ognjištem i kućnim larima, a naglašena je sakralna funkcija ovih objekata.[79] Za manje primjerke ukrašenih tegova iznešena je i pretpostavka da su mogli imati funkciju privjesaka-amuleta.[80] Za primjerke iz Ripča sa figuralnim predstavama, može se smatrati da spadaju među piramidalne tegove koji stoje u vezi sa tkanjem, mada nisu imali neposrednu praktičnu funkciju. Prikazanim predstavama nakita, kose ili dijelova ženske odjeće, ovi tegovi, po principu *pars pro toto*, zapravo sugeriraju žensku figuru, a predenje i tkanje predstavljalo je vijekovima posebno cijenjen posao starijih poštovanih žena, kako je u novije vrijeme, na osnovu arheoloških nalaza, kao i na osnovu likovnih predstava žena sa vretenom ili za tkalačkim stanom, i naročito, na osnovu homerskog pjesništva, pokazala A.Eibner. Predenje i tkanje predstavljali su u mediteranskoj tradiciji izuzetno cijenjene poslove koji su pripadali ženama viših slojeva, a često su i boginje prikazivane ili opisivane sa vretenom ili za tkalačkim stanom. A.Eibner naglašava da je sličan odnos prema predenju i tkanju postojao i u halštatskom dobu, za koje se na osnovu predstava iz Odenburga mora pretpostaviti i postojanje odgovarajućeg ženskog božanstva.[81] Za piramidalni teg sa gradine Turska Kosa kod Topuskog L.Čučković razmišlja da bi mogao predstavljati autohtono žensko božanstvo Thanu, poznato iz natpisa u rimsko doba, nađenog u Topuskom.[82] Sa japodskog prostora, za sada, ne poznajemo ni jedno autohtono božanstvo kome bi se mogla pripisati funkcija zaštitnice tkalačakih vještina, što ne znači da takvih božanstava nije bilo u japodskom panteonu. S obzirom na to, da su kod ukrašenih ripačkih tegova sačuvani svi elementi neophodni za upotrebu, kao i na skromne predstave, prije bi se moglo razmišljati o tome da su oni mogli služiti kao posveta božanstvu u vezi sa tkanjem, a ne kao predstave same boginje.

Datiranje tegova moguće je samo na osnovu tipoloških odlika figuralnih predstava, tako bi se teg sa prikazom torkvesa (T.IV,1a-b) mogao okvirno opredijeliti u VIII v. st.e., jer su japodski grobovi sa više torkvesa na nekropoli u Kompolju datirani u Ha B,[83] a u okviru istog stupnja, na prelaz iz IX u VIII v.pren.e., datiran je i grob s

[79] Stipčević, 1981, 30-32 sa navedenom literaturom.
[80] Balen-Letunić, 1987, 9.
[81] Eibner, A., 1984, 39-48, T.1-3.
[82] Čučković, 1983, 9.
[83] Drechsler-Bižić, 1961, 75.

Ostrožca,[84] iz neposrednog susjedstva naselja u Ripču. Tegovi s urezanim prikazima odjeće, kako izgleda, mogli bi pripadati kasnijem vremenu. S jedne strane, direktna veza predstava na ovim tegovima s odjećom prikazanom na statueti iz Maribora koja pripada Ha B periodu[85] govori o većoj starosti, dok, s druge strane, predstave suknji i nogu na urni groba 86 iz nekropole u dvorištu SAZU u Ljubljani, datiranog u VII-VI v.st.e.[86] upućuje na to da se slične predstave na tegovima ne bi mogle datirati mnogo prije VII v.pr.n.e., pa se ova grupa tegova prije može opredijeliti na prelaz Ha B u Ha C, ili čak u puni Ha C period (odnosno u VII v.st.e.), s tim da bi najstariji primjerak mogao biti onaj sa T.IV,3, zbog urezivanja širim i dubljim linijama, sličnim onima kojima su označene predstave nakita na tegu sa T.IV,la-b, kao i zbog predstave gornjeg dijela odjeće bliske prikazu na statueti iz Maribora.

Teže je hronološko opredjeljivanje tegova s otiscima vrpce. Na srednjem toku Une ukrašavanje posuda ovom tehnikom javlja se na dvije nekropole[87] i, u većem broju, na nekim istraživanim naseljima.[88] U samom Ripču, prilikom revizionog iskopavanja 1975.g. konstatovani su kroz čitav kulturni sloj sojeničkog naselja do dub.od 6,30 m.[89] Jedan od piramidalnih tegova s otiscima vrpce (T.V,6) nađen je prilikom revizionog iskopavanja unutar relativno zatvorenog prostora sojeničke zgrade spaljene požarom, na dubini od oko 2,5 m. Kao što je već rečeno, smatra se da je naselje u Ripču napušteno poslije požara u V ili početkom IV v.pr.n.e., te bi ovaj teg, mogao pripadati približno tome vremenu, dok bi ostale s otiscima vrpce trebalo datirati nešto šire u Ha D period.

C. **Terakote - Bogovi od gline**

Terakote su nađene većinom u sojeničkom naselju Ripač, (gdje podaci o uslovima nalaza nisu potpuni), a dvije čitave i jedan ulomak na gradini Kekića Glavica kod Bosanske Krupe.[90] Prvih sedam terakota iz Ripča (T.VI,3; VIII,1-3; IX,1; X,2) otkrio je V.Radimský iz čijih se dosta nejasnih podataka, ipak može zaključiti, da su terakote ležale zajedno u kulturnom sloju koji se nalazio sjeverno od skele br.3, ispod sloja paljevine tridesetak centimetara nižeg od skele. Još sedam primjeraka (T.VI,1; VII,1,2; X,1,3; XI,1,2), nađenih u nastavku iskopavanja u Ripču, objavio je V.Ćurčić

---

[84] Raunig, 1982, 8.
[85] Gabrovec, 1983, 90.
[86] Slabe, 1980, 82.
[87] Raunig, 1968, T.IV,4; Marić, 1968, 20; Raunig, 1981, 150, T.II,4; III,16.
[88] Raunig, 1983, 75, T.III,2; Radimský, 1894, 495-520; Čović, 1962, 50, T.III,1-3.
[89] Raunig, 1975a, 47-48; u sondi uslijed priliva podzemne vode nije bilo moguće dospjeti do zdravice.
[90] Čović, 1962, 52.

koji takođe navodi, da je veći dio terakota nađen u blizini skele br.3, za koju, na osnovu položaja u sredini naselja i načina gradnje, pretpostavlja da je mogla služiti za kultnu namjenu ili, da je štitila ostale dijelove naselja. Nejasno je, međutim, da li se Ćurčićev izraz: "veći dio idola" odnosi i na primjerke koje je objavio već Radimský, ili na one nađene u kasnijim iskopavanjima.[91] Među nepublikovanim nalazima iz sojeničkog naselja u Ripču bila su još dva fragmenta, koji, vjerovatno, predstavljaju dijelove terakota (T.IX,3,4).[92]

V.Radimský nije posebno komentirao ove objekte, već ih je samo opisao, dok V.Ćurčić neke primjerke ripačkih terakota povezuje sa sličnim objektima bronzanog doba u Italiji i Francuskoj.[93] Ripačkim terakotama posebno se bavio J.Korošec 1952.g., koji naglašava: "Zato je plastika u Ripču potpuno izolovana u našoj preistoriji i preistoriji južne Evrope, nastala usled nama još nepoznatih razloga. Koliko možemo danas prosuditi ona je nastala potpuno samostalno bez ikakve tradicije i bez ikakvih stranih upliva." Uz ovakve ocjene, J.Korošec je ripačke terakote podijelio prema oznakama pola na: ženske, muške i hermafroditske uz dva neodređena primjerka, posebno izdvojivši piramidalnu terakotu. Unutar svake osnovne grupe, isti autor izdvaja podgrupe prema načinu oblikovanja.[94] Noviji nalazi istovremenih i kompleksnija interpretacija starijih antropomorfnih objekata od pečene gline, omogućavaju drugačiju podjelu i sagledavanje značaja, mjesta i uloge japodskih terakota, kao i povezivanje sa balkanskim i širim prostorima.

Japodske terakote mogu se podijeliti u dvije ikonografski i hronološki, odvojene grupe. Prvoj grupi *piramidalnih terakota* pripadaju samo dvije, jedna iz Ripča a druga sa Kekića Glavice (T.VI,1,2), piramidalnog oblika, sa predstavama odjeće i nakita, i bez polnih oznaka. U drugu grupu spadaju sve ostale terakote, kojima je zajednička naglašena nagost tijela - *nage terakote*, bez ikakvih oznaka odjeće. Prema osnovnom obliku tijela druga grupa se može dalje podijeliti na: prizmatične (T.VI,3a-e), valjkaste(T.VII-IX), s rožastim izraslinama na glavi (T.X), i poluvaljkaste sa zaravnjenom prednjom stranom (T.XI).

Piramidalne terakote sa predstavama odjeće i nakita (T.VI,12), gdje su uvršteni primjerak iz sojeničkog naselja u Ripču (T.VI,1)[95] i primjerak nađen na gradini Kekića Glavica kod Bosanske Krupe (T.VI,2a-d).[96] Terakota iz Ripča (za koju

---

[91] Radimský, 1895, 318-319, 334-335; Ćurčić, 1908, 154-156.

[92] Sudeći po dosta visokim inventarnim brojevima praistorijske zbirke Zemaljskog muzeja u Sarajevu, 17.770 i 17.717. ovi fragmenti su nađeni u posljednjoj kampanji iskopavanja u Ripču 1897.g.

[93] Ćurčić, 1908, 154-156.

[94] Korošec, 1952, 231-239.

[95] Ćurčić, 1908, 155, T.IV,7.

[96] Čović, 1962, 52, T.III,19a-b.

nedostaju precizniji podaci o položaju unutar kulturnih slojeva naselja), piramidalnim oblikom, veličinom (vis. 8 cm, osnova 3,5x3 cm), i urezanim ukrasima veoma je slična ukrašenim piramidalnim tegovima s istog lokaliteta o kojima je naprijed bilo riječi. Od tegova se razlikuje time što nije probušena, naglašenim ramenima i sačuvanim ostatkom vrata na gornjoj površini koji sugerira postojanje (sada odlomljene), glave, čime je ovaj objekt deklariran kao antropomorfna terakota. Uz Ripač i Kekića Glavicu, terakote sličnih karakteristika poznate su na nizu lokaliteta: Velika gradina u Varvari kod Prozora, zatim Maribor,[97] Brinjeva Gora,[98] Ptuj,[99] Ormož[100] u Sloveniji, Vatin[101] u Vojvodini (T.XII,4a-b), Velem St.Vid[102] u Mađarskoj. U ovaj niz bi se, možda, kao neki prauzori, mogli uvrstiti i poznati idol iz Dalja u Hrvatskoj (T.XII,6), Felsövadavsz-a[103] u Mađarskoj (T.XII,7a-b) i, geografski dosta udaljeni, primjerci iz Barca[104] u Slovačkoj (T.XII,5a-b), mada se unekoliko razlikuju od ripačkog primjerka, posebno predstavom ruku u obliku patrljaka. Na terakoti iz Ripča obje bočne i zadnja strana su bez ukrasa, a na prednjoj strani, gore ispod vrata urezane su dvije, približno paralelne, lučne linije, čiji su krajevi malo izvijeni prema ramenima. U ovim linijama, manje više sigurno, prepoznaje se prikaz dva torkvesa na prsima, kakvi su na sličan način, samo u većem broju, prikazani na jednom od naprijed opisanih tegova (T.IV,la). Veći broj slično prikazanih ogrlica nalazi se na vratu i prsima spomenute statuete iz Vatina (T.XII,4), a dvije predstave ogrlica urezane su na jednoj statueti iz Ormoža.[105]

Kako se dva ili više torkvesa na japodskim nekropolama nalaze većinom u ženskim grobovima[106] već prikazivanje ovog nakita upućuje na to, da se radi o predstavi ženske figure.Ovo mišljenje potvrđuje i crtež duge haljine-košulje, izveden urezivanjem horizontalnih i vertikalnih linija koje se unekoliko šire prema donjoj ivici sugerirajući nabore. Kao što je već pokazano, taj tip haljine-košulje prikazan je i na nekim tegovima (T.IV,6,7). Horizontalne linije urezane u većim razmacima, vjerovatno, treba da ukažu na kvalitetniju, možda vunenu tkaninu (ili na bojeni dezen?). Veza piramidalne ženske terakote sa tegovima, potvrđena osnovnim oblikom, veličinom, prikazanim nakitom i odjećom, dozvoljava da se i simbolično značenje ovog objekta traži u istom krugu ljudske djelatnosti. Dok se za piramidalne tegove sa

---

[97] Gabrovec, 1983, sl. 6/20.
[98] Pahić, 1981, 107, sl. 26/2.
[99] Korošec, 1952, 211, sl. 310.
[100] Gabrovec, 1983, sl. 6/19.
[101] Letica, 1973, 28, 73-74, T.VII, 6a-b.
[102] v. Miske, 1908, T.LXV, 29.
[103] Hajek, 1957, 323-338.
[104] Hajek, 1957, 323-324, sl. 2/1;3/2.
[105] Gabrovec, 1983, sl. 6/19.
[106] Drechsler-Bižić, 1961, 75, T.I,1; XVI, 2; XXI, 2 (grobovi 4, 22, 43); Raunig, 1982, 3, 8.

predstavama nakita ili odjeće može pretpostaviti da su prije mogli biti zavjetni objekti u vezi sa tkanjem, za statuetu – terakotu vjerovatnije je da prikazuje neko japodsko žensko božanstvo. Grčka mitologija sadrži priču da je boginja Atena izmislila tkalačku vještinu i poklonila je ljudima zajedno sa svojim drugim pronalascima, a lik ove boginje sa različitim atributima često je izrađivan i od pečene gline.[107] Bez namjere da u japodskom panteonu pretpostavim postojanje odgovarajućeg pandana Ateni sa svim njenim kompleksnim karakteristikama i funkcijama, izgleda dosta opravdana pretpostavka o postojanju ženskog božanstva u čijim je funkcijama mogla biti i zaštita tkanja i tkalačke vještine. Takvo božanstvo moglo je biti predstavljeno u obliku piramidalne terakote postavljene na posebnom mjestu u blizini tkalačkog stana.

Terakota s Kekića Glavice[108] piramidalnim oblikom trupa veže se, s jedne strane, za ukrašene piramidalne tegove, a s druge, uklapa se u naprijed navedeni niz piramidalno-pljosnatih figurina, a koničnim oblikom nosa približava se nekim nagim valjkastim terakotama iz Ripča (T.VII,2-3). Odlomljena rožasta ispupčenja na glavi vežu je za valjkaste terakote slično formirane glave (T.VII,3; IX,l), ali i za piramidalne tegove s rogovima iz Velem St.Vida.[109] Ubodima i urezivanjem izvedene predstave odjeće na prednjoj strani (T.VI,2a), gotovo su identične sa statuetom iz Ormoža gdje je istim tehnikama ali mnogo jasnije prikazan nabrani gornji dio odjeće, a dolje, vjerovatno, neka vrsta pregače ukrašene vezom ili aplikacijama (možda metalnim?).[110] Nizovi uboda na čelu i tjemenu mogli bi označavati kapu (možda japodsku kalotastu kapu od metalne dugamdi?),[111] sličnu onoj na tegu s Turske Kose (T.XII,3). Na poleđini je prikazana kosa (pletenica) sa većim kružnim privjeskom na kraju (T.VI,2c), slično kao na jednoj statueti iz Barca, gdje su prikazane, na gotovo identičan način, tri pletenice sa kružnim privjescima,[112] a slične su i predstave na nekim bronzanodobnim figurinama, na kojima se često javlja i prikaz kape.[113] Nejasno je značenje urezanih poprečnih linija na bočnim stranama ove terakote (T.VI,2b,d). U svakom slučaju terakota sa Kekića Glavice uklapa se u šire pojave plastičnog oblikovanja antropomorfnih predstava, a veza prikaza odjeće sa statuetom iz Ormoža i eventualna predstava kape i kose, ukazuju na to, da bi se i ovdje moglo raditi o

---

[107] Srejović – Cermanović, 1987, 63.

[108] Čović, 1962, 52, T.III,19a-b, nađena je: "...u naslagama zemlje iznad konstrukcije bedema..."

[109] v. Miske, 1908, T.LIV, 29.

[110] Gabrovec, 1983, SL.6/19.

[111] Drechsler-Bižić, 1968, 30-37, T.I,4, 6; II, 10, 16; III,29.

[112] Hajek, 1957, 326, Obr.4/2b; U dinarskim narodnim nošnjama javlja se slično češljanje kose u jednu ili više pletenica s upletnjacima (Draškić, 1962, 35; isti, 1972, 21).Na kraju upletnjaka ponekad se nalazi metalni nakit – jedan primjerak u etnografskoj zbirci Muzeja Unsko-sanskog kantona u Bihaću.

[113] Letica, 1973, 25, T.VI,2b, 3b.

ženskoj terakoti, vjerovatno u smislu manje-više apstraktnog religijsko-simboličnog sadržaja.

Za datiranje terakote iz Ripča presudan je prikaz dva torkvesa, što je karakteristično za japodske grobove Ha B u Lici,[114] dok je grob iz Ostrožca na izlazu Une iz Bihaćkog polja, datiran nešto preciznije na kraj IX i početak VIII v.st.e,[115] te se i terakota iz Ripča može opredijeliti približno u isto vrijeme. Za terakotu sa Kekića Glavice bitna je sličnost odjeće sa statuetom iz Ormoža, datiranom u Ha B2.[116] Kako život na Kekića Glavici počinje krajem tog perioda, oko 800.g.pr.n.e., ova terakota bi mogla biti i nešto mlađa, na što, možda, ukazuju i japodske kape sa metalnom dugmadi datirane na prelaz Ha B u Ha C period. Za relativno rano datiranje u okviru trajanja života na Kekića Glavici, možda, govori činjenica da je ona nađena u slojevima iznad bedema, iz čega bi se moglo zaključiti da je odbačena u vrijeme kada je njeno religijsko-kultno značenje zaboravljeno.

Nage terakote. Ova grupa japodskih terakota podiljena je na 4 podgrupe: *prizmatične,* samo jedna, *terakote valjkastog trupa* zastupljene sa 8 čitavih primjeraka i 3 fragmenta, *s rožastim izraslinama na glavi* sa 3 dosta različita primjerka i *polivaljkaste sa zaravnjenom prednjom stranom* reprezentovane su sa 2 terakote.

Prizmatična terakota (T.VI,3a-e, sl. 1. na str. 179.) nađena je u Ripču zajedno sa još šest terakota[117] Tijelo je oblikovano u vidu četverostrane prizme, naglašenih ivica. Glava je blagim proširivanjem odvojena od tijela, a sa tjemena "izrasta" zaobljeno-kvadratno ispupčenje (posuda?). S obje strane lica izvedena su po dva zaobljena nastavka, od kojih spoljni par, vjerovatno, označava uši, a unutrašnji obraze. Snažno istaknut, zaobljeni nos izveden je stiskom prstima. Asimetrične oči su izvedene ubodima, kao i nozdrve, dok su usta obilježena horizontalnim urezom. Na ivicama prednje strane modelovane su ruke kao kraći, horizontalni patrljci koji štrče na stranu, lijeva je odlomljena, a na sačuvanoj desnoj nejasno su označeni prsti.Na prednjoj strani, između ruku dva konična ispupčenja prikazuju dojke. Ispod njih rupicom je označen pupak. Približno u sredini donje prednje ivice manjim ispupčenjem sa dvije rupice označen je ženski polni organ. Na osnovu toga što su ostaci nogu postavljeni pod uglom od 90° u odnosu na tijelo, izgleda da je statueta bila izrađena u sjedećem položaju (T.VI,3a). Bočne strane su ravne (T-VI,3b,d), dok se duž leđa pruža vertikalno, dorzalno udubljenje; blagim izvlačenjem donjeg dijela leđa naglašeni su glutei (T.VI,3c), a na donjoj površini rupicom je označen analni otvor (T.VI,3e).

---

[114] Drechsler-Bižić, 1961, 75.
[115] Raunig, 1982, 10.
[116] Gabrovec, 1983, 62.
[117] Radimský, 1894, 334-335, T.XXIV, 116.

Samo preko pojedinih detalja prizmatična terakota se može povezati sa približno istovremenim statuetama od istog ili drugih materijala. Oblikovanjem lica i detalja tijela, najsrodnija je terakota takođe iz Ripča (T.XI,1a). U izvjesnoj mjeri, slično su oblikovana lica ovalnog čela "stubastih" idola iz svetilišta na gradini Pod kod Bugojna.[118] Slično kao na ovoj terakoti oblikovana je ruka jedne od statueta iz Ormoža i na statueti iz Debelog Brda kod Sarajeva.[119] Oštećeni nastavak na glavi podsjeća na predstave posuda na glavama nekih, po svim ostalim detaljima sasvim različitih, većinom metalnih statueta, za koje G.Kossack smatra da predstavljaju široko rasprostranjeni, različito oblikovan tip lokalnih proizvoda (tzv. *Gefässträgerinen* – nosilje posuda), čije kultno značenje izvodi iz primjerka na urni iz Gemeinlebarna, kola iz Strettwega i kandelabra iz Vetulonije.[120]

Valjkaste terakote. Osnovnu karakteristiku ove podgrupe predstavlja izduženo-valjkasti, manje više grubo formiran trup na čijim krajevima su s manjom ili većom pažnjom izrađeni pojedini detalji koji ovim objektima daju karakter antropomorfnih figurina. Sedam primjeraka i dva fragmenta nađeni su u Ripču (T.VII; sl. 3 i 5 na str. 179; VIII; sl. 4 i 6 na str. 179 ; IX,1,3,4), a jedan čitav i jedan ulomak, za koji nije sigurno da je dio terakote, na Kekića Glavici (T.IX,2,5).[121] Trup je grubo formiran, izduženo-valjkast, a na krajevima su izrađeni pojedini detalji (konični ili štipanjem izveden nos, oči, urezana usta, dojke, naznačeni glutei, analni otvor i dr.), koji ovim objektima daju antropomorfni karakter. Jedna terakota (T.VII,1a-d; sl. 5., na str. 179) predstavlja hermafrodita, zbog ženskih i muških polnih oznaka. Za ripačke primjerke stratigrafski podaci su nepotpuni i nejasni, dok je čitavi primjerak sa Kekića Glavice nađen na dubini od 1,78 m, što približno odgovara kraju V ili početku IV v.st.e.[122] Analogni su primjerci sa Poda kod Bugojna (V v st.e.), [123] i sa Debelog Brda kod Sarajeva.[124]

Terakote s rožastim izraslinama (T.X) nađene su u Ripču.[125] Ove tri terakote razlikuju se među sobom kako prema oblikovanju trupa, tako i po ostalim detaljima, a uvrštene su zajedno zbog približno horizontalnih, blago povijenih ili izvijenih rožastih

---

[118] Čović, 1987, 517-518, sl. 29/2.
[119] Gabrovec, 1983, sl. 6/21; Fiala, 1894, T.VIII,7.
[120] Kossack, 1954, 66-67, T.13/3.
[121] Radimský, 1895, 334-335, T.XXIV, 117-119; Ćurčić, 1908, 155, T.IV,1-5; Čović, 1962, 52, T.III,18.
[122] Čović, 1962, 52.
[123] Zahvaljujem Dr B.Čoviću što mi je ukazao na ovu terakotu i pružio podatke o sloju u kome je nađena.
[124] Fiala, 1894, 114, T.VIII,7.
[125] Radimský, 1895, 335, T.XXIV, 120; Ćurčić, 1908, 155, T.IV,4, 6.

nastavaka na glavi. Na jednoj (T.X,1a-d) izgleda da su prikazana dva lica jedno ispod drugog, te se pretpostavlja da se radi o prikazu blizanaca.[126] I druga terakota iz ove grupe je nejasna, tako da je V. Radimský mislio da predstavlja govedo (T.X,2a-d),[127] dok je treća (T.X,3a-d) toliko šematizovana da nije sigurno da predstavlja antropomorfni lik. Za rožaste izrasline na glavi, treba napomenuti, s jedne strane, da se na jednoj valjkastoj terakoti (T.X,1a,c) nalaze ispupčenja okrenuta na gore, kao i na piramidalnoj terakoti s Kekića Glavice (T.VI,2a, c), dok s druge strane, rožaste izrasline podsjećaju unekoliko na gornji dio japodskih bronzanih privjesaka (T.XXV) u onoj mjeri u kojoj je moguće slično izraditi ovaj element u tako različitim materijalima. Možda bi se objašnjenje ovog detalja moglo tražiti u tom pravcu .

Poluvaljkaste terakote zaravnjene prednje strane (T.XI,1-2). Obje terakote su nađene u Ripču.[128] Prva spada među bolje obrađene primjerke, mada su ekstremiteti odlomljeni (T.XI,1a-d; sl. 2 na str. 179). Na specifičan način, na prednjoj, zaravnjenoj strani prikazani su svi detalji ljudskog tijela, ali i ženski i muški polni organi, tako da statueta predstavlja hermafrodita, kao i jedna od valjkastih terakota (T.VII,1a-d i sl. 5 na str. 179). Na jednoj drugačije oblikovanoj statueti od pečene gline iz Castel Gandolfo u Italiji, datiranoj u posljednje vijekove bronzanog doba (po O. Monteliusu), kako izgleda, prikazane su dojke i muške genitalije.[129] Ovalnim oblikovanjem čela, a unekoliko ukupnim oblikovanjem lica, ova terakota bliska je prizmatičnoj terakoti takođe iz Ripča (T.VI,1a), ali i "stubastim" idolima ovalnog čela s Poda kod Bugojna, datiranim na prelaz iz VII u VI v. st.e.[130] Kako su ostaci nogu postavljeni pod uglom od 90° u odnosu na tijelo, izgleda da je i ova statueta bila izrađena u sjedećem položaju (T.XI, 1a-b). Na drugoj terakoti iz ove podgrupe (T.XI,1a-d), osim ekstremiteta nedostaje i glava. Na preostalom torzu malobrojni detalji (dojke, vaginalni i analni otvor) određuju samo pol statuete.

Osnovnu karakteristiku nagih terakota predstavlja naglašena nagost, nedostatak bilo kakvih naznaka odjeće i samo u jednom slučaju predstava atributa (posude?). Ikonografski terakote ove grupe obuhvataju raspon od gotovo amorfnih s minimumom ljudskih elemenata (nos, trup, gluteji, analni otvor), do primjeraka sa svim odlikama ljudskog tijela. Kvalitet izrade većine primjeraka je izuzetno nizak, a bolje su izrađeni oni s kompletnijim prikazom elemenata ljudskog tijela. Razlika u nivou izrade svakako odražava i razlike u namjeni i kultno-religijskom sadržaju svake terakote. Lošije obrađenim primjercima sa manje antropomorfnih elemenata mogla bi se pripisati kultno-magijska svrha, možda su nošeni (u posebnoj vrećici, u naborima

[126] Ćurčić. 1908, 155.
[127] Radimský, 1895, 335.
[128] Ćurčić, 1908, 154-155, T.IV,2-3.
[129] Montelius, 1900, st.680, 683-684, PL.139, Fig.5.
[130] Čović, 1987, 517-518, sl-29/2.

odjeće ili na drugi način), kao neka vrsta amuleta s namjenom da osobi koja ih je nosila obezbijede: plodnost, zaštitu od različitih životnih nedaća ili neku drugu pogodnost. Tri terakote boljom ukupnom izradom, veličinom i kompletnošću prikaza tjelesnih odlika pružaju oslonce za uvrštavanje među kultno-religijske objekte. Prizmatična terakota (T.VI,3a-e) specifičnim oblikom i, vjerovatno položajem tijela, uz isticanje nagosti i ženskih polnih odlika, kao i brižljivim označavanjem svih tjelesnih otvora, predstavlja jedinstvenu pojavu ne samo među japodskom, već i među istovremenom, pa i starijom antropomorfnom plastikom. Pretpostavljeni sjedeći položaj figure i veličina, kao i posebni objekt na glavi, ukazuju na to da prikazuje neko od važnijih ženskih božanstava japodskog religijskog sistema, možda čak vrhovnu boginju, poznatu iz drugih religija (Magna Mater, Geja, Hera, Kibela i dr.). Za objašnjenje hermafroditskih predstava na terakotama može se pretpostaviti da su u japodskim religijskim shvatanjima mogli postojati izvjesni pojmovi prvobitnog žensko-muškog principa koji stoji u određenom uzajamnom odnosu iz čega je mogla nastati predstava o dvopolnom biću. No, ovakva razmišljanja moraju ostati u domeni hipoteza. U svakom slučaju japodske terakote predstavljaju materijalni odraz određenih, svakako slojevitih, kultno-religijskih i magijskih shvatanja koja su morala postojati u odgovarajućem stupnju i kod Japoda, kao što su postojala i kod druguh istovremenih plemenskih zajednica.

Tehničko-stilska jednostavnost oblika većine terakota dopušta pretpostavku o izradi i upotrebi tokom dužeg vremenskog razdoblja. Kako su upravo neki od najskromnije oblikovanih primjeraka nađeni, navodno, zajedno sa prizmatičnom terakotom, od njenog hronološkog opredjeljenja zavisi i datiranje ostalih primjeraka. Prizmatična terakota veže se za "stubaste" idole sa Poda kod Bugojna (prelaz VII u VI v. st.e.), a donekle i sa jednom od terakota iz Ormoža (Ha B), na osnovu čega se ona samo okvirno može opredijeliti u nešto širi vremenski raspon Ha C perioda. Jedino je mala valjkasta terakota sa Kekića Glavice, na osnovu stratigrafskog položaja, sigurnije datirana na kraj V ili početak IV v. st.e., pa se sve ostale moraju datirati u vrijeme od Ha C do kraja Ha D perioda.

RIPAČ I ŠIRE SUSJEDSTVO

Do sada poznate figuralne predstave od pečene gline koncentrisane su samo na jednom dijelu japodske teritorije, na srednjem toku rijeke Une, a većina potječe iz sojeničkog naselja u Ripču. Objašnjenje ove situacije, s jedne strane, može se tražiti u činjenici da je upravo u Ripču istražen najveći naseobinski prostor, a s druge, ne treba ispustiti iz vida ni to, da je dolina Une jedan od značajnijih putnih pravaca od sjevera prema jugu, a njen srednji dio, današnje Bihaćko polje s Ripčem i drugim japodskim

lokalitetima, je i raskršće s putnim pravcima od zapada ka istoku. Takav geoprometni položaj ovog područja utjecao je na nešto drugačiji razvoj ovdašnje japodske zajednice. Tako bi se činjenicom, da je dolina Une svojim geografsko-komunikacijskim položajem bila više izložena stalnim prodorima utjecaja i ideja, a možda i većem prilivu pripadnika stranih etničkih grupa, vjerovatno mogla objasniti i konstantna biritualnost sahranjivanja u japodskim nekropolama Pounja, za razliku od zatvorenijeg i više izolovanog prostora Like, gdje je inhumacija osnovni pogrebni ritual, dok se incineracija javlja samo sporadično. Kako se spaljivanju pokojnika većinom pribjegava u određenim kriznim situacijama i periodima napetosti jednog društva,[131] izloženost ovog prostora mogla je biti dovoljan uzrok takve napetosti, dovoljan da, bar kod jednog dijela stanovništva, izazove potrebu za spaljivanjem pokojnika. Otvorenost područja na Uni omogućavala je, prilivom novih ideja, i stvaranje objekata kakvi se u drugim, zatvorenijim dijelovima japodske zajednice ne pojavljuju.

Pored opštih likovnih strujanja toga doba koja karakterizira intenzivnija pojava figuralike, a u tom okviru i rasprostranjenost pojedinih kultno-religijskih motiva (jelen, ruka), osnovni pravci iz kojih na japodsko područje dolaze razni podsticaji su prostori sjeverozapadno i sjeverno od srednjeg toka Une (Karta 2). Ipak, samo u jednom slučaju mogao je biti konstatovan direktni uvoz (kasno helenistička glava životinje), dok se kod svih ostalih likovnih ostvarenja radi samo o prihvatanju osnovne ideje, dok realizacija pokazuje svojevrsno "japodiziranje", a za dvije predstave (čamac i aplicirana životinjska figura), zapravo nema odgovarajućih primjera van japodskog prostora, na osnovu čega se može ocijeniti da predstavljaju izvorno japodsko, figuralno rješenje.

Predstave nakita i odjeće na piramidalnim tegovima iz Ripča u dovoljnoj mjeri su fundirane u autohtonim oblicima, te se može smatrati da su ova likovna rješenja plod invencije ripačkih stanovnika, uz mogućnost da su ti objekti nastali pod utjecajem nesumnjivo starijih piramidalnih terakota. Osim iz Ripča, srodno ukrašeni tegovi poznati su na još četiri nalazišta (Karta 3).

Obje grupe japodskih antropomorfnih terakota uklapaju se u pojave na širim prostorima, gdje se, također, u ikonografskom pogledu mogu izdvojiti dvije grupe: *pljosnato – piramidalne* kao starija i *nage terakote* kao mlađa grupa. Primjerci iz obje grupe ponekad se nalaze na istim lokalitetima. U geografskom pogledu terakote se mogu grupirati u nekoliko regionalnih cjelina: a) *srednje podunavska* u širem smislu (Barca, Felsövadasz, Dalj, Vatin), b) *mariborska* (Maribor, Brinjeva Gora, Ptuj, Ormož, kojima bi se mogao pridružiti i Velem St.Vid u zapadnoj Mađarskoj), c) *posavska* (Kiringrad, Turska Kosa, Sisak, Mikleuška kod Kutine, Donja Dolina kod Bosanske Gradiške), d) *pounjska* (Ripač, Kekića Glavica), e) *srednjobosanska* (Pod kod Bugojna, Velika gradina u Varvari, Debelo Brdo kod Sarajeva).

---

[131] Srejović, 1960., 108-110.

Obje japodske pljosnato-piramidalne terakote (T.VI,1,2), povezanae su osnovnim oblikom s nizom terakota, rasprostranjenih pretežno u oblastima sjeverno i sjeverozapadno, kao i s manjim brojem primjeraka jugoistočno od srednjeg toka Une (Karta 3). Gotovo svi primjerci su otkriveni u naseljima, osim onog iz Vatina (T.XII,4a-b) koji je nađen u umi i, možda. poznatog primjerka iz Dalja (T.XII,6) koji potječe sa prostora nekropole. Terakote ove grupe imaju puno rađeno, zaobljeno-pljosnato ili piramidalno tijelo. Glave su većinom odlomljene, a među sačuvanima pojavljuju se čepaste (Barca u Slovačkoj - T.XII,5a-b; Felsövadasz - T.XII,7a-b i Velem St.Vid u Mađarskoj)[132], glava s rogovima i piramidalnim nosom (Kekića Glavica - T.VI, 2a-d), zaobljeno-konična s izvučenim nosom i kružnim naljepcima (kosa, kapa) i zaobljene glave (Velika gradina u Varvari - T.XII,8a-c)[133]. Na jednom primjerku sa zaobljenom glavom iz Varvare označeni su nos, oči i usta (T.XII,9), a na drugom (nepublikovan), uz oči i usta, na potiljku je udubljenom linijom označena kosa, vjerovatno pletenica (T.XII,10a-b). Ponekad su prikazane i ruke u obliku patrljaka (Maribor, Ormož, Dalj, Barca, Velem St.Vid),[134] dok na ostalim nema oznaka ruku, samo su više ili manje naglašena ramena. Izgleda da je ikonografski razvoj bio usmjeren ka reduciranju ruku i geometrizaciji ukupnog oblika tijela. Većinu terakota ove grupe karakterišu manje više prepoznatljivi prikazi odjeće i nakita koji sugeriraju žensku figuru, no i ovdje razvoj ide u pravcu geometrizacije i šematizacije prikazanih elemenata. Izuzetno, na primjercima iz Velem St.Vida, Ptuja i Velike gradine u Varvari[135] nema takvih naznaka, dok su na nekim terakotama iz Barce prikazane dojke[136], a nagost terakota iz Varvare naglašena je prikazivanjem pupka (?) na jednom primjerku, analnog otvora na dva, a na onom sa pletenicom označen je jasno ženski polni organ. Pljosnato-piramidalne terakote znatno se razlikuju po veličini: najveći su idol iz Dalja (sačuvana vis. 23 cm) i primjerak iz Ptuja (15,5 cm), a najmanji su onaj s Kekića Glavice (4,5 cm) i Velike gradine u Varvari (4,2 - 5,6 cm), dok se visina ostalih kreće unutar spomenutih ekstrema. Kako je kod dvije piramidalne terakote iz Varvare glava poprečno probušena,[137] uz male dimenzije, nameće se misao o upotrebi manjih primjeraka kao neke vrste amuleta, svakako sa značajnim kultno-religijskim ili kultno-magijskim sadržajem. Predstave nakita ili odjeće opredjeljuju većinu pljosnato-piramidalnih terakota dovoljno jasno kao ženske figure. Na osnovu toga neke primjerke (npr. iz Barca, Dalja, Vatina, Ripča) opravdano je smatrati za predstave ženskog božanstva, možda:"...vrhovnog ženskog božanstva plod-

[132] Hajek, 1957, 323-.338; v.Miske 1908, LIV, 29.
[133] Čović, 1983, T.LX, 3, 4; za podatke o trećem nepublikovanom primjerku iskreno zahvaljujem Dr B.Čoviću.
[134] Gabrovec, 1983, sl. 6/19-20; Letica, 1973, T.II,1;Hajek, 1957, 323-338; Miske, 1908, LIV, 29.
[135] Miske, 1908, T.LIV, 29; Korošec, 1951, 211, sl .310; Čović, 1983, 406, T.LX, 3, 4.
[136] Hajek, 1957, 323-324, Obr.2/1; 3/2a.
[137] Čović, 1983, 406, T.LX, 4-4a.

nosti i vegetacije, gospodaricu prirode i životinja u celom istočnomediteranskom svetu i Bliskom istoku..." (M. Garašanin).[138]

Među pljosnato-piramidalnim terakotama može se izdvojiti podgrupa starijih (srednje bronzano doba) i podgrupa mlađih (kasno bronzano i prelaz ka starijem željeznom dobu). Iz starije grupe najranije su datirane terakote iz Barca koje potječu iz Br A2 - Br B1 po Reineckeu.[139] Idol iz Dalja K. Vinski-Gasparini datira u Br B1, a Z. Letica isti primjerak opredjeljuje nešto šire u Br A2 - B1.[140] M. Garašanin izdvaja terakote iz Dalja i Vatina u posebnu C grupu plastike dubovačko-žutobrdske kulture, datiranu u Br B2-C.[141] Tu spada i primjerak iz višeslojnog naselja u Velem St.Vidu koje obuhvata bronzano i željezno doba. Starijoj podgrupi uglavnom pripadaju primjerci zaobljeno-pljosnatog tijela s čepastom glavom i patrljcima ruku (Barca, Felsövadasz, Velem Stz.Vid, Dalj, Vatin), s tim da onaj iz Vatina (T.XII,4a-b) znatno izlazi izvan navedenih karakeristika, na osnovu čega je već postavljeno pitanje o pripadnosti ove terakote dubovačko-žutobrdskoj grupi.[142] Tako Z. Letica naglašava njegovu formalnu sličnost s idolima u obliku daske (*"Brettartige Idolen"*) sa Kipra,[143] što potvrđuju i kasnije objavljeni primjerci iz Lapithosa i drugih kiparskih nalazišta, datirani u vrijeme između cca 1900-1700.g.pr.n.e.[144] Geometrizacija tijela eliminisanjem ruku-patrljaka i zamjena naturalističkih predstava odjeće i nakita geometriziranim elementima približava vatinsku terakotu mlađoj podgrupi pljosnato-piramidalnih terakota, datiranih većinom u Ha B period, pa bi, možda, i datiranje terakote iz Vatina trebalo pomjeriti bliže početku kasnog bronzanog doba.

U mlađoj podgrupi javljaju se i primjerci po obliku tijela bliski karakteristikama starije podgrupe (Maribor, Ormož), [145] ali većinom su zastupljene terakote izrazito piramidalnog oblika, bez naznake ruku i više šematiziranih prikaza odjeće (Brinjeva Gora, Ptuj, Ripač, Kekića Glavica, Velika gradina u Varvari).[146] Izgleda da ikonografski razvoj karakterizira težnja ka sve jačoj geometrizaciji reduciranjem najprije patrljaka ruku, kasnije i ramena, modelovanjem glave kao integralnog dijela ukupnog oblika (Varvara) i pojednostavljivanjem predstava odjeće i nakita do potpune redukcije (Ptuj, Varvara). Sve ukazuje na to, da period prodiranja novog metala - željeza, donosi određenu društvenu napetost i uznemirenost. Ljudsko tijelo svedeno

---

[138] Garašanin, 1983, 532.

[139] Hajek, 1957, 338; Müller-Karpwe, 1980, 813, T.IV/2, datira sloj s terakotama u srednje bronzano doba, što se uklapa u opšti hronološki okvir ove podgrupe terakota.

[140] Vinski-Gasparini, 1983, 501; Letica, 1973, 23, 37, nap.111.

[141] Garašanin, 1983, 523.

[142] Isto, 531.

[143] Letica, 1873, 37, nap.111.

[144] Müller-Karpe, 1974, III/1-551; III/2-776; III/, Taf.344, A 1, 4, 5; B 1; E 1, 2; 345, 39-41; 346, 34.

[145] Gabrovec, 1983, sl. 6/19-20.

[146] Pahič, 1981, 107, sl. 26/2; Korošec, 1852, 211, sl. 310; Čović, 1983, 406, T.LX, 3, 4.

na geometrijsku formu, kao i prikazi odjeće koji takođe pokazuju značajnu geometrijsku šematizaciju, ukazuju na period u kojem postepeno prodiranje novog metala – željeza, donosi određenu društvenu napetost i uznemirenost.[147] U isto vrijeme javljaju se i potpuno nova strujanja u oblikovanju ljudske figure, što vrlo dobro ilustruraju primjerci sa Velike gradine u Varvari kod kojih se uz zadržavanje starije, geometizirane forme, javlja prihvatanje novih ikonografskih tendencija, prvenstveno naglašavanjem karakteristika nagog ljudskog tijela (pupak, analni otvor, ženski polni organ), što će doći do punog izražaja na nagim terakotama druge grupe. Na prelaz ka novom periodu – starijem željeznom dobu, ukazuje i to da se pljosnato-piramidalne terakote mlađe podgrupe nalaze na istim lokalitetima sa primjercima grupe nagih terakota, a u Varvari čak zajedno u zatvorenom nalazu.[148] Nestajanje starijih i pojava novih formi izražavanja, posebno u kultno-religijskoj oblasti, obično se ne dešava odjednom, već predstavlja postepeni proces smjene, pri čemu u jednom dužem periodu uporedo egzistiraju i stariji i novi oblici.

Nage terakote pojavljuju se na 14 lokaliteta, a na šest zastupljene su zajedno sa pljosnato-piramidalnim terakotama (Karta 3). Do sada je poznato oko 150 primjeraka ove vrste antropomorfne plastike, od čega oko 100 međusobno vrlo sličnih primjeraka potječe s Turske Kose kod Topuskog,[149] 16 terakota je iz Ripča, desetak iz Ormoža, šest iz Donje Doline, šest iz Kiringrada,[150] dok je na ostalim lokalitetima nađen jedan do tri primjerka. Terakote ove grupe karakterizira na prvom mjestu veći ili manji broj anatomskih detalja ljudskog tijela, zatim pretežno gruba i nepažljiva izrada. Izuzeci su jedna kompletno obučena terakota i jedna, takođe obučena, aplika u obliku ljudske figure s Kiringrada,[151] a većina terakota s Turske Kose, mada su nage, ima oko vrata prikaz ogrlice.[152] Nage terakote prema načinu oblikovanja trupa mogu se svrstati u više podgrupa. Japodski i njima srodni primjerci s drugih lokaliteta opredijeljeni su u četiri podgrupe: *valjkaste terakote* (Ripač, Kekića Glavica, Pod kod Bugojna, Donja Dolina),[153] *terakote s rožastim izraslinama na glavi* (Ripač, možda Donja Dolina),[154] *poluvaljkaste sa zaravnjenom prednjom stranom* (Ripač) i *prizmatične* (Ripač), a njima se mogu dodati još dvije podgrupe: *terakote valjkastog trupa s ekstremitetima u obliku patrljaka* (Picugi, Marič-gradina u Mikleuškoj,

[147] Srejović, 1960, 109-110.
[148] Čović, 1983, 406.
[149] Čučković, 1983, 8-9
[150] Perc, 1962, 207; Marić, ,1964, T.XXIV, 1-6; Balen-Letunić, 1987, , 7-8, T.9/2, 4-9.
[151] Balen-Letunić, 1987, T.9/1, 7.
[152] Čučković. 1985, 13-
[153] Za Pod: B.Čović, usmeni podatak; Marić, 1964, T.XXIV, 2.
[154] Marić, 1964, T.XXIV, 6.

Kiringrad, Sisak, Turska kosa, Donja Dolina, Debelo Brdo)[155] i *zaobljeno-pljosnatog trupa s ekstremitetima u obliku patrljaka* (Brinjeva Gora, Ptuj, Ormož.).[156]

Na nekim primjercima iz dvije posljednje grupe označeni su muški polni organi (Marić-gradina u Mikleuškoj, Debelo Brdo kod Sarajeva), a na nekim bilo samo sekundarne, bilo i sekundarne i primarne ženske polne odlike (Turska Kosa, Ormož, Picugi). Detalji lica postoje na primjercima iz Ormoža i Picuga, a nos je prikazan na nešto većem broju terakota. Za neke primjerke ne postoje nikakvi podaci osim lokaliteta gdje su nađeni, jer se radi o slučajnim ili površinskim nalazima (Kiringrad), a s pojedinih nalazišta nisu ni objavljeni svi primjerci (Ormož, Turska Kosa). Primjerak iz Picugija (Istra) nađen je, navodno, u grobu,[157] dok je za većinu navedeno da su otkriveni u slojevima naselja, ali bez podataka o situiranosti terakota unutar naseobinske stratigrafije, zbog čega se za njih moraju uzeti ukupni okviri datiranja pojedinog naselja. Datiranje se uglavnom kreće od Ha B (Brinjeva Gora, Ptuj, Ormož), do početka nove ere (Donja Dolina, Turska Kosa). Međutim, prema precizno utvrđenim okolnostima nalaza na Velikoj gradini u Varvari i Podu kod Bugojna i prema hronologiji ripačkih terakota, većina primjeraka ove grupe može se datirati na sam kraj kasnog bronzanog i u starije željezno doba. Izgleda da ta plastika nastaje približno istovremeno sa početkom upotrebe željeza, neko vrijeme javlja se paralelno s primjercima mlađe podgrupe pljosnato-piramidalnih terakota čiji su korjeni duboko u bronzanom dobu, a upotrebljava se do kaja V, pa možda još i na početku IV v. st.e. Promjene u društvenoj strukturi do kojih dolazi s raspadanjem kulture polja s urnama krajem kasnog bronzanog doba, pojava novog metala, nastajanje novih plemenskih zajednica, doveli su, kako izgleda, do većeg okretanja prema čovjeku, pa i do potrebe prikazivanja ljudskog lika na nov i drugačiji način, kao nagog ljudskog tijela. Jedan od izraza tih promjena je i nastanak ovih terakota, ma koliko ponekad grubo izrađenih, ali većinom veoma prepoznatljivih kao čisto ljudske figure, lišene geometrizirajućih elemenata odjeće.

Način upotrebe i funkcija ove plastike za sada su u priličnoj mjeri nejasni, a vjerovatno su i bili različiti. Izgleda da se rješenja moraju tražiti pojedinačno za svaki primjerak ili grupu srodnih terakota (kao što su npr. one s Turske Kose). Neke od terakota ove grupe mogle su služiti pri obavljanju magijskih ili kultnih obreda. Za jedan dio japodskih primjeraka pretpostavljam da su mogle biti u finkciji amuleta, svakako s različitom namjenom. Kako iz ukupnih ikonografskih okvira ove plastike, ma koliko u osnovnoj ideji i nekim detaljima pokazivale srodnost s ostalima, ipak u znatnoj mjeri otskaču oba primjerka hermafroditskih, a naročito prizmatična terakota

---

[155] Mladin, 1980, 174-175, sl. 2/4; Balen-Letunić, 1987, 7-8, T.9/2, 4-9; Čučković, 1985, 13; Marić, 1964, T.XXIV, 1, 3-5; Fiala, 1894, T.VIII,7.

[156] Pahič, 1981, 107-108, sl. 26/1, 3, 5; Korošec, 1951, 73-77, sl. 11i 75; Gabrovec, 1983, sl. 6/19.

[157] Mladin, 1980, 174-175, sl. 2/4.

iz Ripča - za ove objekte pretpostavljam da su mogli prikazivati likove određenih božanstava. Ne samo zbog toga što je ova vrsta antropomorfnih terakota prvi put otkrivena u Ripču, već i na osnovu raznovrsnosti u oblikovanju, kao i na osnovu spomenutih izuzetnih primjeraka, grupu nagih terakota antropomorfnog oblika treba nazvati ***terakote tipa Ripač***, kao što je već predložio B. Čović.[158]

Na kraju, može se još jednom ponoviti da je ukupni figuralni izraz na japodskim keramičkim posudama i glinenim plastičnim proizvodima, ma koliko da korespondira sa svojim širim susjedstvom, u isto vrijeme i poseban, japodski, odražavajući i kroz likovno oblikovanje na ovoj vrsti materijala sopstvenu stvaralačku snagu, sopstvene potrebe i sopstveni duhovni svijet.

ANU BiH АНУ БиХ

[158] Čović, 1983, 821.

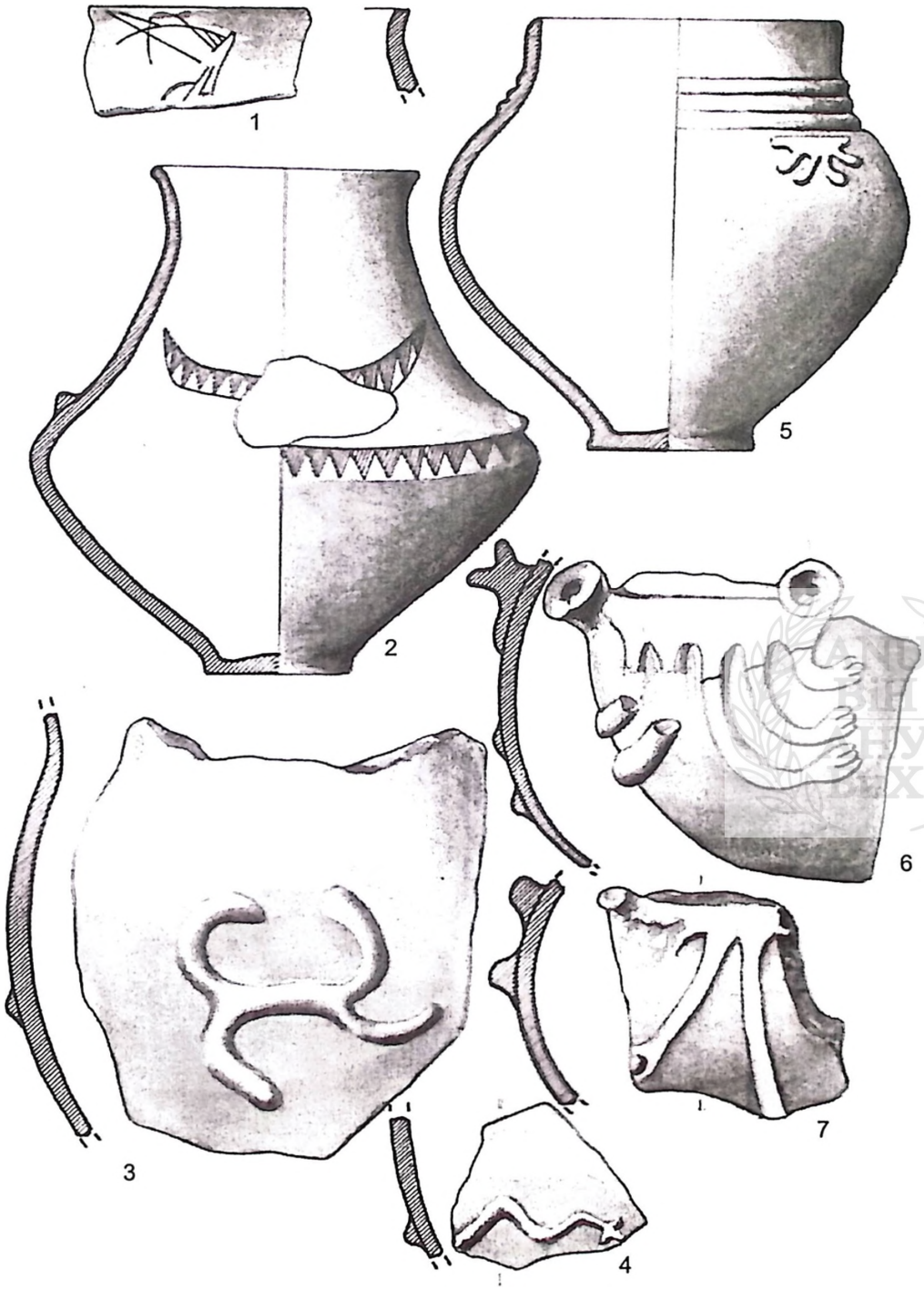

TABLA I: 1. *Ripač, Otoka, sojeničko naselje;* 2. *Golubić, Crkvina, grob 1;* 3. *Jezerine, Pritoka, izvan groba*; 4. *Gradina Ripač, naseobinski sloj*; 5. *Jezerine, Pritoka, grob 362;* 6-7. *Jezerine, Pritoka, izvan groba* (sve prema originalu)

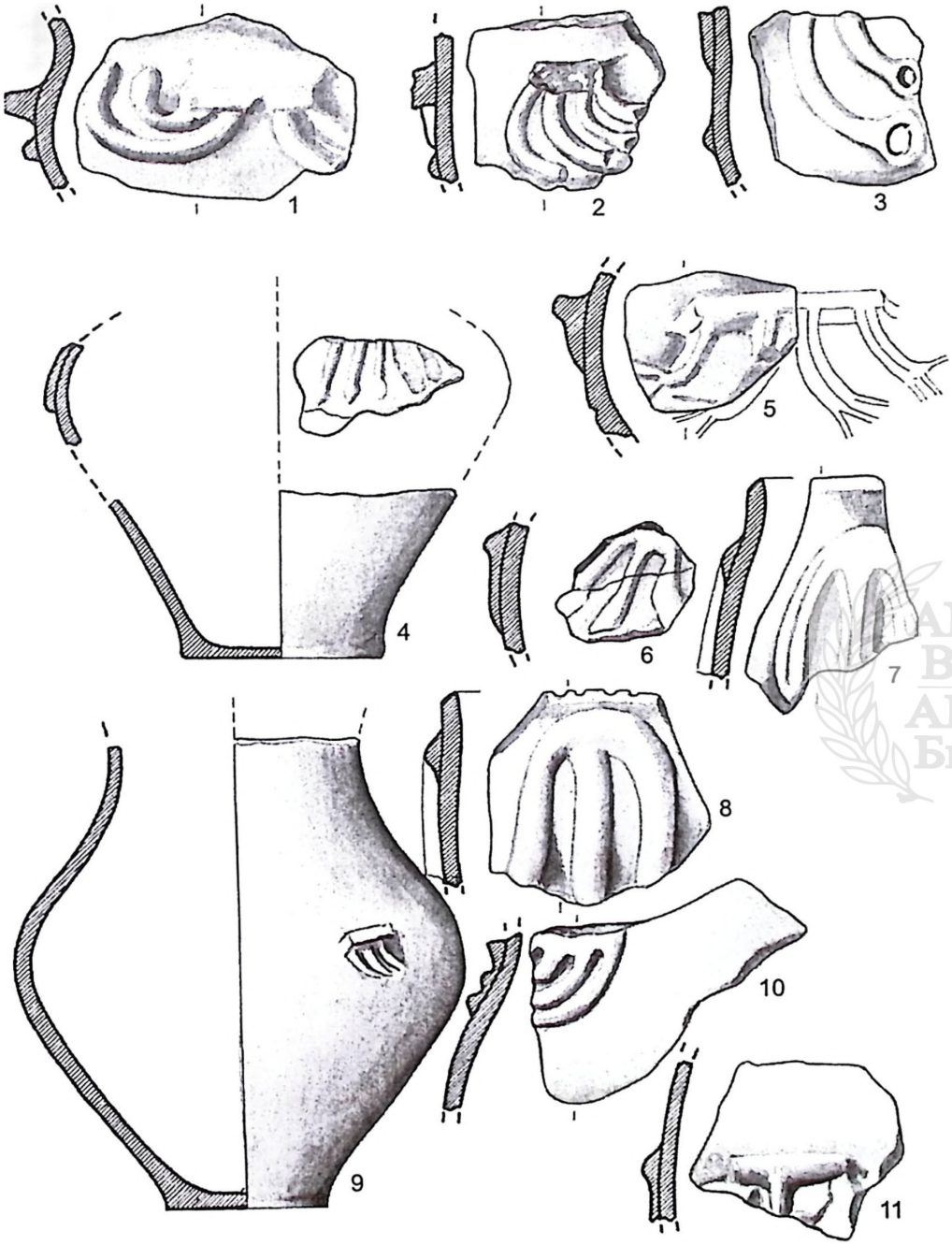

TABLA II: 1-3. *Jezerine, Pritoka, izvan groba;* 4. *Golubić, Crkvina, grob 50;* 5-6. *Golubić, Crkvina, izvan groba*; 7. *Čungar, naselje, nalazi iz bedema;* 8. *Čungar, naselje, nalazi iz bedema;* 9. *Jezerine, Pritoka, grob 200;* 10. *Ripač, gradina, naseobinski sloj;* 11. *Golubić, Crkvina, izvan groba* (sve prema originalu)

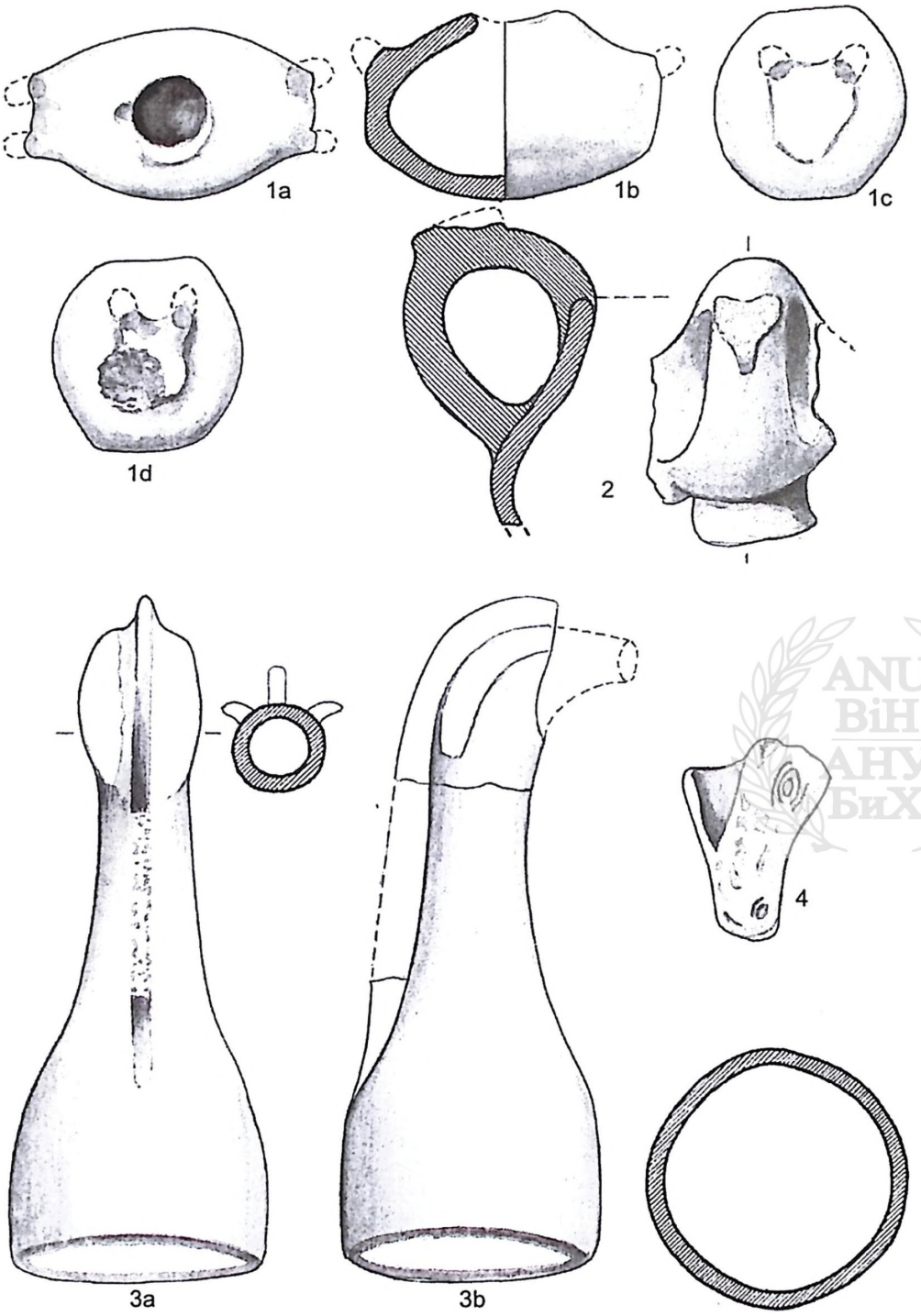

TABLA III: 1. *Velika gradina Čungar, Semanići, nalaz iz bedema;* 2. *Ripač, Gradina, naseobinski sloj;* 3. *Ripač, Otoka, sojeničko naselje;* 4. *Jezerine, Pritoka, grob 361*
(sve prema originalu)

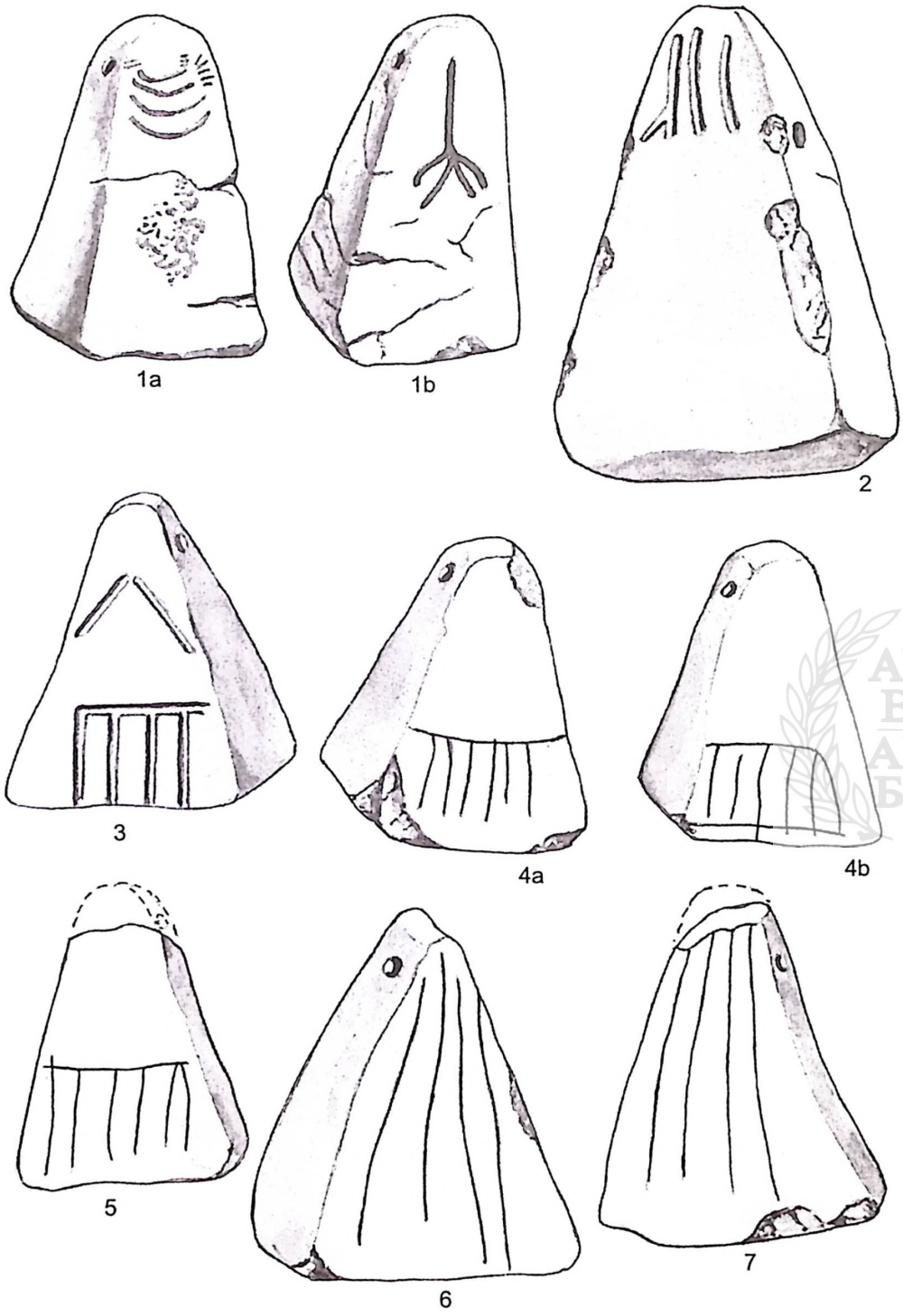

TABLA IV: 1-7. *Ripač, Otoka, sojeničko naselje* (sve prema originalu)

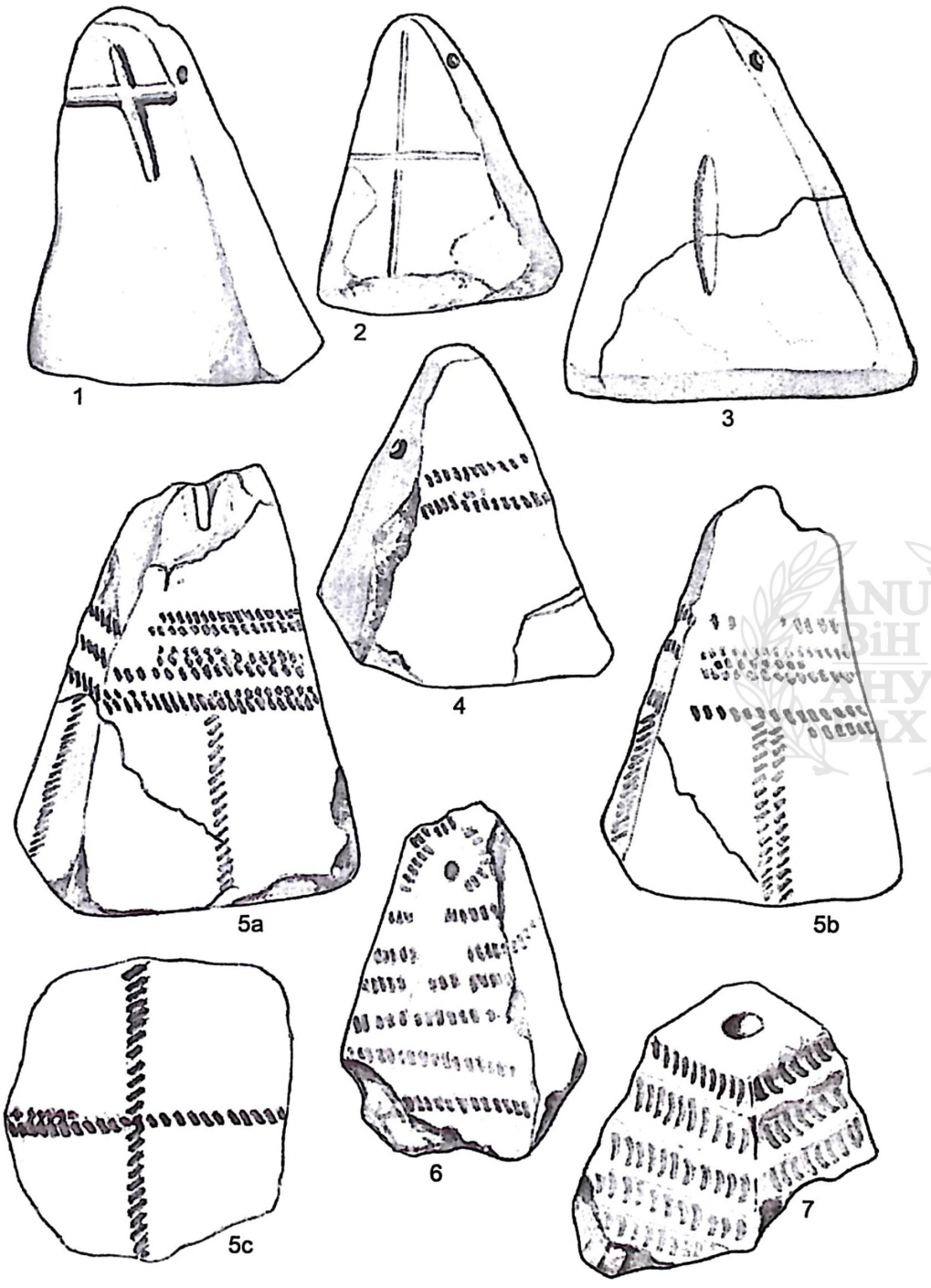

TABLA V: 1-7. *Ripač, Otoka, sojeničko naselje* (sve prema originalu)

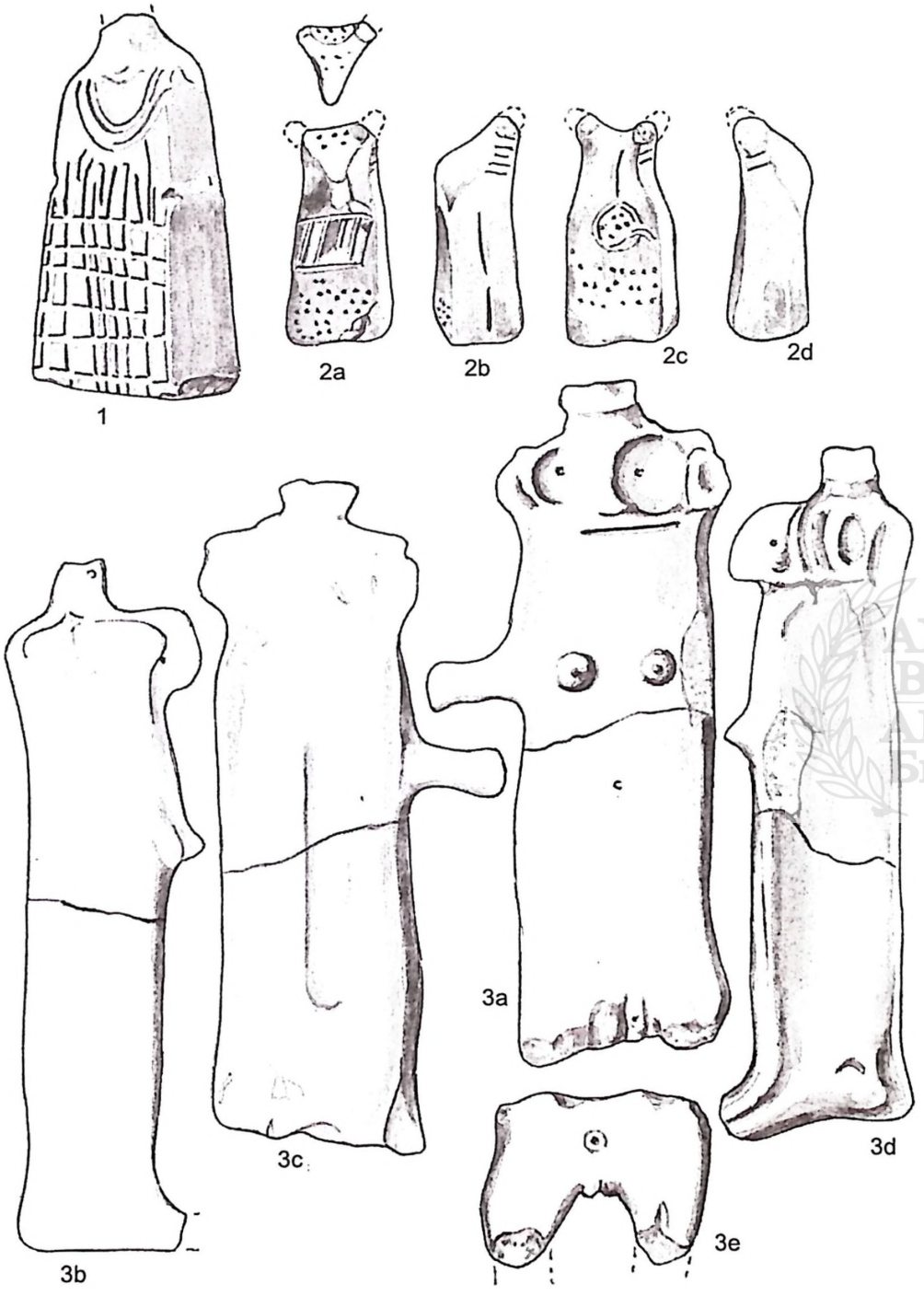

TABLA VI: 1. *Ripač, Otoka, sojeničko naselje;* 2. *Gradina Kekića Glavica, naselje;* 3. *Ripač, Otoka, sojeničko naselje* (sve prema originalu)

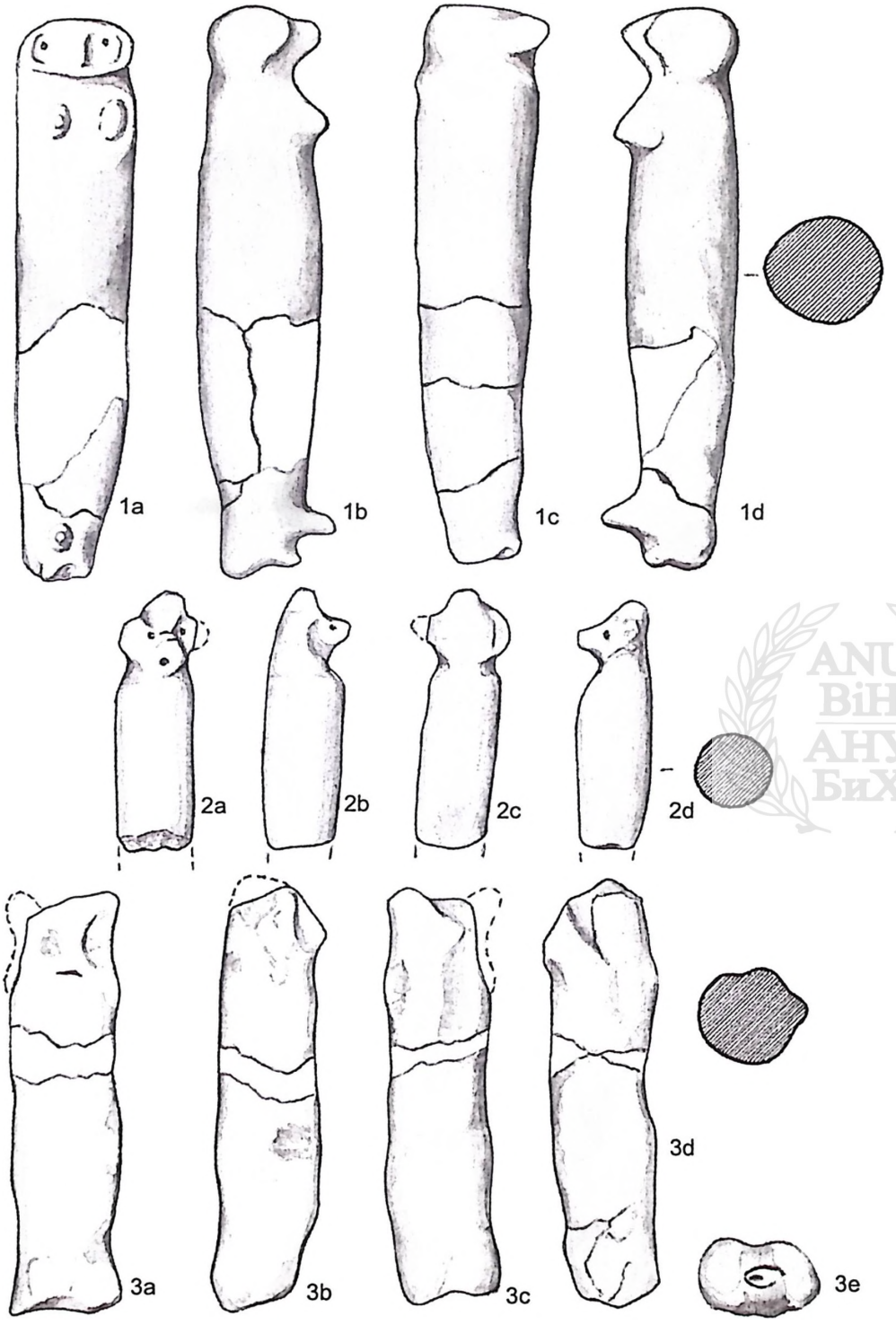

TABLA VII: 1-3. *Ripač, Otoka, sojeničko naselje* (sve prema originalu)

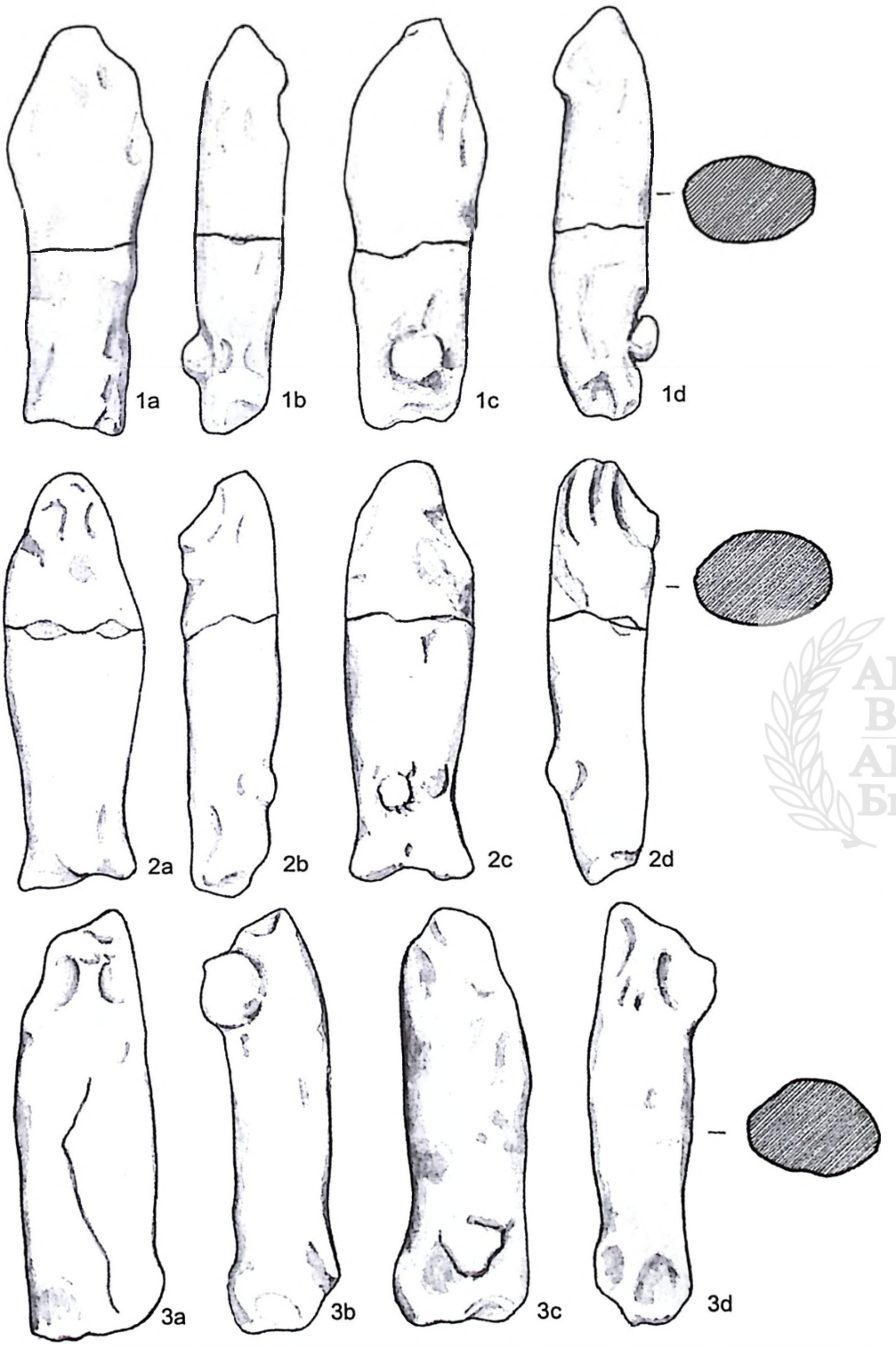

TABLA VIII: 1-3. *Ripač, Otoka, sojeničko naselje* (sve prema originalu)

ANU BiH АНУ БиХ

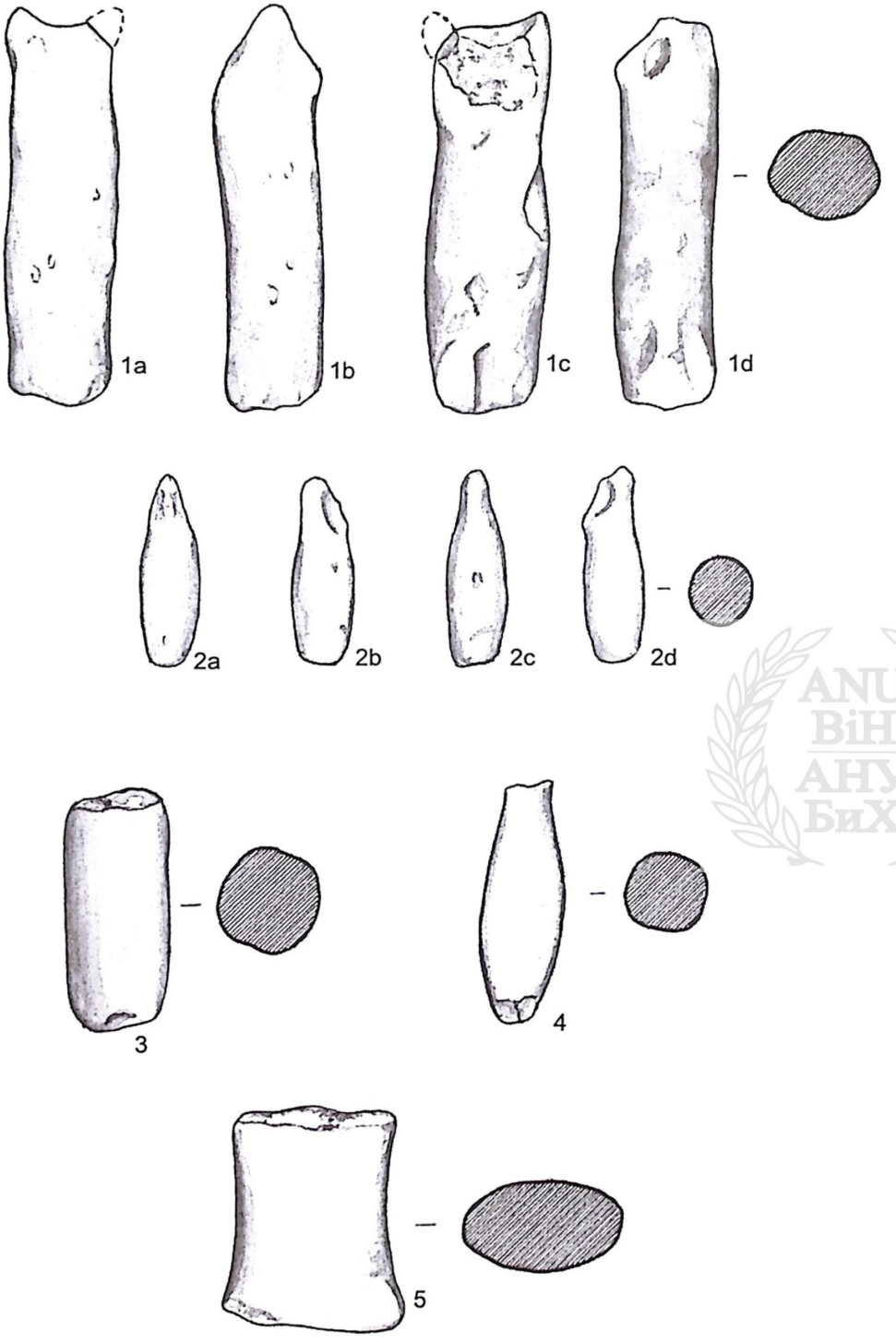

TABLA IX: 1. *Ripač, Otoka, sojeničko naselje;* 2. *Gradina Kekića Glavica, naselje;* 3. *Ripač, Otoka, sojeničko naselje;* 4. *Ripač, Otoka, sojeničko naselje;* 5. *Gradina Kekića Glavica, naselje* (sve prema originalu)

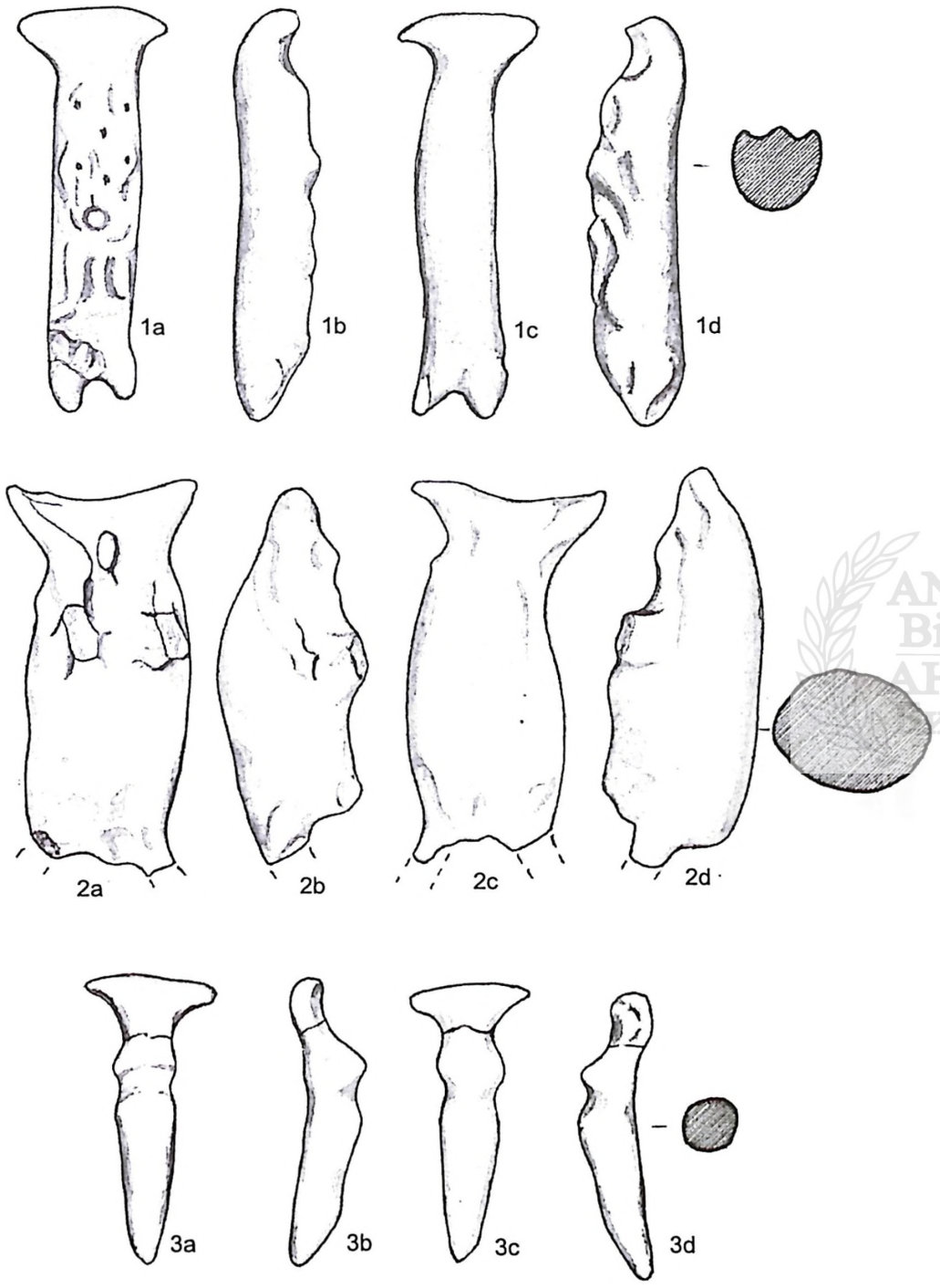

TABLA X: 1-3. *Ripač, Otoka, sojeničko naselje* (sve prema originalu)

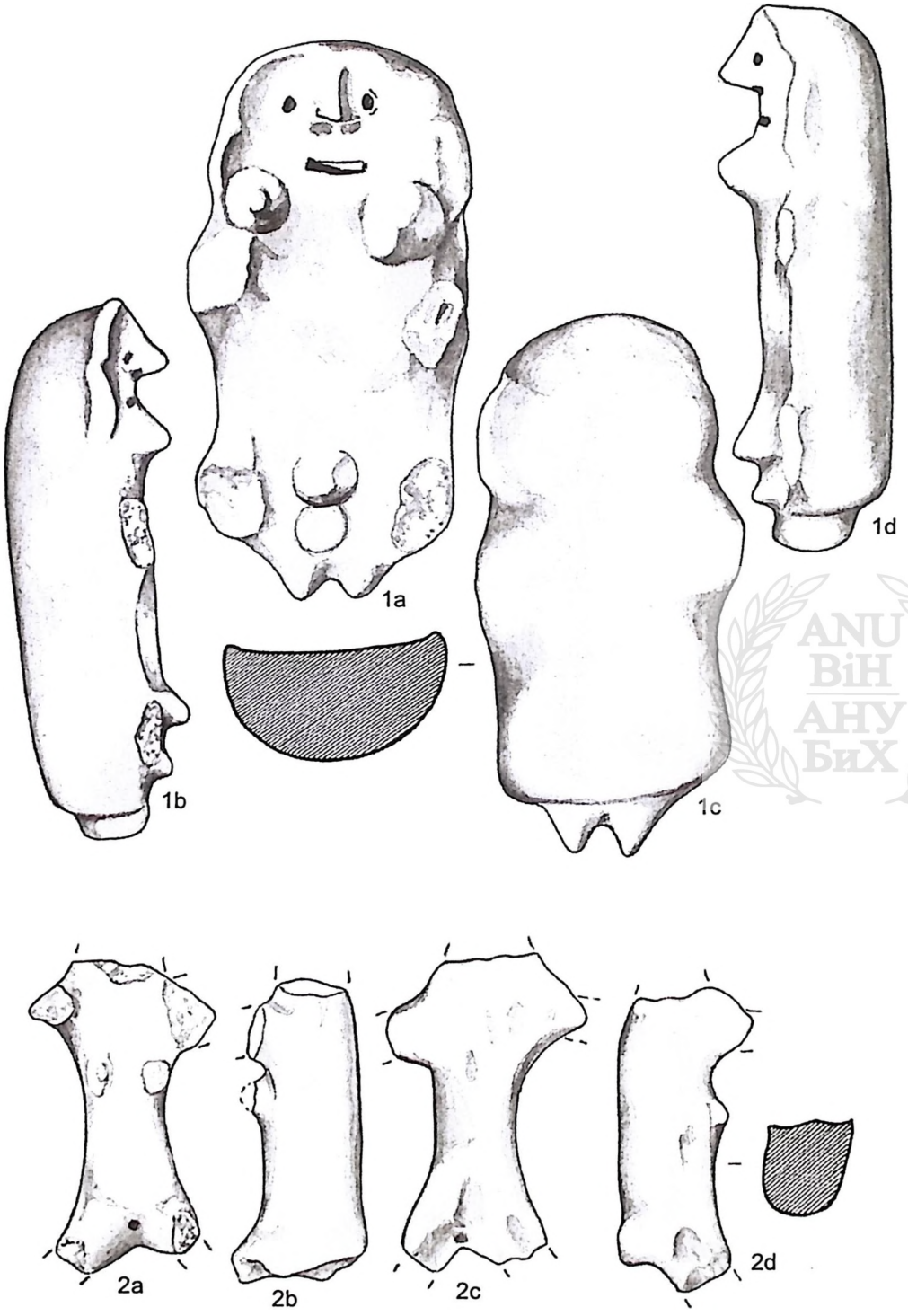

TABLA XI: 1-2. *Ripač, Otoka, sojeničko naselje* (sve prema originalu)

TABLA XII (Komparativni objekti): 1. *Ljubljana, dvorište SAZU, grob 86* (prema: Slabe, M., 1980.); 2. *Pod kod Bugojna, naselje* (prema originalu); 3. *Turska kosa, naselje* (prema: Čučković, L., 1983.); 4. *Vatin* (prema: Garašanin, M., 1983.); 5. *Barca, naselje* (prema: Hajek, L.,1957.); 6. *Dalj* (prema: Vinski-Gasparini, K.,1983.); 7. *Felsövadász* (prema: Hajek, L., 1957.); 8-10. *Velika gradina u Varvari* (prema Čović, B.,1983. i prema originalu);

ANU BiH АНУ БиХ

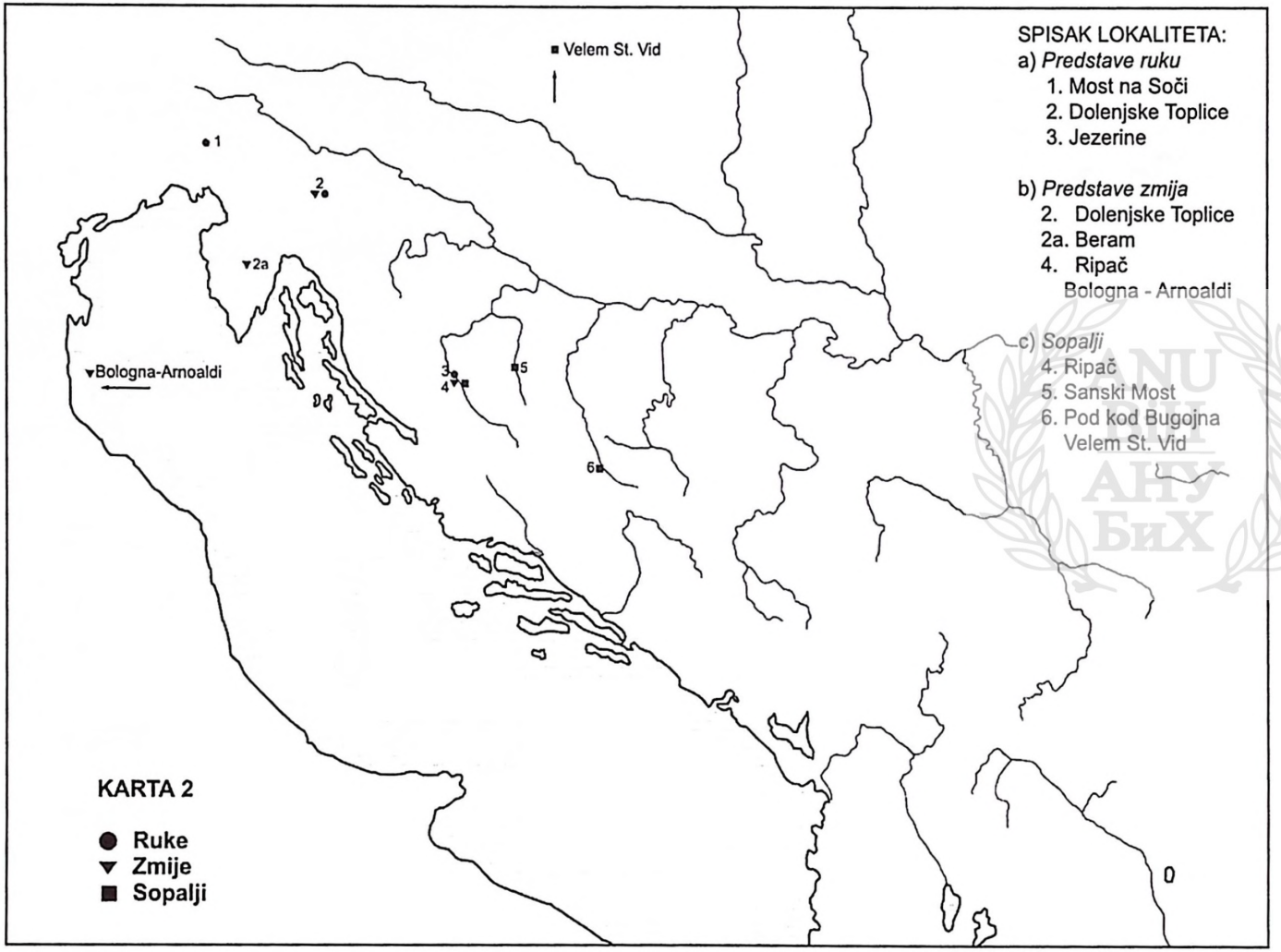
Velem St. Vid
1
2
2a
Bologna-Arnoaldi
3
4
5
6
SPISAK LOKALITETA:
a) Predstave ruku
1. Most na Soči
2. Dolenjske Toplice
3. Jezerine
b) Predstave zmija
2. Dolenjske Toplice
2a. Beram
4. Ripač
Bologna - Arnoaldi
c) Sopalji
4. Ripač
5. Sanski Most
6. Pod kod Bugojna
Velem St. Vid
KARTA 2
Ruke
Zmije
Sopalji
0

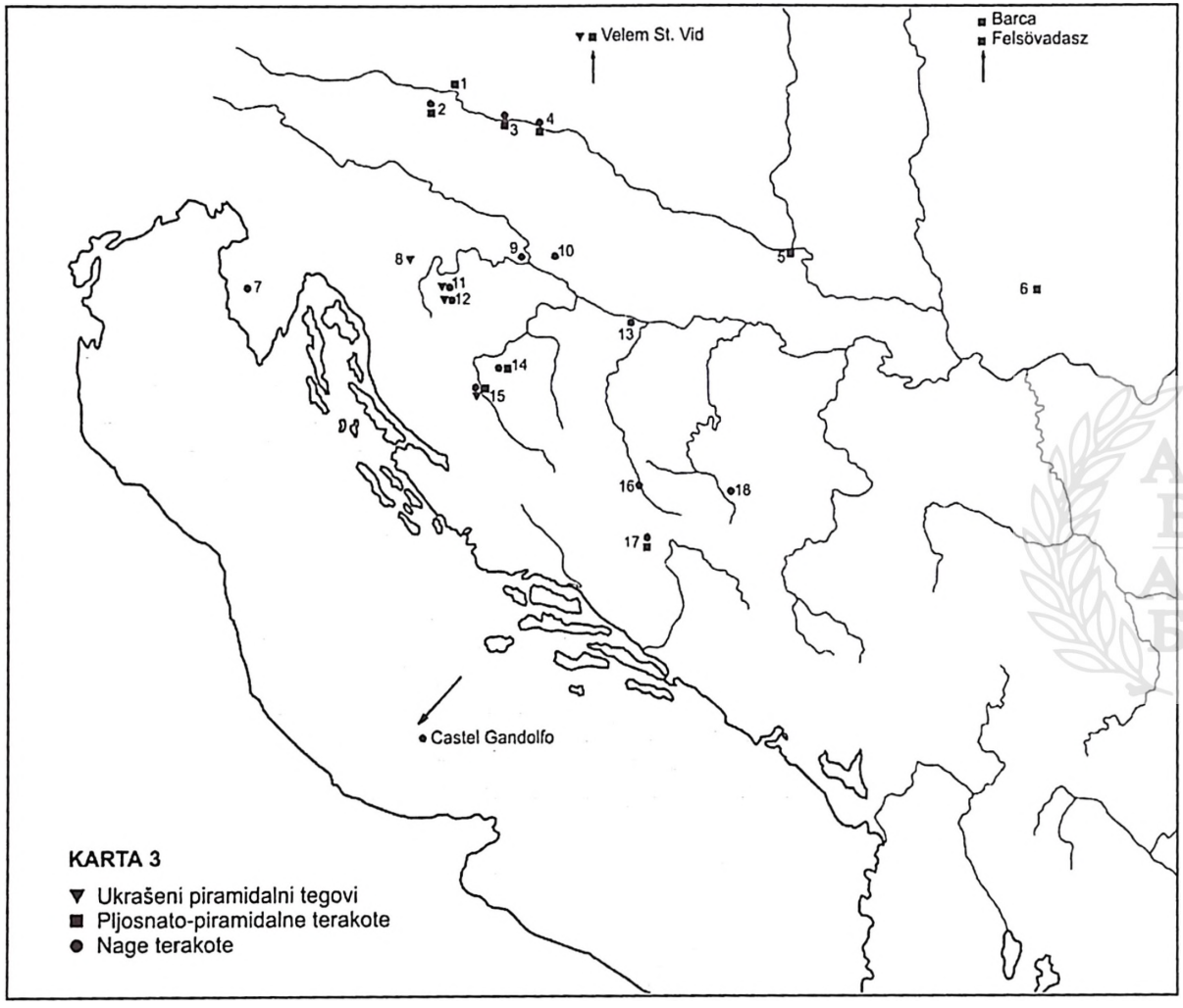

SPISAK LOKALITETA

a) *Ukrašeni piramidalni tegovi*

8. Podzemelj
11. Kiringrad
12. Turska kosa
15. Ripač
Velem St. Vid

b) *Pljosnato-piramidalne terakote*

1. Maribor
2. Brinjeva Gora
3. Ptuj
4. Ormož
5. Dalj
6. Vatin
14. Kekića glavica
15. Ripač
17. Velika gradina u Varvari
Velem St. Vid
Felsövadasz
Barca

c) *Nage terakote*

2. Brinjeva Gora
3. Ptuj
4. Ormož
7. Picugi
8. Podzemelj
9. Sisak
10. Mikleuška
11. Kiringrad
12. Turska kosa
13. Donja Dolina
14. Kekića glavica
15. Ripač
16. Pod kod Bugojna
17. Velika gradina u Varvari
18. Debelo brdo
Castel Gandolfo

ANU
BiH
АНУ
БиХ

GOVOR BRONZE

Likovne predstave na metalu mogu biti sastavni dio (ukras) objekata druge vrste i namjene ili posebno oblikovani figuralni objekti, a javljaju se: A) prikazi predmeta, B) životinjske i C) ljudske predstave.

A. Predstave predmeta

Ovi prikazi većinom su izvedeni livenjem, rjeđe kovanjem i, samo na jednom objektu, iskucavanjem. Zastupljeni su: jedan primjerak privjeska u obliku lancete -nožića, nekoliko predstava vrhova kopalja ili strelica, dok se kod ostalih radi o minijaturnim prikazima različitih oblika posuda.

Privjesak u obliku lancete -nožića (T.XIII,l), iz groba 33 na nekropoli u Kompolju[1] izliven je u obliku izduženo-ovalne pločice s petljom za vješanje na jednom kraju, ukrašen s tri poprečna ureza ispod petlje. Bio je pričvršćen, zajedno s drugim privjescima, na donjem kraju pravougaone pločice obješene na iglu tropetljaste fibule sa zmima od staklene paste na luku. Za sada je jedini primjerak ove vrste na japodskom prostoru. Prema G.Kossack-u privjesci sličnog oblika česti su u kulturi polja s urnama, odnosno u kasnom bronzanom dobu, dok ih u starijem željeznom dobu gotovo nema, a proširili su se iz Podunavlja na druge evropske prostore. Pojavljuju se u kombinaciji sa sličnim objektima, a njihovo simbolično značenje G.Kossack traži u vezi s kultom oružja, dok za neke primjerke pretpostavlja da bi mogli simbolizirati ljudsku figuru.[2] Za primjerak iz Kompolja, usamljen u vremenu i prostoru, teško je odrediti eventualni simbolični sadržaj, a s obzirom na to da je bio zajedno s privjescima u obliku puno livenih posudica, takav sadržaj bi se, možda, mogao tražiti u zaštitnoj (apotropejskoj) funkciji. Ipak, ne traba ispustiti iz vida ni mogućnost da ovaj privjesak više nije imao simbolično, već samo dekorativno značenje. Grob 33 iz nekropole I u Kompolju pripada mlađem sloju grobova, okvirno datiranom u Ha C -Ha D period.[3]

---

[1] Drechsler-Bižić, 1961, 100, T.XIX, 2.
[2] Kossack, 1954, 18-20, 41, T.16/23-28, 30-32.
[3] Drechsler-Bižić, 1961, 81.

Predstave kopalja ili strelica (T.XIII,2-5) javljaju se kao: a) liveni privjesak s petljom na kraju usadnika (T.XIII,2) iz groba 29 nekropole u Prozoru kod Otočca,[4] b) livena pojasna pločica s prikazom 2 koplja ili, vjerovatnije, strelice na širem kraju (T.XIII,3) iz groba 2 u Vinici,[5] c) četiri vrha kopalja iskovana u reljefu na oblozi pincete (T.XIII,5) iz groba 117 na Jezerinama u Pritoci,[6] d) tri motiva dvojnih vrhova strelica ili kopalja, razdvojena volutama (T.XIII,4) izvedena tačkastim linijama (možda točkićem?) na jednoj strani pljosnatog koluta sa zracima nađenog izvan groba na nekropoli Velika njiva u Vrepcu.[7] Svi ovi objekti donose sličan oblik vrha koplja ili strelice dosta širokog, trougaonog lista, ravne donje ivice i kraćeg usadnika, osim primjeraka iz Vinice (T.XIII,3). Međutim, vrhovi strelica do sada nisu nađeni na japodskoj teritoriji, dok su od tipova kopalja poznatih sa prostora na srednjem toku Une, prikazanim predstavama najsličniji primjerci malih bronzanih kopalja, za čiju su izradu nađeni i kalupi u sojeničkom naselju u Ripču.[8] Mora se naglasiti da se za šematske predstave kod kojih je bitna samo prepoznatljivost prikazanog objekta, često ne može sa sigurnošću utvrditi tip prikazanog objekta. Napominjem i prikaze kopalja na bronzanim pločicama iz Prozora kod Otočca (T.XXIX,1-4), o kojima se govori pri kraju ovog poglavlja, kao i one na objektima od kamena (vidi: Priče sa kamena). Ovdje nisu obrađene predstave kopalja ili strelica i predstava šljema iz groba 248, kao ni fibula s lukom u obliku koplja iz groba 85 u Vinici, uslijed nedostatka preciznog opisa ili ilustracije.[9] Izvan japodske teritorije predstave oružja poznate su: na luku tzv.kopljastih fibula sa prostora između zapadne Hercegovine i Epira,[10] strelice urezane na nekim grčko-ilirskim šljemovima iz Dalmacije,[11] privjesci iz nekih grobova na prostoru Glasinca,[12] zatim vrhovi strelica od tankog bronzanog lima u grobovima na Belom Brdu[13] u Hrvatskoj, u Rutevcu[14] i Donjoj Brnjici[15] u Srbiji. Spomenuti primjerci u načinu oblikovanja i prikazivanja nemaju mnogo

---

[4] Ista, 1973, 31-32.T.XX, 1.

[5] Treasures..., 1934, 86, T.XII,50.

[6] Radimský, 1893, 262, T.IV,1; Marić, 1968, 23, nap.194, T.II,36.

[7] Drechsler-Bižić, 1958, 42-46.

[8] Radimský, 1897, 47, T.XXI, 65; Raunig, 1962, 52-53, T.I,1-2.

[9] Treasures..., 1934, 92 (67), 101 (95).

[10] Marić, 1962, 67-68, T.II,6 i tamo navedena literatura; Zotović, 1985, 103-104, T.XXV, 3; Karapanos, 1878, Pl.LIII,20.

[11] Nikolanci, 1959, 81, T.VII, 1;VIII,1-2; isti, 1960, 33, sl. 1; Marović – Nikolanci, 1969, (Split 1977), 30, T.16.

[12] Truhelka, 1889, 39, sl. 55 (Podlaze, tum.II, gr.1, spada u sredinu VI v.st.e.); drugi privjesak u obliku koplja – Hrustovača, tum.II, spada u kraj VI ili početak V v.st.e. – nije objavljen – podaci iz rukopisnog kataloga u Zemaljskom muzeju u Sarajevu.

[13] Brunšmid, 1903/4, 62, sl. 25.

[14] Todorović – Simović, 1959, 270, sl. 6, datirane u kasno bronzano doba.

[15] Srejović, 1960, 121-122, T.VI,2a-c, datirane u Ha B2-Na C1.

sličnosti s japodskim predstavama, osim što su u pitanju prikazi sličnih vrsta oružja. Za sve objekte sa predstavama vrhova kopalja ili strelica smatra se, da u sebi sadrže određeno simbolično značenje. Kako se ove predstave s japodskog prostora nalaze na objektima različite namjene, to značenje treba tražiti za svaki primjer posebno. Tako bi se za privjesak u obliku koplja (T.XIII,2), simbolično zncenje, s dosta opravdanja, moglo vezati za kult *phalos-a* i kult plodnosti.[16] Za predstave na pločici iz Vinice, a možda i na oblozi pincete iz Jezerina (T.XIII,3,5), izgleda da simbolični sadržaj treba tražiti u zaštitnom (apotropejskom) smislu.[17] Posebno treba izdvojiti dvojne strelice (ili vrhove kopalja) na kolutu sa zracima iz Vrepca (T.XIII,14), jer se radi o objektu koji već u svom obliku sadrži značenje simbola sunca. Za trostruki motiv voluta između dvojnih kopljastih predstava postoje mišljenja da simbolizuju cvijet ljiljana(?),[18] ili da se radi o dvojnoj spirali kao simbolu drveta života, pa A.Stipčević kombinciju spirala i dvojnih strelica (kopalja) na ovom kolutu povezuje sa simbolikom zagrobnog života, faličnim simbolom i kultom plodnosti.[19]

Od četiri objekta sa predstavama vrhova kopalja ili strelica, izgleda da bi najstariji morao biti kolut sa zracima, nađen van groba na Velikoj njivi u Vrepcu, mada je nešto teže utvrditi vrijeme kome pripada. Slični kolutovi nađeni su na istoj nekropoli u grobu br.1 i br.12, zajedno sa fragmentima fibula od bronzane žice sa zmima na luku.[20] Iako su obje fibule znatno oštećene, moglo bi se raditi ili o tropetljastim fibulama (V i IV v.st.e.), ili o fibulama sa dvije dvostrane spirale (III i II v.st.e).[21] Sličan kolut sa zracima potječe iz groba 244 na Jezerinama, datiran u vrijeme od 500-360.g.st.e.[22] Ako se uzme u obzir i tehnika tačkastih linija predstava na kolutu iz Vrepca, kakvom su izvedeni i ornamenti na pravougaonim i trapezoidnim pločicama nekih pektorala (T.XVI,16-17) iz Kompolja, datiranih u V i IV v.st.e.,[23] i po toj osnovi bi ovaj objekt mogao pripadati istom vremenu. Okov za pojas iz groba 2 u Vinici nađen je zajedno sa 4 fibule, no bez podataka o tipu fibula,[24] pa se okov mora datirati samo na osnovu sličnih oblika, odnosno ornamenata. Po izduženo-trapezoidnom obliku okov iz Vinice sličan je naročito okovima sa životinjskim predstavama iz Velikog Vitala kod Prozora (T.XXII,6) i iz Trošmarije (T.XXII,7), datiranim u III i II v.st.e.[25] S obzirom na nedostatak životinjskih predstava i na centralni motiv preple-

---

[16] Stipčević, 1981, 110-111.
[17] Isto, 111.
[18] Drechsler-Bižić, 1958, 46.
[19] Stipčević, 1981, 17, 111.
[20] Drechsler-Bižić, 1958, 45, 47, T.XII,95; XIV,112.
[21] Ista, 1987, 409-412.
[22] Marić, 1968, 17, nap.143.
[23] Drechsler-Bižić, 1961, 90-91,102-103,T.XXXII, 1-2; ista, 1987, 410.T.XLV,11.
[24] Treasures... 1934, 86.
[25] Drechsler-Bižić, 1987, 411.414, sl. 25/18, 21.

ta koji ga povezuje s jedne strane, s pojasnim sponama iz Vača i Magdalenske Gore, iz V v.st.e.,[26] a s druge, sa motivom prepleta na japodskim objektima od kamena (T.XXXV, XLI, XLIII i d.) datiranim u drugu polovinu VI i u V v.st.e., ovaj okov bi morao biti stariji, te bi ga trebalo datirati u V ili najkasnije u prvu polovinu IV v.st.e. Grob 171 s nekropole Jezerine, u kome je nađena pinceta s oblogom sa pred-stavama 4 koplja, datiran je preciznije u vrijeme od 360-250.g.st.e.,[27] dok grob 29 u kome je nađen kopljasti privjesak, prema stratigrafskom položaju pripada sloju najmlađih grobova na nekropoli u Prozoru,[28] a prema oštećenoj fibuli, također bi se morao datirati okvirno u IV ili III v.pr.n.e.

Privjesak u obliku rebraste ciste (T.XIII,6) iz groba 9 na Crkvini u Golubiću,[29] izrađen je od tankog bronzanog lima, a na dnu su privješene trougaono-trapezoidne bronzane pločice (sačuvana samo jedna). Bronzanom žicom je bio pričvršćen na odjeću ili neki predmet (možda na fibulu iz istog groba). Na japodskoj teritoriji nisu nađeni slični privjesci, a ni ciste od bronzanog lima koje su poznate na prostoru Italije[30] i Slovenije[31] odakle potječu i slični privjesci, također sa trougaono-trapezoidnim pločicama, obično ukrašeni iskovanim nizovima većih i manjih tačaka i kružića, privješeni ponekad na fibulu, a češće na tzv. kultne palice za koje se smatra da su atribut sveštenica.[32] Primjerci iz Slovenije datirani su u Ha D period, a brojni su u prvoj polovini V v.st.e.[33] Sličan privjesak od srebra nađen je u ostavi iz Jagodnje Gornje i datiran u IV i III v.st.e., a spominju se i tri primjerka iz groba 80 u Asseriji.[34] Mada privjesak iz Golubića nije identičan ni sa slovenačkim, ni sa liburnskim primjercima, ipak njegovo porijeklo treba tražiti na spomenutim prostorima, bilo da se radi o direktnom uvozu, bilo o japodskom proizvodu prema stranom uzoru, jer za japodske majstore-kovače nije bila problematična izrada ovog jednostavnog oblika.Vrijeme stavljanja privjeska u grob određeno je prisustvom fibule sa dvije dvostrane spirale i zrnima jantara na luku, u III i II v.st.e., mada bi sam privjesak mogao biti i nešto stariji. Da li je privjesak i za Japode predstavljao kultni objekt, odnosno dio kultnog objekta istog značenja kakvo se pripisuje primjercima sa slovenačkih nalazišta, mora ostati otvoreno, s obzirom na to da je među japodskim nalazima poznat još samo jedan objekt sličan kultnim palicama.[35]

---

[26] Umetnost..., 1962, 101-102, T.35/47; 36/48, datirane u V v.st.e.
[27] Marić, 1968, 22-23, nap.194.
[28] Drechsler-Bižić, 1973, 18, 31-32.
[29] Raunig, 1968, 83-84, T.I,14 (grob 9).
[30] Umetnost..., 1962, 96, T.28/38; Peroni, 1973, sl. 15/8; Pittioni, 1949, sl. 87/21; 88/8.
[31] Gabrovec, 1987, 64, 73, 129-130, sl. 5/25, 27.
[32] F.Starè, 1955, 21, T.XXXI, 1; V.Stare, 1973, 731-739, T.1/4.
[33] V.Stare, 1973a, 375-377.
[34] Batović, 1974, 175-176, 216-217, T.XXII, 28;XXXII, 8.
[35] Ljubić. 1889, 145, T.XXVIII,192.

Privjesci u obliku kotlića (T.XIII,7,8), nađeni su većinom na nekropolama: u Prozoru,[36] Kompolju,[37] Drenovom Klancu,[38] Ličkom Lešću,[39] Doljanima kod Vrhovina,[40] na Jezerinama u Pritoci,[41] Crkvini u Golubiću,[42] a samo jedan primjerak u sojeničkom naselju u Ripču.[43] Ovi privjesci izliveni su u obliku poluloptastog recipijenta malih dimenzija (prosječno vis. i pr. 1,5 cm), čiji otvor premošćuje dosta visoka polukružna drška izlivena ujedno s recipijentom (ukupna vis. oko 3 cm). Neki primjerci su ukrašeni horizontalnim i cik-cak linijama na najvećem obimu (T.XIII,8). Mada za većinu japodskih primjeraka nema podataka da li su bili pričvršćeni na određenom predmetu, podaci iz nekropola u Prozoru i Kompolju, kao i nalazi sa drugih područja, pokazuju da je njihova upotreba bila raznovrsna. Kod Japoda su često upotrjebljeni kao elementi kompozitnih privjesaka, a dva primjerka iz Prozora privješena su na oba kraja objekta sličnog kultnoj palici.[44] Iako nedostaju podaci o grobnim cjelinama, izgleda da se ovi privjesci u japodskim grobovima nalaze većinom pojedinačno, a rjeđe se javlja više primjeraka. Privjesci u obliku kotlića brojni su i u drugim krajevima: na većem broju lokaliteta u Sloveniji,[45] zatim u Istri,[46] na Baniji,[47] u Slavoniji,[48] na prostoru Liburna,[49] u srednjoj Dalmaciji.[50] Jedan primjerak potječe iz naselja Pod kod Bugojna.[51] Na glasinačkom području, na različitim lokalitetima, nađeno je ukupno 163 primjerka u 17 grobova, obično 1-5 primjeraka u grobu, ali u nekim kneževskim

---

[36] Ljubić, 1889, 133, T.XXII, 126 (8 primj.); 145 (2 primj. na palici); XXVIII,192; Drechsler- Bižić, 1973, 25, 38-39, T.VIII,13 (1);XXX, 2 (1);XXXI, 1 (1); u Arheološkom muzeju u Zagrebu čuva se ukupno 15 primjeraka, od kojih su 3 ukrašena cik-cak linijom; Tessmann, 2001, 34, Taf.2, 8.

[37] Drechsler-Bižić, 1961, 99, 105, T.XXIII,1;XIII,2; - Kompolje nekropola I; Bakarić, 1989, 12, T.3/2 (5 ukrašenih horizontalnim i cik-cak linijama) – Kompolje nekropola II – Vlaško polje; U Aarheološkom muzeju u Zagrebu čuva se 12 primjeraka, jedan s nizom urezanih trouglova, ali dio materijala nije inventiran.

[38] Drenov Klanac, u inventaru Arheološkog muzeja u Zagrebu, 1 primjerak.

[39] Ličko Lešće, u inventaru Arheološkog muzeja u Zagrebu, 1 primj.

[40] Doljani kod Vrhovina, u inventaru Arheološkog muzeja u Zagrebu, 1 primj.

[41] Radimský, 1893, 258, T.XXIII,15 (1 iz groba 160); 431 (1 iz groba 477a).

[42] Raunig, 1968, 84, T.I,25 (1 iz groba 15); II, 19 (1 iz groba 26).

[43] Neobjavljen – u inventaru Zemaljskog muzeja u Sarajevu.

[44] Ljubić, 1889, 145, T.XXVIII,192.

[45] Gabrovec, 1974, 303-304, sl. 7, T.II,7 ; Marchesetti, 1893, T.9/3; 16/12; F.Starè, 1955, T.LXVI, 1.

[46] Amoroso, 1889, T.7/17.

[47] Balen-Letunić, 1987, 10, T.11/3.

[48] Vejvoda – Mirnik, 1971, 191, T.VI,7, 11.

[49] Batović, 1981, 102, 114, 137, T.5/1-2;sl.14/17; Marić, 1968, 67, nap.130a (Čović, zabilješke iz Arheološkog muzeja u Zadru).

[50] Bulić, 1923, 84-85; Marović, 1967, 24, sl.8/3; Marović-Nikolanci, 1976 (Split 1977), 15,27, sl. 5/8; 14/10; jedan primjerak iz okoline Imotskog nalazi se u Arheološkoj zbirci Franjevačkog samostana u Imotskom - neobjavljen- dokumentacija Centra za Balkanološka ispitivanja u Sarajevu.

[51] Čović, 1965, T.XIII,6.

grobovima npr. iz Osova (tumulus II, grob l, prva polovina VI v.st.e.) nađena su 23 primjerka, a u onom iz Čitluka (tumulus I, grob 5, sredina VI v.st.e.) bilo je čak 57 privjesaka ovog tipa.[52] Najistočniji lokalitet na kome se pojavljuju ovi privjesci je Crkvina u Kremni kod Užica.[53] Oni su većinom datirani u VI i V v.st.e.

Za jedan dio privjesaka u obliku kotlića iz japodskih grobova datiranje je otežano nedostatkom podataka o grobnim cjelinama, naročito za primjerke iz nekropole u Prozoru i na Vlaškom polju u Kompolju. Od primjeraka koji potječu iz pouzdanih grobnih cjelina, izgleda da bi među starije trebalo ubrojiti privjeske iz grobova 3, 56 i 61 nekropole u Prozoru i iz groba 62 u Kompolju.[54] Najmlađu grobnu cjelinu s ovakvim privjeskom predstavlja grob 26 sa Crkvne u Golubiću koji je sadržavao još samo srednjelatensku fibulu kružnog presjeka luka, s kuglicom na nozi čiji završetak obuhvata luk, čime je vrijeme stavljanja privjeska u grob određeno u III-II v.st.e.[55] Ipak, većina datiranih grobova iz kojih potječu privjesci ovog tipa pripada Ha Dl -D2 periodu, odnosno VI i V v.st.e., pa se u isto vrijeme mogu okvirno datirati i privjesci za koje nema podataka o grobnim cjelinama.

Za ove, ali i za neke druge tipove privjesaka u obliku posuda, upotrebljavaju se nazivi korpica ili košarica, vjerovatno na osnovu pretpostavke da imitiraju korpu, odnosno košaru ispletenu od pruća (dijelovi pletenih korpi nađeni su u Ripču, mada potpuni oblik nije poznat),[56] ali su u upotrebi i nazivi kablić, kotlić. Po ukupnom izgledu, ako se izuzme pojednostavljivanje drške, oni su vrlo slični metalnim polulop-tastim posudama - kotlićima, obično sa dvije pokretne, glatke ili tordirane drške, koje G.v.Merhart označava kao svoju grupu C i smatra da potječu s istočnog i jugois-točnog alpskog prostora.[57] Privjesci u obliku kotlića, s jedne strane, zgusnuti su približno na istom prostoru na kome se javljaju i brojniji nalazi posuda - kotlića Merhartove grupe C, ali se, s druge strane, mora naglasiti daleko šira rasprostranjenost privjesaka ovog tipa, a posebno brojnost na prostoru sjeverne Italije u okvirima Golasecca kulture, gdje su datirani uglavnom u VI i V v.st.e.[58] Ukoliko je ispravno razmišljanje o zavisnosti privjesaka od bronzanih posuda - kotlića, onda bi i porijeklo privjesaka trebalo tražiti u jugoistočno-alpskom, odnosno zapadnobalkanskom prostoru. Veća rasprostranjenost privjesaka u odnosu na posude - kotliće može se objasniti činjenicom da je mali modni objekt mogao biti privlačan i dostupan većem broju ljudi, nego dragocjena metalna posuda.

---

[52] Benac – Čović, 1957, 15, 17, T.XXVII, 11;XXXI, 5;XXXIII,17-21; podaci o ostalim lokalitetima iz rukopisnog Kataloga u dokumentaciji Arheološkog odjeljenja Zemaljskog muzeja u Sarajevu.
[53] Zotović, 1985, 78, T.XXIII.
[54] Drechsler-Bižić, 1961, 88.
[55] Marić, 1968, 27.
[56] Radimský, 1897, 69, T.XLII, 408, 413.
[57] Merhart, 1952, 4 i d., T.!/6-10; 7/1-11 i karta 1.
[58] de Martinis, 1974, T.3/6-15.

Privjesci u obliku korpice (T.XIII,9-12) po manjim razlikama u obliku mogu se podijeliti u tri varijante. Primjerci varijante A (T.XIII,9-10) većinom su iz nekropole u Prozoru,[59] po jedan primjerak iz Vinice[60] i sa Vlaškog polja u Kompolju.[61] Ovi privjesci izliveni su u obliku izduženo-ovalnog, na dnu zašiljenog recipijenta (vis.cca 3 cm, najv.pr.caa 2 cm), čiji otvor premošćuje dosta visoka polukružna drška izlivena ujedno sa privjeskom (ukupna vis.oko 5 cm). U unutrašnjosti jednog privjeska iz Prozora sačuvana je i stvrdnuta masa (vjerovatno glinena) koja predstavlja ostatak unutrašnjeg punjenja kalupa prilikom livenja, što ukazuje na izradu u domaćoj radionici. Od privjesaka varijante B (T.XIII,ll) nađen je jedan primjerak u grobu 478 nekropole na Jezerinama u Pritoci,[62] a drugi, možda, u Vinici.[63] Ovi privjesci izrađeni su u obliku izduženo-koničnog, dolje zašiljenog recipijenta s višom polukružnom drškom izlivenom ujedno sa privjeskom (ukupna vis. oko 3 cm, pr. oko 1 cm). Od privjesaka varijante C (T.XIII,12) nađena su samo 2 primjerka, u grobu 56 na nekropoli u Prozoru,[64] upotrjebljena kao dijelovi kompozitnog privjeska, zajedno sa privjeskom u obliku kotlića. Od prethodnih varijanti razlikuju se nedostatkom drške, a izrađeni su u obliku loptastog, prema otvoru nešto suženog, a na dnu zašiljenog, recipijenta. Na obodu su izvedena dva mala probušena nastavka, kroz koje se mogla provući bronzana žica ili uzica za vješanje. Po specifičnom rješenju načina pričvršćivanja, izgleda da su ovi privjesci lokalni proizvod. Od privjesaka ovog tipa samo je onaj varijante A iz Vinice ukrašen urezanim mrežastim ornamentom, po čemu je gotovo identičan sa primjercima iz Mosta na Soči (Sv.Lucija),[65] te bi se moglo raditi o importovanom objektu. Ni za jedan privjesak varijante A nije poznata grobna cjelina, uslijed čega je moguće samo okvirno datiranje. Za primjerke varijante B, onaj iz Vinice je nesiguran, dok grob 278 iz Jezerina Z.Marić datira veoma kasno u fazu Va, odnosno u vrijeme od 110-35.g.st.e., mada napominje da je privjesak:"...očito dosta stariji od groba u kome je nađen."[66] Oba privjeska varijante C, datirana su prema stratigrafskom položaju groba 56 unutar II sloja grobova, u dosta širok raspon od Ha C - Ha D,[67] što bi se moglo suziti prema lučnoj, jednopetljastoj fibuli iz istog groba, na period Ha Cl-2, odnosno na VII v.st.e.[68]

---

[59] Ljubić, 1889, 133, T.XXII, 134 (5 primj.)
[60] Treasures..., 1934, 88, T.XI, 55.
[61] Prehistorijska zbirka Arheološkog muzeja u Zagrebu, bez inv.broja.
[62] Radimský, 1893, 431, T. XXIII,14.
[63] Dobiat, 1988, 52, T.9/32.
[64] Drechsler-Bižić, 1973, 17, 38, T.XXX, 2.
[65] Teržan – Lo Schiavo – Trampuž-Orel, 1984, T.44/g-1 (grob 552).
[66] Marić, 1968, 32, Tab.V, 188a.
[67] Drechsler-Bižić, 1973, 9, 14, 17.
[68] Ista, 1987, 403.

Privjesci u obliku vedra - situle (T.XIII,13-15) iz Prozora,[69] Vrepca,[70] iz groba 66 na nekropoli I u Kompolju[71] i možda iz Vinice.[72] Privjesci su oblikovani s kratkim gornjim i izduženim donjim konusom koji završava manje ili više profiliranom kuglicom ili niskom, koničnom nogom (ukupna vis. do 4 cm, najv.pr.do 2 cm).Otvor premoštava visoka, polukružna, ponekad profilirana drška izlivena ujedno s recipijentom. Neki primjerci su blago kvadratnog presjeka (T.XIII,13), a neki ukrašeni urezanim ornamentima (T.XIII,13,14). Ukupni oblik ovih privjesaka, uz jednostavniji način izrade drške, izrazito podsjeća na situle sa tzv. "estenskom nogom", kakve su, osim iz Este, poznate i sa slovenačkog prostora.[73] Pored oblika, na zavisnost od situla ukazuje i ornament urezanih kružića na najvećem obimu primjerka iz Prozora (T.XIII,14).[74] Kako većina japodskih privjesaka ove vrste potječe iz Prozora, za njih nedostaju podaci o grobnim cjelinama, kao i za oba primjerka iz Vrepca, dok jedino primjerak iz Kompolja potječe iz sloja mlađih grobova, a prema ostalim nalazima pripada Ha D periodu.[75]

Privjeske koji su ovdje razdvojeni u tri tipa: u obliku kotlića, korpice i vedra-situle, B.Teržan sve stavlja u isti tip "privjesaka u obliku košarice" koji razdvaja u tri varijante. Po B.Teržan prva varijanta "s oblim dnom" (ovdje u obliku kotlića) je starija, dok su druge dvije mlađe: "privjesci s profiliranim dugmetom" (ovdje u obliku vedra-situle) i oni s "koničnim dnom" (ovdje u obliku korpice).[76] R.Peroni razdvaja ove privjeske na dva tipa: "u obliku korpice" (*a cestello*) koji odgovaraju mom tipu u obliku kotlića, i one u obliku vedra (*a secchiello*) koji odgovaraju tipu u obliku vedra-situle. Za oba tipa smatra da spadaju u oblike jadranske zajednice (*"koine adriatica"*) i to u grupu koja se širila kontinentalnim putem.[77]

Privjesci u obliku konične posudice sa drškama (T.XIII,16) potječu samo sa Jezerina u Pritoci, iz grobova 238, 269, 297 i 350.[78] Posudice imaju malo naglašen ovalni obod, izduženo-konični recipijent, nisku stopu i 2 vertikalne drške na vratu

---

[69] Ljubić, 1889, 133, T.XXII, 125 (br.15-16, ukupno 4 primj.); u inventaru Arheološkog muzeja u Zagrebu vodi se 6 primj.; Lo Schiavo, 1970, T.X, 5; XI, 9;XV, 19;XXXVII, 27, 28, donosi 3 primjerka iz Naturhistorisches Museum–Beč, od kojih je onaj na T, X, 5 navučen na šuplju narukvicu.

[70] Drechsler-Bižić, 1958, 45, T.XII,97 (nađena su 2 primj.)

[71] Ista, 1961, 105-106, T-VII, 6.

[72] Dobiat, 1982, 42, T.9/31.

[73] Umetnost..., 1962, 74, 82, T.1/4; 11/16; Teržan-Trampuš, 1975, 429 (Sv.Lucia IIa-VI v.st.e.); T.15/7; 16/11.

[74] Isto.

[75] Drechsler-Bižić, 1961, 105-106, T.VII, 4-9; VIII; IX; X, 1-2.

[76] Teržan, 1975a, 684.

[77] Reroni, 1973, 7=–72, sl. 22-23.

[78] Radimský, 1893, 279, 371-372, 381-382, 394-395, T.XXIII,37-38.

neposredno ispod oboda (vis.do 3,8 cm, pr.oboda do 3 i 2,5 cm). Po obliku recipijenta srodne su sa privjescima u obliku vedra-situle, od kojih se razlikuju oblikom drški. Izgleda da se radi o lokalnom proizvodu japodske populacije na srednjem toku Une, naročito s obzirom na drške kakve su česte na različitim keramičkim posudama na ovom prostoru. Sva četiri groba u kojima su nađeni ovi objekti datirana su u isto vrijeme, između 250-110.g.st.e.[79]

Privjesci u obliku amforice (T.X,II,17-19) svi su iz Prozora,[80] imaju visok, cilindričan vrat, oštro bikoničan ili zaobljen recipijent sa kratkim gornjim i izduženim donjim konusom, s niskom koničnom stopom ili zašiljenog dna (vis.do 5 cm, najv. pr. do 2,5 cm). Neki primjerci imaju po dvije vertikalne drške koje povezuju obod i rame, a mogu se uzdizati iznad oboda. Jedan primjerak je ukrašen (T.XIII,17). Šupljina recipijenta obično je mala, konična, dok je u nekim primjercima zaostala stvrdnuta (vjerovatno glinena) masa jezgre kalupa, što dokazuje da su bar neki, ako ne i svi, vjerovatno, izliveni u domaćim radionicama. Za oba primjerka s drškama (T.XIII,l7,18), izgleda očita zavisnost od oblika grčke amfore,[81] no otvoreno je pitanje da li i ova dva primjerka potječu iz domaće proizvodnje ili iz importa, bilo iz Grčke, bilo s italskog prostora.[82] Od ove vrste privjesaka samo za jedan primjerak bez drški poznata je grobna cjelina koja stratigrafski pripada sloju II na nekropoli u Prozoru, datiranom u Ha Dl-D2, odnosno između 600-400.g.st.e.[83]

Privjesci u obliku oinochoe (T.XIII,20,21,25) nađeni su samo u Prozoru.[84] Karakterizira ih malo proširen obod sa kljunom za izlivanje, visok cilindričan ili prizmatičan vrat, izduženo-zaobljeni recipijent s niskom stopom i jedna vertikalna drška koja nadvisuje obod (vis. do 5, 5cm, pr. do 2, 5 cm). Jedan primjerak je ukrašen (T.XIII,2l). Ove privjeske R.Peroni stavlja među oblike jadranske zajednice (*"koine adriatica"*) koji su se širili pomorskim putevima, a datira ih u VI i V v.st.e.[85]

---

[79] Marić, 1968, 25-27, nap.221, sl. 5/1, Tab.III,111a.

[80] Ljubić, 1889, 132, T.XXII, 120-121 (br.8-11. ukupno 4 primj.); u inventaru Arheološkog muzeja u Zagrebu zabilježeno je 7 primjeraka; Drechsler-Bižić, 1973, 29, T.XIV, 11.

[81] Cermanović-Kuzmanović, 1977, 7, sl. 23, 24, 34, 40, 41.

[82] U dostupnoj literaturi nisam našla privjeske u obliku amforica.

[83] Drechsler-Bižić, 1973, 9, 14.

[84] Lo Schiavo, 1970, 415 (80-81), 419 (140), 470 (34), T.XI, 17-18;XV, 18;XXXVII, 3= (Naturhistorisches Museum Wien, inv.br. 18.903; 18.904; 19.852).

[85] Peroni, 1973, 70, nap.29, sl. 21/18.

Puno liveni privjesci u obliku posudica (T.XIII,22-24) iz groba 33 u Kompolju, privješeni na kombinovanom privjesku sa tropetljaste fibule, [86] a dva primjerka su iz Prozora.[87] Oba primjerka iz Prozora i jedan iz Kompolja (T.XIII,22,23) srodni su sa privjescima u obliku vedra-situle, s kratkim gornjim i izduženim donjim konusom i niskom koničnom stopom (vis.do 3,5 cm, pr.do 1,8 cm). Drška je i ovdje izlivena ujedno sa privjeskom. Drugi privjesak iz Kompolja (T.XIII,24) ima malo naglašen obod, cilindričan vrat i izduženo-zaobljeno tijelo s malom stopom, te je ukupnim izgledom sličan privjescima u obliku *oinochoe*, ali bez vertikalne drške (vis. 2,2 cm, prel, 3 cm). Dok je na japodskom prostoru poznato samo nekoliko puno livenih privjesaka-posudica, veoma slični privjesci ove vrste brojniji su na području Slovenije, [88] pa su možda japodski primjerci (ili uzori za njihovu izradu), dospjeli importom. Grob 33 iz Kompolja u kome su nađene obje vrste privjesaka datiran je, prema tropetljastoj fibuli, u Ha C -Ha D period.[89]

Za privjeske u obliku posuda konstatovano je da su im kao uzori uglavnom poslužile metalne, donekle i keramičke posude, a za neke tipove, možda, i recipijenti od organskih materijala. Od 8 vrsta privjesaka u obliku posudica, tri tipa (kotlići, korpice, vedra-situle) predstavljaju opšte, široko rasprostranjene tipove (Karta 4), čije prisustvo dokazuje povezanost Japoda s circum-jadranskim prostorom (Peronijeva *"koine adriatica"*), dok su uzori za tri oblika (u obliku ciste, dvije vrste puno livenih privjesaka) ovamo dospjeli, vjerovatno, s jugoistočnoalpskog prostora. Jezerinski privjesci u obliku konične posudice, po svemu sudeći, predstavljaju domaću invenciju u izradi ovakvih privjesaka. Vjerovatno je i većina privjesaka u obliku posudica izrađivana u japodskim radionicama, a samo pojedini primjerci mogli su dospjeti na japodski prostor kao import.

Kao što je već više puta spomenuto, za većinu privjesaka-posudica nema gotovo nikakvih podataka, pa ni onih iz kojih bi se mogli izvoditi zaključci o načinu upotrebe. Ipak, na osnovu privjesaka za koje takvi podaci postoje, može se utvrditi da su neke vrste ovih privjesaka (u obliku kotlića, korpice, vedra-situle), pretežno bili upotrebljavani kao dijelovi kompozitnih privjesaka, zatim na narukvici, a možda su pojedinačno nađeni primjerci mogli biti i dio ogrlice, kako su upotrebljavani npr. na nekim slovenačkim nalazištima.[90] Da li su oni predstavljali samo dio nakita ili su sadržavali i neko dublje simbolično, magijsko ili čak religijsko značenje, otvoreno je pitanje. Posude su, pored primarne namjene za spremanje i čuvanje hrane i pića, imale i druge namjene vezane za kultove i kultne radnje, naročito u htonskom kultu, kao recipijenti za smještaj ostataka spaljenog pokojnika, za ritualno prelivanje groba - libaciju, a pret-

[86] Drechsler-Bižić, 1961, 100, T.XIX, 2.
[87] Drechsler-Bižić, Katalog materijala T.102/13 – nepublikovano.
[88] V.Stare, 1973, 43 (982), T.52/19; J.Dular, 1978a, 25, T.V,10.
[89] Drechsler-Bižić, 1961, 81.
[90] F.Staré, 1955, 41, T.LXVI, 1.

postavlja se i mogućnost da su u nekim slučajevima, upravo u japodskim grobovima, mogle supstituirati muža, odnosno ženu.[91] Mada većina posudica-privjesaka potječe iz grobova, posljednje spomenuto značenje je manje vjerovatno, posebno s obzirom na veći broj primjeraka nađenih u istom grobu.[92] S obzirom na to, da su posudice-privjesci nošeni na odjeći u sklopu drugih ukrasnih objekata, eventualno simbolično značenje moglo bi se vezati za magijsko djelovanje, možda u zaštitnom (apotropejskom) smislu. Posuda je čuvala hranu i piće, čuvala je pepeo pokojnika, pa joj se mogla pripisivati i moć da čuva pojedinu osobu od različitih nedaća. Dva privjeska-kotlića privješena na objekt sličan kultnoj palici ukazuju i na mogućnost religijskog značenja (jer se kultne palice u jugoistočnoalpskom prostoru vezuju za položaj sveštenica), no u nedostatku većeg broja sličnih nalaza s japodskog područja, za sada nije moguće utvrditi značenje ovog objekta u njihovoj kulturi, pa ni eventualnu vezu privjesaka-kotlića s kultovima i religijom Japoda.

B. Životinjske predstave

Životinjske predstave su u najvećem broju izvedene tehnikom livenja, samo na nekoliko objekata iskucavanjem, a sasvim rijetko urezivanjem, tačkastim ubodima ili tremolir tehnikom. Veoma brojno su zastupljene ptice (od divljih, uglavnom vodene ptice, a od domaćih pijetlovi i kokoši), zatim zmije i ribe. Među četveronožnim životinjama rjeđe se pojavljuju divlje (jelen, divlja svinja), dok su objekti sa prikazima domaćih vrsta mnogobrojniji (ovan, bik, pas i veoma često konj). Većinom su to samo protome, ali su dosta brojno zastupljene i čitave figure. Kod pojedinih životinja (naročito ptica i konja) zbog znatne stilizacije ponekad je teško prepoznati prikazanu vrstu, pa čak nije moguće utvrditi da li se radi o protomi ptice ili četveronožne životinje.

Ptičije protome (T.XIV,1-3) izvedene su iskucavanjem na podlakticama od bronzanog lima, od kojih je po jedan primjerak iz Prozora[93] i Dabra,[94] a dva iz Kompolja, iz groba 61 na nekropoli I i iz groba 107 sa starijih iskopavanja.[95] Na sva četiri objekta izrađene su identične predstave dvije antitetski postavljene ptičije protome koje zauzimaju središnji prostor podlaktice. Na primjercima iz Prozora i Kompolja protome su izvedene trostrukim (T.XIV,1-1a,3), a na onoj iz Dabra (T.XIV,2) dvostrukim nizovima ispupčenja. Kod svih protoma oko je označeno jednim većim, kružnim ispupčenjem. Ptičije protome su izvedene u obliku blago iskrivljene linije

[91] Marić, 1968, 42.
[92] Benac – Čović, 1957, 15, 17, T.XXVII, 11; XXXI, 5.
[93] Ljubić, 1889, 140, T.XXVI, 168.
[94] Drechsler-Bižić, Katalog materijala, T.52/7 – nepublikovano.
[95] Ista, 1961, 73-74, T.II,13.

koja malo podsjeća na slovo S. Kljun, zaobljena glava (bez naglašavanja čeone partije) i vrat izrađeni su u istoj širini, uslijed čega motiv postaje prepoznatljiv tek poređenjem sa sličnim motivima na drugim objektima. Na svakoj podlaktici ptičije protome su, gore i dolje, razdvojene trouglovima bilo od trostrukih nizova kružnih ispupčenja, bilo tako što je čitava površina trougla ispunjena takvim punktiranjem. Oko prostora s motivom ptičijih protoma izrađen je okvir od horizontalnih i vertikalnih rebara i nizova sitnih i krupnijih ispupčenja.

Podlaktice su izrađene od dosta tankog bronzanog lima, pa se može prepostaviti da su bile pričvršćene na neku elastičnu podlogu (vjerovatno od kože). S obzirom na znatnu dužinu (one iz Prozora 12 cm, iz groba 61 u Kompolju 13,8 cm),[96] one su prekrivale dobar dio ruke, pa su pored ukrasne, mogle imati i zaštitnu funkciju, kao dio defanzivne bojne opreme, slično knemidama. Za ove objekte R.Drechsler-Bižić smatra da su:"...oblici ovih podlaktica specifično japodski..."[97] Međutim, na osnovu rubova savijenih u cjevčice, kao i na osnovu horizontalnih rebara duž gornje i donje ivice, izgleda da japodske podlaktice stoje u zavisnosti od najmlađih tipova širokih, otvorenih, rebrastih narukvica s krajevima savijenim u cjevčicu, poznatih sa Glasinca[98] i iz Dalmacije.[99] Jedan primjerak s nepoznatog nalazišta u Dalmaciji ima duž krajeva nizove kružnih ispučenja, element koji japodske podlaktice jače veže za ovu narukvicu, datiranu u X i IX v.st.e.[100] Ipak se japodske podlaktice po ukupnom obliku, po veličini, a naročito po motivu ptičijih protoma, znatno odvajaju od spomenutih narukvica, potvrđujući ocjenu da se radi o specifičnom japodskom proizvodu.

Motiv ptičijih protoma R.Drechsler-Bižić povezuje sa sličnim predstavama na objektima druge vrste iz Mađarske, naročito na situlama tipa Hajdy Böszörmény.[101] Motivi ptičijih protoma izvedeni iskucavanjem sitnijih i krupnijih ispupčenja (tzv. *Punkt-Buckel Manier*),[102] obično vezani uz krug kao simbol sunca s kojim obrazuju kompozicije "sunčeve lađe", predstevljaju relativno stare motive proširene posebno na prostoru kulture polja s urnama u kasnom bronzanom dobu, ali se također javljaju na brojnim objektima starijeg željeznog doba. Među japodskim nalazima iz Vinice pominje se jedna bronzana pojasna pločica sa parom vodenih ptica izvedenih tehnikom iskucavanja u kombinaciji s ispupčenjima i koncentričnim prstenovima.[103] Na

---

[96] Ljubić, 1889, 140; Drechsler-Bižić, 1959, 250.,
[97] Drechsler-Bižić, 1961, 74.
[98] Čović, 1965, 64-65, T.II,2;
[99] Batović, 1960, 59-61.
[100] Isti, 1981, 98 (br.87), sl. 2/30.
[101] Drechsler-Bižić, 1961, 75.
[102] Istom tehnikom, ali bez figuralnih predstava, ukrašeni su i drugi primjerci podlaktica iz Prozora (Ljubić, 1889, 140-141, T.XXVI, 169-170) i neki primjerci japodskih oglavlja (Drechsler-Bižić, 1968, 37-41, T.IV,36; V, 44; VI, 56; VII, 61, 63).
[103] Treasures..., 1934, 103 (105).

osnovu tehnike, i pored nepotpunog opisa, može se pretpostaviti da se radi o motivu iz kruga solarne simbolike. Iz šireg susjedstva Japoda mogu se spomenuti prikazi "sunčeve lađe" izrađeni u ovoj tehnici iz Picuga u Istri[104] i iz depoa u Lukavcu.[105] Porijeklo te kompozicije G.von Merhart i G.Kossack stavljaju u podunavski prostor.[106] S obzirom na geografski položaj japodske teritorije i na dosta snažne utjecaje kulture polja s urnama u starijim fazama japodske kulture, sasvim je logično preuzimanje i tehnike iskucavanja i samih motiva iz kruga te kulture. U ikonografskom pogledu predstave ptičijih protoma u ovoj tehnici na japodskim podlakticama pripadaju nesumnjivo kasnim primjercima koje karakteriše raspadanje motiva "sunčeve lađe", kako je to na primjerku sa bronzanog kotlića iz Veii i na nekim drugim primjerima pokazao G.von Merhart.[107] Na kotliću iz Veii solarni simbol supstituiran je ljudskom figurom.[108] Kako i trougao, uz druga simbolična značenja, može simbolizirati i ljudski lik (za šta ima dobrih primjera i na graviranim figuralnim predstavama s japodske teritorije -T.XXIII,2-5), moglo bi se, sa znatnim oprezom, razmišljati o tome da i trouglovi na japodskim podlakticama imaju slično značenje. Treba imati u vidu da je u pitanju kompozicija već dosta udaljena od klasičnog motiva "sunčeve lađe", pa je i njen primarni kultno-simbolični značaj vjerovatno oslabljen, tako da preovlađuje dekorativni karakter čitave kompozicije. U tom slučaju, i trougaoni motivi koji se nalaze između ptičijih protoma mogli bi se takođe tumačiti kao čisti ornamentalni motivi, kakvi su mogli biti preuzeti s nekog drugog objekta, možda s bronzanih knemida ukrašenih istom tehnikom na kojima se taj motiv pojavljuje i na starijim primjercima iz perioda kulture polja s urnama i na mlađim, npr. glasinačkim.[109] Može se spomenuti, da se iskucani motivi ptičijih protoma pojavljuju i na knemidama,[110] što na indirektan način takođe povezuje japodske podlaktice s ovim objektima zaštitne bojne opreme. Japodsku podlakticu iz groba 107 u Kompolju, na osnovu ostalih nalaza, R.Drechsler-Bižić datira u Ha B - Ha C period. Isti autor naglašava da podlaktice:"...vremenski pripadaju najranije stupnju Ha A2 po Starèu i Reineckeu, dok se stilski vezuju za kompleks kulture polja s urnama Podunavlja i zapadnoalpskog područja.",[111] što bi bilo suviše rano. S obzirom na tipološku zavisnost oblika podlaktica od najmlađih primjeraka širokih, rebrastih narukvica (takva narukvica iz Gradca u Sokocu datirana je u glasinačku fazu IIIc, odnosno u Ha B period, a primjerak iz nepoznatog nalazišta

---

[104] Mladin, 1974, 59, 75, 116, T.XXIV, 2; XXV, 1a.
[105] Čović, 1955, 95, T.II,15.
[106] von Merhart, 1952, 38-39; Kossack, 1954, 27-29, 45-48.
[107] von Metrhart, 1952, 47, T.23/1.
[108] Sprockhoff, 1954, 81, sl. 24; Kossack, 1954, 47.
[109] Dehn, 1980, 28-33, sl. 24; Benac – Čović, 1957, 36-38, sl. 1, TXVI, 2-3; XIX, 1-2.
[110] Čović, 1976a, 28-29. sl. 1/5; sl. 2; T.I; von Merhart, 1957, 103-104, sl. 3/1-3a.
[111] Drechsler-Bižić, 1961, 75.

u Dalmaciji u X i IX v. st.e.,[112]) kao i na sličnost u načinu ukrašavanja s onim na knemidama VIII i VII v.st.e.;[113] izgleda da japodske podlaktice ne bi mogle biti starije od Ha B3 (VIII v.), a mogle bi pripadati čak i Ha C periodu (VII v.st.e.).[114]

Predstava ptice (T.XIV,4) u obliku konture izvedene urezanom linijom koju prate ubodi, na malom ulomku bronzanog lima, iz Prozora.[115] Ptica je u mirnom stavu, zaobljene glave, kraćeg širokog kljuna, punog tijela, s obje noge i zaobljenog repa. Oko figure sačuvane su nejasne punktirane linije, a ispod motiv manjih urezanih koncentričnih krugova. Na nekoliko sličnih ulomaka bronzanog lima nalaze se veći i manji koncentrični krugovi, a na dva mala ulomka ostaci nejasne životinjske figure. F.Lo Schiavo smatra da ovi ulomci pripadaju istom pojasu.[116] Odnos figuralnih predstava i ornamenata nije jasan uslijed toga što ulomke nije moguće sastaviti, pa ni prvobitni oblik objekta nije moguće sa sigurnošću rekonstruirati. Figure čitavih ptica izvedene urezanim konturama i iskucavanjem kružnih ispupčenja (većinom na metalnim posudama), koje potječu iz kulture polja s urnama, a pojavljuju se i tokom željeznog doba, široko su rasprostranjene.[117] Međutim, figura ptice iz Prozora, po načinu oblikovanja glave, repa i nogu nema mnogo sličnosti sa spomenutim predstavama, već najviše podsjeća na siluetu puno livenih figura kokošiju također iz Prozora (T.XVI,11). U manjoj mjeri postoji izvjesna sličnost sa predstavama ptica u mirnom stavu na nekim situlama iz Slovenije i Istre, datiranim u VI i V v.st.e.[118] Za bliže određivanje značenja, kao i za datiranje urezane konture ptice iz Prozora nedostaje prije svega sigurna rekonstrukcija objekta, kao i bilo kakvi podaci o uslovima nalaza. Uz pretpostavku da se zaista radi o odlomcima pojasa ili, možda, pojasnog okova, može se spomenuti da su na japodskom prostoru izduženo-pravougaoni pojasni okovi s urezanim geometrijskim ili geometrijsko-figuralnim ukrasom najbrojniji u Ha C i Ha D periodu,[119] kao i to da su u isto vrijeme najbrojnije predstave ptica, pa bi se po toj osnovi i kontura ptice iz Prozora okvirno mogla datirati u spomenuto vrijeme.

---

[112] Čović, 1965, 64-65; Batović, 1981, 98.
[113] Čović, 1976a, 31.
[114] Drechsler-Bižić, 1959, 250, sl. 10; ista, 1961, 104-105, T.II,11-13; Kako podaci o ostalim nalazima iz groba 61 (4) nisu precizni, ova podlaktica bi se mogla datirati i u Ha C.
[115] Lo Schiavo, 1970, 416, 476, T.XII,12a; XL, 1 (Naturhistorisches Museum Wien, inv. br.18.866).
[116] Isto.
[117] Kossack, 1954, 48-50, T.8/1-14.
[118] Starè, 1955, 130, Priloga IV; Umetnost ..., 1962, 99-100, T.33/43; Mladin, 1974, 84, T.II,2.
[119] Drechsler-Bižić, 1987, 404-408.

Ptičije protome kao završetak noge fibule (T.XV,I-4) iz Kompolja[120] i Prozora.[121] Glave ptica izrađene su vrlo šematizovano, malo naglašenog čeonog dijela, bez drugih detalja, okrenute unazad prema luku fibule. Fibule pripadaju tipu lučnih fibula deltoidnog presjeka luka, s dugom nogom i predstavljaju jedan od tipova prećertoza ili protoćertoza fibula. Slične fibule sa ptičijom protomom na kraju noge nađene su u: Mostu na Soči (SV.Lucija),[122] Nezakciju,[123] na ostrvu Krk,[124] Brezju,[125] Podzemelju,[126] i na nepoznatom nalazištu u sjevernoj Dalmaciji,[127] zatim u Strettweg-Falkenbergu[128] i na nekropoli Numana u Picenumu.[129] S obzirom na raspored nalaza ovih fibula (Karta 5), izgleda da su one mogle nastati na japodsko - liburnskom prostoru. R.Peroni ih uvrštava u svoju "jadransku zajednicu" (*"koine adriatica"*), među oblike koji su se širili pomorskim putem i datira ih u VI - V v.st.e., dok ih većina autora datira nešto ranije, na kraj Ha C2 i u Ha D1.[130] Za primjerak iz Prozora (T.XV,4) nema nikakvih podataka, dok su od kompoljskih primjeraka dva nađena bez drugih priloga (grobovi 74 i 78, iskopavenje J. Brunšmida), primjerak na T.XV,3 (grob 51, iskopavanje R.Drechsler-Bižić) nađen je zajedno s naočarastom fibulom sa pločicom-nosačem,[131] pa bi za ove primjerke odgovaralo spomenuto datiranje. Primjerak na T.XV,1 (grob 44, iskopavanje J.Brunšmida) nađen je sa pločastom naočarastom fibulom i dvije srednjolatenske fibule čunastog luka i završetkom noge vezanim za luk,[132] što su sve mlađi objekti. Fibula sa ptičijim protomom vjerovatno je stavljena u grob kasnije od vremena u kojem se ovakve fibule pretežno upotrebljavaju, što je i inače dosta česta pojava na japodskom prostoru.

---

[120] Ista, 1961, 103, T.V,21 (gr.51); možda postoji i primjerak iz groba 61 (4), vidi: Drechsler-Bižić, 1959, 250, sl. 10; ista 1961, 104-105, T.II,11-13; Lo Schiavo, 1970, 403 (gr.74), 404 (gr.78) 447-448, T.XXXII, 11 (gr.224). Za crteže ovih fibula iz grobova 44, 74, 78 (iskopavanje J.Brunšmida) zahvaljujem kolegici R.Drechsler-Bižić.

[121] Drechsler-Bižić, Katalog materijala, T.85/7 – nepublikovano.

[122] Teržan – Trampuš – Lo Schiavo, 1985, 160, D 1.

[123] Teržan, 1990, 222, Popis lokaliteta uz kartu 18.

[124] Lo Schiavo, 1970, T.XXII, 2.

[125] Kromer, 1959, 73, T.40/3.

[126] J.Dular, 1978, 20/3.

[127] Lo Schiavo, 1970, T.XX, 3; Batović, 1981, 114 (br.199), sl. 8/27; T.6/1.

[128] Teržan, 1990, 142, sl. 33/1.

[129] Lollini, 1976, 140, sl. 11.

[130] Peroni, 1973, 68, sl. 21/5; Lollini, 1976, 137-150 (Picenum IV A); Drechsler-Bižić, 1987, 406; Teržan, 1990, 142.

[131] Drechsler-Bižić, 1961, 103, T.V,20-21; Nejasno je da li se i u grobu 61 (4) nalazila ovakva fibula (vidi: Drechsler-Bižić, 1959, 250, sl. 10).

[132] Prema podacima koje mi je ljubazno ustupila gospođa R.Drechsler-Bižić na čemu iskreno zahvaljujem (vidi i: Drechsler-Bižić, 1987, 412).

Dvije ptičije protome na pektoralu-fibuli (T.XV,7) iz groba 24 u Kompolju,[133] postavljene su antitetski, tako da je na jednoj pričvršćena igla čiji vrh nedostaje, a druga protoma ima otvor umjesto oka koji zapravo služi kao držač igle. Duž ivice pravougaonog luka pektorala-fibule (duž. 10, 8 cm) nalaze se vertikalni nastavci čiji su krajevi horizontalno povijeni, čime unekoliko asociraju na predstave ljudskih nogu, kao na jednom pektoralu iz Vinice (T.XXIV,12), mada nema dovoljno detalja koji bi potvrdili ovu asocijaciju. Uz svaki nastavak na luku se zapaža zakovica, ali ipak izgleda da su nastavci izliveni ujedno s pektoralom-fibulom, pa bi zakovice imale dekorativni karakter. Ptičije protome su izrađene dosta sumarno; ipak, naročito po obliku glave sa zaobljenim gornjim dijelom i izduženim kljunom, može se pretpostaviti da su u pitanju vodene ptice (patke, guske?). Drugi pektoral-fibula, istog oblika sa sličnim nastavcima na luku, ali bez ptičijih protoma, potječe iz groba 250 u Kompolju (iskopavanje J.Brunšmida).[134] Po ukupnom izgledu oba pektorala-fibule iz Kompolja predstavljaju jedinstvene primjerke ne samo na japodskom, već i na širim prostorima. Na igli pektorala iz groba 24 bile su privješene tri lučne fibule sa dva puta savijenom petljom i zmima jantara na luku, dok je u istom grobu bila i tropetljasta fibula s dva puta savijenim petljama i privjescima u obliku kotlića, te jantarna i staklena zrna.[135] Spomenute fibule predstavljaju karakteristične objekte Ha Dl perioda na japodskom prostoru,[136] te i specifični pektoral-fibula sa ptičijim protomama, vjerovatno, pripada istom vremenu.

Dvije ptičije protome na luku fibule (T.XV,8) za koju M.Hoernes navodi da po:"...sasvim nesigurnim podacima potječe iz Prozora."[137] Bronzana fibula ima masivni, polukružni, visoki luk koja na oba kraja završava ptičijim protomama okrenutim unazad, tako da se kljunovi spajaju s ivicom luka. Po izduženim kljunovima i naglašenom čeonom dijelu protoma, izgleda da se radi o predstavama vodenih ptica, odnosno o predstavama izrađenim u domaćoj tradiciji. Kao novi element pojavljuju se tragovi emalja u udubljenju oka. Glavu fibule je, vjerovatno, predstavljala obostrana spirala (Armbrust-tip) koja nedostaje, a sačuvani su samo ostaci željeza. Bočna strana luka ukrašena je nizom sitnih trougaonih uboda. Igla nedostaje. Jedna veoma slična fibula, ali sa zoomorfnim protomama umjesto ptičijih, nađena je u Dolenjskim Toplicama u grobu XII/6, za koju B.Teržan ocjenjuje da je izrađena pod ranolatenskim utjecajima, ali po obliku i motivu pripada domaćim tipovima, bez keltske stilizacije,[138] što se može zaključiti i za fibulu iz Prozora. Inače,

---

[133] Drechsler-Bižić, 1961, 90, T.XXIII,4.
[134] Lo Schiavo, 1970, 480-481 (23), T.XLII, 4.
[135] Drechsler-Bižić, 1961, 99, T.XXIV, 1-6.
[136] Isto, 80-81; ista, 1987, 403.
[137] Hoernes, 1892, 114, sl. 100; Lo Schiavo, 1970, 411 (br.30), 449-450, T.VI,13; T.XXXII, 16.
[138] Teržan, 1977, 388, T.81/3.

fibulama sa dvije unazad okrenute ptičije protome opširnije se bavio W.Dehn koji je utvrdio da se fibule tog tipa u srednjoj Evropi pojavljuju pri kraju starijeg željeznog doba i na početku Latena (Lt A) i da, prema rasporedu nalaza, postoji nekoliko varijanti, te smatra da im je centar u oblasti srednje Rajne odakle je ovaj tip:"...zračio s jedne strane preko Alpa do Italije, a sa druge strane do Iberijskog poluostrva..."[139] Mada među primjercima koje navodi W.Dehn ni jedan nije izrazito sličan fibuli "iz Prozora", ipak njena osnovna šema odgovara ovim fibulama kod kojih je često osovina za spiralu od željeza na šta vjerovatno ukazuju i ostaci željeza na "prozorskom" primjerku koji se na osnovu spomenutih sličnosti može samo okvirno datirati približno u isto vrijeme, odnosno u Ha D3-Lt A, kako je predložio već M.Hoernes.[140] Ova fibula, ukoliko potječe iz Prozora, predstavlja rijedak primjerak ne samo na japodskoj teritoriji, već i šire, no s obzirom na određene razlike u odnosu na srednjoevropske primjerke, ovdje se, vjerovatno, ne radi o importovanom objektu, već o obradi stranog idejnog rješenja na način bliži domaćoj tradiciji.

Ptičija protoma na oštećenoj pločici (T.XV,9) nalazi se na donjem kraju lančastog pektorala iz Prozora.[141] Sačuvana ptičija protoma postavljena je na gornjem uglu fragmenta tanke, vjerovatno bronzane, pločice. Prikazana je relativno velika glava, kratak, uglasto isječen (možda odlomljen?) kljun i oko izrađeno u obliku tri koncentrična, urezana kruga s većom tačkom u sredini, koji pokrivaju gotovo čitavu glavu. Na odlomljenom drugom kraju pločice, vjerovatno je postojala još jedna antitetski postavljena, identična glava. Pločica je privješena na donjem kraju dva dugačka lančića od dvostrukih karičica, dok se na gornjem kraju nalazi druga, potpuno očuvana, šuplja pločica (ukupna duž. cca 26 cm). Jednostavni pektoral iz Prozora, kako po ukupnom izgledu, tako i time što je prikazana ptičija protoma, podsjeća na bogato izrađene i ukrašene pektorale sa ptičijim protomama na obje pločice s teritorije susjednih Liburna i iz picenskog prostora (datirane u VIII i VII v.pr.n.e.), kod kojih se ptičije protome mogu prepoznati kao prikazi vodenih ptica,[142] što kod prozorskog primjerka nije slučaj. Ipak, bez obzira na znatne razlike, osnovna šema pektorala iz Prozora odgovara ostalim pektoralima ovog tipa. S obzirom na nedostatak bilo kakvih podataka, bliže hronološko opredjeljenje japodskog pektorala je sasvim nesigurno, pa se, samo na osnovu stilskih razlika, može pretpostaviti da bi morao biti mlađi od liburnskih i italskih pektorala.

---

[139] Dehn, 1966, 137-146, sl. 1-7.

[140] Hoernes, 1892, 114.

[141] Lo Schiavo, 1970, T.XVIII,6, ne donosi podatke o ovom objektu, osim teksta na tabli da potječe iz kolekcije Spöttel.

[142] Batović, 1968, 25, T.XIII,1; isti, 1976, 53-64 (karta 7); isti, 1981, 131, sl. 12; Lollini, 1976, 125-130. T.102.

Figure ptica na pektoralima (T.XV,8-14) većinom iz Kompolja[143] i samo jedan primjerak s lokaliteta "Grobišta" u Ličkom Lešću.[144] Čitave, sumarno izrađene figure ptica postavljene su antitetski na neku vrstu stubića-nosača koji ujedno predstavlja noge ptice, na oba gornja ugla izduženo-pravougaone pločice koja čini glavni dio ovog kompozitnog nakita. Po ukupnom obliku pločice izgleda da se mogu izdvojiti četiri varijante. Kod varijante 1 na sredini gornje ivice izlivena je kružna alka za pričvršćivanje pektorala, dok je na donjoj izliveno 5 alki za privjeske (T.XV,8-10). Neke od 7 sigurnih pločica varijante 1 kao da su livene u istom kalupu. Vjerovatno, ovdje treba uvrstiti i pločicu pektorala iz groba 16 u Kompolju, kod koje su oba gornja ugla odlomljena, ali po ukupnom izgledu i urezanim šrafiranim trouglovima, odgovara pločicama ove varijante. Varijantu 2 zastupa samo primjerak iz groba 173 (T.XV,11) koji na gornjoj ivici ima otvor umjesto alke, dok je po ostalim detaljima sličan prethodnoj varijanti. I varijanta 3 zastupljena je samo primjerkom iz groba 38 (T.XV,12), gdje su na pločici uz otvor za vješanje probijena još 2 otvora malo niže, a uz donju ivicu 6 neravnomjerno raspoređenih otvora za privjeske. Varijanta 4 zastupljena je primjerkom iz groba 107 (T.XV,13), a vjerovatno i onim iz groba 266 (T.XV,14).[145] Pločica iz prvog groba uz alku na sredini gornje ivice, ima na donjoj ivici 7, a ona iz groba 266 samo 6 otvora za privjeske. Figure ptica na primjerku iz groba 107 dosta su oštećene, dok na primjerku iz groba 266 jedna ptica potpuno nedostaje, a druga je znatno oštećena. Ta pločica je uvrštena u ovu grupu pektorala, jer su pločice sa zmijskim i konjskim protomama uglavnom trapezoidnog oblika, a zatim i na osnovu toga što se urezani, šrafirani trouglovi nalaze samo na nekim primjercima pločica s ornitomorfnim figurama, a nikad se ne pojavljuju na pločicama sa drugim protomama. Ornament šrafiranih trouglova, naročito onaj koji se sastoji iz dva naspramna niza, između kojih ostaje cik-cak traka (T.XV,11,12,18) predstavlja jednu od karakteristika "zapadnobalkanskog geometrijskog stila", posebno izraženog na prostoru gdje su živjeli Desitijati.[146] Kod Japoda nizovi šrafiranih trouglova predstavljaju karakteristiku keramičkih objekata starijih perioda,[147] a na metalnim objektima (naročito na pojasnim okovima)[148] javljaju se i u kombinaciji sa negativnom cik-cak trakom, što

---

[143] Drechsler-Bižić, 1961, 86-87. T.XI, 7; ista, 1966, Y82 (grob 107), Y83 (grob 266); ista, 1973, 149, sl. 13 (grob 327); Lo Schiavo, 1970, 409, T.II,2 (grob 263) Bakarić, 1989, 8-9, 11, T.2/2; Drechsler-Bižić, Katalog materijala, T-151/3; 157/9, 13; 159/9; 161/2; 162/4; 165/9 (grobovi: 9,16, 38, 146, 173, 217) – nepublikovano.

[144] Drechsler-Bižić, Katalog materijala, T.38/3 – nepublikovano.

[145] Primjerci koje spominje F.Lo Schiavo, 1970, 414 (grob 84), 407 (grob 188) vjerovatno pripadaju varijanti 4, ali kako ne donosi sliku, a nisam uspjela da vidim ove pektorale u Arheološkom muzeju u Zagrebu, nisu uzeti u obzir.

[146] Čović, 1976, 212-214.

[147] Marić, 1968, 15, 18; Raunig, 1981, 149-150, T-I, 1; II, 1, 5; Drechsler-Bižić, 1987, 409.

[148] Drechsler-Bižić, 1987, 404, T.XLIII,10.

bi se moglo pripisati utjecajima "zapadnobalkanskog geometrijskog stila", mada na japodskim objektima nedostaje većina drugih odlika tog stila.

Uslijed dosta grubog livenja, u jednostranom kalupu, uz minimalnu doradu i bez dodatnih detalja, raspoznavanje vrste prikazanih ptica nije moguće. Mada su figure ptica kao dijelovi privjesaka ili drugih objekata dosta široko rasprostranjene,[149] nisu mi poznati primjerci koji bi se mogli navesti kao direktne analogije kompoljskim pektoralima. Prema sadašnjem stanju istraženosti japodske teritorije, izgleda da se radi o usko lokalnoj proizvodnji, ograničenoj samo na jednu radionicu, mada nesumnjivo i kompoljski primjerci pripadaju široj grupi kompozitnih privjesaka-pektorala proširenih na sjeverozapadnom Balkanu i na prostoru Picenuma u Italiji (o čemu će još biti riječi).

Kako većina pektorala sa figurama ptica potječe sa starih iskopavanja u Kompolju, nedostaju podaci o polu sahranjenih u grobovima s ovim objektima. Na osnovu karakteristika ostalih nalaza iz ovih grobova, izgleda da su se pektorali nalazili i u ženskim i u muškim grobovima. Najstariji bi mogli biti primjerak varijante 1 iz groba 9 (jednopetljasta fibula visokog, polukružnog luka sa snopovima urezanih linija, pojasni okov) i primjerak varijante 2 iz groba 38 (naočarasta fibula s osmicom i posebnom iglom i naočarasti privjesak) koji bi mogli pripadati još Ha B3 periodu, dok većina ostalih, prema prilozima iz grobova (lučne fibule omotanog luka sa zmima jantara, igla s loptastom glavom i zadebljanjima na vratu i dr.) pripada Ha C periodu.[150]

Figure ptica (pijetlova?) kao privjesci (T.XVI,1-4) iz Prozora,[151] pljosnato su livene, dosta izduženog kljuna, naglašene kreste, s jednom nogom i kraćim, zaobljenim repom, s otvorom na sredini tijela. Kljun i rep ukrašeni su poprečnim urezima, duž kreste su raspoređena sitna udubljenja, a na nozi označena tri prsta. Veoma slične figurice nađene su u Sloveniji: u tumulu XIII,grob 6 iz Brezja, na Vinkovom vrhu, u Bitnju kod Bohinja, u Istri na gradini Sv.Andrej Mali,[152] a dobru analogiju predstavljaju i figure ptica na bronzanoj posudi iz Novilare, datiranoj u fazu Piceno III (700-580.g.pr.n.e.).[153] Primjerci s ovih lokaliteta nešto su drugačije oblikovani, tako da je u njima moguće sa sigurnošću prepoznati predstave pijetlova i kokošiju, što za prozorske figure nije sigurno, prvenstveno radi izduženog kljuna koji ima analogije u predstavama kljuna ptica na poznatim glasinačkim kolicima,[154] i zbog zaobljenog repa.

---

[149] Kossack, 1954, 65-66. T.7/1, 4, 7, 18-20.

[150] Drechsler-Bižić, 1987, 403-403; Bakarić, 1989, 11.

[151] Drechsler-Bižić, Katalog materijal, T.100/1-4 – nepublikovano.

[152] Kromer, 1959, 68, T.35/7; V.Starè, 1970, 22-23, T.IV,koji objavljuje i primjerak sa Gradine Sv. Andrej Mali u Istri (T.II,6), a oštećena figura pijetla potječe iz Bitnja kod Bohinja (Gabrovec, 1974, 189, T.II,6).

[153] Montelius, 1910, 695-706, T. 15=/11; Lollini, 1976, 130-137. sl. 8.

[154] Čović, 1976, 302, sl. 172; treba napomenuti da ptice sa glasinačkih kolica imaju i manju krestu.

Mada se i među mnogobrojnim drugačije oblikovanim privjescima u obliku ptica, nađenim u Grčkoj,[155] takođe mogu naći analogije za prikaz kljuna na prozorskim primjercima, ipak ostaju kao najsrodniji privjesci sa slovenačkih nalazišta. Privjeske iz Brezja i Vinkovog vrha V.Stare vrlo dokumentovano povezuje s kultnim palicama nađenim u ženskim grobovima i opredjeljenim kao atribut sveštenica, datira ih u Ha D period, oslanjajući se između ostalog, i na privjesak sa figurama pijetlova i kokošiju iz Brezja, gdje je nađena i zmijolika fibula najmlađeg oblika.[156] Mada figure ptica iz Prozora nisu u potpunosti identične sa spomenutim slovenačkim nalazima sličnost je izražena u dovoljnoj mjeri, pa se i za ove objekte može pretpostaviti da potječu iz ženskog groba, a možda i da predstavljaju posljednje ostatke brojnih privjesaka koji su pripadali nekoj, možda importovanoj, kultnoj palici. U nedostatku drugih podataka, ove figure iz prozorskog nalazišta mogu se opredijeliti vremenski na osnovu analogija iz Brezja i Vinkovog vrha u Ha D period, mada treba imati u vidu da su spomenuta glasinačka kultna kolica datirana ranije, u fazu IVb Glasinca, dakle u Ha C.[157]

Uz ove figure može se priključiti jedna takođe plošno livena figura ptice(?), takođe iz Prozora (T.XVI, 5).[158] Na figuri (duž. 3,5 cm, vis. 3 cm) prikazana je glava s dugim, otvorenim kljunom(?) zatim dvije noge čiji su krajevi razdvojeni (na dva prsta?), visoko uzdignut, razdvojen rep, dok se na leđima nalazi držač s ušicom. Na glavi je zupčasto označena neka vrsta kreste, oko je u obliku urezanog kružića s tačkom u sredini, a još tri slična kružića raspoređena su na tijelu i repu. Noge su ukrašene poprečnim urezima. Ukupni izgled ovog privjeska može se definisati kao nejasna ornitomorfna predstava. Slično razdvojen rep nalazi se na privjescima u obliku pijetla iz Brezja, a sličan držač na privjescima iz Vinkovog vrha,[159] dok se ukupan izgled najviše približava kako ovim slovenačkim, tako i gore opisanim figurama iz Prozora. Na osnovu toga može se razmišljati (u nedostatku drugih podataka) o tome, da je i ova figura mogla biti privješena na istom objektu kome sam pripisala i prethodne figure iz Prozora, te se na osnovu stilskih odlika samo okvirno može datirati u Ha D period.

Figura ptice kao privjesak (T.XVI,6) iz groba 66 (iskopavanje J.Brunšmida) u Kompolju,[160] izrađena je u punoj plastici (duž. 3,2 cm, vis. sa držačem 3,2 cm), izgleda da prikazuje barsku pticu (patka, guska?). Na leđima figure pričvršćen je vertikalni držač koji gore završava horizontalnom cjevčicom za vješanje. Privjesci u obliku ptice s ušicom na kraju držača, koji se tipološki razlikuju od kompoljskog primjerka,

---

[155] Kilian-Dirlmeier, 1979, 116-117, T.33/644.
[156] V.Stare, 1973, 735-737.
[157] Čović, 1976, 302.
[158] Drechsler-Bižić, Katalog materijala, T.100/5 – nepublikovano.
[159] Kromer, 1959, 68, T.35/7; F. Starè, 1970, 22-23, T.IV.
[160] Lo Schiavo, 1970, 403 (grob 66, br.4), 465, T.XXXVII, 15.

potječu s više lokaliteta na Glasincu, gdje su datirani u vrijeme od VII do V v.st.e.[161] Za ovu vrstu plastičnih privjesaka-amuleta G.Kossack navodi da se pojavljuju u većem broju u Bosni, Makedoniji i Grčkoj.[162] Grob 66 iz Kompolja, na osnovu ukupnog sadržaja (pijavičasta fibula, igla s kuglastom glavom i više zadebljanje na vratu, zrno staklene paste i zrno jantara u obliku bule),[163] može se datirati u Ha C period, [164] te i privjesak u obliku ptice pripada tome vremenu.

Figure pijetlova i kokošiju kao privjesci (T.XVI,7-11) poznate su samo iz Prozora.[165] Do sada je nađeno 5 pijetlova i 4 figure kokošiju. Sve figure izrađene su u punoj plastici, gotovo realistično, u mirnom stavu, masivnog tijela, s obje noge i po dvije alke na leđima izlivene ujedno sa figurom (neke odlomljene). Dok su kokoši izrađene sasvim jednostavno bez posebnih detalja (duž. 3,3-4 cm, vis. do 3 cm), pijetlovi imaju na glavi nešto povećanu krestu (duž. do 5 cm, vis.do 4,5 cm). Na glavi jedne figure pijetla označeno je oko (T.XVI, 7), a samo jedna figura je ukrašena s tri urezane linije na vratu i ornamentom na kraju širokog, pljosnatog repa (T.XVI,8). Puno livene figure ptica G.Kossack dijeli u četiri tipa, pa figure kokošiju iz Prozora uvrštava u svoj tip 2 ("...s povijenim kljunom i sitnom glavom..."), za koji navodi da je osim Hrvatske i Makedonije nađen i u grčkim svetištima (Pherae u Tesaliji, Perachora kod Korinta i Delfi), dok figure pijetlova stavlja u tip 4 za koji smatra da predstavlja paunove, a proširen je od Makedonije do egejsko-grčkog prostora i čak do Sicilije. Za privjeske u obliku ptica smatra da potječu iz Bosne i Makedonije.[166] O figurama ptica, paunova i pijetlova u grčkim svetištima G.von Merhart je iznio mišljenje da potječu iz podunavske oblasti.[167] Brojne primjerke puno livenih privjesaka u obliku pijetla i kokoši donosi I.Kilijan-Dirlmeier iz grčkih i makedonskih nalazišta osporavajući, iz hronoloških razloga, mišljenje o njihovom sjevernom porijeklu.[168] Ne ulazeći ovdje u pitanje porijekla, može se konstatovati da ni jedan od spomenutih privjesaka nije u potpunosti identičan sa prozorskim, jer se u Prozoru očigledno radi o lokalnoj produkciji, ali se oni uklapaju u široko rasprostranjenu pojavu takvih objekata. Figure pijetlova i kokošiju iz Prozora R.Drechsler-Bižić datira u Ha Dl period, odnosno u VI v.pr.n.e.[169]

---

[161] Truhelka, 1893, 101, sl, 181-183, 187-188; Čović, 1976, 305-307. sl. 180.
[162] Kossack, 1954, 50.
[163] Lo Schiavo, 1970, 403.
[164] Drechsler-Bižić, 1987, 402.
[165] Ljubić, 1889132, T.XXII, 118-119; Lo Schiavo, 1970, 415 (br.76-77), 419 (br.142-143), 465, T.IX, 10-11; XV, 16-17; XXXII, 13-14; Drechsler-Bižić, Katalog materijala, T.100/13 – nepublikovano.
[166] Kossack, 1954, 65-66, sl. 3, T.7/8, 21.
[167] von Merhart, 1952, 39.
[168] Kilian-Dirlmeier, 1979, 128-150, 260-261, T.38-48.
[169] Drechsler-Bižić, 1987, 408, T.XLV, 2-3.

Figura ptice na luku fibule (T.XVI,12) iz groba 36 u Kompolju (iskopavanje J.Brunšmida),[170] u mirnom stavu (duž. 2,9 cm, pr.trupa 1,3 cm), izlivena je u punoj plastici ujedno s lukom i okrenuta prema nozi fibule. Na ptici nema nikakvih detalja koji bi pomogli pri određivanju vrste. Sasvim nesigurno, na osnovu ukupnog oblika, moglo bi se razmišljati o predstavi golubice, prastarom simbolu plodnosti koji bi se sasvim logično, mogao pojaviti na ličnom objektu pojedine osobe. Masivna, puno livena fibula (duž. 11,4 cm, vis. 5,6 cm), kružnog presjeka luka s pticom na vrhu i po jednom krupnom kuglicom sa strane. Za primjerke fibula s tri kuglice na luku (*a tre bottoni*), većih dimenzija i sa krupnijim kuglicama, među koje spada i ovaj primjerak, smatra se da pripadaju krugu japodskih oblika.[171] Za fibulu iz Kompolja sa pticom umjesto treće kuglice, R.Drechsler-Bižić smatra da je izrađena pod utjecajima iz Italije, zapravo iz oblasti Picenum i ovu fibulu datira u Ha D1- D2 (u VI i početak V v.st.e.).[172]

Raznovrsna primjena ptičijih likova na podlakticama, fibulama, pektoralima, ili samostalno, a njima treba pridružiti i ptičije protome i figure upotrjebljene kao sastavni dio antropomorfnih i kompleksnih predstava (C Ljudske predstave - u ovom poglavlju), na japodskom prostoru, najintenzivnija je u toku starijeg željeznog doba. Najmlađa pojava dvije ptičije protome na fibuli koja pripada početku Latena ne utječe u znatnijoj mjeri na spomenutu konstataciju. U teritorijalnom pogledu, metalni objekti sa predstavama ptica koncentrisani su u ogrmonoj većini na centralnom japodskom području u Lici. Na području Bele Krajine u Sloveniji javljaju se samo na jednom antropomorfnom privjesku, a za sada, potpuno nedostaju na srednjem toku Une. Za Belu Krajinu takva konstatacija ne mora imati nekog dubljeg značenja, s obzirom na to da je istražena samo nekropola u Vinici, gdje sahranjivanje počinje, po svemu sudeći, oko 500-te g. st.e., odnosno u vrijeme kada ptičiji likovi i na prostoru Like gube na značaju. Što se tiče japodskog prostora na Uni, i tu je poznat srazmjerno manji broj grobova iz perioda u kome su predstave ptica najbrojnije (Ha C -Dl). Na osnovu toga, otvoreno je pitanje da li uzrok koncentraciji predstava ptica u Lici, treba tražiti u neravnomjernoj istraženosti cjelokupne japodske teritorije, ili, možda, u različitim kultno-religijskim i magijskim shvatanjima koja su mogla egzistirati u pojedinim dijelovima japodske zajednice.

Jedno od otvorenih pitanja je da li svaka predstava ptice sadrži u sebi i određeni simbolični sadržaj kultno-magijskog karaktera ili su, možda, neke od tih predstava samo modni, dekorativni detalji. S određenim oprezom simbolično značenje moglo bi se pripisati predstavama ptičijih protoma na podlakticama (T.XIV,1-3). Mada su te predstave, kao što je naprijed pokazano, samo refleksije prvobitne kultne slike

---

[170] Isto, 406, T.XLIV, 8.
[171] Guštin, 1973, 476.
[172] Drechsler-Bižić, 1987, 406.

"sunčeve lađe", može se pretpostaviti da je preostali motiv, ipak, mogao zadržati izvjestan kultno-magijski sadržaj. Kako se tumačenje motiva "sunčeve lađe" i uz nju vezanih barskih ptica povezuje s vjerovanjima u neko staro solarno božanstvo plodnosti i vegetacije, čije brojne osobine i funkcije u grčkoj mitologiji preuzima Apolon (ili Dionisos),[173] možda, se među starijim funkcijama i osobinama Apolona mogu naći razjašnjenja sadržaja predstava ptičijih protoma na japodskim podlakticama. U starijoj verziji Apolonu se pripisuje da je sigurni, nepogrješivi strijelac koji pogađa iz daljine (ἑκηβόλος, ἑκάτηβόλος), onaj koji razbija vojsku (λαοζζόος),[174] onaj koji pomaže u borbi i vodi vojsku na neprijatelja (βοηδρόμος, ζτράταγιος),[175] Apolon učestvuje u bitkama bogova, ali i u borbama smrtnika. Najstarije, anikonične statue Apolona iz VIII v. st.e., opremljene su oružjem.[176] Među starije funkcije Apolona spada i zaštitna funkcija, odnosno odbijanje zla, što se zaključuje na osnovu njegovih epiteta: αποτρόπαιος, ἀλεξίκακος.[177] Japodske podlaktice, kako je naprijed rečeno, vjerovatno, treba uvrstiti među dijelove defanzivne bojne opreme, pa bi, možda, u tom kontekstu trebalo tražiti tumačenje simboličnog značenja ptičijih protoma na tim objektima. Ptičije protome ili potpuni motiv "sunčeve lađe" pojavljuje se često na različitim dijelovima odbrambene bojne opreme (šljem, knemide, oklop) kasnog bronzanog doba i starijeg željeznog doba (T.XXX,2-6),[178] što, po svoj prilici, nije slučajno. Na taj se način ti objekti dovode u neposrednu vezu s kultom pomenutog starog podunavsko-srednjoevropskog solarnog božanstva, bliskog grčkom Apolonu. Stoga bi se smjelo pretpostaviti, da su i tom starom božanstvu mogle pripadati onakve ratničke i zaštitničke funkcije kakve se u grčkoj religiji i mitu pripisuju Apolonu. Kultni simboli tog božanstva, prikazani na defanzivnom oružju, mogli su, s jedne strane, podsticati hrabrost i borbenost, a s druge, svojom magijskom snagom štititi ratnika koji ga je nosio.

Teže je razriješiti pitanje simboličnog značenja ptičijih protoma i čitavih figura ptica na fibulama i pektoralima. Već je ukazano na to da su predstave na ovim objektima izrađene veoma šematizirano i da je određivanje vrsta prikazanih ptica manje, više nemoguće. Takođe je pokazano da neki od ovih objekata, vjerovatno, potječu iz japodskih radionica, pa bi njihovo simbolično značenje moglo imati svoje korjene u, nama pretežno nepoznatom, krugu japodskih vjerovanja i mitova. No, u nedostatku podataka na osnovu kojih bi bilo moguće izdvojiti, eventualna, posebna japodska vjerovanja, simbolični sadržaj većine ovih predstava mora se povezivati s

---

[173] D.Garašanin, 1951, 27=-272; M.Garašanin, 1982, 103; isti, 1983, 531-532.
[174] Ilijada, I, 110; V, 444; XX, 79.
[175] Pauly-Wissowa, 1985, I, 11.
[176] Srejović – Cermanović, 1987, 41-42.
[177] Isto, 40.
[178] von Merhart, 1941, 31-41. sl. 1/11, 13; 6/1-2; 8/1-2; isti, 1952, T.26/2-4; isti, 1957, 101-105, sl. 2/2; 3/1-3; 4/4; Čović, 1976a, 26-29. sl. 2, 5, T.I.

ulogom barskih ptica u vremenski i prostorno široko rasprostranjenom solarnom kultu,[179] posebno bi se to moglo odnositi na donju pločicu lančastog pektorala sa ptičijim protomama iz Prozora, a možda i na pravougaone pločice pektorala sa figurama ptica iz Kompolja, kao što se pretpostavlja i za slične pektorale s liburnskog i picenskog prostora.[180]

Naprijed je ukazano na vjerovatnu vezu pljosnatih figura sličnih pijetlovima iz Prozora sa figurama na kultnim palicama za koje V.Stare misli da potječu iz religijske tradicije starosjedilaca, pa u krajnjoj konsekvenci njihovo porijeklo traži u periodu kulture polja s urnama.[181] Na moguću vezu tih japodskih figura sa vjerovanjima iz kruga solarnog kulta ukazuju i ikonografski detalji slični onima na pticama sa glasinačkih kolica.[182] Pored značenja solarne životinje, smatra se da je pijetao i htonska životinja, ali je u simboličnom smislu posjedovao i apotropejsko značenje, jer je svojim oglašavanjem imao moć da rastjeruje noćne demone.[183] U zaštitnoj (apotropejskoj) simbolici pijetla, možda se može tražiti i značenje puno livenih privjesaka u obliku pijetlova i kokošiju, mada se, na osnovu toga, da su prikazivane ptice oba pola, mora razmišljati i o mogućnosti da ovi privjesci mogu biti u vezi i s kultom plodnosti. Brojni likovi ptica s japodskog prostora svojim simbolično-religijskim sadržajem i značenjem ukazuju, s jedne strane, na snažnu tradicionalnu komponentu, a s druge, na postepeno nestajanje i mijenjanje kultno-religijskih ideja u duhovnom svijetu Japoda.

Zmijske protome na narukvicama (T.XVI,13-14) nađene su u Ribiću van groba[184] i u grobu 158 u Kompolju (iskopavanje J.Brunšmida).[185] Obje narukvice izrađene su od tanje trake bronzanog lima, otvorenih istanjenih krajeva povijenih unazad i završenih zmijskim protomama. Na narukvici iz Ribića (pr. 5,6 cm, šir.0,5 cm) zmijske glave su izduženog, blago zaobljenog oblika, vrat je ukrašen poprečnim urezima, dok je tijelo narukvice na jednom kraju ukrašeno urezanim, šrafiranim trouglovima (T.XVI,13). Na narukvici iz Kompolja (pr.oko 8 cm, šir. 1,3 cm) zmijske glave su trougaono oblikovane, veoma stilizirane i bez ikakvih detalja, dok je tijelo narukvice uzdužno narebreno, s kosim zarezima uz ivice i mrežastim ornamentom uz istanjene krajeve (T.XVI,14). Vrlo slična narukvica s nešto više detalja na jednoj sačuvanoj zmijskoj glavi (druga je odlomljena) potječe iz Mosta na Soči (Sv.Lucija),

---

[179] von Merhart, 1952, 40 i d.; Kossack, 1954, 45-48, T.8/15-17; 9/1-10; Sprockhoff, 1954, 77-108.
[180] Stipčević, 1981, 27.
[181] V.Stare, 1973, 737.
[182] Čović, 1976, 302.
[183] Pauly-Wissowa VIII,1913, up. Huhn, st.2532-2533; Stipčević, 1981, 27.
[184] Ćurčić. 1900, 30.
[185] Težak-Gregl, 1981, 41, T.4/2.

gdje je datirana u fazu IIb (500-450.g.pr.n.e.).[186] Japodske narukvice ove vrste datirane su nešto šire, ona iz Ribića u fazu II nekropola na Uni (500-360.g.pr.n.e.),[187] a primjerak iz Kompolja morao bi biti približno istovremen s obzirom na oštećenu ćertoza fibulu Armbrust-tipa iz istog groba.[188]

Figura zmije na nozi fibule (T.XVI,15) iz groba 65a u Vinici,[189] izvedena je u reljefu. Tijelo zmije je talasasto, glava naglašena, a rep istanjen. Prikazana je gotovo naturalistički, u pokretu prema ljudskoj maski na završetku noge fibule. Fibula (duž. cca 11 cm) pripada tipu sa 6 kuglica na luku (*a sei bottoni*). Fibule ovog tipa su srazmjerno brojne u Vinici (T.XXVII,11-14), ali samo ova jedna ima figuru zmije. Slične predstave sa drugih područja nisu poznate.

Zmijske protome na pektoralima (T.XVI,16-17) iz groba 45 (iskopavanje J.Brunšmida),[190] i 47 na nekropoli I u Kompolju.[191] Pektoral iz groba 47 ima trapezoidnu pločicu s po jednom zmijskom protomom (lijeva odlomljena) na oba gornja ugla i nizom od 8 otvora za privjeske uz donju ivicu. Sačuvana protoma povijena je na na dolje, tako da glava dopire bezmalo do donjeg ruba pločice. Otvor na glavi, vjerovatno, predstavlja oko. Protoma je sumarna, bez detalja, izlivena u jednostranom kalupu zajedno s pločicom. Površina pločice ukrašena je punktiranim talasastim ornamentom (tzv.*"laufender Hund"*), a duž svih ivica ide niz kratkih zareza (T.XVI,17). Drugi par zmijskih(?) protoma (iz groba 45) nalazi se na gornjim uglovima pravougaone pločice koja čini srednji dio kompozitnog pektorala (T.XVI,16 i XXI, l). Protome su izlivene ujedno sa pločicom, u jednostranom kalupu, povijene na sličan način kao na prethodnom primjerku, ali su znatno oštećene, pa nije sasvim sigurno da se radi o zmijskim protomama. Pločica je ukrašena s dva naspramna niza (efekt ogledala) punktiranog talasastog ornamenta, ograničenog horizontalnim linijama izvedenim istom tehnikom. Talasasti ornament među japodskim nalazima pojavljuje se samo još na perforiranoj pločici pektorala s ljudskom maskom, također iz groba 47 (T.XXVIII,1). Kako ovaj ornament nije poznat na pektoralima sa figurama ptica, ni na onim s konjskim protomama, pločica iz groba 45 uvrštena je među pektorale sa zmijskim protomama. Pektoral sa zmijskim glavama iz groba 47, na osnovu ukupnog sadržaja groba, a naročito na osnovu figuralnih predstava od jantara (T.XXXIII,6-9) datiran je na početak V v.st.e.[192]

---

[186] Gabrovec, 1987, 130, 134-135, sl. 8/24.
[187] Marić, 1968, 17, T.VIII,11.
[188] Težak-Gregl, 1981, 41, T.4/2.
[189] Treasures..., 1934, 90, T.XIII,62.
[190] Drechsler-Bižić, 1966, Y86, sl. 1.
[191] Ista, 1959, 267, T.VII, 15; ista, 1961, 90-91, T.XXXII, 1.
[192] Ista, 1961, 90-91.

Primjerak iz groba 45 datiran je realtivno široko u Ha D period,[193] što se može suziti na osnovu ćertoza fibula iz istog groba, kakve B.Teržan uvrštava u svoju grupu X i datira u drugu polovinu V v.st.e.[194]

Predstave zmija nalaze se i na pravougaonoj pločici iz Prozora (opis na str. 110) a vjerovatno su ovoj pločici slične i reljefne predstave zmija na četiri bronzane pločice iz Vinice (grobovi 87 i 117 po jedna, grob 175 dvije).[195] Kako nedostaje detaljniji opis ili slika nema osnove za bilo kakve zaključke o stilskim odlikama, vremenu nastanka ili simboličnom sadržaju tih prikaza. Može se samo registrirati brojnija pojava figura zmija na metalnim objektima iz Vinice. Na japodskom području, u selu Kosinj, slučajno je nađena gotovo realistična figura zmije (duž. cca 6 cm)[196] rađena od talasasto povijene, tanje bronzane žice, fino oblikovane glave i istanjenog repa. Ovdje treba spomenuti i predstave zmija na trapezoidnim pojasnim pločicama iz Prozora (T. XXIX,2, 4), o kojima ću govoriti u posljednjem odjeljku ovog poglavlja. U japodskoj kulturi zmija se pojavljuje još na keramici (naprijed, str. 29,T.I,4), kao i na objektima od kamena (poglavlje: Priče sa kamena, T.XLVIII,l).

Desetak prikaza zmija sa čitave japodske teritorije upućuje na to, da je lik ove životinje za pripadnike japodske zajednice imao određeni, simbolični sadržaj. U vjerovanjima mnogih naroda veoma su raznovrsna i brojna simbolična značenja koja se pripisuju zmiji, počev od simbola podzemnog svijeta i veze s htonskim božanstvima i demonima.[197] Zmija je, zatim, personifikacija duše pokojnika, ali je takođe povezana s plodnošću zemlje, rastom vegetacije, s izvorima; zmija je atribut Demetre, starog božanstva plodnosti i vegetacije, a povezana je i s božanskim iscjeliteljem Asklepijem.[198] Vjerovatno, upravo u tako širokom simboličnom spektru, u krugu vjerovanja ili magijskih postupaka za liječenje ili obezbjeđivanje plodnosti, mogle bi se shvatiti predstave zmija na primjercima japodskog metalnog nakita.

Figure riba (T.XVI,18,19) nađene su samo u Prozoru.[199] Primjerak na T.XVI,18 (duž.6 cm) izliven je u jednostranom kalupu, tako da je donja površina ravna, malo povijena prema repu. Glava je oblikovana u ušicu za vješanje (djelimično odlomljena), na leđima je istaknuto jedno peraje, rep je razdvojen, zaobljenih krajeva. Figura je ukrašena snopovima poprečnih ureza kod glave i na repu. Drugi primjerak (T.XVI,19, duž. 5 cm) izliven je u punoj plastici, glava takođe oblikovana u ušicu

[193] Ista, 1966, Y86.
[194] Teržan, 1977, 381-382.
[195] Treasures..., 1934, 92 (67), 94 (73), 96 (83).
[196] Zahvaljujem koleginici L.Bakarić što mi je ukazala na ovaj primjerak japodske figuralne plastike.
[197] Pauly-Wissowa, II/III,1921, up. Schlange, st.508-520.
[198] Srejović – Cermanović, 1987, 57 (Asklepije), 110 (Demetra).
[199] Ljubić, 1889, 144, T.XXVIII,191; Drechsler-Bižić, 1973, 149, sl. 8.

(sada odlomljena ili su to otvorena usta, kako je mislio Š.Ljubić),[200] označeno je oko, leđno peraje izrađeno identično kao na prethodnom primjerku, ali je rep zaobljen. Na japodskim objektima figure riba pojavljuju se još i na bronzanim pojasnim pločicama iz Prozora (T.XXIX, 2, 4), zatim na objektima od kamena (T.XXXVI,l), a i neka zrna od jantara i stakla oblikovana su u figure delfina (T.XXXII,2; XXX,II,11-14 -o čemu će biti govora u daljem tekstu). Iz šireg susjedstva Japoda nisu poznate slične figure. S obzirom na činjenicu da za nekropolu u Prozoru nedostaju bilo kakvi podaci o uslovima nalaza i grobnim cjelinama, može se, samo na osnovu ostatka ušice, pretpostaviti da su figure riba bile upotrjebljavane kao privjesci. Što se tiče vremena nastanka, one se mogu tek okvirno opredijeliti u željezno doba, odnosno, s obzirom na brojnost životinjskih figura uopšte tokom Ha C i naročito Ha D perioda, možda u to vrijeme.

Predstave riba na japodskom prostoru (vjerovatno i delfine treba uvrstiti u ovu kategoriju, jer saznanje da su delfini zapravo sisari pripada novijem dobu), navode na razmišljanje da su one imale za Japode neko simbolično značenje. Za privjeske u obliku ribe, može se manje više opravdano smatrati da su ih nosile pojedine osobe, možda kao dijelove kompozitnih privjesaka, ogrlica ili na neki drugi način, pa je vjerovatno da je ovim privjescima pripisivano magijsko djelovanje u pojačavanju plodnosti i obezbjeđivanju potomstva, o čemu je već izneseno slično mišljenje.[201] U široko rasprostranjenim vjerovanjima riba se povezuje s kultom plodnosti,[202] mada može sadržavati i druga simbolična značenja.[203]

Glave ovna kao završetak noge fibule (T.XVII,l-3, sl. 7 na str. 179) iz Prozora,[204] sa Jezerina,[205] iz Vinice,[206] možda, i iz Kompolja.[207] Glave karakteriziraju lučno povijeni rogovi, čiji su krajevi na primjercima iz Prozora i Jezerina spojeni sa glavom. Na onom iz Jezerina, iznad otvorene gubice, naznačeni su karakteristični nabori kože. Šema fibule iz Prozora (duž. 7,2 om) pripada ćertoza-tipu sa dvostranom spiralom, ona iz Vinica (duž. cca 11 cm) ima kružno-kalotast luk od bronzanog lima ukrašen urezanim ornamentom, takođe sa dvostranom spiralom (Armbrust-tip) i spada među tzv.bubnjaste fibule (*pauken-fibel*) datirane na kraj halštatskog i početak ranolatenskog perioda.[208] Fibula iz Jezerina (duž. 16 cm) komponovana je od više dijelova:

---

[200] Ljubić, 1889, 144.
[201] Stipčević, 1981, 104.
[202] Vilke, 1913, , 533-535.
[203] Pauly-Wissowa, XVII, 1914, st.844-850.
[204] Drechsler-Bižić, 1987, 4 09, T.XLV, 7.
[205] Radimský, 1893, 255, T.V,1a-c.
[206] Treasures..., 1934, 91, T.XIV, 66 (grob 82).
[207] Marić, 1968, 20, nap.164b.
[208] Filip, 1969, st.1004-1005.

noga je ćertozoidnog oblika, srednji dio predstavlja veliko zrno jantara, čija su oba kraja uložena u bronzane obloge bogato ukrašene geometrijskim urezanim ornamentima; jedna obloga izlivena je ujedno s nogom na čijem je kraju glava ovna, a druga ujedno sa glavom govečeta (bika); obje obloge i zrno jantara nanizani su na žičani luk; glava fibule je u obliku dvostrane spirale. Ova fibula spada među najljepše produkte japodskih radionica. Glave ovna pojavljuju se krajem halštatskog i početkom latenskog doba u srednjoj, pa i u zapadnoj Evropi, naročito u ranoj keltskoj umjetnosti, vjerovatno pod utjecajem sličnih predstava na sitnoj grčkoj arhajskoj plastici.[209] Fibule sa naprijed okrenutom glavom ovna ili konja S.Gabrovec stavlja u istu grupu, konstatuje da su derivati ćertoza fibule i smatra da su proizvod jugoistočnoalpskog prostora, a vremenski ih opredjeljuje u Ha D3 - Lt A, odnosno u vrijeme od 500 do 350.g.st.e.[210] Na japodskim lokalitetima pojavljuje se samo jedan, specifičan tip fibule sa glavom konja (T.XVIII,11-13) dok od fibula sa glavom ovna samo primjerak iz Prozora (T.XVII,2) odgovara u potpunosti tipu o kojem govori S.Gabrovec, a i datiran je u isto vrijeme.[211] Fibulu iz Jezerina S.Gabrovec uvrštava u ovu grupu kao posebnu varijantu.

Glava ovna (T.XVII,4) iz groba 44 u Kompolju (iskopavanje J.Brunšmida).[212] Izrađena je gotovo identično kao glave na fibulama, sa kružno savijenim rogovima čiji su krajevi spojeni sa glavom, gubica je zaobljena, a drugih detalja nema. Glava je učvršćena na oštećenom objektu nejasnog oblika (ukupne duž, cca 4,5 cm) koji se sastoji od približno kvadratnog, presavijenog bronzanog lima, učvršćenog zakovicom. Nije mi poznat ni jedan sličan objekt, pa ne mogu odrediti ukupan oblik i namjenu, mada bi se moglo, sa znatnim rezervom, razmišljati da se radi o ulomku pločaste fibule, kakve su nađene u Prozoru i Ličkom Ribniku na japodskom, a brojne su na liburnskom prostoru, gdje su stariji oblici datirani u IV-III,a mlađi u II-I v.st.e.[213] Grob 44 iz Kompolja, prema srednjolatenskim fibulama čunastog luka, pripada III-II v.st.e.,[214] dok bi objekt sa glavom ovna mogao biti stariji i pripadati najkasnije IV v.st.e. Osim glava ovnova od bronze, među mnogobrojnim zrnima od jantara i stakla s japodskog prostora, nađeni su i primjerci u obliku realističnih ili stiliziranih ovnujskih glava (T.XXXII,3-7). Kao simbol ovan je povezan s kišnim oblacima i plodnošću,[215] pa bi se i glavama ovna na japodskom nakitu moglo pripisati magijsko djelovanje u obezbjeđenju plodnosti osobi koja je nosila takav objekt.

---

[209] Filip, 1956, 81-82; Kimmig, 1981, 181-189; Lenerz de Wilde, 1988, 229-247.
[210] Gabrovec, 1966, 31-32, 34.
[211] Drechsler-Bižić, 1987, 409.
[212] Drechsler-Bižić, Katalog materijala, T. 179/5 – nepublikovano.
[213] Batović, 1974, 192-201, sl. 4-5.
[214] Drechsler-Bižić, 1987, 412, sl. 25/25a.
[215] Pauly-Wissowa, II/III,1921, st.392; Stipčević, 1981, 107.

Glave goveda na fibulama (T.XVII,1,5) jedna sa Jezerina,[216] a dvije iz Vinice.[217] Na glavi fibule iz Jezerina (detaljan opis na str. 193-194) ujedno s bronzanom oblogom za zrno jantara izliven je gornji dio glave govečeta s dijelom vrata. Na vratu su naznačeni nabori kože, plastično su izrađene uši i snažni, izvijeni rogovi. Gubica nije prikazana, već se glava produžava u pločicu kroz koju prolazi luk od bronzane žice - sastavni dio spiralnog mehanizma fibule. Na glavi fibule iz Vinice (T.XVII,5) izrađen je par identičnih glava goveda s rogovima (djelimično odlomljenim) i gubicom. Ostali detalji su nejasni. Fibula iz Vinice (duž. cca 8,5 cm) spada među fibule sa dvije dvostrane spirale na glavi i jednom na nozi, između kojih je uložen ulomak narukvice od žutog stakla. Na fibuli je privješen pektoral s konjskim protomama (o kojima će biti govora u daljem tekstu). Druga fibula iz Vinice identična je s opisanom, ali je na luku uložen ulomak narukvice od tamnoplavog stakla sa žutim linijama i tačkama.[218] Slične fibule s ulomkom narukvice od stakla na luku, bez figuralnih predstava, potječu iz Vinice, Prozora i Ribića.[219] Fibule drugačijeg tipa s rogovima životinje (govečeta?) na nozi, nađene u Donjoj Dolini, Z.Marić povezuje s dolaskom Kelta i datira u vrijeme od 350-250.g. st.e.,[220] ali one nemaju sličnosti sa predstavama i oblikom japodskih primjeraka. Za fibulu iz Jezerina spomenuto je naprijed da je, vjerovatno, nastala u V ili najkasnije u IV v.st.e., dok su fibule iz Vinice znatno mlađe. I oblik ovih fibula, a naročito uloženi ulomci keltskih staklenih narukvica, kakve su na japodskim i drugim lokalitetima datirane na kraj II i u I v.st.e.[221] određuju i vrijeme nastanka ovih fibula.

Osim ovdje opisanih predstava glava goveda na objektima od metala, iz nekropole u Ribiću potječu dva jantarna zrna u obliku životinjskih glava koja najviše podsjećaju na glavu govečeta (T.XXXIII,9), a na kamenoj urni također iz Ribića (T.XXXVIII,l) prikazane su figure ovih životinja u drugačijem kontekstu. Možda su i na jednoj keramičkoj posudici-lampici (T.III,la-d) također izrađene glave goveda. Predstave ove životinje, mada ne tako brojne, pojavljuju se na japodskim objektima od različitog materijala tokom dužeg razdoblja. Iz toga proizilazi da je goveče i za Japode moglo imati različito kultno i simbolično značenje, kakvo se govečetu, posebno biku, pripisuje kod drugih indoevropskih naroda.[222] Među tim značenjima najizrazitija je veza sa Velikom Majkom i kultom plodnosti, te se, vjerovatno, u tom smislu mogu tražiti i simbolični sadržaji predstava te životinje s japodskog prostora. Ipak, ne treba ispustiti iz vida ni činjenicu, da su bik i ovan životinje koje su u grčkoj

---

[216] Radimský, 1893, 255, T.V,1a-c (grob 154).
[217] Treasures..., 1934, 86, T.XII,51.
[218] Isto.
[219] Treasures..., 1934, 105, T.XXI, 111; Ljubić, 1889, 124 (2), T.XX, 84a-b; Marić, 1968, 34, T.III,5.
[220] Marić, 1964, 44, T.XVII, 5.
[221] Isti, 1964, 49, T.XXIII,56-57; isti, 1968, 34, T.VII, 47.
[222] Stipčević, 1981, 101-103.

mitologiji povezane s Posejdonom,[223] kao ni to da je japodsko božanstvo Bind veoma srodno sa tim grčkim bogom (o čemu će još biti riječi), pa je, možda, pojava glava obje životinje na jezerinskoj fibuli vezana uz vjerovanja o Bindu, kome su žrtvovana goveda i koze.[224] Treba spomenuti, da krajem starijeg i početkom mlađeg željeznog doba nastupa široko rasprostranjena moda izrade životinjskih glava na fibulama i u okviru sitne plastike uopšte.[225] No, ovaj opšti "modni trend" ne mora isključivati posebne simbolične sadržaje određenih sredina.

Figure pasa (?) kao privjesci (T.XVII,6-10) od kojih je do sada nađeno 10 primjeraka u Prozoru[226] jedan u Brlogu[227] i dva u Kompolju (iskopavanje J.Brunšmida).[228] Figure su puno livene i sve su međusobom vrlo slične (duž. 5,5 – 6 cm, vis. 4,5 – 5 cm). Glava je deltoidnog presjeka, s otvorenom gubicom i manje-više šiljatim ušima spojenim u jedno, dok ostali detalji nisu naznačeni. Kod jednog primjerka (T.XVII,7) plitkim udubljenjem označeno je razdvajanje na dva uha, a kod drugog (T.XVII,10) koji je dosta oštećen, uho je formirano tako da i nazad ima šiljasti dodatak, pa bi se moglo pomišljati na mali rog. Glava je kod svih primjeraka okrenuta unazad, postavljena na izrazito dugačkom, izvijenom vratu, obično deltoidnog presjeka. Tijelo životinje je izduženo, ovalnog presjeka, na leđima su obično dvije polukružne alke za vješanje, sve četiri noge izrađene su u obliku vertikalnih izduženo-koničnih nastavaka, rep je visoko uzdignut i povijen prema glavi. Mada su glave veoma stilizovane, a vrat isuviše dugačak, ipak ukupni izgled ovih figura, a naročito položaj repa, sugerira da bi se, najprije, moglo raditi o predstavama pasa. Slične figure (osim veoma šematizovane predstave na ulomku keramikčke posude - T.I,3) nisu poznate ni sa japodskog, ni sa područja njihovih bližih i daljih susjeda. Za ove figure B.Čović smatra da predstavljaju grifona i naglašava:"...motiv je tu preuzet, posredstvom Grka ili Etruraca, sa Istoka, ali je tehnika i stilizacija posve autohtona."[229] Mada se ne može osporiti izvjesna sličnost sa grifonom, naročito u oblikovanju glave i vrata, s obzirom na koncentraciju ovih figura u Prozoru, izgleda mi vjerovatnije da

---

[223] Srejović – Cermanović, 1987, 356.

[224] Patsch, 1896, 124.

[225] Kimmig, 1981, 181-188.

[226] Ljubić, 1889, 132, T.XXII, 116 (2 primj.); Arheološki muzej Zagreb, bez inv.br. 2 primjerka; Lo Schiavo, 1970, 415 (74), 419 (140), 465 (tip B), T.XI, 6;XV, 15; XXXVII, 10 (Naturhistorisches Museum Wien, inv.br.18.898, 19.870); Drechsler-Bižić, 1973, 9-10, 17, T.VIII,6; X, 5; XI, 5; XII, 11.

[227] Ljubić, 1889, 156 (5).

[228] Lo Schiavo, 1970, 409 (grob 263/4), 465 (tip B), T.III,4; Prema R.Drechsler-Bižić, Katalog materijala, T.166/18, isti primjerak pripada grobu 224; Težak-Gregl, 1981, 42, T.4/10; Jedan oštećeni primjerak ovog tipa s nepoznatog nalazišta (možda s japodskog prostora?), čuva se u Arheološkom muzeju u Zadru (Batović, 1981, 143 (br.431), sl. 16/14.)

[229] Čović, 1976, 151, sl. 73.

se radi o predstavi domaće životinje koja je nastala u lokalnoj radionici, zahvaljujući japodskom afinitetu prema izradi i upotrebi raznovrsnih životinjskih figura, a možda i u vezi s nekim domaćim vjerovanjima. Koliko se, prema istraživanjima osteološkog materijala iz Ripča zna, Japodi su gajili četiri vrste pasa,[230] pa je i pojava ove životinje među japodskim figuralnim predstavama sasvim logična. Figure pasa R.Drechsler-Bižić datira u VI v.st.e.[231]

Figure pasa kao luk fibula (T.XVII,11-14) samo iz Prozora.[232] Svih pet su više ili manje oštećene, a najbolje sačuvani primjerak ima dužinu od 4, 5 cm (T.XVII,13). Glave figura su manje više uzdignute, s malo otvorenom gubicom i šiljastim ušima, noge su spojene ujedno, pa se prednje produžavaju u nogu, a zadnje su istegnute prema glavi fibule. Na jednom primjerku (T.XVII,13) na kraju noge sačuvan je oštećeni vertikalni nastavak koji vjerovatno predstavlja pticu. Životinjske fibule ovog tipa potječu iz Italije, međutim mlađi primjerci sa pticom na kraju noge fibule karakteristični su za jugoistočnoalpski prostor, gdje su datirani u VI i V v.st.e.[233] Kako su prozorski primjerci, koliko se uslijed oštećenosti može zaključiti, gotovo identični s primjercima iz slovenačkih nalazišta, vjerovatno se radi o importu s tog prostora, a ne o domaćoj proizvodnji. Na osnovu toga i primjerci iz Prozora pripadaju približno istom vremenu, odnosno Ha D periodu.[234]

Figura životinje (psa?) kao luk fibule (T.XVI,15) iz Prozora,[235] formirana je u obliku psećeg tijela, uzdignutog repa. Iz spojenih zadnjih nogu izlazi spirala glave fibule s iglom, dok je kraj, također spojenih, prednjih nogu povijen u držač igle (duž. cca 3 cm). Dugi izvijeni vrat nosi unazad okrenutu glavu, na kojoj je urezanim koncentričnim krugovima koji pokrivaju čitavu površinu glave, vjerovatno označeno oko, dok su uši(?) i dijelovi otvorene gubice(?) izvedeni u obliku volutastih nastavaka, čime figura dobija unekoliko fantastičan izgled. Ukupne stilske odlike izlaze iz okvira japodske životinjske plastike, te je očigledno da se radi o usamljenom, importovanom objektu. Sličnu fibulu s naprijed okrenutom glavom i volutastim nastavkom na mjestu ušiju donosi O.Montelius sa prostora Bolonje, [236] pa bi se, možda, i porijeklo prozorskog primjerka moglo tražiti u tom pravcu.

---

[230] Woldřich, 1897, 82-87.
[231] Drechsler-Bižić, 1987, 404-408, sl. 24/11.
[232] Drechsler-Bižić, 1987, 409, sl. 24/12; ista, Katalog materijala T.87/10-12; 100/17 - nepublikovano; Lo Schiavo, 1970, 419 (144), T.XV. 13 (Naturhistorisches Museum Wirn, inv.br. 19.872).
[233] Guštin, 1974, 96, karta 2.
[234] Drechsler-Bižić, 1987, sl. 24/12.
[235] Ista, Katalog materijala, T.88/6 – nepublikovano.
[236] Montelius, 1895, 416-417, T.88/1.

Protome psa (?) kao završetak noge fibula (T.XVII,16-18) iz Prozora[237] i Kompolja (grob 60 - iskopavanje J.Brunšmida),[238] okrenute su suprotno od luka, veoma stilizovane, gubica je manje više šiljata, uši jasno naznačene. Fibula iz Kompolja (duž. 5,7 cm) ima masivan luk poluovalnog presjeka i zadebljanje na prijelazu luka u spiralu s dva navoja (T.XVII,16), a one iz Prozora (duž. cca 6-7 cm) imaju trakasto iskovan luk (T.XVII,17-18). Japodski primjerci, kao i većina fibula s identičnim protomama, pripadaju prećertoza fibulama. Ove fibule su nađene: u Picugima,[239] na ostrvu Krk,[240] u Sanskom Mostu,[241] Vašarovinama kod Livna.[242] u Otišiću[243] i Vićoj Luci na Braču.[244] Dvije fibule sa sličnim protomama, ali sa dvostranom spiralom (Armbrust-tip) nađene su na Vinkovom Vrhu.[245] Uslijed znatne stilizacije protoma, autori se ne slažu u pogledu prikazane vrste, pa se spominju ptica, pas, konj, ovca, koza ili samo životinjska glava.[246] Najprije bi se moglo raditi o protomi psa, jer su protome ptica, konja i ovnova na fibulama i drugim objektima sasvim prepoznatljive. Ove fibule, prema Peroniju koji ih uvrštava među predmete "jadranske zajednice" (*"koine adriatica"*), spadaju u VI i V v. st.e.[247] Fibule iz Vinkovog Vrha, V.Stare datira u isto vrijeme, u Ha D period.[248] Po mišljenju B.Marijana primjerak iz Vašarovina kod Livna potječe iz druge polovine ili s kraja V v.st.e.[249] Najkasnije je, u IV v., datiran grob III iz Viće Luke na Braču u kojem je nađen ulomak ovakve fibule.[250] Kako za jedan primjerak iz Prozora nema podataka, a drugi predstavlja jedini nalaz u grobu, dok su u grobu 60 iz Kompolja zajedno s ovom fibulom nađeni hronološki manje osjetljivi predmeti, japodski primjerci moraju se datirati istovremeno s većinom ovih fibula, u Ha D period.

---

[237] Ljubić, 1889, 122, T.XIX, 7.; Drechsler-Bižić, 1973, 19, 29, T.XIV, 8.

[238] Drechsler-Bižić, Katalog materijala, T.168/17 – nepublikovano.

[239] Mladin,

[240] Lo Schiavo, 1970, 423 (196), T.XX, 6.

[241] Fiala, 1896, 249, sl. 88.

[242] Marijan, 1986, 30-31, T.II,2.

[243] Lo Schiavo, 1970, 424 (217), 447 (67), T.XXXII, 7, kao mjesto nalaza navodi: "Dalmazia Settentrionale"; Marović-Nikolanci, 1977, 44, nap, 83, donose podatak da se radi o nalazu iz Otišića, što je ovdje prihvaćeno.

[244] Marović – Nikolanci, 1977, 18(22), 44, sl. 9/5.

[245] V.Stare, 1965, 221, T.15/10-11.

[246] Marijan, 1986, 30-31; Marović – Nikolanci, 1977, 44, kažu:"...u vidu životinjske glavice, vrlo vjerovatno ptičije."; Fiala, 1896a, 249 kaže:"...dvije bronzane certoške fibule sa ptičijom glavom.", da bi u izdanju na njemačkom jeziku (1899, 85) naveo da se radi o fibulama sa životinjskom glavom. .(Tierköpfchen).

[247] Peroni, 1973, 68, sl. 21/6.

[248] V.Stare, 1965, 221.

[249] Marijan, 1986, 30-31.

[250] Marović – Nikolanci, 1977, 50.

Od četiri vrste objekata na kojima se, s više ili manje sigurnosti, figuralna predstava može odrediti kao prikaz psa ili pseće protome, jedan je, po svemu sudeći, import s italskog tla, primjerci na kojima se pas pojavljuje u kombinaciji sa pticom također su, vjerovatno, ovamo dospjeli s jugoistočnoalpskog prostora, a oni sa psećom protomom, s obzirom na jednostavnost, mogli su biti izrađeni i u japodskim radionicama, ali predstavljaju relativno široko rasprostranjen zapadnobalkanski tip (Karta 5). Jedino figure pasa kao privjesci u potpunosti pripadaju japodskom stvaralaštvu.

Da li je fantastično oblikovana figura psa (T.XVI,15) za Japode sadržavala i neko simbolično značenje, teško je utvrditi. Za fibule sa psom i pticom, pored mišljenja da mogu predstavljati samo lovačku žanr-scenu bez posebnog značenja, A.Stipčevtć smatra:"Ipak, ptica koja je u ovom kraju ostatak duhovnog kompleksa kulture žarnih polja tipičan je predstavnik solarne simbolike, dok je pas ilirski, autohtoni simbol podzemnog svijeta."[251] Primjerci fibula sa psećim (?) protomama zapravo pripridaju čitavoj seriji takvih objekata sa protomama ptice, ovna ili konja koje sve sadrže i određeno simbolično značenje. Kako pas pored htonske simbolike, sadrži i čitav niz drugih značenja i veza s različitim božanstvima, vjerovatno je da su i ove fibule (ukoliko se radi o glavi psa) mogle sadržavati i neko od opštih značenja psa. Drugačija je situacija sa figurama pasa koje specifičnim oblikom, po svemu sudeći, predstavljaju materijalni odraz određenih domaćih vjerovanja. Kako su japodska vjerovanja koja bi se odnosila na ovu životinju nepoznata, moraju se uzeti u obzir prvenstveno podaci iz Grčke, kao i opšta, indoevropska vjerovanja. U indoevropskim vjerovanjima pas je simbol podzemnog svijeta kome se, u znatnoj mjeri, pripisuje demonski karakter, te je često simbol onoga koji ubija, ali i ubijenog, odnosno pokojnika.[252] U grčkoj mitologiji pas je povezan sa brojnim božanstvima (i smrtnicima), naročito s Apolonom-Kynneiosom, s Arejom bogom rata, s Artemidom, Panom, Asklepijem.[253] Posebna je veza psa s kultom Artemide-Hekate kao boginje mjeseca i podzemnog svijeta koja se pojavljuje u liku kuje u pratnji demonskih pasa. Ovoj boginji žrtvovani su, naročito, crni psi.[254] Uz to treba naglasiti da položaj glave i repa u odnosu na trup kod japodskih privjesaka daje, na izvjestan način, lunulastu formu koja, možda, treba da sugerira vezu ovih figura s mjesecom. Na osnovu toga moglo bi se, s odgovarajućim oprezom, pretpostaviti postojanje nekog božanstva u japodskom panteonu koje bi po osobinama i funkcijama bilo srodno Artemidi-Hekati kako je ona zamišljana u grčkoj religiji.

---

[251] Stipčević, 1981, 66.
[252] Wilke, 1913, 540-542; Malten, 1914, 237-238.
[253] Srejović – Cermanović, 1989, 54, 57.
[254] Pauly-Wissowa, 1913, st.2577-2578; Malten, 1914, 236-238.

Figure konja kao privjesci (T.VIII,1-10) iz Prozora (8 primjeraka),[255] Kompolja (5 primj.),[256] sa Jezerina u Pritoci (1 oštećeni primj.)[257] i iz Vinice (1 primj.).[258] Sve figure su puno livene s petljom za vješanje na leđima. Kod većine prikazana je samo po jedna prednja i zadnja noga, ponekad je označeno oko (T.XVIII,2,10), a kod nekih i griva (T.XVIII,5,7). Prema različito izvedenim detaljima mogu se izdvojiti četiri varijante. Figure varijante 1 (duž. 4,3-5 cm, vis. 2,5-3 cm) imaju oba uha jedno iza drugog, prednja noga je malo savijena u koljenu, tako da daje utisak pokreta, sapi su malo uzdignute (T.XVIII,1-6). Zastupljena je u Prozoru sa 6, Kompolju sa 3 primjerka, a vjerovatno tu spada i oštećeni primjerak iz Jezerina. Jedinu figuru varijante 2 (duž. 5 cm, vis. 3,5 cm) karakterizira jedno uho i visoke, ravne noge, kao da je životinja prikazana u mirnom stavu (T.XVIII,7), a nađena je u Prozoru. U varijantu 3 uvrštene su figure konja s ušima u prirodnom položaju, a sve četiri noge izrađene su kao konični nastavci (T.XVIII,8-9); jedna je iz Prozora (duž. 5,5 cm), a dvije iz Kompolja (obje duž. 4,3 cm, vis. 2,2 i 2,8 cm). U varijantu 4 moguće je uvrstiti samo primjerak iz Prozora, znatno većih dimenzija (duž. 7,5 cm, vis. 10 cm), kod kojeg su nešto načuljene uši postavljene u normalan položaj, kružićem su označene oči, izrađene su samo tri noge, obje prednje, ali samo jedna zadnja, a čitava figura, mada stilizovana, gledana iz profila, zbog ukošenih nogu, djeluje kao konj pri naglom zaustavljanju (T.XVIII,10). Za primjerak iz Vinice, u nedostatku detaljnijeg opisa ili slike, nije moguće utvrditi kojoj varijanti pripada. Primjerak iz Prozora (T.XVIII,8) pričvršćen na narukvicu ili veću kariku, ukazuje na jedan od načina upotrebe ovih privjesaka, dok za ostale nema takvih podataka. Oni su mogli biti privješeni na druge objekte (fibule, pektorale, ogrlice itd.), ali i direktno na odjeću.

Iz bližeg i daljeg susjedstva Japoda poznati su, pretežno pojedinačni, nalazi privjesaka u obliku različito oblikovanih figura konja.[259] Među njima, varijanti 1 s japodskih nalazišta odgovaraju u potpunosti primjerak iz Podzemelja u Beloj Krajini i konjić iz Dolenjskih Toplica, [260] te bi se moglo raditi o importu s japodskog prostora. Slični konjići nađeni su u Velem St.Vidu,[261] a unekoliko je sličan i jedan konjić iz Nezakcija, ali on ima prikazane sve četiri noge.[262] Prozorskom primjerku varijante 2

---

[255] Ljubić, 1889, 132, T.XXII, 117; Arheološki muzej Zagreb, bez inv.broja 2 primjerka; Lo Schiavo, 1970, 414-415, 419, 465 (tip A, C, D), T.X, 6; XI, 5; XV, 12-13: XXVII. 9, 11-12; Drechsler-Bižić, 1973, 18, 18, 38, T.XIII,4; XXIX, 2; Tessmann, 2001, 33, af. 2, 7.

[256] Lo Schiavo, 1970, 465 (tip C); Drechsler-Bižić, Katalog materijala T.145/9-11; 168/2 – nepublikovano.

[257] Radimský, 1893, 81, T.XXII, 29.

[258] Treasures..., 1934, 98 (87) iz groba 200.

[259] Vasić, 1986, 7-9, 11-13.

[260] J.Dular, 1978, 26, T.XIV, 1; Teržan, 1977, 385, T.63/3.

[261] von Miske, 1908, 66, T.LIV, 1; LV, 16.

[262] Mladin, 1980, 178, 184, 191, sl. 2/11.

vrlo je sličan privjesak iz Donje Doline.[263] Privjesak-konjić iz Gradca na Sokocu po ukupnom izgledu približava se japodskim figurama varijante 3, kao i konjić iz Vinkovog vrha, nešto izduženog vrata s otvorom za pričvršćivanje i s urezanim ukrasima.[264] Figure konja varijante 3 R.Peronl uvrštava u svoju "jadransku zajednicu" oblika koji su se širili morskim putem, datira ih u VI i V v.st.e., navodeći nepublikovane primjerke iz provincije Marche i Apulije.[265] Primjerak s nepoznatog nalazišta vrlo sličan varijanti 2, nalazi se u Narodnom muzeju u Atini, pa ga I.Kilian-Dirlmeier povezuje s primjercima iz Apulije i Dalmacije.[266] Za specifično oblikovanu figuru varijante 4 nisu poznate analogije.

Za većinu japodskih konjića nema bližih podataka o uslovima nalaza. Grobne cjeline poznate su samo za tri primjerka varijante 1, od kojih oštećeni primjerak iz Jezerina, prema datiranju groba 43, pripada fazi I japodskih nekropola u dolini Une (800-650.g.st.e.),[267] a od dva primjerka iz Prozora, onaj iz groba 59 datiran je u Ha C2-Ha Dl, odnosno u drugu polovinu VII i u VI v.st.e.[268] Primjerak iz groba 135 u Kompolju prema ostalim objektima (fibula omotanog luka sa zrnom jantara, fibula sa zrnima jantara na luku, 2 fibule sa tri kuglice na luku i dr.) pripada Ha Dl-2 periodu (VI i prva polovina V v.st.e.).[269] Datiranje ovih grobova pružilo je osnovni vremenski okvir nastanka i pretežnog vremena upotrebe privjesaka u obliku figure konja na japodskom prostoru.

Konjske protome na nozi fibule (T.XVIII,11-13) sa Jezerina u Pritoci,[270] iz Prozora[271] i Vrepca.[272] Konjske glave su masivno livene, prikazana je poluotvorena gubica i razdvojene uši, bez drugih detalja. Glava je okrenuta suprotno od luka, postavljena na kraj kružne pločice koja pokriva držač igle, učvršćen zakovicom na sredini pločice, izlivene ujedno sa pljosnatim "prelomljenim" lukom deltoidnog oblika. Kod fibula iz Jezerina i Prozora (duž. 9 cm) luk završava poprečnom šupljom cjevčicom kakva nedostaje na fibuli iz Vrepca (duž. 8,2 cm). Igle nisu sačuvane. Kružne pločice su identično ukrašene s po dva koncentrična niza kratkih ureza od kojih se spoljni produžava duž ivice luka fibula. Osim tri japodska primjerka, identične fibule nisu poznate iz drugih krajeva, pa se, vjerovatno, radi o proizvodu

---

[263] Marić, 1964, T.VI,22.
[264] Ćurčić, 1908, 373, T.I,10; V.Stare, 1965, T.14/13.
[265] Peroni, 1973, 70, nap.33, sl. 21/22.
[266] Kilian-Dirlmeier, 1979, 188-190. T.6/71142.
[267] Marić, 1968, 12, nap.84.
[268] Drechsler-Bižić, 1973, 13.
[269] Ista, 1987, 403, 406.
[270] Radimský, 1893, 439, T.XII,10 (grob 509).
[271] Drechsler-Bižić, 1958, 43, 53; ista, Katalog materijala, T.88/5 – nepublikovano.
[272] Ista, 1958, 54, T.X, 78.

domaćih radionica. Inače, fibule drugih (uglavnom ćertoza) tipova kod kojih se noga završava slično oblikovanom konjskom protomom okrenutom suprotno od luka predstavljaju relativno široko rasprostranjen oblik koji se uglavnom datira u Ha D2-3 period i kasnije.[273] S obzirom na način formiranja glave japodskih fibula, sa šupljom cjevčicom, one su svakako jedan od najmlađih izdanaka fibula s konjskom protomom. Primjerak iz Jezerina nađen je kao jedini prilog u grobu 509, a datiran je suviše kasno, na kraj stare i početak nove ere (35.g.pr.n.e. do 10/20.g.n.e.).[274] Za fibulu iz Prozora nema bližih podataka, dok je ona iz groba 3 u Vrepcu datirana u srednji Laten,[275] odnosno u III-II v.pr.n.e., pa će istom vremenu pripadati i fibule iz Prozora i Jezerina.

Konjska protoma kao završetak noge fibule (T.XVIII,14) izVinice.[276] Glava je masivno livena, zapažaju se uši, dok su ostali detalji nejasni. Glava konja je okrenuta unazad prema masivnom luku fibule, nešto proširenom na drugom kraju iznad spirale; igla nedostaje. Prema završetku noge s konjskom protomom snažno povijenom prema luku, ova fibula (duž. 6,5 cm) pripada tipu ranolatenskih fibula. Jedna vrlo slična fibula, također s konjskom protomom na završetku noge, ali spojenom s lukom, nađena je u Grobniku.[277] M.Guštin je opredjeljuje u rani Laten i smatra da dolazi iz neke radionice u Posočju, gdje je nađeno nekoliko takvih fibula,[278] pa, možda, i fibula iz Vinice potječe s istog prostora.

Fibula u obliku figure konja (T.XVIII,15) nađena je u Ribiću van groba.[279] Figura je pljosnato livena u jednostranom kalupu (duž. 4,2 cm, vis. 1,8 cm), a na ravnoj poleđini pričvršćeni su igla i držač igle. Na spuštenoj glavi prikazana je malo otvorena gubica i jedno uho, na vratu je urezima naznačena griva, tijelo je izduženo, rep dugačak, po jedna prednja i zadnja noga spojene su metalnom trakom, kao da konj stoji na podlozi. Površina je nešto oštećena. Po ukupnom izgledu ova figura ima izvjesne sličnosti s puno livenim privjescima u obliku konjske figure. Primjerak iz Ribića Z.Marić datira veoma kasno u I v.n.e., dok ga R.Drechsler-Bižić stavlja u Ha D2-3 period, [280] što se čini vjerovatnijim.

---

[273] Gabrovec, 1966, 31-32.
[274] Marić., 1968, 35, Tab.Vii, 245.
[275] Drechsler-Bižić, 1958, 54.
[276] Treasures..., 1934, 108 (119), T.XXI, 119.
[277] Ljubić, 1889, 153, T.XXXIII,246.
[278] Guštin, 1987, 49, sl. 5/13.
[279] Ćurčić, 1900, 30, sl. 45.
[280] Marić, 1968, 36, T.XXIII,19; Drechsler-Bižić, 1987, sl. 25/13.

Dvije konjske protome (T.XVIII,16) postavljene na spoljnoj ivici narukvice ili veće karike, nađene na Velikoj njivi u Vrepcu, u grobu zajedno s ćertoza fibulama.[281] Protome su veoma stilizovane, označena je samo griva bez drugih detalja, ali su ipak potpuno prepoznatljive kao glave, konja. Glave su izlivene ujedno sa masivnom narukvicom (pr. 7,8 cm) kvadratnog presjeka, dosta oštrih bridova, koja je ukrašena snopovima poprečno urezanih linija. Veoma slični objekti potječu iz grobova nekropole u Hallstatt-u, gdje se umjesto konjskih pojavljuju glave ovnova ili veoma stilizovane ptičije protome,[282] te je, vjerovatno, podsticaj za izradu ovakvog objekta došao iz tog pravca.

Konjske protome na pektoralima (T.XVII,5; XIX,1-12; XX,1-10; XXVIII,2) su iz Jezerina u Pritoci,[283] Crkvine u Golubiću,[284] Prozora,[285] Kompolja,[286] Drenovog Klanca,[287] a najbrojnije su u Vinici.[288] Po jedan primjerak nađen je u Kastvu i Grobniku.[289] Konjske glave su livene, uvijek u paru, okrenute antitetski, većinom s poluotvorenom gubicom i načuljenim ušima. Kod nekih primjeraka udubljenjem ili tačkom označeno je oko, a na većini protoma na povijenom vratu urezima je obilježena griva. Glave su postavljene na gornjim uglovima trapezoidnih pločica s nizom sitnih otvora za privjeske duž donje ivice. U nekim slučajevima pločice su različito formirane, tako da se pektorali mogu razvrstati u tri varijante.Varijanti 1 pripadaju primjerci s puno livenom pločicom s kružnom alkom na sredini gornje ivice (T.XIX,1-12), a zastupljena je u Kompolju,[290] Vinici,[291] Grobniku[292] i Kastavu.[293] Varijantu 2 karakteriše

---

[281] Drechsler-Bižić, Katalog materijala, T.46/10 - nepublikovano.

[282] Kromer, 1959, T.5/12; 61/2; 70/10; 162/10; 176/15; Peroni, 1973, Fig.1/23; 2/21; 7/13.

[283] Radimský, 1893, 276 (grob 228), 370 (gr.264), 374 (grob 278), 394 (grob 349), T.IV,5;X, 1; XL, 2, 7.

[284] Raunig, 1968, 93, T.V,17 (nedostaju konjske protome).

[285] Ljubić, 1889, 130, T.XXI, 107-108; još jedan primjerak kome nedostaju konjske protome čuva se u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

[286] Drechsler-Bižić, 1961, 90-91, T.XIII,1; još jedan primjerak iz groba 109 (iskopavanje J.Brunšmida) čuva se u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

[287] Drechsler-Bižić, Katalog materijala, T.60/3 – nepublikovano.

[288] Treasures..., 1934, 86, 88-91, 93-99, 101-103, 105-107, T.XII,51;XIV, 64;XV, 72;XVII, 87, 92 (grobovi 7, 43a, 52, 57, 73, 75 (2 primj.), 79, 115, 136, 138a, 150, 183, 186 (2 primj.), 196, 203, 220, 248, 270, 282, 283, 315, 331, grupe grobova 33-35 (2 primj.), 276-280, (iz uništenih grobova 2 primj.); Ložar, 1934, 29 (grobovi 125, 127), T.VIII,1, 3; Dobiat, 1982, 25, T.9/22-23, 28-29, moguće je da su ova 4 primjerka već citirani u Treasures..., tako da u Vinici treba računati sa 33 ili 37 pektorala.

[289] Ljubić, 1889, 153, T.XXXIII,246; Guštin, 1987, 46-47, sl. 5/4; 6/1. Ovdje se neću upuštati u raspravu o pripadnosti toga područja određenoj plemenskoj zajednici.

[290] Vidi napomenu 285.

[291] Dobiat, 1982, 25, T.9/28-29.

[292] Ljubić, 1889, 153, T.XXXIII,246.

također puno livena pločica koja uz gornju ivicu ima dva ili tri veća otvora, a alka za vješanje povezana je prečkama između tih otvora (T.XX,1-6; XXVIII,2). Samo u Vinici pojavljuju se pektorali sa dvije pločice, obje s konjskim protomama, jedna iznad druge. Gornja pločica pripada varijanti 1 ili 2, dok donja, označena kao varijanta 2a, nema alku za vješanje, već je nizom malih alki od bronzane žice vezana za gornju pločicu (T.XIX,3; XX1,4). Pločice varijante 2 poznate su, za sada samo iz Jezerina[294] i Vinice.[295] Pločice varijante 3 izrađene su na proboj, s trougaonom otvorima u tri reda: u gornjem 2, u srednjem 3 i u donjem 4 otvora, tako da metalni dijelovi između otvora stvaraju, cik-cak traku (T.XVII,5; XX,7-l0). Pektorali varijante 3 zastupljeni su na Jezerinama,[296] Crkvini u Golubiću,[297] u Prozoru,[298] Drenovom Klancu[299] i Vinici.[300] Pločice ovih pektorala nisu ukrašene, dok su neki primjerci varijante 1 i 2 ukrašeni različitim urezanim ornamentima. Osim na japodskoj teritoriji, zatim u Grobniku i Kastvu, pominje se još sličan objekt s konjskim protomama iz Novilare koji R.Peroni datira veoma rano, u VII v.st.e., i jedan iz Cavedine na jezeru Garda u sjevernoj Italiji (T.XXXI, 3, 4).[301]

U hronološkom pogledu nije moguće utvrditi značajnije razlike među prikazanim varijantama pektorala s konjskim protomama, jer se, prema sadašnjem stanju istraženosti, od pedesetak pektorala može datirati samo manji broj. Pošto su nađeni zajedno sa srednjolatenskim fibulama, pektorali iz grobova 228, 264 i 349 na Jezerinama datirani su u III-II v.st.e.[302] Istom vremenu bi pripadala i oba primjerka iz Prozora, privješena na stariji tip srednjelatenske fibule,[303] a vjerovatno i primjerci iz grobova 35, 186, 220, 248 i 315 iz Vinice, također nađeni s latenskim fibulama. Nešto ranije, u IV v.st.e., mogu se opredijeliti primjerak iz Grobnika i onaj iz Kastava na osnovu fibule s unazad okrenutom konjskom glavom i ćertoza fibule, kao i dvojni pektoral iz groba 74 u Vinici, privješen na dvije Armbrust-ćertoza fibule. Za brojne pektorale s konjskim protomama iz Vinice opisi ostalih nalaza u grobovima, kao uostalom i samih pektorala, u tolikoj mjeri su sumarni i nedovoljni da za većinu nije moguće preciznije odrediti hronološku poziciju. Također, nije mogće preciznije datirati

---

[293] Guštin, 1987, 47, sl. 6/1.

[294] Radimský, 1893, 370, 394, T.XI, 2, 7.

[295] Treasures..., 1934, 86, 93, T.XII,51; XV, 72. Za većinu primjeraka iz Vinice u nedostatku detaljnijeg opisa ili slike nije moguće razvrstavanje u određenu varijantu – uporedi napomenu 289.

[296] Radimský, 1893, 370, 394,

[297] Vidi nap. 285.

[298] Vidi nap.286.

[299] Vidi napomenu 28

[300] Treasures..., 1834, 86, 93, T.XII,51;XV, 72. Za većinu primjeraka iz Vinice u nedostatku detaljnijeg opisa ili slike nije moguće razvrstavanje u određenu varijantu – uporedi napomenu 297.

[301] Peroni, 1973, 77, sl. 24/28; Hoernes, 1888, 222-224.

[302] Marić, 1968, 25.

[303] Ljubić, 1889, 130, T.XXI, 107-108.

primjerak pektorala varijante 1 iz groba 109 u Kompolju, gdje se nalazila još samo livena pločasta naočarasta fibula, objekt veoma duge upotrebe.[304] Zbog privješene kvadratne pločice izrađene na proboj, pektoral iz ovog kompoljskog groba posebno je interesantan kao mogući preteča pektorala izrađenih na proboj (varijanta 3). Treba napomenuti da se pojedini primjerci pektorala s konjskim protomama pojavljuju i s nalazima iz I v.st.e., na pr. u grobu 278 na Jezerinama,[305] ili u grobu 51 u Vinici, privješeni na fibuli s ulomkom staklene narukvice (naprijed, str. 95). No, na japodskom području uopšte, uobičajeno je da se mnogi objekti pojavljuju u grobovima znatno mlađim od vremena njihove najintenzivnije upotrebe. Na osnovu činjenice da se u grobovima iz Vinice pojavljuju sve tri varijante pektorala s konjskim protomama i da su oni ovdje zastupljeni u izuzetno velikom broju, moglo bi se, s odgovarajućim oprezom, pretpostaviti da su ovi objekti nastali u nekoj radionici (ili radionicama) na širem prostoru Vinice, odakle su, vjerovatno kao gotovi proizvodi, dospjeli u Liku i na prostor srednjeg toka Une, kao i do Grobnika kod Rijeke, eventualno do sjeverne Italije. Za ovu pretpostavku govori i činjenica, da je na srednjoj Uni poznato samo pet, a u Lici šest primjeraka, dok iz Vinice potječe najmanje 35 pektorala. Protiv ovakvog razmišljanja govori činjenica da su jedino na ličkom prostoru poznati stariji pektorali s figurama ptica i oni sa zmijskim protomama koji su morali predstavljati uzore pektorala varijante 1 i 2, uz zamjenu ptičijih, odnosno zmijskih, konjskim glavama, kao mlađom pojavom. Takođe treba naglasiti da iz Like, uz primjerak iz groba 109 u Kompolju, potječu dva starija pektorala izrađena na proboj (o kojima će još biti govora) koji su mogli inicirati izradu konjskih pektorala varijante 3 u istoj tehnici. Ne treba ispustiti iz vida ni to, da u Lici manji broj otkrivenih grobova pripada vremenu najintenzivnije izrade i upotrebe pektorala s konjskim protomama. Na osnovu izloženog može se zaključiti da su ovi pektorali bili izuzetno omiljeni u Vinici, gdje su zastupljeni približno u 10% svih otkrivenih grobova, dok pitanje uže lokacije nastanka ovih objekata na japodskoj teritoriji, za sada, mora ostati otvoreno.

Zoomorfne protome i figure konja na pektoralu (T.XXI,l) iz groba 45 u Kompolju (iskopavanje J.Brunšmida).[306] Dvije zoomorfne protome postavljene su antitetski na oba gornja ugla približno kvadratne bronzane pločice (vel. cca 6x6 cm). Od jedne protome nedostaje veći dio, dok bi se po sačuvanoj, s velikom rezervom, moglo pretpostaviti da se radi o prikazu konjske glave. Na bočnim stranama pločice postavljena je po jedna životinjska figura okrenuta glavom prema gore; jednoj nedostaje glava, a po ukupnom izgledu sačuvane figure, i pored grube izrade, opravdano se može smatrati da se radi o predstavi konja ili psa. Zoomorfne protome i figure konja (psa?)

---

[304] Drechsler-Bižić, 1987, 408-409. 412.
[305] Marić, 1968, 34, T.V,1-22.
[306] Drechsler-Bižić, 1966, Y 86 (grob 45).

izlivene su u jednostranom kalupu, tako da je poleđina ravna i čini sastavni dio pločice izrađene na proboj koja je bila gornji element kompozitnog pektorala, ukupne duž.25 cm. Veoma sumarno prikazane figure konja izlivene su na bočnim stranama jednog trougaonog, perforiranog pektorala koji je nađen u Kastavu i datiran dosta široko od IV do I v.st.e.[307] Ovaj pektoral se po obliku pločice približava japodskim pektoralima s konjskim protomama varijante 2. Kako je kastavski primjerak po figurama konja očigledno zavisan od pektorala iz groba 45 u Kompolju, on ne bi mogao biti mnogo mlađi od kraja IV v.st.e., s obzirom na to da je kompoljski primjerak datiran u V v.st.e., na osnovu tipa ćertoza fibula, nađenih u tom grobu (naprijed, str. 92). Gornji segment kompoljskog pektorala, odnosno kvadratna perforirana pločica sa zoomorfnim (konjskim?) protomama i figurama konja, stoji prvenstveno u vezi s pektoralima varijante 3, ali i sa primjerkom varijante 1 iz groba 109 u Kompolju (T.XIX,2), na kome je privješena perforirana kvadratna pločica. U hronološkom pogledu, pektoral iz groba 45, kako izgleda, stoji na početku niza "konjskih" pektorala, s obzirom na to da ni jedan od ostalih pektorala s konjskim protomama nije moguće, bar za sada, datirati prije IV v.st.e.

Zoomorfne (konjske?) protome na lučnim pektoralima (T.XXI,2-4) nađene su samo u Vinici, u grobovima 86, 88 (bez slike i detaljnog opisa) i u grobu 238, uz 1 primjerak iz nekog uništenog groba.[308] Prema katalogu viničkog materijala zoomorfne glave na ovim pektoralima označene su kao glave delfina, dok F.Starè smatra da se radi o:"... simbiozi najmanje dvije životinjske karakteristike (guska ili patka, konj, možda ovan) u istoj predstavi..."[309] Mada su protome stilizirane do neprepoznatljivosti, može se pretpostaviti, da bi se najprije moglo raditi o glavama konja, prije svega na osnovu brojnosti konjskih protoma na viničkom i, uopšte, na japodskim objektima, kao i na osnovu sličnosti ovih pektorala i pektorala iz Ulake, gdje su konjske glave takođe stilizovane, ali još prepoznatljive.[310] Ove pektorale posebno karakterizira visoki luk čiji se krajevi završavaju zoomorfnim glavama, i horizotalno-trapezoidna pločica s udubljenjima ispunjenim crvenim emaljem (vis. br. privjesaka 6,2-6,8 cm, šir. pločice 6,6-6,8 cm). Gornji, lučni dio pektorala u izvjesnoj mjeri podsjeća na luk fibula sa dvije protome na krajevima (kao na T.XIV,6), dok trapezoidne pločice, ne samo oblikom već i ornamentom kružića, povezuju ove objekte, naročito s pektoralima s konjskim protomama varijante 2 koji su, takođe,

---

[307] Batović, 1981, 131 (356), sl. 13/3; U Vinici iz groba 175 spominje se trougaoni privjesak sa životinjskim likovima koji čine stranice livenog okvira na proboj koji, vjerovatno, spada među ove pektorale, no u nedostatku slike i detaljnog opisa, ovdje nije uzet u obzir - Treasures..., 1934, 103.

[308] Treasures..., 1934, 100, 108, T.XVIII,67, 96, T.XXI, 120; ilustracije su ovdje donesene prema: F.Starè, 1970, T.II,1-3.

[309] Treasures..., 1934, 92, 100; F.Starè, 1970, 18.

[310] Isto, 100; Isti, 1970, 19.

većinom nađeni u Vinici (naprijed str. 103-104). Za grobove 88 i 238 nema podataka o eventualnim ostalim nalazima, dok šturi podaci o nalazima iz groba 86 (dvije krive igle, ulomak fibule s velikim zrnom jantara, mnogo zrna od jantara i stakla) ne pružaju oslonac za preciznije datiranje. Ukoliko se pretpostavi da bi spomenute krive igle mogle biti slične krivim iglama karakterističnim za nekropolu Jezerine, od kojih većinu Z.Marić datira u svoju fazu II (500-360.g.pr.n.e.), a neke primjerke i u fazu III (360-250. g.pr.n.e.), [311] bio bi dobijen dosta širok raspon vremena za lučne pektorale iz Vinice, u koji se može uklopiti i ulomak fibule sa zrnom jantara, kao i veća količina jantarnih i staklenih zrna.[312]

Gotovo identičan lučni pektoral nađen je u Ulaki, bez podataka o uslovima nalaza. Od viničkih se razlikuje po tome što je na vrhu lučnog dijela, umjesto cjevčice za pričvršćivanje, izrađena gotovo realistična, vjerovatno ženska glava. Životinjske protome se, sa dosta sigurnosti, mogu odrediti kao glave konja, a na trapeznoj pločici udubljenja za emaljnu intarziju formirana su nešto drugačije nego na pektoralima iz Vinice. Ukupnu predstavu pektorala iz Ulake, ali i onih iz Vinice, F.Starè tumači kao prikaz porodilje koja na dlanovima drži životinjske protome, a korijene tog prikaza traži u simbolici kasnog bronzanog i starijeg željeznog doba. Isti autor smatra da i pektoral iz Ulake pripada Japodima?[313] Za sada je otvoreno pitanje u kolikoj je mjeri ispravno tumačenje F.Starè-a, naročito za pektorale iz Vinice, ali je sasvim vjerovatno da su ti objekti imali određeni simbolični sadržaj.

Konjske protome na okovima (T.XXII,1-4,10-12; XXIV,10) iz Jezerina u Pritoci,[314] Ribića,[315] Vinice[316] i nekropole Vlaško polje u Kompolju[317] predstavljaju unekoliko heterogene objekte koje povezuje, vjerovatno, slična namjena: za učvršćivanje na neku podlogu (pojas ili kajš od kože, tekstila i slično). Primjerci iz Jezerina, Ribića i Vinice liveni su pljosnato, u jednostranom kalupu, tako da je samo jedna površina obrađena u vrlo plitkom reljefu, dok je druga ravna i neobrađena. Fragmentovani primjerak iz Kompolja je puno liven, a sve površine su pažljivo obrađene.

---

[311] Marić, 1968, 16, 20, T.II,11, 35; Tab.II, 42-46.

[312] Datiranje u kasni Lt B koje donosi F.Starè, 1970, 17, bazirano je na pogrešci da jedan lučni pektoral potječe iz groba 237, međutim on pripada grobu 238.

[313] F.Starè, 1970, 13-26. Osnovu za atribuciju ovog pektorala u japodsku zaostavštinu predstavljalo je mišljenje da se japodski Metulum nalazio na prostoru Ulake, a utjecala je i očigledna veza s pektoralima iz Vinice. Ne isključujući mogućnost da je pektoral iz Ulake bio izrađen u nekoj japodskoj radionici (možda u Vinici, kao proizvodnom centru ovih objekata), on je ipak nađen van japodske teritorije, pa nije ovdje uzet u razmatranje.

[314] Radimský, 1893, 78, 277, 407, T.X, 10; XI, 6; XX, 23.

[315] Ćurčić, 1900, 5.

[316] Treasures..., 1934, 93-94, 108, T.XIV, 71; XV, 74; XXI, 118.

[317] Arheološki muzej Zagreb, prahistorijska zbirka, bez inv.br.

Okov iz groba 36 b na Jezerinama (T.XXIV,11) je izduženo-pravougaonog oblika (duž. 7, šir. 3,3 cm), sa dvije antitetski postavljene, veoma stilizovane glave konja s naznačenom grivom koja, uz oblik glave, omogućava prepoznavanje vrste životinje. Spojeni vratovi obje protome produžavaju se u pločicu, dok su gubice spojene sa spoljnim ivicama okova. Središnji dio okova zauzima figura ratnika izrađena na proboj (vidi sljedeći odjeljak ovog poglavlja). Jedna zakovica za pričvršćivanje na podlogu nalazi se iznad glave ratnika, a tri na donjem kraju okova. Grob 36b Z.Marić datira u vrijeme od sredine IV do sredine III v.st.e., a R.Drechsler-Bižić u V - IV v.st.e., što je u ikonografskom pogledu prihvatljivije.[318]

Okov iz groba 230 na Jezerinama (T.XXII, 4) horizontalno-pravougaonog oblika (vis. 2,8 cm, šir. 3,6 cm) ima slično formirane, ali daleko lošije izvedene, antitetske konjske protome na jednoj široj strani, pa jedino oznaka grive omogućava prepoznavanje. Duž druge, šire strane nalazi se niz od 5 kružnih otvora za pričvršćivanje. Okov je ukrašen u tremolir tehnici. Grob 230 je datiran u vrijeme od sredine III do kraja II v.st.e.[319]

Od trećeg okova, iz groba 393a na Jezerinama, nedostaje jedan ugao s konjskom protomom (T.XXII,l). Sačuvana konjska protoma elegantno izvijenog vrata s naznačenom grivom, fino formiranom uskom glavom (uho nedostaje) i okom, naznačenim plitkim kružnim udubljenjem, postavljena je na uglu uže strane okvira (ukupne duž. 4,7 cm, šir. 4,5 cm). Grob je datiran u vrijeme od 110-35.g.st.e.[320]

Dvije antitetski postavljene glave konja na užem kraju izduženo-pravougaonog okova (duž. 5,2 cm, šir. 3,3 cm) iz groba "g" u Ribiću (T.XXII,3) izrađene su s više detalja. Uši su odlomljene, udubljenim kružićem naznačeno je oko, gubica je poluotvorena, a sa dvije urezane poprečne linije označen je tzv. prekonosni kajš. Griva nije označena. Tijelo okova je probijeno sa dva izdužena, nepravilna otvora, čime unekoliko podsjeća na okov s ratnikom iz Jezerina. Grob "g" iz Ribića Z.Marić datira u vrijeme od 250-110. g.st.e.[321] Ovaj "g" grob bi mogao biti i nešto stariji, kako s obzirom na sličnost okova s onim iz jezerinskog groba, tako i na osnovu starijeg tipa krstolike dugmati nađene u ovom grobu.

Potkovičasti okov (duž. cca 5 cm, šir. cca 6 cm) sa 2 antitetske konjske protome na gornjem dijelu luka, s poluotvorenim gubicama i jedva naznačenim ušima (T.XXII,12) potječe iz groba 123 u Vinici. Potkovičasti okvir je između protoma šiljasto oblikovan, dok su oba kraja zupčasto usječena. Središnji prostor popunjava nastavak, takođe zupčasto završen. Podaci o ostalim nalazima iz ovog groba ne pružaju mogućnosti za datiranje.

---

[318] Marić, 1968, 20, 22, T.III,23; Drechsler-Bižić, 1987, 411, sl. 25/8.
[319] Marić, 1968, 25, 27, nap.221, sl. 5/5.
[320] Isto, 29, 32, nap.244, Tab.V, 175b.
[321] Isto, 25-27. nap.222, T.IX, 14.

Na potkovičastom okovu (vis. cca 6,5 cm, šir. cca 7 cm) iz nekog od uništenih grobova u Vinici (T.XXII,11) sačuvano je pet konjskih protoma, dok je šesta odlomljena. Sve protome su izrađene sasvim šematizirano, naznačene su samo uši, dok drugih detalja nema. Dvije protome (jedna nedostaje) su na gornjem dijelu potkovičastog luka, a preostale četiri spojene u dva para, postavljene su na donjem kraju okova. U srednjem dijelu se nalazi horizontalna prečka sa dvije zakovice. Spominje se još jedan sličan okov iz nekog od uništenih grobova, bez detaljnijeg opisa ili slike.

Treći potkovičasti okov (vis. cca 5 cm, šir. cca 6 cm) nađen je u grobu 110 u Vinici (T.XXII,13). Na lučnom dijelu okova nalaze se dvije zoomorfne (konjske?) protome, vrlo stilizovane i nejasne. Unutrašnji prostor popunjavaju dva jednaka, lučna nastavka spojena sa spoljnim krakovima okova, tako da zatvaraju ovalne otvore. Krajevi okova povijeni su na spoljnu, a krajevi nastavaka na unutrašnju stranu i znatno su oštećeni. Kako izgleda, kraj jednog bolje očuvanog nastavka, također je bio oblikovan u životinjsku (konjsku?) protomu. Na ovom okovu nema tragova koji bi ukazivali na to kako je bio pričvršćen za podlogu. Nema podataka o ostalim nalazima iz groba 110.

Okovi iz Vinice, kako izgleda, predstavljaju lokalne proizvode, a pripadaju dijelovima konjske opreme. Na izvjestan način reminisciraju konjsku opremu starijeg željeznog doba.[322]

Za ulomak okova iz Vlaškog polja u Kompolju (T.XXII, 2) već je napomenuto da je izliven u punoj plastici. Sačuvani dio objekta (vis. 5 cm, šir. 2,5 cm) sastoji se od fino oblikovane glave konja na kojoj blago ispupčenje na vrhu vjerovatno označava uši. Na visokom vratu urezima je označena griva. Prednji dio vrata produžava se u manje više zaobljeno-trakasti okvir oko većeg kružnog otvora (pr. 1,3 cm). Pri pokušaju grafičke rekonstrukcije pošlo se od objekata s antitetskim konjskim protomama, naročito na osnovu izvjesne sličnosti s okovom iz groba 393a na Jezerinama. Ipak, u nedostatku podataka o uslovima nalaza, kao i cjelovito sačuvanih analognih objekata, namjena i hronološko opredjeljivanje primjerka iz Kompolja mora ostati neriješeno.

Figure životinja na pojasnim pločicama (T.XXII,5-9) iz Prozora,[323] Ribića,[324] Mazina,[325] Trošmarije kod Ogulina[326] i Vinice.[327] Pločice su puno livene u jednostranom kalupu, tako da su figure izvedene u plitkom reljefu na izduženo-trapezoidnoj osnovi, osim jednog primjerka iz Prozora i onog iz Ribića koji su pravougaonog

---

[322] Vasić, 1987, 4-6, sl. 3.
[323] Drechsler-Bižić, 1987, 414, sl. 25/18; Tessmann, 2001, 32-33, Taf.3/10.
[324] Ćurčić, 1900, 4.
[325] Brunšmid, 1897a, T.XVII, 33.
[326] Drechsler-Bižić, 1970b, 246-249.
[327] Treasures..., 1934, 90, T.XIII,63.

oblika. Na primjercima iz Trošmarije i Vinice motiv je identičan, dok su na ostalim prikazane različite životinje. Na drugoj pločici iz Prozora i onoj iz Ribića figure su raspoređene po horizontali, a na ostalima po vertikali.

Na pravougaonoj pločici iz Prozora (T.XXII,7) ivice su zadebljane, uz uže strane postavljene su po tri kuglice, slične zakovicama, ali su uz jednu užu stranu bile još dvije zakovice od kojih je jedna potpuno propala, a uz drugu usku stranu, na poleđini, sačuvan je ostatak željezne kukice za kopčanje. Prednja strana je ukrašena plastično izvedenim ornamentom koji se sastoji od duže ravne središnje linije čiji je kraj, prema kukici, završen polumjesečastim motivom, dok se uz drugi kraj nalaze dvije simetrično postavljene figure zmija istanjenog repa i zadebljane glave okrenute prema suprotnom kraju pločice.

Ivice druge pločice iz Prozora (T.XXII,6) su malo zadebljane, uz gornju je izrađen ljestvičasti ornament, a uz donju ivicu prikazane su tri figure životinja (divlje svinje?) u hodu na desno, kao u nekoj vrsti perspektive. Životinje su prikazane s kratkom, zatvorenom njuškom, načuljenim, šiljastim uhom, s po jednom prednjom i zadnjom nogom, baz repa. Sredinu pločice zauzimaju tri motiva slična krstu, koji bi mogli predstavljati veoma stilizovane ptice u letu (?), raširenih krila, izduženih vratova. Uz širi kraj pločice sačuvane su dvije zakovice.

Na pravougaonoj pločici (sačuvane duž. 5,5, šir. 3 cm) iz groba "e" u Ribiću (T.XXII,5) odlomljen je jedan dio, duže ivice su zadebljane i ukrašene kosim urezima, raspoređenim u naspramne snopove na gornjoj i u nizu na donjoj ivici. Prikazana su dva konja, dosta velike glave i dugih ušiju, oba u pokretu na lijevo, prvi u skoku (kao da"baca čifte"), a drugi povijenih prednjih nogu, kao da trči. Rad je dosta nesiguran, ali je jedan od rijetkih među životinjskih predstavama koji nastoji da prikaže pokret. Na pločici se nalaze 4 neravnomjerno raspoređena otvora za zakovice.

Od pločice iz Mazina sačuvan je samo širi kraj (duž. 4,2 cm, šir. 3,5 cm). Ivice su zadebljane, uz donju se nalazi ljestvičasti ornament, a neposredno uz njega dvije antitetski postavljene figure životinja, dosta nejasne, tako da je određivanje vrste nesigurno. To bi mogli biti konji, ali i psi ili neke druge četveronožne životinje. Figure su nešto oštećene otvorima za zakovice. Uz prelomljeni dio pločice postoji ostatak neke predstave (T.XXII,10).

U Trošmariji (T.XXII,8), u grobu l, nađen je par identičnih pločica (duž. 9,3 cm, šir. 4 cm), a u Vinici (T.XXII,9), u grobu 69, oštećena identična pločica (sačuvane duž. 6 cm, šir. 4 cm). Na sve tri pločice ivice su zadebljane, uz osnovu izduženog trapeza nalaze se dva otvora za zakovice i ljestvičasti ornament, na prostoru prema užem kraju dva naspramna motiva koncentričnih krugova, povezanih dvostrukim tangentama, između kojih je treći otvor za zakovicu. Sredinu pločice zauzima konjska protoma uske, izdužene glave, otvorene gubice iz koje izlazi jezik (?), sa dva uha, povijenim tankim vratom i uspravnom grivom, dok je grudni koš proširen i zaobljen. Izgleda da su sve tri pločice izlivene u istom kalupu. Pločice sa životinjskim

predstavama datirane su u Laten C, odnosno u vrijeme od 250-110.g.st.e.[328] Najnovija trapezoidna pločica ovog tipa, s nejasnim životinjskim figurama, nađena je 1990.g. u Črnomlju.[329]

Pojasne pločice i okovi, uglavnom pravougaonog oblika, postoje u japodskoj kulturi tokom čitavog željeznog doba, tako da su pločice sa životinjskim predstavama zapravo najmlađi primjerci u nizu objekata ove namjene. Podsticaj za prikazivanje zoomorfnih predstava na ovim pločicama mogao je, možda, dospjeti Japodima sa prostora situlske umjetnosti u kojoj su poznate brojne pojasne pločice s daleko raznovrsnijim figuralnim predstavama (životinja i ljudi). Tako je npr. u Dolenjskim Toplicama nađen ulomak pojasne pločice s iskucanim predstavama dva konja[330] kojoj je slična pločica iz Ribića. Međutim, predstave na japodskim pločicama su livene, a prikazani likovi nisu direktno preneseni s tuđih uzora, već su japodski majstori, kao i kod drugih objekata, u njihovu izradu unijeli znatnu dozu sopstvene invencije. Konjske protome sa pločica iz Trošmarije (i iz Vinice) R. Drechsler-Bižić u stilskom pogledu povezuje sa predstavama na keltskom novcu, ali naglašava da su one rad japodskih majstora.[331] Osim pločica iz Prozora i, možda, one iz Črnomlja, sve ostale pločice donose predstave konja, čiji likovi i inače (kao i likovi ptica) dominiraju na japodskim metalnim objektima.

Figure konja pojavljuju se kod Japoda relativno rano, u Ha C periodu i traju tokom čitavog starijeg željeznog doba. Krajem starijeg i početkom mlađeg željeznog doba privjesci u obliku cijele figure konja manje više nestaju iz upotrebe, ali se približno u isto vrijeme umnožavaju konjske protome na različitim objektima (fibule, pektorali, pojasni okovi i dr.) i traju do kraja stare ere. Među životinjskim predstavama od metala likovi konja su veoma brojni, a javljaju se na svim dijelovima japodske teritorije, što ukazuje na posebno značenje koje su, kako izgleda, imali za sve, ili bar za većinu članova plemenske zajednice Japoda. Brojniju pojavu predstava konja, odnosno tragova kulta konja kod Japoda, Histra i plemena u istočno-alpskom prostoru, za razliku od npr.Liburna i Delmata kod kojih su takve predstave veoma rijetke, A.Stipčević povezuje sa kretanjima nomadskih konjaničkih naroda i s njihovim utjecajima.[332] Nastanak životinjskih figura, naročito konja, na prostoru Slovenije, Istre, sjevernog Jadrana i Like, R.Vasić povezuje s etrurskim utjecajima koji su dolazili preko sjeverne Italije,[333] dok B.Čović, pored pretpostavke da su

---

[328] Drechsler-Bižić. 1987, 414.

[329] Pločica je otkrivena prilikom istraživanja prostora srednjovjekovne crkve Sv.Duha u Črnomlju 1990.g. Zahvaljujem rukovodiocu iskopavanja gospodinu Phil Mason-u, što mi je pokazao ovu pločicu.

[330] Teržan. 1977, 387, T.69/6.

[331] Drechsler-Bižić, 1970b, 246-249.

[332] Stipčević, 1981, 59-60.

[333] Vasić, 1987, 14.

Japodi posvećivali posebnu pažnju gajenju konja, ukazuje na mogućnost da je na nastanak brojnih predstava konja utjecalo kultno-religijsko značenje koje je ova životinja imala za Japode.[334] U toku dugog perioda u kojem japodski majstori stvaraju figuralne predstave inspirisane likom ove životinje do japodske teritorije svakako su mogli dopirati utjecaji s različitih strana, uključujući na kraju i keltske, odnosno latenske, ali je za prihvaćenje stranih utjecaja morala postojati snažna osnova u autohtonoj duhovnoj sferi. Ona je omogućavala da se ti utjecaji preuzmu i preoblikuju da bi se prilagodili domaćim potrebama i ukusu.

Duhovna osnova iz koje, među ostalim figuralnim predstavama, izviru i likovi konja, mora se tražiti u kultno-religijskim okvirima kao što je već naglasio B.Čović. Kako gotovo i nema pisanih vijesti s podacima koji bi se odnosili na te oblasti života Japoda, razmišljanja ove vrste oslanjaju se na opšte podatke o vjerovanjima indoevropskih naroda, a ukoliko se za to mogu naći indirektni oslonci, i na podatke iz grčke mitologije. U indoevropskim vjerovanjima konj je izrazito htonski simbol, inkarnacija smrti ili inkarnacija pokojnika, biće s naglašenom demonskom prirodom. Kao inkarnacija ili nosilac smrti, konj sa tri noge pojavljuje se u legendama iz Njemačke, Danske, Švajcarske i kod Slovena.[335] Mada se ova, kasno zabilježena, vjerovanja ne mogu, bez odgovarajućeg opreza, direktno prenositi na starije periode i smatrati neposrednim tragovima indoevropskih vjerovanja koja bi se mogla pripisati i prahistorijskom stanovništvu, u ovom slučaju Japodima, ne bi se, ipak, smjela zanemariti pojava figure konja sa tri noge iz Prozora (T. XVIII,10a-b) koja je mogla imati slično značenje.

Međutim, za brojne japodske predstave konja, pretežno na ukrasnim predmetima za ličnu upotrebu (privjesci, pektorali, fibule, pojasne pločice i dr.) moralo bi se razmišljati o drugim, kompleksnijim religijskim sadržajima, kakvi se u vezi s konjem nalaze u grčkoj religiji i mitologiji. Mada se konj pojavljuje u kultnom kontekstu s mnogim grčkim bogovima (Zevsom, Atinom, Helijem, Borejom, Zefirom i dr.),[336] najizrazitija je njegova veza s Posejdonom. Posejdon je prastaro božanstvo podzemlja i plodnosti, povezano s Majkom Zemljom, koje tek kasnije postaje gospodar mora. Stoga se s pravom ističe prvobitno kopneno porijeklo njegovih kultova. Prema legendama, Posejdon je stvorio konja (bilo udarcem trozupca o zemlju, bilo odnosom sa zemljom), često se i sam pojavljuje u liku konja, a jedan od njegovih naziva je Hippios.[337] Neki od mitoloških motiva vezanih za Posejdona, i to upravo oni koji se odnose na vezu tog božanstva s konjem, preneseni su na rimskog Neptuna koji je,

---

[334] Čović, 1976, 154-155.
[335] Malten, 1914, 210-211.
[336] Srejović – Cermanović, 1987, 53, 82, 91, 162, 421, 456.
[337] Isto. 98, 324, 356.

takođe, prvobitno bio zamišljan kao božanstvo podzemlja, plodnosti i kopnene vode, a tek kasnije (u IV v.st.e.) povezan je s morem.[338]

Jedino po imenu poznato, autohtono japodsko božanstvo je Bind, čije se svetilište nalazilo na izvoru Privilica kod Bihaća. Kao što je dokumentovano posvetnim natpisima, Bind je u rimsko doba izjednačen s Neptunom,[339] svakako na osnovu sličnosti osobina i funkcija oba božanstva. Kako se njegovo svetilište nalazilo duboko na kopnu, mora se pretpostaviti da je, u japodskim vjerovanjima, Bind takođe bio božanstvo podzemlja, plodnosti i slatkovodnih izvora, poput starijih verzija rimskog Neptuna i grčkog Posejdona. Na osnovu toga, može se opravdano pretpostaviti da je u autohtonoj japodskoj religiji konj mogao biti povezan s Bindom u istoj mjeri kao što je u grčkoj mitologiji bio povezan s Posejdonom. Istaknuto mjesto Binda u japodskoj religiji potvrđuje činjenica da se autohtono ime ovog božanstva nije izgubilo u vrijeme rimske vladavine pod pritiskom zvaničnih kultova, već je vrlo rano došlo do sinkretizma s jednim od važnijih rimskih bogova. S druge strane, votivne are u svetilištu na vrelu Privilice postavljali su principesi i praepositi, dakle vođe i ugledne ličnosti japodske zajednice, pa je čak i jedan *praefect* odao počast ovom božanstvu,[340] što govori o visokom rangu Binda u religijskim osjećajima Japoda. U ovom kontekstu brojčana nadmoć predstava konja u odnosu na gotovo sve druge životinjske likove, izuzev ptica (tabela na str. 175), postaje razumljiva, jer izrasta iz snažnih religijsko-duhovnih shvatanja, dok njihova rasprostranjenost na čitavoj japodskoj teritoriji upućuje na to da se radi o opštejapodskim vjerovanjima. Srazmjerno dugotrajna i neprekidna prisutnost likova konja kao atributa tog božanstva dokazuje da su u pitanju stara i duboko ukorijenjena vjerovanja, vezana za božanstvo visokog ranga i velikog značenja za čitavu japodsku plemensku zajednicu, što je Bind-Neptun nesumnjivo bio.

Dvije uspravne životinjske figure (T.XXII,15) iz groba 268 u Vinici[341] izrađene su unutar perforiranog pektorala sa vertikalno-trapezoidnim okvirom (vis. 8 cm, šir. 7 cm), s petljom na sredini gornje i nizom od 7 otvora sa privjescima duž donje ivice. Unutrašnji prostor podijeljen je vertikalno gredom (stubom) na dvije jednake polovine u kojima se nalaze dvije identične životinjske figure postavljene uspravno. Glave su im okrenute prema leđima, sa kružićem-okom, jednim uhom i široko otvorenom gubicom. Na glavi iza uha izrađen je dugi izvijeni rog. Vrat je jako savijen unazad, a prednje noge su položene duž stuba u sredini pektorala. Tijela su izvijena u specifičan položaj s uzdignutim zadnjim i spuštenim prednjim nogama, dok su kratki repovi

[338] Stipčević, 1981, 64; Srejović – Cermanović, 1987, 284.
[339] Patsch, 1896, 122.
[340] Patsch, 1898, 338-339.
[341] Treasures..., 1934, 102, T.IX, 102.

spojeni s donjim uglovima okvira. Tijela, rogovi i središnji stub ukrašeni su sitnim zarezima. Figure prikazuju neku vrstu rogatih životinja (antilopa, kozorog?), mada su u tolikoj mjeri stilizovane, da bi se mogle okarakterizirati i kao fantastične zoomorfne predstave. Simetrično postavljene figure sa stubom oblikuju heraldičku kompoziciju kakva je bila omiljena na Orijentu, ali se relativno rano pojavljuje i na egejskom prostoru, dok se karakteristična poza životinja s nisko spuštenim prednjim i uzdignutim zadnjim nogama javlja na nekim objektima situlske umjetnosti krajem V v.st.e.[342] Po kompoziciji, vrsti životinja, po sigurnosti u prikazu pokreta, odnosno po specifičnom položaju figura, ovaj objekt je tuđ japodskom figuralnom izrazu, pa ga treba smatrati importovanim predmetom, koji je zbog figuralnih predstava, simetričnosti i tehnike na proboj, zastupljenih i na japodskim proizvodima, morao biti blizak domaćem ukusu.

Sadržaj groba 268 u Vinici: okov s ispupčenim paralelnim linijama i ispupčenjima okruženim koncentričnim krugovima (vjerovatno sličan pločici na T.XIII,3, datiranoj u V ili prvu polovinu IV v.st. e. - naprijed, str. 70), dvostruki spiralni privjesak i željezni nož[343] ne pružaju sigurniji oslonac za datiranje pektorala, koji bi, po oblikovanju figura, morao pripadati kraju Ha D i Lt A periodu.

Figura jelena (T.XXII,14) u pokretu na desno, izlivena je u plitkom reljefu na bronzanoj pločici iz groba 35 u Vinici.[344] Fino oblikovana glava s isplaženim jezikom (ili sa grančicom?) nosi bogato razgranate rogove. Prednje noge, povijene u koljenima (tako da je prednji dio trupa niži od zadnjeg), prikazane su, kao i zadnje, u pokretu. Figura zauzima srednji dio horizontalno-izdužene, petougaone pločice sa dva otvora za zakovice uz bočne strane i trećim u gornjem uglu. Sudeći po otvorima, pločica je bila pričvršćena na podlogu od drugog (organskog) materijala.Ulomak neukrašene pločice od tankog bronzanog lima, sličnog oblika, sa sačuvanom zakovicom, nađen je u grobu "h" u Ribiću, datiranom od 250-110.g.st.e. Dvije slične petougaone pločice s istim rasporedom zakovica, ukrašene reljefnim trouglom nađene su u grobu 173 u Sanskom Mostu s ranolatenskom fibulom i drugim objektima.[345] Motiv jelena pojavljuje se među japodskim nalazima još samo u obliku glave ove životinje, urezane naopako uz obod keramičke posude (T.I,l). Međutim, između jednostavno urezane jelenje glave na posudi iz Ripča i realistične, umjetnički oblikovane figure u pokretu nema neke sličnosti. Brojno zastupljene figure jelena na objektima situlske umjetnosti, mada imaju izvjesne sličnosti s viničkom figurom, ipak su većinom prikazane u nešto drugačijem stavu.[346]

---

[342] Umetnost..., 1962, T.19/23; 24; 25/32; 33; 38/52, Prilog C.
[343] Treasures..., 1934, 102.
[344] Isto, 88, T.XIII,56.
[345] Marić, 1968, 27, T.XII,22; Fiala, 1899, 106-107, sl. 168.
[346] Umetnost..., 1962, T.8/14; 25/32-34; 37/51; 39/59, Prilog A, B, D, F.

Na dnu jedne slikane posude iz Vulci[347] nalazi se figura jelena veoma slična predstavi iz Vinice. Ukoliko je vinička pločica izrađena na domaćem tlu, a na to bi ukazivala srodnost oblika pločice s onim iz Ribića i Sanskog Mosta, moglo bi se pomišljati na to da je kao uzor za figuru jelena poslužila predstava na nekom uvezenom keramičkom objektu. Grob 35 iz Vinice u kojem je pločica nađena sadržavao je veći broj raznovrsnih objekata, među kojima i srednjolatensku fibulu i krstoliku dugmad[348] objekte koji odgovaraju Lt B - Lt C periodu, odnosno III i II v.pr.n.e.

Osim prikazanih predstava životinja spominju se i objekti s predstavama mačke nađeni u Vinici, [349] ali pošto nema detaljnijeg opisa niti ilustracija, likovi ove životinje nisu ovdje uzeti u razmatranje. Po broju primjeraka i objektima na kojima se pojavljuju, različite životinjske vrste na metalu zastupljene su veoma neravnomjerno, kao što pokazuje tabela, u kojoj lijevi broj označava broj predstava, a broj u zagradi prikazuje broj objekata na kojima se predstave nalaze.

PREGLEDNA TABELA ZASTUPLJENOSTI ŽIVOTINJSKIH VRSTA

Objekt Vrsta	ljudska figura	fibula	Pektoral	okov, pločica	narukvica, podlaktica	figura, privjesak	ostalo	svega
1. Ptica	152(76)	8(7)	28(14)	7(4)	8(4)	2(2)		205(107)
2. Pijetao, kokoš						13(13)		13(13)/
Ptice **ukupno**	**152(76)**	**8(7)**	**28(14)**	**7(4)**	**8(4)**	**15(15)**		**218 (120)**
3. Zmija		1(1)	4(2)	8(3)	4(2)	1(1)		18(9)
4. Riba				5(2)		2(2)		7(5)
5. Ovan		4(4)					1(1)	5(5)
6. Bik		5(3)						5(3)
7. Pas		9(9)		2(1)		13(13)		24(23)
8. Svinja				3(1)				3(1)
9. Konj	5(2)	6(6)	110(54)	27 (14)	2(1)	15(15)		165(92)
10.Antilopa	(?)		2(1)					2(1)
11. Jelen							1(1)	1(1)
Ukupno:	**157(78)**	**33(30)**	**144(71)**	**52(26)**	**14(7)**	**46(46)**	**2(2)**	**448 (260)**

U tabelu su uključene predstave ptica i drugih životinja (konj, pas, riba, zmija) povezane s ljudskom figurom, kao i one u okviru kompleksnih predstava na bronzanim pločicama iz Prozora (o kojima je riječ u sljedećem odjeljeku).

[347] Montelius, 1910, Pl. 263/6.
[348] Treasures..., 1934, 88.
[349] Isto, 88 (56), 105 (112).

Kao što se vidi iz Pregledne tabele, osim životinjskih predstava u vezi s ljudskom figurom, pektorali su najbrojniji objekti na kojima se pojavljuju figuralne predstave životinja.Po brojnosti slijede posebno izrađene čitave figure - privjesci, među kojima se pojavljuje 6 od 11 vrsta životinja koje su Japodi na bilo koji način prikazivali na metalnim objektima. Po broju objekata s figuralnim životinjskim elementima tek na četvrtom mjestu su fibule, dok su na ostalim vrstama metalnih objekata životinjske predstave rjeđe. Treba napomenuti da su, s jedne strane, fibule sa životinjskom predstavom zastupljene u veoma malom procentu u odnosu na ukupni broj fibula različitih tipova nađenih na japodskoj teritoriji. S druge strane, sasvim je zanemarljiv broj pektorala bez figuralnih predstava, što navodi na zaključak da je u osnovnoj koncepciji pektorala bila sadržana figuralna predstava, dok ona na fibuli predstavlja manje više neorganski dodatak.

Komparacija broja primjeraka pojedinih životinjskih vrsta pokazala je neospornu dominaciju predstava ptica, na drugom mjestu su prikazi konja, na trećem likovi pasa, četvrtu poziciju zauzimaju zmije, dok su ostale vrste zastupljene manjim brojem primjeraka. Ipak ukupan broj od blizu 450 životinjskih likova na metalnim objektima potvrđuje snažnu figuralnu komponentu u japodskoj kulturi koja odražava bogatu i raznovrsnu kultno-religijsku osnovu iz koje su izvirale te predstave. Ovdje treba još jednom naglasiti hronološki odnos između predstava ptica i predstava konja. Ptičije figure i protome dominiraju u toku starijeg željeznog doba, dok su konjski likovi znatno rjeđe zastupljeni. Početkom mlađeg željeznog doba predstave ptica gotovo potpuno nestaju, a u isto vrijeme znatno se povećava broj likova konja, što svakako ukazuje na određene promjene nastale u religijskim shvatanjima Japoda.

C. **Ljudske predstave**

Ljudske predstave od metala i na metalu izrađene su tehnikom urezivanja, tačkastim iskucavanjem, livenjem i kovanjem. Većinom su predstavljene više ili manje stilizovane, čitave ljudske figure, kao nizovi i pojedinačno, rijetko u kombinaciji sa životinjskim likovima ili drugim predstavama (konjanici, trige, kompozitne predstave), zatim biste i ljudska lica, a rjeđe pojedini dijelovi ljudskog tijela. Na osnovu prikazanih polnih odlika ili karakteristika odjeće i opreme, za neke figure moguće je utvrditi da prikazuju muške, odnosno ženske osobe, dok na nekima nema elemenata za određivanje pola. Upotrjebljeni materijal je pretežno bronza i, mnogo manje, srebro.

MUŠKE FIGURE

Ljudska figura (T.XXIII,1) urezana je na trougaonoj nozi velike lučne fibule (duž. 33 cm, vis. noge 10 cm, šir. dolje 17 cm), nađene u ostavi iz Drežnika (Gajina pećina).[350] Duž ivica noge fibule iskucan je okvir od dvostrukih nizova ispupčenja, a sredinu površine zauzima veoma geometrizirana, vjerovatno muška figura urezana dvostrukim linijama. Glavu predstavlja romb, ruke izlomljena cik-cak linija, čiji srednji dio prikazuje trup, noge su izrazito dugačke, jako raširene, prema spolja povijenih stopala. Bez obzira na visoki stupanj geometriziranosti, na osnovu uzdignutih krajeva linije ruku, figura je očigledno prikazana u stavu adoracije. Kako veličina fibule, vjervatno, ukazuje na votivnu namjenu, predstava adoranta mogla je samo pojačati zavjetno značenje objekta. Da se radi o predstavi ljudske figure upozorio je još M.Hoernes,[351] ali je to zapažanje kasnije zanemareno, tako da ovoj jedinstvenoj figuralnoj predstavi nije posvećivana veća pažnja. Ostava iz Drežnika datirana je u VIII v.st.e.[352] Na sličan način izvedena je nejasna predstava na diskoidnoj nozi dvodjelne fibule iz groba 26 u Ninu, datirane u VIII v.st.e., gdje je prikazan lik bez glave, kvadratnog trupa sa četiri "izlomljena" ekstremiteta.[353]

Nizovi ratnika (T.XXIII,2-4) urezani su na bodežu iz Medaka[354] i na dva pojasna okova iz Prozora.[355] Na sva tri objekta figure su znatno geometrizirane, tako da su tijela u obliku šrafiranih trouglova, čiji se vrh produžava u kratku vertikalnu liniju. Na bodežu (T.XXIII,2) vertikalna linija je zaključena dvostrukim, naspramnim, kosim urezima koji prikazuju tip kupastog šljema sa šiljastom krestom iz kasnog bronzanog doba.[356] Od dvadesetak figura ratnika na bodežu, najveće su one bliže drški, dok se ostale postepeno smanjuju prema vrhu bodeža, stvarajući utisak neke vrste perspektive, do čega je, vjerovatno došlo nenamjerno, prilagođavanjem veličine figura raspoloživom prostoru. Prema tipu, R.Drechsler-Bižić datira bodež u vrijeme Ha A2-Ha BI (1100-900.g.st.e.), a prema šiljastoj kresti šljemova smatra da bi mogao biti i stariji, ali isto tako i da slični objekti: "...pripadaju okvirno Ha B stupnju kasnog bronzanog doba, ...",[357] što je ubjedljivije.

Na izduženo-pravougaonim pojasnim okovima, čiji je jedan uži kraj završen sa dva kruga, a na drugom su četiri otvora za zakovice (T.XXIII,3-4) prikazani su nizovi

---

[350] Ljubić, 1889, 70, T.X, 31.
[351] Hoernes, 1892, 109.
[352] Vinski-Gasparini, 1973, 168, T.128/6.
[353] Batović, 1976, 41, sl. 13/4; isti, 1981, 99-100 (106), sl. 4/5, sl. 5.
[354] Čović, 1976, 117, 41, sl. 67; Drechsler-Bižić, ,1983, 383-384, T.LIII,9.
[355] Čović, 1976, 41, sl. 65; Drechsler-Bižić, 1987, 408, T.XLIV, 22.
[356] Čović, 1976, 147-148; Drechsler-Bižić, 1988, 19.
[357] Drechsler-Bižić, 383; ista, 1988, 19.

od 8 ratnika u profilu na desno, odnosno 6 ratnika na lijevo. Tijela ratnika označena su ravnostranim, šrafiranim trouglovima čiji su vrhovi produženi u vertikalnu liniju, dok su šljemovi prikazani dvostrukim, odnosno trostrukim linijama s poluloptastom kalotom i dugom, na kraju izvijenom, perjanicom. Donja ivica šljema označena je nešto ukošenom, odnosno horizontalnom linijom koja se, pod uglom od 90°, spaja s vertikalnom crticom na vrhu trouglova, na osnovu čega R.Drechsler-Bižić zaključuje da su ovdje prikazani ilirsko-grčki šljemovi s paragnatidama i četvrtastim otvorom za lice koji pripadaju VI i V v.st.e., pa u isto vrijeme stavlja i pojasne okove.[358]

Dva niza ratnika (T.XXIII,5) jedan iznad drugog na ulomku pojasnog okova od tankog bronzanog lima, iz zaseoka Božići u Gornjem Budačkom kod Karlovca.[359] U donjem redu sačuvane su tri čitave i dio četvrte, a u gornjem samo tijela četiri figure, iskucana tačkastim linijama u obliku izduženog trougla, na čijem vrhu je veće kružno ispupčenje oivičeno ubodima. R.Drechsler-Bižić pretpostavlja da kružna ispupčenja predstavljaju kalotu, a oreol od uboda perjanicu šljema, dok na osnovu tačkama ispunjenih trouglova, koje povezuje sa predstavama odjeće na nekim objektima situlske umjetnosti, okvirno datira ovaj okov u Ha D2-3 period.[360]

Figuralne predstave s bodeža iz Medaka, pojasnih okova iz Prozora i Gornjeg Budačkog povezuje, s jedne strane, sadržaj predstava - prikaz nizova ratnika, a s druge, stilske karakteristike. Izrazita geometrizacija predstava, gdje su tijela oblikovana u čisto geometrijsku formu, upućuje na utjecaj zapadnobalkanskog geometrijskog stila koji se na japodskim objketima izražava pretežno upotrebom šrafiranih trouglova, dok ostali elementi ovog stila manje više nedostaju. Dodavanjem predstava šljema, šrafirani trouglovi na ova četiri japodska objekta definisani su kao predstave muškaraca, odnosno ratnika, što se ne može tvrditi za većinu motiva šrafiranih trouglova koji se nalaze na metalnim i drugim objektima, kako među japodskim, tako i među nalazima sa drugih područja. Ipak, treba naglasiti da u određenom kontekstu, šrafirani trouglovi i trougao uopšte, simbolizira ljudsku figuru, npr.na nekim keramičkim objektima iz srednjeg Podunavlja ili na urezanoj predstavi brodova sa Glasinca, gdje šrafirani trouglovi prikazuju veslače i krmanoša.[361] Među japodskim nalazima od drugih materijala slično su stilizirane predstave ratnika na jantarnim pločicama i jednom zrnu jantara (T.XXXIII,1-3) o čemu će još biti govora.

---

[358] Ista, 1988, 20-21.

[359] Drechsler-Bižić, 1987, 408, T.XLIV, 16, koja uvrštava ovaj objekt među japodske nalaze, mada potječe s graničnog prostora, pa njegova pripadnost japodskoj kulturi nije sigurna.

[360] Drechsler-Bižić, 1988, 21-22.

[361] Čović, 1976, 236, sl. 154.

"Trakaste" muške figure (T.XXIV,1-3) iz Prozora, gdje je registrovano 14 primjeraka,[362] a 1,oštećena, je iz nekropole Vlaško polje u Kompolju.[363] Figure (vis. 6 cm) su pločasto izlivene u jednostranom kalupu, tako da je poleđina ravna, dok su na prednjoj strani ivice koso odsječene. Dva kosa naspramna nastavka predstavljaju glavu (kapa, šljem?), vrat i tijelo su u obliku šire vertikalne trake od koje se približno na sredini odvajaju uži, trakasti, pod uglom povijeni nastavci - ruke, a na donjem kraju kosi nastavci - noge. Između nogu kraći uglasti nastavak, nešto uži od tijela, predstavlja phalos koji je na figuri iz Kompolja kružnog oblika (T.XXIV,3). Figure su na vrhu probušene za pričvršćivanje na odjeću ili na drugi objekt. Kako su ove muške figure većinom nađene u Prozoru, radi se o produktu lokalne radionice, uslijed čega je teško naći objašnjenje za specifični oblik ovih figura. Usamljeni primjerak iz Kompolja, vjerovatno je nastao po uzoru na prozorske figure, ali je phalos izveden na isti način kao na trapezoidnim muškim figurama karakterističnim za lokalitet u Kompolju. Nisu poznate grobne cjeline u kojima su nađene ove figure, pa ih je moguće samo okvirno datirati u starije željezno doba.

Trapezoidne muške figure (T.XXIV,4-5) iz Kompolja (21 primjerak),[364] izlivene su u jednostranom kalupu, sa dvije vertikalne petlje za učvršćivanje na poleđini, jedna ispod druge. Polumjesečasto formirana glava reljefno je istaknuta u odnosu na pljosnato-trapezoidno tijelo (vis. do 5 cm). Ekstremitete predstavljaju kružni nastavci, a kružno je formiran i phalos na sredini donje, konkavne ivice. Ovim figurama, po ukupnom obliku, srodne su brojne figure bez oznake pola (za koje se smatra da su ženske figure), a naročito one s identično formiranim gornjim ekstremitetima iz Kompolja. Kako nema podataka o sadržaju grobova u kojima su nađene ove muške figure, okvirno se mogu staviti u vrijeme od VII-V v.pr.n.e., zajedno s ostalim sličnim figurama.

Figure adoranata (T.XXIV,6-10) upotrjebljene kao privjesci, iz Prozora (6 primj.),[365] Kompolja (5 primj.),[366] i Ličkog Lešća (1 primj.).[367] Pločasto su izlivene i

---

[362] Ljubić, 1889, 134, T.XXII, 133 (12 primj.); u Arheološkom muzeju u Zagrebu, prahistorijska zbirka pod inv.br. 12.888 zavedeno je 14 primj.

[363] Arheološki muzej Zagreb, prahistorijska zbirka, inv.br. 13.748.

[364] Lo Schiavo, 1970, 463 (1) (grob 267); Drechsler-Bižić, Katalog materijala T.145/24-25 (bez oznake groba) – nepublikovano; Po inventaru prahistorijske zbirke AMZ, br. 13.926 (18 primj.), 13. 253 (1), 13.387 (1), 12. 985 (1), registrovan je 21 primjerak.

[365] Ljubić, 1889, 131, T.XXI, 110; Lo Schiavo, 1970, 414 (68-70), 464, T.XI, 2-4; Drechsler-Bižić, 1973, 17, 27, T.X, 4; Tessmann, 2001, 34, 88, Taf.2, 6.

[366] Lo Schiavo, 1970, 464 (grob 224), T.XXXVII, 8; Drechsler-Bižić, 1961 (van groba), T.XIII,2; ista, Katalog materijala, T.166/1; 171/3 (grobovi 101 i 157); AMZ prahistorijska zbirka, inv.br. 157.

[367] AMZ, prahistorijska zbirka inv.br. 12.188.

veoma stilizovane (vis. 3,5-4,5 cm, šir. 3-4 cm). Glavu predstavlja kružna alka na širem "vratu" koja ujedno služi i za vješanje, dva bočna nastavka savijena lučno prema gore označavaju ruke, a tri slična nastavka pružena na dolje – noge i phalos. Nastavci mogu biti zaobljeni ili sa kružnim proširenjima. Primjerak iz Ličkog Lešća (T.XXIV,6) ima na "vratu" tri, a onaj iz groba 214 u Kompolju dva dublja horizontalna ureza, a između njih su zadebljanja (ogrlice?), dok su neki primjerci iz Prozora i Kompolja ukrašeni urezanim kružićima (T.XXIV,7-8,10). Jedan primjerak datiran u IV i III v.st.e., potječe s nepoznatog nalazišta u sjevernoj Dalmaciji,[368] gdje je, vjerovatno, dospio s japodskog prostora. Nešto drugačije je oblikovan privjesak slično stilizovane ljudske figure nađen u Crvenici kod Duvna, u grobnici koja je datirana od sredine VI do kraja V v.st.e. Drugačije stilizarane ili realistične figure adoranata poznate sa širih prostora[369] osim karakterističnog položaja ruku, ne pokazuju nikakve sličnosti s japodskim primjercima. Od, do sada, poznatih figura adoranata s japodskog područja, prema postojećim podacima, izgleda da bi najstarija mogla biti ona iz Ličkog Lešća privješena na naočarastu fibulu s pločicom-nosačem kakve su na japodskoj teritoriji datirane u Ha CI-2 period, odnosno u VII v.st.e., dok većina ostalih koje je, prema sadržaju grobova moguće datirati, pripada Ha DI-2 periodu, odnosno VI i V v.st.e.

Tipove privjesaka u vidu muške figure: "trakaste", trapezoidne i adorante koji se po načinu oblikovanja i stepenu stilizacije međusobno znatno razlikuju, povezuje jedan bitan element - naglašavanje *phalosa*. Osim na ovim privjescima, među japodskim likovnim predstavama isticanje *phalosa* javlja se kod figure ratnika na okovu iz Jezerina (T.XXIV,11), zatim kod ratnika s bočne strane kamenog ulomka iz Založja (T.XL,1b), kao i na hermafroditskim terakotama iz Ripča (T.VII,1a; XI,1a), na kojima je naglašena neraskidiva veza muškog i ženskog principa plodnosti. Dok se za značenje figura ithifaličnih ratnika iz Jezerina i Založja mogu tražiti i druga objašnjenja, simbolično značenje faličnih privjesaka, vjerovatno, ima korijene unutar kulta plodnosti, odnosno u okvirima magijskih radnji za obezbjeđenje plodnosti, a možda i u zaštitnom značenju *phalosa*.[370] Za figure adoranata kultno-religijsko značenje potencirano je predstavom ruku u položaju molitve, dok je za trapezoidne muške figure potvrđeno njihovom sličnošću sa brojnijim i raznovrsnijim, vjerovatno ženskim, figurama o čijem će kultnom značenju biti riječi u daljem tekstu.

---

[368] Batović, 1981, 142 (424), sl. 16; Vjerovatno se radi o istom objektu koji spominje Lo Schiavo, 1970, 464(?)

[369] Čović, 1969, 42, sl. 7/6; Hoernes, 1888, 102-104, sl. 21, 25, 35, 36; von Merhart, 1932, 56-60, sl. 1, 2.

[370] Stipčević, 1981, 103.

Figura ithifaličnog ratnika (T.XXIV,11) na okovu s konjskim protomama, iz groba 36b na Jezerinama u Pritoci.[371] Srednji dio livene, izduženo-pravougaone pločice prorezan je tako da je stvorena silueta ratnika u profilu na desno (vis. 3,2 cm). Na glavi je prikazana neka vrsta šljema s perjanicom polumjesečastog oblika, za koji R.Drechsler-Bižić smatra da prikazuje tip grčko-ilirskog šljema kakvi su bili u upotrebi od VI-V v.st.e., pa i kasnije,[372] ali predstava je ipak suviše stilizovana za sigurno određivanje tipa šljema. Detalji lica ratnika nisu označeni, već se samo zapaža linija podbratka. Lijeva ruka je ispružena naprijed, dok unazad zabačenom i opuštenom desnom drži nejasan predmet (sjekira, kijača?). Lijeva noga je prikazana u iskoraku naglašenog koljena i nejasnog stopala, dok je težište tijela na desnoj nozi, takođe naglašenog koljena, a na stopalu se zapaža neka vrsta obuće, možda opanak(?). Na spoljnoj ivici lijeve noge, unekoliko u neprirodnom položaju prikazan je eregirani *phalos*. Za predstavu ratnika iz Jezerina, B.Čović s pravom naglašava: "I on je još u velikoj mjeri stilizovan, ali je oslobođenje iz okova geometrizma posve vidljivo: linije tijela su meke i zaobljene, proporcije trupa, glave i udova bliske realnim, istaknuti su i neki anatomski detalji. I što je najvažnije ovaj ratnik je prikazan u pokretu."[373] Specifičnim likovnim rješenjem ova figura u znatnoj mjeri izlazi iz okvira ostalih (ne samo japodskih), figura od metala, kao što se vidi iz poređenja sa figurama ratnika sa šljemom i okruglim štitom iz Nina i Podzemelja koji su, mada se naslućuje izvjesna plastičnost, još uvijek potpuno ukočeni.[374] U ikonografskom pogledu predstava šljema, s tankom, izduženom perjanicom i karakterican položaj nogu u iskoraku, na izvjestan način, povezuje jezerinskog ratnika sa bronzanim statuetama nađenim na prostoru Picenuma, sa brojnim predstavama na grčkim crno figuralnim vazama i sa serijom figura ratnika na etrurskim stelama.[375] Prikazivanje *phalosa*, kao što je već rečeno, povezuje ovu figuru s faličnim privjescima, ali isti element, uz atribute ratnika, ukazuje i na vezu sa predstavom ithifaličnog ratnika na ulomku iz Založja (T.XL, lb). Karakterističan, neprirodan položaj *phalosa* uz spoljnu ivicu noge pojavljuje se na polureljefnim figurama "boksera" sa prostora Tirola, datiranim u ćertoza stupanj,[376] a eregirani *phalos* sa starijim statuetama npr.iz Vača ili iz Circoli di Cerrecchio (Vetulonia).[377] Za ratnika iz Vača F.Starè smatra, upravo na osnovu lijeve ruke kojom drži *phalos*, da prikazuje pobjednika, a isto objašnjenje daje i za ratnika iz Vetulonije koji ima desnu ruku podignutu na pozdrav.[378] Mada ratnik

---

[371] Radimský, 1893, 78, T.XX, 23.
[372] Drechsler-Bižić, 1988, 21.
[373] Čović, 1976, 149, sl. 71.
[374] Batović, 1955, 234, sl. 1, T.I,7; isti, 1981, 142 (246, 427), sl. 16/9, 10; Dular, 1978, 29, T.XLI, 1.
[375] Lollini, 1976, 180-181, T.139b; Montelius, 1910, 7, 11, T.189/11; 148/5.
[376] von Merhart, 1932, 6o-61, sl. 4-7.
[377] F.Starè, 1963. 383-386, crt. 1. T.I-III; Montelius, 1910, 7, T.179/1.
[378] F.Starè, 1963, 405.

iz Jezerina pripada kasnijem vremenu i drugačijoj tehnici oblikovanja, a ni položaj ruku ne odgovara rukama spomenutih statueta, simbolično značenje s obzirom na eregirani *phalos* i ratničke atribute moglo bi biti slično. Grob 36b iz Jezerina datirao je Z.Marić u vrijeme od sredine IV do sredine III v.st.e., a R.Drechsler-Bižić ga stavlja u raspon od V-IV v.st.e., što mi se čini prihvatljivijim.[379]

Ljudska figura s licem (T.XXIV,l2) iz Prozora.[380] izlivena je pljosnato (vis. 4,7 cm). Na glavi je visok, probušen nastavak -"diadema", na vrhu ukrašena tankom plastičnom trakom sa poprečnim urezima. Lice sa reljefnim nosom, oštećeno je divljom patinom, tako da je vidljivo desno oko, dok su lijevo oko i usta nejasni. Sačuvano je jedno uho u obliku horizotalne petlje s karičicom -naušnicom(?). Ruke su spuštene niz tijelo i na krajevima probušene, a noge ravne zaobljenih krajeva. S obzirom na to da se ženske figure obično prikazuju u odjeći, vjerovatno se radi o predstavi muškarca, mada pol nije posebno naznačen. Unekoliko slične muške figure nađene su u Šmarjeti, a razlikuju se nedostatkom ušiju, horizontalno ispruženim rukama i prikazom polnog organa.[381] Figuru iz Prozora R.Drechsler-Bižić datira u Ha Dl-2 period.[382]

Pektoral sa dva konjanika (T.XXIV,13) iz groba 212 u Vinici,[383] izliven je pljosnato u jednostranom kalupu (vis. 7 cm, šir. 7,5 cm), u obliku izduženo-trapezoidne pločice sa 7 otvora duž donje ivice na kojima vise privjesci u obliku ljudske noge. Na oba gornja ugla izrađene su uobičajene, antitetske konjske protome s jednim uhom i jako otvorenom gubicom. Dijelovi gornje ivice pločice predstavljaju leđa konja na kojima sjede jahači. Tijela konjanika su veoma šematizirana, s nesrazmjerno velikim šljemovima na glavama i rukom spojenom s konjskim vratom, dok su noge izrađene u plitkom reljefu na samoj pločici. Na sredini gornje ivice pločice nalazi se stubić sa kružnom petljom s kojom se spajaju krajevi perjanica šljemova. Među japodskim objektima od metala predstave konjanika nalaze su u okviru kompleksnih predstava na bronzanim pločicama iz Prozora (T.XXIX,1,3), ali nemaju sličnosti s konjanicima na pektoralu. Ni figure konjanika s različitih metalnih objekata iz drugih krajeva u stilskom pogledu, ni po detaljima, nemaju veće sličnosti s konjanicima iz Vinice koji, sasvim očigledno, pripadaju japodskom stvaralaštvu. Vinički konjanici, mada veoma šematizirani, ukupnim izgledom, povećanim šljemom, položajem ruke na konjskom vratu, a donekle i prikazom noge, najbliži su, daleko realističnijim predstavama konjanika na ulomcima kamenih urni iz Golubića i Ribića (T.XLI,1;

[379] Marić, 1968, 20, 22; Drechsler-Bižić, 1987, 411.
[380] Drechsler-Bižić, 1987, 408, T.XLIV, 14.
[381] A.Dular, 1991, T.40/4-7.
[382] Drechsler-Bižić, 1987, 408.
[383] Treasures..., 1934, 99, T.XVI, 91.

XLII,1). Kako pektoral iz Vinice donosi jedinstvenu predstavu na metalu, pitanje eventualnog kultno-simboličnog sadržaja za sada mora ostati otvoreno, mada bi se on, s većim oprezom, mogao tražiti u duhovnom krugu iz koga proizilazi većina konjskih predstava, ali i u značenju prikaza konjanika na kamenu, protiv čega bi govorili privjesci u obliku ljudskih nogu.

U Katalogu zbirke Mecklenburg nema podataka o eventualnim ostalim nalazima iz groba 212, pa se datiranje ovog pektorala može oslanjati samo na njegove stilske odlike. Na prvom mjestu treba uzeti u obzir konjske protome i oblik pločice, po čemu je ovaj pektoral srodan prektoralima s konjskim protomama datiranim dosta široko, počev od IV v.st.e., dok se pojedini primjerci javljaju i s materijalom I v.st.e. Drugi element je prikaz šljemova (mada tip nije moguće sa sigurnošću utvrditi), koji su dosta slični šljemovima na kamenim umama, ali i šljemu ratnika na okovu iz Jezerina datiranom u V-IV v.st.e., pa bi se i nastanak pektorala iz Vinice okvirno mogao staviti u isto vrijeme.

Figura vozača trige na fibuli (T.XXIV,14) iz groba 331 u Vinici,[384] od koga se razpoznaje glava s nekom vrstom kape(?) i valjkasti trup, a sa strana su izrađeni točkovi. Nejasan je nastavak iza vozača postavljenog iznad glave fibule. Ispred vozača su izrađene figure tri konja. Noge oba spoljna konja završavaju predstavom točkova. Čitava triga zapravo predstavlja luk fibule s dvostranom spiralom, čija igla nedostaje. Na vrhu noge fibule nalazi se figura ptice u letu. Fibulu u obliku trige iz Vinice spominje M.Guštin u vezi s fibulama zapadnoalpskog prostora, pa konstatuje da ona pripada prećertoza horizontu druge polovine VI v.st.e.[385] S obzirom na prostor na kome se javljaju fibule u obliku trige, vinički primjerak je vjerovatno importovan, mada je ovaj objekt mogao biti blizak i privlačan Japodima, kako zbog ljudske, tako i zbog figura konja.

Među japodskim metalnim objektima sa figuralnim predstavama ovdje je registrovano blizu stotinu ljudskih figura (na 55 objekata) koje su manje više sigurno opredijeljene kao predstave muškaraca.[386] Pored pedesetak figura određenih kao muške na osnovu prikaza genitalija, nešto manje od pedeset predstava određeno je kao prikazi ratnika na osnovu detalja bojne opreme, od koje se, zapravo, šljem pojavljuje kao isključivi atribut. Do isticanja šljema moglo je, s jedne strane, doći iz čisto vizuelnog uzroka, jer šljem s perjanicom mijenja siluetu glave. S druge strane, šljem je predstavljao skupocjeni dio bojne opreme, a vjerovatno i statusni simbol istaknutih ratnika pa je ovaj objekt mogao biti dovoljan da figuru odredi kao prikaz ratnika, tako da drugi detalji nisu bili neophodni.

---

[384] Isto, 106, T.XXI, 113 (grob 331).

[385] Guštin, 1974, 98, karta 1 na str. 97.

[386] Broj nije potpun, jer jedan dio nalaza iz Like nije inventiran, uslijed čega nije dostupan.

U likovnom pogledu način prikazivanja muških figura kreće se u rasponu od potpunog geometriziranja (T.XXIII,1-5), preko izrazito stiliziranih oblika uz isticanje karakterističnih detalja (T.XXIV,1-9), do gotovo realističnih predstava (T.XXIV,10,12) i prikazanih detalja lica (T.XXIV,11), uvijek u funkciji određenih duhovnih potreba. Tako se približno u isto vrijeme, tokom VI i V v.st.e., javljaju i potpuno geometrizirane predstave ratnika na pojasnim okovima i stilizirani privjesci-adoranti mekih zaobljenih linija. Približno istovremeno upotreba tehnički različito izvedenih i oblikovanih figura s jedne strane, ukazuje na visok nivo japodskih majstora metalurga, a s druge, na različitu namjenu ovih figura, prema kojoj je prilagođavan način izrade i oblik.

ŽENSKE FIGURE

Za većinu antropomorfnih figura od bronze smatra se da predstavljaju ženske figure, na osnovu mišljenja da njihova manje više izdužena, trougaono-trapezoidna silueta prikazuje žensku haljinu, što je i ovdje prihvaćeno. Veoma stilizirane figure većinom su pljosnato livene u jednostranom kalupu, pri čemu je obrađena samo prednja strana. Primjerci najbrojnije grupe, označeni kao trapezoidne figure, po osnovnom obliku su gotovo identični: polumjesečasto formirana, plastična glava na vrhu izduženo-trapezoidne pločice, a razlikuju se po nizu detalja kao što su: oblik ruku, ispupčenje na grudima, s nogama ili bez njih, kao i po sistemu za pričvršćivanje (otvor ispod glave, jedna ili dvije petlje jedna iznad druge na poleđini), mogu biti ukrašene ili glatke. Ukoliko su dodane noge, izgleda da su one bile posebno livene i naknadno pričvršćene na figuru, tako da je na poleđinu figure i poleđinu noge postavljen komad bronzane žice, a zatim zalemljen. Za ovu grupu figura, kao osnovni kriterijum za izdvajanje pojedinih tipova uzet je oblik ruku, dok ostali elementi dolaze u obzir prilikom određivanja eventualnih varijanti unutar jednog tipa. Ostale ženske figure na japodskom prostoru zastupljene su u manjem broju, a karakteriše ih glava u obliku kružne alke koja istovremeno služi i za pričvršćivanje figure na druge objekte, dok su ostali detalji različiti.

Trapezoidne figure sa pticama na mjestu ruku (T.XXV,1-6) iz Prozora,[387] Smiljana,[388] Široke Kule,[389] Drenovog Klanca[390] i Kompolja.[391] Figure ptica u mir-

[387] Ljubić, 1889, 134, T.XXII, 138; Drechsler-Bižić, Katalog materijala T.101/7-10 - nepublikovano.

[388] Hoffiller, 1905, 197, sl. 25/9; AMZ prahistorijska zbirka inv.br. 12.000 (12 primj.)

[389] Drechsler-Bižić, Katalog materijala T.77/19 – nepublikovano.

[390] Drechsler-Bižić, Katalog materijala T.60/1-2 – nepublikovano; AMZ prahistorijska zbirka, inv.br. 5.490 (1 s kružićima), 5.491 (2 primj. s reljefnim ukrasom).

[391] AMZ prahistorijska zbirka, inv.br. 13.259 (1).

nom stavu postavljene su na položaj ruku, tako da su glave okrenute prema gore, većinom su stilizirane (mnoge više manje oštećene), uslijed čega nije moguće odrediti vrstu. Kod većine primjeraka tijelo ptice vezano je trbuhom za ivicu figure, a kod nekih prelazi na prednju površinu (T.XXV,2). Među figurama ovog tipa izdvojene su četiri varijante. U varijantu 1 uvršteni su po jedan primjerak iz Prozora i Široke Kule (vis.6 cm), bez ukrasa, probušeni ispod glave, malo konkavne donje ivice i bez nogu (T. XXV,1-2). Varijanti 2 pripada po jedan primjerak iz Prozora i Drenovog Klanca (vis. 6, 5 cm), s otvorom ispod glave, ukrašen sa po 10 i 11 urezanih kružića s tačkom, rapoređenih po čitavoj prednjoj strani (T.XXV,9). U ovu varijantu možda spada i ulomak donjeg dijela figure iz Kompolja na kome je sačuvano 6 urezanih kružića čiji raspored odgovara rasporedu na prethodnim primjercima, ali je identično ukrašen i na poleđini, pa je to sada jedina trapezoidna figura obostrano ukrašena. Varijanti 3 pripadaju samo 2 primjerka iz Drenovog Klanca (vis. 7,2 cm) s otvorom ispod glave i plitkim reljefnim ornamentom nejasne sadržine, ravne donje ivice i bez nogu (T.XXV,7-8). Varijanta 4 zastupljena je sa 2 primjerka iz Prozora i 12 iz Smiljana. Primjerke ove varijante (vis.oko 7 cm) karakterizira ispupčenje na sredini između figura ptica, ravna donja ivica i posebno izrađene i zalemljene noge s gornjim bikoničnim i donjim koničnim dijelom (T.XXV,3-6). Varijanti 1 odgovaraju u potpunosti primjerak iz groba 2 u Zatonu kod Nina, 2 primjerka iz Kolana na Pagu[392] i 5 primjeraka iz Podzemelja.[393] Primjercima varijante 2 odgovara oštećeni primjerak iz Dragatuša,[394] dok za varijante 3 i 4 nisu poznate slične trapezoidne figure izvan japodske teritorije. Od ukupno 20 (s ulomkom iz Kompolja 21) trapezoidnih figura sa pticama, nađenih na japodskom teritoriju, većina je više ili manje oštećena i bez potpunih podataka. Jedino primjerci iz Smiljana potječu iz zatvorene grobne cjeline, pa ih je na osnovu ostalih nalaza (naročito po naočarastoj fibuli s osmicom)[395] moguće datirati u Ha C period.

Figure sa ptičijim protomama (T.XXV,10-15) iz Prozora (46 primj.),[396] Smiljana (6)[397] i Krbavice (1).[398] Ptičije protome imaju blago zaobljenu glavu i izdužen, na dolje okrenut kljun, bez druguh detalja. U varijantu 1 ovog tipa uvrštene su 41 figura iz Prozora, 6 iz Smiljana i 1 iz Krbavice (vis. 6,5 cm), sve s jednom

[392] Batović, 1955, 234, 236, T.I,4, 9-11; F.Starè, 1970a, 200-201, T.I,14.
[393] Hoernes, 1888, 103-104, sl. 32; Svoljšak, 1980, 10, sl. 2/2.
[394] Spitzer, 1973, 806, T.19/3.
[395] Hoffiller, 1905, 197-198, sl. 25/3; 26/3, 6; 27/3-7, 9, 11, 13-15.
[396] Ljubić, 1889, 133-134, T.XXII, 132, 134 (34 primj. s nogama i 5 bez nogu); AMZ prahistorijska zbirka, inv.br. 12.889 (24 primj.), i 13.395 (16 primj.); Lo Schiavo, 1970, 414 (67, tip A), 464 (tip A), T.XI, 1; XXXVII, 2 (Naturhistorisches Museum Wien, inv.br. 18.908 – 6 primj.).
[397] Drechsler-Bižić, Katalog materijala T.1/20 – nepublikovano.
[398] Isto, T.67/13.

petljom na poleđini i plastično izrađenim nogama (T.XXV,13-15). U varijantu 2 eventualno bi se moglo izdvojiti 5 figura iz Prozora (vis. 5,5 cm), kako navodi Š.Ljubić,[399] po svemu identičnih sa prethodnim, osim što nemaju noge koje su mogle biti i odlomljene tokom vremena (T.XXV,10-12). Za figure sa ptičijim protomama nema bližih podataka o uslovima nalaza, osim da su one iz Smiljana nađene u istom grobu s figurama prethodnog tipa, pa pripadaju Ha C periodu.

Figure na dolje povijenih ruku (T.XXV,20) iz Prozora[400] i Smiljana.[401] Ruke su izrađene u obliku horizontalnih nastavaka čiji su krajevi povijeni na dolje pod uglom od 90°. Na primjerku iz Prozora glava je nešto jače "prelomljena" na sredini, neposredno ispod glave je otvor za pričvršćivanje, dok je donja ivica blago konkavna (vis.6 cm). Primjerci iz Smiljana imaju na poleđini jednu petlju za pričvršćivanje, jedan je s dugim, izvijenim krajevima ruku, dok je od drugog sačuvan samo gornji dio sa glavom i jednom rukom. Prema sadržaju groba 17 iz Smiljana, tip pripada Ha C periodu. Po obliku ruku ovom tipu slična je figura s jednom petljom na poleđini iz Zatona kod Nina, ali su na ruci naznačeni prsti, a figura je ukrašena urezanim kružićima.[402]

Trapezoidne figure s horizontalnim nastavcima (T.XXV,17-23) iz Prozora (63 primj.),[403] Kompolja (15)[404] i Smiljana (12).[405] Karakteristika ovog tipa je konično ispupčenje na sredini tijela između horizontalnih nastavaka na položaju ruku. Prema kvadratno isječenim nastavcima izdvojena je varijanta 1 (vis. 5,5-6,3 cm), zastupljena u Prozoru sa 25, Kompolju s 5 i Smiljanu sa 12 primjerka (T. XXV,17-20). Većina ovih figura ima 2 petlje na poleđini, osim 16 primjeraka iz Prozora s 1 petljom. U varijantu 2 izdvojeno je samo 38 primjeraka iz Prozora (vis. 5,5 cm) sa šiljatim nastavcima, od kojih je većina sa 2 petlje, a samo nekoliko primjeraka s 1 petljom na poleđini (T.XXV,21-23). Ovom tipu odgovara oštećeni primjerak iz groba 3 u Zatonu kod Nina, dok još dva slična primjerka iz istog groba nemaju petlju, već su probušeni ispod glave; jedan primjerak sa 2 petlje na poleđini nađen je van groba na

[399] Ljubić, 1889, 134, T.XXII, 134.
[400] Drechsler-Bižić, Katalog materijala T.101/20 – nepublikovano.
[401] AMZ prahistorijska zbirka inv.br. 12.000 (pod istim inv.brojem sa figurama iz Smiljana).
[402] Batović, 1955, 234, T.I,5.
[403] Ljubić, 1889, 134, T.XXII, 136; AMZ prahistorijska zbirka inv.br. 13.302 (16 primj. s 1 petljom), 13.397 (9 primj. sa 2 petlje).
[404] Drechsler-Bižić, Katalog materijala T.145/26-27; AMZ prahistorijska zbirka ivn.br. 13.823 (14 primj. sa 2 petlje); Lo Schiavo, 1970, 464 (4, tip C), T.XXVII, 5 (iz groba 205); možda ovom tipu pripada i oštećeni primjerak iz groba 1 u Kompolju – Drechsler-Bižić, 1961, 89, 96, T.IV,8.
[405] Bakarić, 1986, 131-132, 135, T.1/5.

nekropoli u Tolminu, a jedan primjerak s jednom petljom u Donjoj Dolini.[406] Od figura ovog tipa samo 12 primjeraka iz groba 4 na nekropoli II u Smiljanu datirano je u početak Ha C perioda,[407] dok se za ostale u nedostatku podataka, mora uzeti širi vremenski raspon od VII-V v.st.e., odnosno Ha C -Ha D period.

Trapezoidne figure sa kružnim nastavcima na mjestu ruku, (T.XXVI,1) iz Kompolja (17 primj.).[408] Pored kružnih, malo ispupčenih nastavaka, karakteriše ih otvor za pričvršćivanje ispod glave i konkavna donja ivica (vis. cca 6,5 cm), a ukrašene su sa 6-7 urezanih kružića s tačkom u sredini. U četiri kompoljska groba (154, 222, 238 i 263) po 4 figure privješene su na polukružnu bronzanu pločicu, takođe ukrašenu urezanim kružićima, a samo u grobu 111 nađen je jedan usamljeni primjerak. Ista kombinacija polukružne pločice sa pet privješenih trapezoidnih figura, ali sa pticama na mjestu ruku nađena je u Podzemelju (Slovenija). Slična figura iz Prozora (vis. 4,5 cm), zbog veličine i na osnovu toga što nije ukrašena, mogla bi, vjerovatnije, pripadati muškim figurama sa kružnim ekstremitetima i genitalijama, ukoliko su kod ove figure odlomljeni noga i phalos.[409] Figuru iz groba 111 V.Vejvoda datira u Ha C period, a istu dataciju prihvata i L.Bakarić za 4 figure iz groba 154.[410] U grobu 222 nalazio se još torkves od jednostavne bronzane žice omotane trakom, ulomak ukrasne igle i 2 spiralna privjeska, u grobu 238 bila je lučna fibula omotanog luka i dvojna igla s osmicama, što su sve objekti Ha C perioda, dok je sadržaj groba 263 nesiguran.[411] Prema tome, trapezoidne figure s kružnim nastavcima pripadaju Ha C periodu.

Dvije ženske(?) figure bez ruku (T.XXVI,2) iz Prozora,[412] izduženo trapezoidnog oblika, s polukružno usječenom ivicom, tako da preostali krajevi predstavljaju noge figure. Jedna je gore malo proširena (ramena?), dok glavu, vjerovatno, predstavlja petlja za pričvršćivanje. Druga figura je gore nepravilno kružno proširena (glava?) i probušena. Slične figure G.Kossack naziva antropomorfnim amuletima u obliku lastinog repa (*Schwalbenschwanzform*) i smatra da nastavljaju oblike kulture

---

[406] Batović, 1955, 233-234. T.I,1-3; F.Starè, 1970, 200-201. T.I,11-13, (po Starè-u sva tri primjerka su probušena); Svoljšak, 1980, 9-18; Marić, 1964, 38, T.X, 21.

[407] Bakarić, 1986, 131-132.

[408] Lo Schiavo, 1970, 408 (grob 222/1); 409 (grob 263/3); 464 (gr.111/3 – tip B), T.II,1; III,3; XXVI, 3 (ukupno 9 primj.); Drechsler-Bižić, 1987, T.XLIII,6 (gr.238); Bakarić, 1989, 8, T.1/8 (gr.154), po L.Bakarić postoje samo primjerci iz gr. 154 i 194 (1989, 8, nap.4).

[409] Ljubić, 134, T.XXII, 137; primjerak nisam uspjela da vidim u AMZ.

[410] Vejvoda, 1961, 117-118; Bakarić, 1989, 8.

[411] Lo Schiavo, 1970, 408-409, T.II; III; Drechsler-Bižić donosi bulu, sfingu, figuru psa i naočarasti privjesak kao sadržaj groba 224 (Katalog materijala T.166/16-19 – nepublikovano).

[412] Ljubić, 1889, 134, T.XXII, 139; drugi primjerak u AMZ prahistorijska zbirka inv.br. 13.445.

polja s urnama, a porijeklo veže za istočnoalpski prostor.[413] Kako za prozorske primjerke nema podataka o uslovima nalaza, mogu se samo okvirno opredijeliti u starije željezno doba, mada bi veza s oblicima kulture polja s urnama mogla upućivati na stariji otsjek ovog perioda.

Ženske figure s horizontalnim nastavcima (T.XXVI,3-4) iz Prozora 5 primjeraka i jedan iz groba 28 u Kompolju (iskopavanje J.Brunšmida).[414] Figure su pljosnate, izduženo-trougaonog oblika, veoma stilizovane, gore je visok nastavak koji, vjerovatno, predstavlja glavu (poprečno probušenu za vješanje) sa ispupčenjem (nos?). Slijede horizontalni nastavci, koje B.Tessman smatra rukama, a ispod njih su dvije kružne petlje, za koje isti autor misli da su služile za učvršćivanje figura na podlogu. Dva primjerka iz Prozora su bez ukrasa, a na tri se nalazi krug popunjen ukrštenim linijama. Na figuri iz Kompolja guste vertikalne linije koje se zrakasto šire prema donjoj ivici, sugeriraju nabranu haljinu. B.Tessman donosi kartu rasprostranjenosti ovih figura počev od provincije Marche u Italiji, preko Prozora, Kompolja i Batine u Hrvatskoj do Strettweg-a u Austriji, a datira ih u drugu polovinu VII v.st.e., dok R.Drechsler-Bižić datira figuru iz Kompolja u Ha Dl period, odnosno u VI v.st.e.[415]

Ženske figure sa kružnim petljama (T.XXVI,7-9) iz Vinice, grobovi 43a (6 primj.), 122 i 259 (po 1 primj.).[416] Figure su veoma stilizovane, glavu predstavlja kružna alka za pričvršćivanje, ruke su također formirane u podjednake petlje, dok je tijelo zvonasto, malo proširene donje ivice. Ovaj jednostavni oblik antropomorfnog privjeska ne pojavljuje se na ostalim dijelovima japodskog prostora, ali je proširen sjeverozapadno od Vinice. Primjerci iz groba 43a pričvršćeni su na dvojni pektoral s konjskim protomama koji je visio na fibuli sa 7 zrna jantara, u grobu 122 bile su 2 srednjolatenske fibule Armbrust-tipa i još 3 fibule bez opisa, dok za grob 259 nema podataka o drugim nalazima, a prema navedenim objektima, figure pripadaju III i II v.st.e.

Ženske figure sa ptičijim protomama (T.XXVI,5-6) iz Kompolja (iskopavanje J.Brunšmida)[417] i iz groba 204 u Vinici.[418] Figure su oblikovane tako da glavu predstavlja veća kružna alka, "ruke" su oblikovane u vrat i glavu ptice spojenu s alkom, s manjim kružnim otvorom koji prikazuje oko. Tijelo figure je u gornjem dijelu suženo, širi se prema donjoj ivici, a sa strane se nalaze kratki bočni nastavci. U bližem susjedstvu Japoda, na Osoru nađene su dvije slične figure koje Š.Batović

[413] Kossack, 1954, 41-42, 93-94, T.15/1-8.
[414] Tessmann, 2001, 35, Taf. 2, 1-5, Abb.50, 53-54; Drechsler-Bižić, 1987, 408, T.XLIV, 20.
[415] Isto.
[416] Treasures..., 1934, 89, 92, 102, T.XIII,58; XVIII,101.
[417] Drechsler-Bižić, 1973, 153, sl. 7-8.
[418] Treasures..., 1934, 98, T.XVI, 88.

povezuje sa sjevernom Italijom (Bolonja), dok G.Kossack za figure ovog tipa navodi da su široko rasprostranjene, kako sjeverno, tako i južno od Alpa, do Bolonje i Etrurije, a opredjeljuje ih u period Halštata.[419] Primjerak iz groba 204 u Vinici, po srednjola-tenskoj fibuli na koju je privješen, ne bi mogao biti stariji od III-II v.st.e., dok za figure iz Kompolja nema podataka.

Među ženskim figurama vodeću ulogu zauzimaju trapezoidne figure polumjesečaste glave, koncentrisane na ličkom prostoru. Ostale vrste ženskih figura, osim u Lici, pojavljuju se u Vinici, dok na srednjem toku Une, do sada, nije poznata ni jedna ženska figura od metala. Od ženskih figura, primjerci bez ruku s jako usječenom donjom ivicom (oblik lastinog repa), predstavljaju opšti tip istočno-alpskog prostora, jednostavne figure iz Vinice s alkom (T.XXVI,7-9) imaju veze sa slovenačkim prostorom, dok primjerci sa ptičijim glavama (T.XXVI,5-6) potječu s italskog tla. Isključivo domaći oblik su trapezoidne figure s polumjesečastom glavom koji je, vjerovatno, nastao kao nastavak tendencija kasnog bronzanog doba u prikazivanju ljudske figure. Za specifični oblik glave ovih figura Š.Batović smatra da se radi o predstavi kape, marame ili vela od mekog tekstilnog materijala.[420] Ovo mišljenje, posebno s obzirom na muške figure s identično oblikovanom glavom (T.XXIV,4-5.), negira A.Stipčević koji smatra da je u pitanju lunarni simbol.[421] Pošto je likovna stilizacija specifična, a brojne predstave kapa i marama na glavama muških i ženskih figura, naročito u situlskoj umjetnosti, ne pružaju sigurnije analogije, izgleda, da još mora ostati otvoreno pitanje da li se radi o prikazu neke vrste odjevnog predmeta ili o obliku simboličnog značenja. Za trapezoidni oblik figura spomenuti autori predlažu takođe različita rješenja. Dok A.Stipčević insistira na tome da: "Sam trokutasti oblik tih privjesaka simbolizira ženu, tačnije vulvu, ..",[422] dotle Š.Batović smatra da oblik predstavlja:"... zvonastu jednodjelnu žensku haljinu.", za koju ističe da je opšte proširena u Evropi tokom starijeg željeznog doba.[423] Da su veoma sličan oblik odjeće, bar u određenim situacijama kod Japoda i njihovih susjeda, nosili i muškarci pokazuju već spomenute muške trapezoidne figure, kao i prikaz dva ratnika na kamenoj urni (T.XL,1), ali i predstave na objektima situlske umjetnosti.[424] Polna razlika je, ipak, jasno naglašena: na japodskim trapezoidnim figurama isticanjem *phalosa*, na kamenoj urni iz Ribića atributima ratnika, dok su na predstavama sa situla istaknuti različiti detalji koji ukazuju na pol prikazanih figura. U vezi sa predstavama slične odjeće na keramičkim objektima (tegovima i terakotama) ukazala sam na srodnost s košuljom dalmatikom, odnosno na autohtonost ove odjeće na našem tlu.

---

[419] Batović, 1976, 89, sl. 33/3-4; Kossack, 1954, 42, 101, T.12/1-10.
[420] Batović, 1955, 237-238.
[421] Stipčević, 1981, 89.
[422] Isto.
[423] Batović, 1955, 238.
[424] Umjetnost..., 1962, T.12/17; 30/41; Prilog B, D, E.

Kod dvije figure sa pticama iz Drenovog Klanca haljina je ukrašena reljefnim ornamentom (T.XXV,7-8), a kod treće s istog lokaliteta i jedne iz Prozora (T.XXV,9) urezanim kružićima, kao i kod svih figura sa kružnim nastavcima iz Kompolja (T.XXV,l). Ovi ornamenti, možda, predstavljaju ukrase na odjeći (vez, metalne aplikacije?), kao na odjeći lijevog ratnika na urni iz Ribića (T.XL, l). A.Stipčević misli da kružići samo pojačavaju simbolično značenje ovih figura,[425] dok ih Š.Batović povezuje s vezenim ukrasom odjeće i, s pravom, naglašava da su urezani kružići: "...opći ornamentalni motiv halštatske kulture".[426] Na primjercima sa figurama ptica iz Smiljana i na većini primjeraka s horizontalnim nastavcima, na sredini između nastavaka izrađeno je veće ili manje konično ispupčenje (T.XXV,3-6,17-23), za koje Batović pretpostavlja da prikazuje dojke spojene ujedno, objašnjavajući takav oblik suženim prostorom i potrebom za simetrijom.[427] Bez obzira na visoku stilizaciju figura, pretpostavku da jedno konično ispupčenje predstavlja obje dojke teško je prihvatiti, mada je značenje ovog detalja nejasno. Predstave nogu s donjim koničnim (stopalo?) i gornjim bikoničnim (nogavice, čarape ili sl.) dijelom, dodane su samo kod figura s pticama umjesto ruku varijante 4 i kod varijante 1 figura sa ptičijim protomama (T.XXV,3-6,13-15), dok kod ostalih tipova noge nisu izrađene.

Ženske figure s alkom umjesto glave ili probušene ispod glave upotrebljavane su kao privjesci na drugim objektima (fibule, neka vrsta pektorala, narukvica i dr.), a Š.Ljubić donosi i rekonstrukciju prema kojoj su neki primjerci bili učvršćeni na kapi ili oglavlju.[428]. Trapezoidne figure sa 1 ili 2 petlje na poleđini, vjerovatno su bile prišivene direktno na dijelove odjeće (kapa, pojas),[429] mada za većinu nedostaju precizniji podaci o položaju u odnosu na skelet unutar groba.

Od ženskih figura najbrojnije su one trapezoidnog tijela i polumjesečaste glave, tako da sa 184 registrovana primjerka predstavljaju vodeći oblik među ljudskim figurama uopšte. Ove figure su, za sada, koncentrisane na japodskom prostoru u Lici, dok na srednjem toku Une i u Vinici nije nađen ni jedan primjerak. Među tipovima ovih figura, primjerci s figurama ptica na mjestu ruku otkriveni su na 5 lokaliteta u Lici i na 4 lokaliteta izvan japodske teritorije, pa predstavljaju najrasprostranjeniji tip. Najbrojniji je tip s horizontalnim nastavcima sa 90 primjeraka (52 u varijanti 1 i 38 u varijanti 2), zastupljen na 3 lokaliteta u Lici i na jednom s liburnskog prostora. Ove figure su najbrojnije u Prozoru (63 primj.), ali su, vjerovatno, izrađivane i u drugim radionicama. Brojne su i figure s na dolje okrenutim ptičijim protomama (52 primj.), s koncentracijom također u Prozoru (46), gdje se, vjerovatno, nalazila radionica odakle je manji broj distribuiran u Smiljan i Krbavicu. Sedamnaest ženskih i 21 primjerak

[425] Stipčević, 1981, 89.
[426] Batović, 1955, 238.
[427] Isto, 237.
[428] Ljubić, 1885, 1-11.
[429] Ljubić, 1889, T.I,4; Hoffiller, 1905, 197.

muških figura sa kružnim nastavcima na mjestu ruku nađeni su u Kompolju, pa se ovaj tip može smatrati isključivim produktom kompoljske radionice. Ako se ukupnom broju ženskih trapezoidnih figura doda i 21 primjerak identično oblikovanih (po osnovnom obliku tijela) muških figura, broj trapezoidnih ljudskih figura iz Like penje se na preko 200 primjeraka, što, uz potvrdu proveniencije s ovog prostora, ukazuje i na određeni religijsko-simbolični značaj ovih objekata.

U pogledu simboličnog značenja M.Hoernes napominje da ove figure podsjećaju na predstave boginje Tanit s votivnih stela iz Kartagine, Š.Batović pretpostavlja da bi se moglo raditi o boginji plodnosti, a A.Stipčević povezuje ove figure: "...sa astralnom komponentom u kultu Velike Majke."[430] Tip japodskih figura sa predstavama ptica na mjestu ruku, u ikongrafskom pogledu bez obzira na izrazitu šematizaciju, srodan je s nekim predstavama na kojima se ptice pojavljuju u kombinaciji sa ženskom figurom. Figura žene povezana sa pticama ili životinjama (T.XXXI,7) pretežno se smatra za predstavu božanstva πότνια θηρῶν ("Gospodarica životinja"),[431] čije su osobine i funkcije u grčkoj mitologiji i religiji pripisivane Artemidi.[432] Međutim, predstave nage žene sa pticama oko glave (na jednom primjerku ptice polijeću sa ruku boginje) iz Mikene[433] smatraju se za najstarije prikaze Afrodite u njenom prvobitnom shvatanju božanstva plodnosti (srodnog sa semitskim boginjama neba Astartom, Kibelom, pa, možda, i egipatskom Izidom), koja tek kasnije dobija pretežno funkcije boginje ljepote i ljubavi.[434] Za jednu figuru nage žene sa pticama iz Novilare (T.XXXI,6), O.Montelius navodi da se radi o Afroditi.[435] Ovdje treba spomenuti i podatak da je, u rimsko doba, kod neposrednih japodskih susjeda Liburna u Ninu, jedno domaće žensko božanstvo -Anzotica, izjednačeno s rimskom Venerom. Za ovo božanstvo M.Suić smatra da:"...ona nije bila u shvaćanjima domaćeg autohtonog stanovništva primarno božica ljepote kao što je to klasična Afrodita ili Venera, već prvenstveno ženski princip prirodnog procesa plodnosti i rodnosti, zemaljski i kozmički simbol reprodukcije svega što živi, izvor životne snage."[436] Upravo na širem području Nina, gdje je dokumentovan kult Anzotice - Venere, nađene su i japodske trapezoidne figure, jedna sa pticama i tri s horizontalnim nastavcima, kao što je već navedeno. Na osnovu izloženog, uz određenu uzdržanost, pretpostavljam da bi, naročito tip japodskih figura sa pticama na mjestu ruku, mogao prikazivati takvo žensko božanstvo plodnosti, po funkcijama i religijskom značenju

---

[430] Hoernes, 1892, sl. 91-93; Batović, 1955, 241-242; Stipčević, 1981, 99.

[431] Hoernes, 1915, 643, sl. 5 na str.65; Montelius, 1910, pL.91/1; 148/13; 247/3; 266/2; 309/11; Müller-Karpe, 1980, Bd.IV/1, 237, 292; Bd.IV/2, T.219; Teržan, 1990, 111-112, 357, sl. 25, T.77/1.

[432] Srejović – Cermanović, 1987, 70.

[433] Hoernes, 1915, 57, 66, sl. 5 na str.55.

[434] Srejović – Cermanović, 1987, 70.

[435] Montelius. 1910. 720. Pl.148/13.

[436] Suić, 1968, 19.

blisko starijem shvatanju Afrodite ali i božanstvima kao što su Velika Majka, πότνια θηρῶν, ili druga ženska božanstva sličnih osobina. Da li su takvo božanstivo i Japodi nazivali Anzotica ili nekim drugim imenom, za sada ostaje neriješeno.

FIGURE NEODREDENOG POLA

U ovu grupu figura uvršteno je samo nekoliko veoma stilizovanih objekata kod kojih nije moguće sa sigurnošću odrediti pol. Figure su izrađene od bronze ili srebra tehnikom livenja i kovanja, a neke su dopunjene urezanim detaljima.

Krilate(?) ljudske figure (T.XXVI,10-11) iz groba 23 u Prozoru[437] i sa nekropole Vlaško polje u Kompolju.[438] Figure su pljosnato livene u jednostranom kalupu, a slične su jedna drugoj po ukupnom obliku i po tome što su gornji ekstremiteti oblikovani tako da podsjećaju na krila sa vrhom na dolje, što je dosta jasno kod primjerka iz Prozora (T.XXVI,10), dok su na onom iz Kompolja (T.XXVI,11) većim dijelom odlomljeni. Prozorskom primjerku (sač. vis. 3,5 cm) nedostaje glava i krajevi donjih ekstremiteta. Glava figure iz Kompolja (sač. vis. 6,3 cm) formirana je plastično, polumjesečasto, dosta slično ali ne identično sa glavama trapezoidnih figura. Prozorska figura ima kružne otvore na sva četiri ekstremiteta, kakvi su na kompoljskom primjerku sačuvani samo na gornjim ekstremitetima. Figura iz Kompolja ima jedan kružni otvor uz donju ivicu između nogu koji bi se mogao interpretirati kao predstava vaginalnog otvora, što bi figuru odredilo kao žensku. Otvor na tom mjestu ima, međutim, i bronzana statueta ratnika iz Vača, pa F.Starè smatra da je u njemu prvobitno bio učvršćen eregirani *phalos* koji je tokom vremena ispao.[439] Koliko bi se takvo objašnjenje moglo odnositi i na primjerak iz Kompolja teško je reći, jer se radi o ikonografski različitim vrstama plastike. Antropomorfizam obje figure izražen je ukupnim izgledom koji asocira na ljudsku figuru. Na japodskom prostoru figure sa krilima javljaju se u dva oblika: kao privjesci u obliku sfinge i kao crtež ptice sa ljudskom glavom na odlomku kamene urne iz Golubića (T.XXVIII,15-17; XLI,1). Ove predstave, kao ni brojni prikazi krilatih životinja i ljudi sa bližih i daljih prostora, ne pružaju oslonac za tumačenje dvije japodske krilate(?) figure. One, za sada, predstavljaju sasvim usamljene objekte, nejasnog sadržaja, možda vezanog za neke opšte pojmove o mitološkim krilatim likovima. Primjerak iz Prozora R.Drechsler-Bižić ne datira posebno, dok grob 23 prema stratigrafiji

[437] Drechsler-Bižić, 1973, 30, T.XVII, 3.
[438] AMZ prahistorijska zbirka, inv.br. 14.230.
[439] Starè, 1963, 405.

prozorske nekropole pripada najmlađem sloju grobova (Ha D3 -Laten).[440] S obzirom na ikonografiju i stilsku srodnost sa trapezoidnim ljudskim figurama, ova dva primjerka ne bi mogla biti mnogo mlađa od V v.st.e.

Ljudska figura od srebrnog lima (T.XXVI,12) iz groba 379 na Jezerinama u Pritoci.[441] Figura (vis. 3 cm, šir,.2 cm) je dosta oštećena, pa su detalji nejasni. Na glavi je prikazana šiljasta kapa, oči okrugle, malo ispupčene, nos plastičan, usta jedva naznačena. Ruke su lučno povijene, s poprečnim urezima koji, možda, označavaju nabore rukava. Središnji dio trupa zauzimaju dva nepravilna udubljenja reljefnih ivica, a ispod njih, između nogu, nalaze se dva mala ispupčenja. Noge su raširene, oštećenih krajeva, s poprečnim urezima. Slična figura iz jednog mađarskog depoa povezuje se s utjecajima iz etrurskog prostora.[442] Figura iz Jezerina, vjerovatno, predstavlja također importovani objekt, po figuralnosti blizak japodskom ukusu. Prema sadržaju, Z.Marić datira grob 379 u svoju fazu IV (250-110.g.st.e.).[443]

Stilizovane ljudske figure od lima (T.XXVI,13-20) iz ostave Lički Ribnik,[444] sa Jezerina[445] i iz grobova 10 i 56 u Ribiću.[446] Za ove figure, izrađene od tankog srebrnog lima (jedna od bronze) karakterističan je trup u obliku pješčanog sata. Kod veće figure iz Ličkog Ribnika (ukupne vis. 4 cm, šir. 2 cm) glavu predstavlja kružna alka, a ekstremitete karičice sa privješenim trapezoidnim komadima lima. Urezane linije na trupu, vjerovatno, prikazuju detalje odjeće (T.XXVI,13). Od manje figure iz Ličkog Ribnika (vis. 1,2 cm, šir. 1,1 cm) i one iz groba 56 u Ribiću (vis. 1,5 cm, šir. 1,4 mm) sačuvana je samo prednja strana trupa ukrašenog koncentričnim kružićima i horizontalnim linijama na pojasu (T.XXVI,14-15). U Ličkom Ribniku i Jezerinama nađena je po jedna (T.XXVI,20) a u grobu 10 u Ribiću tri srebrne i jedna bronzana pločica (vis. 1,4-2 cm, šir. 1-1,8 cm) isječene u siluetu ljudske figure ovog tipa (T.XXVI,16-19). Za pločicu iz Ličkog Ribnika J.Klemenc misli da zapravo predstavlja podlogu, odnosno poleđinu na kojoj je bila pričvršćena prednja, ukrašena strana figura ovog tipa[447] što je sasvim prihvatljivo, mada u grobu 56 nije nađena ovakva pločica, a u grobu 10 u Ribiću nisu nađene ukrašene prednje strane ovakvih figura. S obzirom na vrlo tanak lim od koga su dijelovi ovih figura bili izrađeni, oni su mogli biti ranije izgubljeni ili su propali tokom vremena. Na osnovu urezanih ukrasa

---

[440] Drechsler-Bižić, 1973, 30, T.XVII, 3.
[441] Radimský, 1893, 403, T.XXIV, 11.
[442] Hadaszek, 1906, 391, sl. 8, 11.
[443] Marić, 1968, 27, Tab.V, 179b.
[444] Klemenc, 1935, 108-109, T.III,12, 14, 17.
[445] Radimský, 1893, 374-376, T.XXIV, 5.
[446] Ćurčić, 1900, 6 (12).
[447] Klemenc, 1935, 118-119.

J.Klemenc smatra da ovi objekti predstavljaju žensku figuru i da su imali apotropejsko značenje, kao i značenje u kultu plodnosti.[448] Urezani koncentrični kružići na gornjem dijelu figura (T.XXVI,14-15) mogli bi asocirati na predstavu grudi kao na ljudskim bistama (T.XXVII,I-3), ali su isti takvi kružići urezani i na donjem dijelu trupa, pa izgleda vjerovatnije da prikazuju detalje ukrasa na odjeći, a ne polne oznake. Stoga su ovi objekti uvršteni među figure neodređenog pola. Grobove iz Jezerina i Ribića koji sadrže dijelove ljudskih figura ovog tipa Z.Marić opredjeljuje u svoju fazu Vb (35.g.st.e. – 10/20.g.n.e.), a R.Drechsler-Bižić približno u isto vrijeme datira veću figuru iz Ličkog Ribnika.[449]

Ljudske biste od srebra (T.XXVII,1-3) iz ostave u Ličkom Ribniku[450] i iz groba 56 u Ribiću.[451] Bista iz Ličkog Ribnika izrađena je unutar zaobljeno-pravougaonog privjeska (ukupne vis. 6,2 cm, šir. 2,2 cm) koji sa strana ima po jednu, a dolje tri male alke s karičicama (T.XXVII,l). Na pločici je gore prikazana ljudska glava s oreolom od tačkica, s kosom od vertikalno urezanih linija, očima u obliku kružića, plastičnim nosom i urezanim ustima. Ispod glave dva koncentrična, nešto ispupčena kruga, vjerovatno, označavaju grudi. Veoma sličan privjesak potječe iz južnog Tirola (TXXXI,10).[452]

Kod obje plastično iskovane biste iz Ribića,[453] na licu su prikazani isti detalji: okrugle oči, plastični nos, urezana usta. Kod jedne (T.XXVII,2) urezima je označena duga kosa, a na obje dojke urezani su trouglovi s udubljenjem u sredini. Kod druge biste (T.XXVII,3) detalj kose je nejasan, a grudi su izvedene kao ispupčeni koncentrični kružići. Obje biste imaju uz glavu polukružna proširenja (za pričvršćivanje?). Biste ukupnim izgledom veoma liče na ljudska torza (T.XXVI,13,14), pa se može pretpostaviti da su svi ovi objekti izrađeni u istoj radionici. Primjerak iz ostave Lički Ribnik J.Klemenc datira oko početka nove ere, dok grob 56 iz Ribića, kao što je već rečeno, Z.Marić stavlja u svoju fazu Vb (35.g.st.e.-8/20.g.n.e.).[454]

---

[448] Isto, 120.

[449] Marić, 1968, 35, nap.273; Drechsler-Bižić, 1987, 415, sl. 25/15.

[450] Klemenc, 1935, 109, T.III,13.

[451] Ćurčić, 1900, 12 (7), sl. 11 – 11a.

[452] Hoernes, 1888, 222, sl. 41.

[453] Ćurčić navodi da su nađena 4 ovakva objekta, od kojih je treći identifikovan kao ljudski torzo (ovdje na T.XXVI, 13), dok četvrti primjerak nisam uspjela da nađem u Zemaljskom muzeju u Sarajevu, gdje se čuva materijal iz Ribića.

[454] Klemenc, 1935, 123; Marić, 1968, 35, nap.273.

LJUDSKE MASKE

Ljudska lica, odnosno maske pojavljuje se među japodskim objektima od metala kao dijelovi drugih objekata (fibule, pektorali) i samostalno, upotrjebljene kao privjesci ili aplikacije.

Ljudske maske na nozi fibule (T.XXVII,4-14) iz Vrepca[455] i Vinice.[456] Maske se pojavljuju na tri tipa fibula, od kojih su ćertozoidne fibule zastupljene u Vrepcu, a one sa tri i sa šest kuglica na luku u Vinici. Na fibulama iz Vrepca maske su postavljene tako da zamjenjuju pločicu noge fibule nad držačem igle, a na fibulama iz Vinice one predstavljaju produžetak pločice iznad držača igle. Od dvije fibule iz Vrepca, bolje je sačuvan primjerak iz groba 1 (duž. cca 7,5 cm) ukrašen na luku dvostrukim nizovima ureza. Maska na ovoj fibuli (T.XXVII,4) ima plastičan nos i uši, kružićima su označene oči, a urezom usta. Na obrazima su kosi urezi (tetoviranje?), a dva horizontalna ureza na čelu, vjerovatno, označavaju traku, slično kao na ljudskim maskama-privjescima (T.XXVIII,4-6). Izgleda da je na glavi prikazana neka vrsta (kosim urezima označene) kape sa rogovima (?). Na fibuli iz groba 4 (duž. cca 5 cm), čiji je luk ukrašen cik-cak linijom, maska je oštećena, s istaknutim nosem i ušima (?), usta su urezana, a na glavi je bila prikazana slična kapa (?) s rogovima (T.XXVII,5), kao na prethodnoj fibuli.

Ova dva groba iz Vrepca, odnosno fibule sa ljudskom maskom, R.Dreahsler-Bižić datira u Ha D3-Lt A, odnosno oko 500-te g.st.e.[457]

U Vinici ljudske maske nalaze se na fibulama sa tri kuglice (*a tre bottoni*) i na onim sa šest kuglica (*a sei bottoni*) na luku, a za dva primjerka nema podataka kojem tipu fibula pripadaju.[458] Maske na oba tipa fibula imaju oko glave neku vrstu, bolje ili lošije očuvanog "oreola" sa nekoliko sitnih otvora. Od fibula sa tri kuglice registrovano je 6 primjeraka[459] (ilustrovana su 4), među kojima se prema izgledu maske, mogu izdvojiti 2 primjerka na kojima nema detalja lica (T.XXVII,7,8), a na vratu su ukrašene naspramno urezanim kosim linijama. Kod jednog primjerka (T.XXVII,6) prikazani su svi detalji lica, "oreol" je oštećen, dok tri urezane linije na vratu, možda, prikazuju ogrlicu. Maska četvrtog ilustrovanog primjerka (T.XIVII,9) toliko je oštećena, da se ne zapažaju nikakvi detalji. Od fibula sa šest kuglica na luku,

---

[455] Drechsler-Bižić, 1958, 43-44, T.X, 70; XI, 88.

[456] Treasures..., 1934, 87-92, 94-96, 98-102, T.XII,54;XIII,62; XIV, 65, 68; XV, 73; XVII, 80; XVIII,89; XIX, 103; XX, 107 (grobovi: 27, 56, 65a, 72, 79, 90, 120, 155, 180, 181, 206, 209, 240, 246, 248, 270, 294 i 1 primjerak van groba; Ložar, 1934, 23 (82-83), T.ICV, 3, 5 i pod. 9.

[457] Drechsler-Bižić, 1961, 91; ista, 1987, 10.

[458] Treasures..., 1934, 101-102 (gr.148), 108 (120 iz razorenog groba).

[459] Isto, 90-91, 94, 98-99, T.XV, 3; XVIII,89 (grobovi: 73,120,206,209); Ložar, 1034, 23 (82-83), T.VI,3, 5.

registrovano je 12, a ilustracije postoje za 7 primjeraka.[460] Na maskama su detalji lica srazmjerno realistični i, na izvjestan način, individualni, pa se za neke primjerke (T.XXVII,11-13) može razmišljati o tome da prikazuju fizionomije žena, dok je na jednom primjerku, izgleda, prikazana brada (T.XXVII,14), te bi se moglo raditi o liku muškarca. U rupicama "oreola" kod nekih maski uvučene su karičice, možda naušnice ili sljepoočničarke (T.XXVII,12-13), dok je jednom ivica "oreola" ukrašena kosim urezima (T.XXVII,12), pa bi se moglo pretpostaviti da je ovdje prikazana kosa. "Oreol" sličan onima na ljudskim maskama iz Vinice, nalazi se na glavi bronzane statuete ithifaličnog ratnika s nepoznatog nalazišta iz Dolenjske.[461] Pločice iznad držača igle ovih fibula, čiji kraj predstavlja ljudska maska, većinom su ukrašene urezanim koncentričnim kružićima, bordurom uz ivice, a u jednom slučaju i reljefnom, naturalističkom figurom zmije (T.XVI,5). Mišljenje A.Mahr-a da ove pločice i njihov ukras predstavljaju prikaz opreme za grudi (štit i slično), pobija R.Ložar koji smatra da je u pitanju dekorativno-mehanički oblik, sličan figuralnom motivu. Ložar posebno navodi fibulu sa ljudskom maskom i predstavom zmije na pločici, naglašavajući da je taj: "...dualizam potpuno besmislen..." i da predstavi zmije pripada: "...vjerovatno religiozni smisao i izvor."[462] Po osnovnoj ideji fibule s ljudskom maskom iz Vinice uklapaju se u široko rasprostranjenu "modu" postavljanja životinjskih i ljudskih likova na fibule, pretežno ćertozoidnih tipova, koja nastupa u Ha D3-LtA periodu.[463] Od većine ostalih fibula s antropomorfnom dekoracijom, vinički primjerci razlikuju se, prije svega, po upotrijebljenom tipu fibula, po "oreolu" oko ljudske glave, kao i po jednostavnoj stilizaciji likova. O hronološkom položaju fibula s maskom iz Vinice opširno je raspravljao R.Ložar koji je na osnovu detaljne analize došao do zaključka da ove fibule potječu iz V i IV v.st.e., što prihvata i R. Drechsler-Bižić, [464] mada postoji i mišljenje da bi mogle biti i nešto starije.[465]

Ljudska maska na pektoralu (T.XXVIII,l) iz groba 47 u Kompolju.[466] Na gornjoj ivici pločice pektorala sačuvana je mala ljudska maska (druga je odlomljena) sa plastično istaknutim nosom, ubodi označavaju oči a urez usta, dok drugih detalja nema. Pravougaona, veoma oštećena pločica s maskom, izrađena je na proboj sa trougaonim otvorima i metalnim cik-cak trakama, ukrašena tačkasto iskucanim ornamentom tzv."trečeći pas" (*laufender Hund*), predstavlja gornji dio kompozitnog

---

[460] Isto, 87, 89-92, 95-96, 100-102, 104, T.XII,54;XIII,62;XIV, 65, 68;XVII, 80;XIX, 107 (grobovi: 79, 90, 155, 180, 240, 246, 270, 294).
[461] Starè, 1963, 405, crt.2.
[462] Ložar, 1934, 51.
[463] Filip, 1966, 81-83, T.III-V; Kimmig, 1981, 181-189, sl. 100-105.
[464] Ložar, 1934, 55; Drechsler-Bižić. 1987, 10.
[465] Starè, 1963, 405.
[466] Drechsler-Bižić, 1961, 90-91, T.XXXII, 2.

pektorala, privješenog na tropetljastu fibulu sa zrnima jantara na luku. Ovaj pektoral se izdvaja od ostalih objekata ove vrste sa japodskog prostora po, za sada, jedinstvenoj predstavi ljudskog lika, kao i po položaju maske koja je postavljena bliže sredini gornje ivice, a ne na uglu kao što su isključivo postavljene životinjske protome. Prema obliku i perforaciji pločica je srodna s gornjom pločicom pektorala sa zoomorfnim protomama i figurama konja (T.XXI,1) i sa pravougaonom pločicom privješenom na pektoral s konjskim protomama (T.XIX,2), obje iz Kompolja. Sličan iskucani ukras javlja se i na dva pektorala sa zmijskim protomama (T.XVI,16,17), od kojih je onaj na T.XVI,17 iz groba 47. Ovaj pektoral prema stilu izrade R.Drechsler-Bižić datira u Ha D-Lt A, odnosno oko 500-te g.ste.[467]

Ljudske maske kao privjesci (T.XXVIII,2-6) iz Prozora,[468] Jezerina u Pritoci[469] i Vinice.[470] Maske su izlivene od bronze u kalupu, poleđina je šuplja, a ujedno je izlivena i horizontalna cjevčica za pričvršćivanje. Prema izgledu i veličini, maske-privjesci mogu se podijeliti u dvije varijante:

Varijanta 1 zastupljena je u Prozoru sa 2 i na Jezerinama sa 5 primjeraka (ukupna vis. do 2 cm, šir. do 1,5 cm) koje karakterizira blagi reljef lica pravilnih crta, uši u obliku malih alki i kosa označena urezanim, vertikalno-radijalnim linijama odvojenim od čela (T.XXVIII,2,3). Primjerci iz Jezerina imaju oko vrata prikazanu neku vrstu ogrlice (?) ili ivicu odjeće, također označenu radijalnim linijama. Jezerinske maske učvršćene su na donjem dijelu pektorala s konjskim protomama. Varijanta 2 zastupljena je u Prozoru s jednim primjerkom ((vis. 4 cm, šir. 2,5 cm) i u Vinici sa 4 primjerka.[471] Na primjerku iz Prozora (T.XXVIII,6), osim nosa plastično su izrađene i malo ispupčene, krupne oči i usne čiji su krajevi povijeni na gore. Uši su u obliku malih alki, preko čela ide jednostavna horizontalna traka, a cjevčica za učvršćivanje ukrašena je poprečnim urezima. Primjerci iz Vinice (T.XXVIII,4,5) od kojih jednom nedostaje donji dio, imaju plastično oblikovan nos, kružićem označene oči i urezana usta. Na čelu je plastična horizontalna traka s kosim urezima, uši su isto u obliku alki i kod jednog primjerka je sačuvana i karičica - naušnica. Cjevčice za pričvršćivanje su tri puta poprečno probušene. Mada veoma slične primjerku iz Prozora, maske iz Vinice predstavljaju daleko slabiji rad.

---

[467] Isto.

[468] Ljubić, 1889, 134, T.XXII, 141; AMZ prahistorijska zbirka, inv.br. 13.367 (sada je sačuvana samo jedna maska); pod inv.br. 12.607 zavedena je veća ljudska maska iz Prozora (ovdje T.XXVIII,6).

[469] Radimský, 1893, 370, T.XI, 7.

[470] Treasures..., 1934, 91 (grob 84).

[471] Objavljene su samo skice: 1 primj. (možda iz groba 84?), bez oznake veličine, vidi: Guštin, 1977, 68, T.1/6 (ovdje XXVIII,4); za oštećeni primjerak (ovdje T.XXVIII,5) samo je vjerovatno da potječe iz Vinice, vidi: Gabrovec, 1966, 179, T.31/12.

Primjercima varijante 1 u osnovnom izgledu slične su maske na pojasu iz Vetulonije, naročito po detalju ogrlice[472] i 4 manje maske iz ostave Baška koje se razlikuju po materijalu, nedostatku ušiju, oblikom vrata i ušicama za vješanje, dok je veća maska iz iste ostave[473] bliska primjerku varijante 2 iz Prozora, a razlikuje se prikazom ogrlice i ušicom za vješanje. U osnovnim potezima slična je i glava Meduze na srebrnom pojasu iz Aserije,[474] različita po brojnim detaljima. Za maske iz Vinice nisam našla bližih analogija. Na osnovu materijala - bronze, pričvršćivanja pomoću horizontalne cjevčice, kao i zbog ikonografski različitih detalja u odnosu na srodne srebrne primjerke s libumskog prostora, izgleda opravdana pretpostavka da su japodske maske-privjesci lokalni proizvodi izrađivani, vjerovatno, pod stranim utjecajima.

Maske iz Jezerina varijante 1, Z.Marić datira u svoju fazu IV (250-110.g.st.e.),[475] a, s obzirom na znatnu sličnost, i prozorski primjerci mogli bi pripadati približno istom vremenu. Za masku iz Prozora varijante 2 nema podataka, a tri primjerka iz groba 84 u Vinici nađena su zajedno s latenskom fibulom (bez bližeg opisa).[476] Ostava iz Baške sa srodnim maskama datirana je u I v.st.e.,[477] pa bi se i za japodske primjerke, možda, smjelo uzeti isto vrijeme.

Ljudske maske kao aplikacije (T.XXVIII,7-13) iz Jezerina,[478] Ribića,[479] Ličkog Ribnika[480] i jedna bez podataka (vjerovatno iz Ribića)[481] izrađene su od tankog srebmog lima, osim primjerka bez podataka koji je od bronze, a na osnovu znatnih međusobnih razlika razvrstane su u četiri varijante. U varijantu 1 uvršteni su maska iz groba 59 u Ribiću i primjerak bez podataka (T.XXVIII,9,l0). Obje maske (vis. 1,5 i 1,7 cm, šir. 1,5 cm) su oštećene i malo deformirane. Gornju polovinu zauzima kosa prikazana urezanim vertikalno-radijalnim linijama, odvojena od lica lučnom linijom. Lica su nešto skraćena po vertikali, oči izduženo-ovalne i ispupčene, nos mali, usta široka i iscerena. Kod primjerka iz Ribića preko ispupčenja očiju urezane su tanke vertikalne linije.Varijanti 2 pripada minijaturna maska (vis. 0,7 cm, šir. 0,6 cm) iz Jezerina (T.XXVIII,8) i slična je i maska iz Ribića (pr. 2,1 cm) s okvirom od plastičnih krugova sa sitnim ispupčenjima u međuprostorima (T.XXVIII,7). Kosa je označena vertikalno-radijalnim urezanim linijama, oči okrugle, nos malo istaknut, a

[472] Montelius, 1910, 911-912, T.202/6a.
[473] Vinski, 1956, 23.
[474] Marović, 1970, 268-269, sl. 1, T.II,2.
[475] Marić, 1968, 25, T.IV,2.
[476] Treaures ..., 1934, 91.
[477] Vinski, 1956, 23.
[478] Radimský, 1893, 335-336, 391, T.XXIV, 10 (gr.278);XXIV, 16 (gr.336).
[479] Ćurčić, 1900, 11 (5), 12 (3), Fig. 5 (grobovi 56 i 59).
[480] Klemenc, 1935, 112, T.III,34.
[481] Zemaljski muzej u Sarajevu, prahistorijska zbirka, među materijalom iz Ribića.

usta prikazana urezom. Varijanti 3 pripada samo primjerak iz Jezerina (vis. 1,9 cm~ šir. 1,6 cm) koji prikazuje realističan, gotovo idealizovan lik mlade osobe s valovitom kosom podijeljenom na sredini. Oko lika je ovalan okvir s nizom ispupčenja. (T.XXVIII,13). U varijantu 4 uvrštena su dva veoma oštećena ulomka iz ostave u Ličkom Ribniku. Na bolje sačuvanom (vis. 3,4 cm, šir. 3,7 cm), udubljenim linijama izvedeni su: uz ivice 4 motiva trostrukih lučnih linija (1 nedostaje), dok je u sredini, u dvostrukom koncentričnom krugu, gore vertikalnim linijama prikazana kosa (oštećeno), a dolje kružićima s tačkom oči i ravnim dvostrukim linijama nos i usta, čime je dobijen veoma geometriziran ljudski lik (T.XXVIII,12). Od drugog ulomka (vis. 1,8 cm, šir. 3 cm) sačuvana su dva motiva lučnih linija i gornji dio lika sa predstavom kose (T.XXVIII,11). Za oba ulomka J.Klemenc pretpostavlja da su dijelovi obloge nekog šupljeg objekta, možda razvodnika za veći broj vrpci.[482]

Za japodske aplikacije u obliku ljudske maske nisu poznate direktne analogije. Sličnost u pojedinim detaljima može se naći prvenstveno na srebrnim objektima sa ljudskim likovima sa područja Liburna,[483] a jedan tutulus sa ljudskim licem potječe iz Šmarjetskih Toplica.[484] Aplikaciji varijante 3 (T.XXVIII,13) srodne su aplike-maske na čunjastim naušnicama s nepozaatog nalazišta za koje D.Rendić-Miočević smatra da potječu iz japodskih radionica.[485] Većina maski-aplikacija po tehnici izrade i ukupnom izgledu, bliske su japodskom stilu i izrazu, pa izgleda da su mogle nastati i u nekoj domaćoj radionici, kao što za srebrene objekte s liburnskog prostora pretpostavlja I.Marović.[486] Primjerak varijante 3 Z.Marić, na osnovu sadržaja groba, datira od 250-110.g.st.e., a ostale aplikacije u obliku ljudske maske, u vrijeme od 35.g.st.e. do 10/20.g.n.e.[487]

Privjescima i aplikacijama u obliku ljudske maske u simboličnom pogledu, najprije bi se moglo pripisivati zaštitno (apotropejsko) značenje. Za veći, ženski lik s pojasa iz Aserije I.Marović smatra da prikazuje glavu Meduze, naglašavajući njeno apotropejsko značenje, kao i to da je ovo božanstvo:"...u zadnjim stoljećima st.e. dobilo lik mlade ženske osobe na čijoj se glavi nalazi kosa različito obrađena, lice odaje bolno-patetički izraz ili pak malo isceren, a jezik je rjeđe isplažen."[488] Među japodskim maskama, privjesak iz Prozora (T.XXVIII,6) ima upravo takav "bolno-patetičan" izraz, dok srebrna aplika iz Ribića i bronzana, vjerovatno, također iz Ribića (T.XXVIII,9,10) imaju unekoliko iscerena usta, a primjerak iz Ribića i čudno narezuckane očne jabučice. Mada na ovim likovima nema brojnih detalja koji

[482] Klemenc, 1935, 112.
[483] Vinski, 1956, 24-25, sl. 1a; Batović, 1968, 30, T.XIX; Marović, 1970, 265-274, sl. 1-2. T.I-III
[484] Starè, 1973, 49, T.67/21.
[485] Rendić-Miočević, 1953, 215-222, T.II,1-2.
[486] Marović, 1970, 272, 274.
[487] Marić, 1968, 27, nap.221, 32-35, nap.273, T.VII, 33; XV, 29, 70; Tab.VI, 228.
[488] Marović, 1970, 273.

karakteriziraju lik Meduze, s izvjesnom uzdržanošću se može pretpostaviti da bi ova tri primjerka maski mogla predstavljati neki domaći pandan Meduzi, vjerovatno, s izrazitim apotropejskim značenjem, uslijed čega i nedostaju ostali elementi ikonografije lika Meduze.

Figure sfingi (T. XXVIII,15-17) iz Kompolja (5primj.),[489] sastoje se od ljudske glave s više ili manje označenim detaljima lica, uzdignutim i malo savijenim krilima (vis. do 3,5 cm). Dolje se nalazi nastavak s otvorom za pričvršćivanje.Na jednom primjerku nalaze se lančići, pa izgleda da su ove figure upotrebljavane kao privjesci. Gotovo identične figure, s jasnije označenim krilima nađene su u tumulu I, grob 37 u Brezju, gdje su, po K.Kromeru, služili za učvršćivanje perjanice na tjemenu šljema.[490] Drugačije oblikovane figure sfingi poznate su kako na sjeverozapadu, u okvirima situlske umjetnosti (naročito u Este, ali i u Halštatu),[491] tako i na jugoistoku od japodske teritorije (npr. na zlatnim sandalama iz Trebeništa).[492] Ovi fantastični likovi brojno su zastupljeni u grčkoj i etrurskoj umjetnosti, te su do Kompolja mogli dospjeti iz raznih pravaca. Ipak, s obzirom na primjerke iz Brezja, najvjerovatnije je da su dospjeli sa sjeverozapada, kopnenim putem. Da li su za Japode ove figure sadržavale ono značenje koje se sfingi pripisuje u klasičnim grčkim vjerovanjima i mitovima, [493] ili neko slično (možda apotropejsko?), teško je reći, s obzirom na to da su nalazi ograničeni samo na Kompolje. Moguće je da su ovi objekti samo odgovarali domaćem ukusu, zbog jedva naznačenih ljudskih elemenata, što je, uglavnom, bilo u skladu sa sličnim autohtonim proizvodima. Figure sfingi iz Kompolja R.Drechsler-Bižić datira u starije željezno doba.[494]

Dijelovi ljudskog tijela

Ovdje se zapravo radi samo o predstavama ljudskih nogu. Za neke srebrne privjeske iz ostave Lički Ribnik, J.Klemenc smatra da bi u simboličnom smislu mogli predstavljati trifalos.[495] Kako ovi objekti nemaju dovoljne odlike figuralnosti, ovdje nisu uzeti u obzir.

---

[489] Drechsler-Bižić, 1961, T-VI, 14 (grob 67); ista, 1987, T.XLIV, 9, 10 (grobovi 224, 258); Lo Schiavo, 1970, 407 (168), 409 (263), 464 (T/6); T.III,5; XXXVII, 7 (grobovi 169, 263) Drechsler-Bižić, Katalog materijala, T-. 166/17 - nepublikovano.

[490] Kromer, 1959, 54, 78, T.7/2.

[491] Umetnost..., 1962, T.4/11; 5/11; 8/14; 21/26.

[492] Vasić, 1987, 726, T.XXXVIII.

[493] Srejović-Cermanović, 1987, 395.

[494] Drechsler-Bižić, 1987, 406, T.XLIV, 9, 10.

[495] Klemenc, 1935, 109-110, 120. T.III,18, 19.

Predstave ljudskih nogu kao privjesci (T.XXIV,12;XXVIII,14) iz groba 407 na Jezerinama u Pritoci[496] i iz grobova 211 i 212 u Vinici.[497] Primjerak iz Jezerina izrađen je vjerovatno od kalaja ili olova, s malim stopalom u nekoj vrsti obuće (nema oznake prstiju), i dosta širokim gornjim dijelom koji je završen petljom za pričvršćivanje. Za dva primjerka iz groba 211 u Vinici nema detaljnijg opisa ni slike, dok je sedam primjeraka iz groba 212 modelovano s užom potkoljenicom, zadebljanjem skočnog zgloba i na gore zavrnutim, kuglasto završenim vrhom obuće. Ovih 7 privjesaka u obliku noge su probušeni i pričvršćeni alkama na pektoral sa predstavama konjanika, čije su noge, izgleda prikazane u obući bez naglašenog vrha. Obuća se zapaža i na nogama ithifaličnog ratnika na pojasnoj pločici (T.XXIV,10) i na objektima od kamena gdje su kod pojedinih figura naznačeni elementi obuće, kao i prikaz neke vrste opanka (T.XLIII,l). Ipak, treba naglasiti da oblik obuće na privjescima iz groba 212 u Vinici nije poznat na drugim japodskim objektima. Može se spomenuti da i nastavci na pektoralu-fibuli iz Kompolja (T.XV,7), unekoliko podsjećeju na predstave nogu, mada nema detalja koji bi dozvolili potpunu sigurnost za takvu interpretaciju. Iz bližeg susjedstva Japoda, iz Donje Doline potječe jedan privjesak u obliku obuće.[498] Bronzane privjeske u obliku ljudske noge iz Muzeja u Ascoli-Piceno donosi O.Montelius,[499] ali na tim primjercima nema detalja koji karakteriziraju privjeske iz Vinice, pa je moguće da oni predstavljaju domaći proizvod. Privjesak iz Jezerina, izuzimajući petlju za vješanje, u izvjesnoj mjeri podsjeća na neke posude od pečene gline u obliku noge (ili čizme, kako kaže O.Montelius) iz Este,[500] pa bi se, s obzirom na upotrjebljeni metal neuobičajen među japodskim proizvodima, ovdje moglo raditi o importovanom objektu.

Otvoreno je pitanje, da li su privjesci u obliku noge za japodsko stanovništvo imali neko određeno značenje (htonsko ili apotropejsko?). U vjerovanjima različitih naroda dijelovima ljudskog tijela pripisivane su posebne uloge i funkcije, pa je: "...ljudska noga smatrana za sjedište moći i životne snage...", kako kaže A.Cermanović raspravljajući o simboličnom značenju "sandala" iz Trebeništa, dok prilaganje ovih objekata u grob povezuje, s jedne strane, sa vjerovanjima o postojanju, pored vodenog, i jednog kopnenog puta u zagrobni svijet, a s druge strane, sa zaštitnim značenjem simbola na ovim objektima.[501] I A.Stipčević spominje zaštitno značenje noge, ali naglašava, da je, na osnovu malog broja objekata ove vrste, teško utvrditi kakvo su zapravo značenje oni mogli imati,[502] što svakako vrijedi i za japodske

[496] Radimský, 1893, 413, T.XXV, 12.
[497] Treasures..., 1934, 99, T.XVI, 91.
[498] Truhelka, 1904, T.XXVII, 5.
[499] Montelius, 1895, 416-417, Pl.160/7.
[500] Isto, Pl.52/6, 8, 11a.
[501] Cermanović, 1956, 307 i d.
[502] Stipčević, 1981, 135.

primjerke. Kako sam pektoral s konjanicima na kome se nalazi 7 privjesaka u obliku noge opredijelila približno u V-IV v.st.e., istom vremenu bi pripadali i ovi privjesci, dok grob 401 iz Jezerina Z.Marić datira u fazu IV (250-110.g.pr.n.e.),[503] mada, izgleda, da bi mogao biti i nešto stariji.

KOMPOZITNE PREDSTAVE

Predstave ove vrste pojavljuju se samo na četiri objekta istog tipa, izvedene su iskucavanjem i u osnovnoj koncepciji međusobno veoma slične, ali s različitim pojedinačnim predstavama, što ukazuje na to da je svaki objekt izrađen posebno.

Pojasne ploče (T.XXIX,1-4) iz Prozora. Nema podataka o grobnoj cjelini kojoj su pripadale.[504] Od četiri poznata primjerka, dva su čitava (duž. 20 i 15,5 cm), a dva ulomci (duž. 12 i 15,5 cm). Sve su izduženo-trapezoidnog oblika, a izrađene su od tankog bronzanog lima (na kome se nalaze figuralne predstave) pričvršćenog zakovicama na deblju željeznu podlogu. Š.Ljubić navodi da su ploče naknadno pričvršćene na podlogu, jer su zakovice oštetile dijelove nekih predstava.[505] U zanatskom pogledu, za tehniku izrade predstava na ovim pločama instruktivni su bronzani kalupi-matrice iz kovačko-juvelirskog depoa u Ošanićima, na kojima su plitko udubljeni negativi različitih figura ili njihovih dijelova, a služili su za iskucavanje figuralnih predstava u metalnom limu.[506] Vjerovatno su i ove prozorske ploče izrađene pomoću sličnih matrica, bilo od strane domaćeg, bilo putujućeg majstora.

Već na prvi pogled na sva četiri primjerka zapaža se zajednička centralna tema (od koje su na oba ulomka sačuvani samo dijelovi). Ona se sastoji od više povezanih motiva. Gledano odozgo prema dolje to su: različito stilizovano stablo drveta iz koga s obje strane izlazi po jedna fantastična životinja sa ptičijom glavom i uzdignutim životinjskim nogama - grifon; ispod grifona po jedna rozeta s 8 zaobljenih latica; ispod stabla nalazi se ljudska glava povezana s raširenim ptičijim krilima, ispod kojih su figure ptica; od glave polazi 5 ili 7 zrakasto raspoređenih, kopljastih pruga, od kojih srednja, deblja i duža, završava vrhom koplja koji dopire blizu uže ivice ploče; između kopljastih pruga nalaze se različito izvedene talasaste ili vitičaste pruge; prema užem kraju ploče, oko centralnog koplja, raspoređeno je 6-7 nejasnih figura (zmije i ribe?), a prema vrhu koplja s obje strane po jedna figura delfina. Ptice i ptičije

[503] Marić, 1968, 27, nap.221.
[504] Ljubić, 1889, 136-137, T.XXV, 1-3; Drechsler-Bižić, 191983, sl. 15; ista, 1987, 434, T.XLVII, 11.
[505] Ljubić, 1889, 136-137.
[506] Marić, 1979, 38-50, T.IV-VII.

protome imaju izrazito povijen kljun, što sugerira predstave grabljivica, osim na ploči na T.XXIX,3, gdje taj detalj nije izražen. Na odlomku na T.XXIX,l sačuvan je samo dio drveta i jednog grifona, dok ostali elementi centralne teme nedostaju.

Postoje izvjesne razlike u izvedbi centralne scene. Na jednoj ploči (T.XXIX,4) ljudska glava prikazana je s nizom ispupčenja, gore krupnijih, a sa strane sitnijih (vjerovatno kosa), a na drugoj (T.XXIX,3) izgleda da ima bradu. Od treće glave (T.XXIX,2) preostao je samo podbradak. Kopljaste pruge na primjercima na T.XXIX,2 i 4 izvedene su nizovima spojenih ispupčenja, dok su na ploči na T.XXIX,3 uglavnom ravne. Na primjercima na T.XXIX,2 i 4 ptice ispod ljudske glave prikazane su u mirnom stavu sa glavom okrenutom unazad, dok su na ploči na T.XXIX,3 ptice prikazane u letu prema užem kraju ploče. Nejasne figure oko centralnog koplja (zmije i ribe?) na ulomku na T.XXIX,2 prikazane su s okruglim glavama, a figure delfina okrenute su prema užoj ivici, dok su na ploči na T.XXIX,4 ove figure bez glava, a položaj delfina (?) nije sasvim jasan. Kod ploče na T. XXIX,3 površina je na tome dijelu oštećena, ali izgleda da je bio prikazan sličan motiv.

Osim centralne teme, na širem i užem kraju pojavljuju se i druge predstave koje mogu biti slične, ali i različite. Nešto veću sličnost predstava na širem kraju pokazuju ulomak na T.XXIX,l i ploča na T.XXIX,3, a po predstavama na užem kraju slični su ulomak na T. XXIX,2 i ploča na T.XXIX,4. Na prva dva objekta od šire ivice ploče vise različiti privjesci, ali je na ploči na T.XXIX,3 u desnom uglu prikazan vrh koplja (?), a na ulomku T.XXIX,l između privjesaka je iskucano šest rozeta s 8 zaobljenih latica (jedna oštećena zakovicom). Na oba objekta prikazana su po dva konjanika: na ulomku, u profilu na lijevo, konji su prikazani u galopu (ili propinjanju?), a na glavama jahača su ili šiljate kape ili, možda, italo-keltski šljemovi tipa Montefortino, kakvi su bili u upotrebi od IV do I v.st.e. (na japodskoj teritoriji takav šljem nađen je na Vrankamenu kod Bosanske Krupe).[507] Na čitavoj ploči konjanici su u profilu na desno, figure jahača su nejasne, prvi konj je prikazan s uzdom i u trku ili propinjanju, drugi u mirnom stavu(?), a izgleda da je prikazan i polni organ životinje; ispod zadnjih nogu drugog konja prikazana je ptica unazad okrenute glave, a ispod prvog konja vidi se dio oštećene ljudske figure s nogama u trku, dok je ispred nje, izgleda, urezan riblji rep (ploča je na tome dijelu odlomljena). Ove posljednje predstave ne pojavljuju se ni na jednom do sada poznatom objektu ove vrste, pa nema oslonca za njihovu rekonstrukciju. Predstave konjanika na ovim pločama nemaju sličnosti s likovima konjanika na drugim japodskim objektima (T.XXIV,12; XXXIX,1; XL; XLI,1; XLII,1). Izvjesna sličnost u prikazu konja može se konstatovati na pravougaonim pločicama iz Gostilja i Selcë ë Poshtmë u Albaniji. Na pločicama iz

[507] Truhelka, 1894, 491-404.

Gostilja (grob 119 i druga van groba)[508] izgleda da je prikazan sličan tip šljema kao na odlomku na T.XXIX,l. Mora se napomenuti da su konjanici na pločama iz Gostilja i Selcë prikazani u kontekstu sasvim drugačije scene.

Druga čitava ploča (T.XXIX,4) i drugi ulomak (T.XXIX,2) srodni su po predstavama na donjem, užem kraju. Na ulomku su prikazana dva ratnika s kapama ili šljemovima (?) na glavi i okruglim štitovima koji zaklanjaju tijela, u iskoraku jedan prema drugom. Na čitavoj ploči na istom prostoru nalaze se prikazi dva čamca na kojima stoji po jedan ratnik s okruglim štitom i kopljem u ruci, okrenuti jedan prema drugom; na glavi desnog ratnika zapaža se neka vrsta kape. S japodskog prostora poznata je samo jedna predstava čamca na keramičkom objektu (T.I,l), dok se u širem susjedstvu uglavnom pojavljuju predstave većih brodova.[509]

Na čitavoj ploči na T.XXIX,3 ne zapaža se okvir, jer su sve ivice obrasle željeznim oksidom, dok se na drugoj (T.XXIX,4) duž donjeg dijela jedne duže strane primjećuje dio okvira sa plastičnim ljestvičastim ornamentom, mada je i ovdje najveći dio okvira pod željeznim oksidom. Na oba ulomka (T.XXIX,1,2) vidljivi su dijelovi okvira koji se sastoji od plastičnih pruga i nizova kružnih ispupčenja.

Slična pojasna ploča od srebrnog lima na željeznoj podlozi nađena je u grobu 30 nekropole u Gostilju, a dvije oštećene, na željeznoj podlozi i treća, bez podloge u Ošanićima.[510] Ploča iz Gostilja srodna je prozorskim primjercima po predstavi drveta sa grifonima, osmokrakim rozetama, krilatoj ljudskoj glavi od koje polaze zrakasti motivi i po figurama ptica, ali su ove predstave drugačije oblikovane, a pojavljuju se i drugi motivi kojih na pločama iz Prozora nema (girlande, krilati konji, šljemovi, dva drveta). Ploče iz Ošanića imaju slične motive: rozete s 8 latica, centralno koplje, zrakasto raspoređene kopljaste i talasaste linije, grifone, krilatu ljudsku glavu, ptice, ali su motivi drugačije raspoređeni i drugačije oblikovani.

Kako za prozorske ploče nema podataka, oslonac za datiranje pružaju, s jedne strane, srodne ploče iz Gostilja, datirane u drugu polovinu III v.st.e.,[511] i one iz Ošanića, datirane u II v.st.e.,[512] na osnovu čega se i primjerci iz Prozora mogu opredijeliti u vrijeme od druge polovine III do kraja II v. st.e.

Figuralne scene na pločama iz Prozora su pojednostavljene i, u izvjesnom smislu, rustične, jer je bio bitan sadržaj i značenje, a ne forma. One su prilagođene japodskom ukusu i stilu (kao što su Japodi i druge strane uzore ili "modne" objekte prerađivali prema sopstvenom afinitetu), čime se razlikuju od primjeraka iz Gostilja i Ošanića, na kojima su pojedini detalji izrađeni minuciozno i daleko realističnije. Na osnovu toga

---

[508] Bazler, 1969, 9, 41, 43, T.XXIII,119/3; XXV, 126/3; XXX, 6; XXXIII,1, 3; Kossack, 1991, sl. 1/1.

[509] Kozličić, 1981, 163-188.

[510] Bazler, 1969, 9, 29, T.VII, 30/2; Marić, 1973, 257-258, T.I-II; isti, 1976, 35-38, T.I-II.

[511] Garašanin 1973, ; Kossack, 1991, 155-161.

[512] Marić, 1973, 258; isti, 1976, 36.

Z.Marić zaključuje da su prozorski primjerci: "...barbarska imitacija pojasnih ploča iz Ošanića i one iz Gostilja.",[513] pri čemu ispušta iz vida da ploče iz Prozora donose i predstave kakvih nema na primjercima sa spomenutih nalazišta i da sličnost centralne teme treba, prvenstveno, tražiti u religijsko-mitološkoj osnovi iz koje su proistekle ove predstave. U pogledu interpretacije predstava na pločama Z.Marić se zadovoljava konstatacijom da su one vezane za religijska shvatanja, da su prikazani grifoni i, možda, glava Meduze, dok R.Drechsler-Bižić povezuje sadržaj predstava na prozorskim primjercima sa herosima i htonskim kultovima.[514] U novije vrijeme ovim pločama pozabavio se G.Kossack koji, između ostalog, konstatira da su pojedini figuralni elementi grčkog porijekla, ali da u ovakvoj kombinaciji nisu poznati u grčkom likovnom svijetu. Za centralnu temu ovaj autor nudi nekoliko mogućih rješenja, dovodeći je u vezu sa Zevsovim snopom munja, zatim sa Posejdonovim i Meduzinim sinom Hrisaorom koji je prikazivan sa zlatnim mačem (ili kao zlatni mač), kao i s Aresom čiji je simbol dugo koplje. Figure konjanika G.Kossack povezuje sa silama koje se pojavljuju u liku konja. Za pojedine detalje smatra da simboliziraju astralni element (rozete-zvijezde), vlažni element (morske životinje), odnosno čvrsto tlo (ratnici, drveće).[515]

Ako se ploče iz Prozora posmatraju po vertikali (što izgleda logično) i ako se prihvati Kossackovo razmišljanje da su na užem, donjem dijelu ploča simbolično naznačeni zemlja i voda, a da astralni znaci na gornjem, širem kraju simboliziraju nebeske sfere, onda bi se par konjanika (T.XXIX,1,3), možda smio interpretirati kao predstava Dioskura koji su često prikazivani u liku konjanika sa šiljatom kapom, posebno s obzirom na to da su na ovim pločama iznad njih prikazane zvijezde.[516] Uz izvanredna Kossackova razmatranja, može se napomenuti i to da su, kako izgleda, prikazane ptice grabljivice, pa bi se, sa znatnim oprezom, moglo razmišljati da se radi o orlu koji je Zevsova ptica. Na pločama iz Ošanića Z.Marić krila uz ljudsku glavu obrađuje kao predstavu orlovskih krila i zaključuje da to: "...možda orlovima daje neki posebni značaj."[517] Može se spomenuti da su grifoni u grčkoj mitologiji i umjetnosti predstavljali simbol snage i budnosti i da su najčešće povezani sa Apolonom (ali i sa Dionisom i Artemidom).[518] Također, među figurama koje se pojavljuju samo na japodskim pločama, treba istaknuti predstave delfina, s obzirom na to da je ta životinja u posebnoj vezi sa Posejdonom, ali i s Apolonom,[519] a naprijed (str. 88-89; 112-113) je pokazano da su Japodi poznavali i poštovali božanstva

[513] Isti, 1976, 37.
[514] Marić, 1976, 37-38; Drechsler-Bižić, 1987, 435.
[515] Kossack, 1991, 155-161.
[516] Srejović – Cermanović, 1987, 120-121.
[517] Marić, 1976, 38.
[518] Srejović – Cermanović, 1987, 99.
[519] Ibidem, 40, 356.

srodna spomenutim grčkim bogovima, pa pojava simbola koji se pripisuju ovim božanstvima predstavlja indirektnu potvrdu njihovog značenja u okvirima japodske kultno-religijske tradicije.

Kada se uporede sve poznate pojasne ploče ovog tipa, zapaža se da one iz Ošanića (međusobno gotovo identične kao serijski proizvodi) donose jedino centralnu, zajedničku sliku pa, vjerovatno, ukazuju samo na osnovnu verziju kultno-religijskog motiva. Ploča iz Gostilja i dva primjerka iz Prozora (T.XXIX,2, 4) uz centralnu temu, već sadrže i različite dodatne predstave, dok druga dva primjerka iz Prozora (T.XXIX,1,3), a naročito ploča na T.XXIX,3 (nažalost dijelom oštećena i nejasna) donose još komplikovanije predstave koje indiciraju šire razrađenu osnovnu temu. Kultno-religijski sadržaj prikazan na pločama nije morao biti jednoznačan i identičan kod Japoda i njihovih daljih susjeda, već je mogao objedinjavati različite dodatne segmente, kao što ni grčki mitovi i religijska vjerovanja nisu jednostavni, ni jedinstveni, već pokazuju veću ili manju razuđenost, a često se i prepliću. Međutim kao što je za figuralne predstave na pojasnim pločama, već naglasio G.Kossack: "Ipak nam ostaje skriven sadržaj šifrirano date priče koja je činila podlogu ove originalne likovne kompozicije."[520]

Razvoj japodskog stila

Analiza figuralnih predstava na metalu i od metala pokazala je da se većina objekata, odnosno predstava može postaviti u određene relacije bilo unutar japodske zajednice, bilo prema bližim ili udaljenijim prostorima. Također, bilo je moguće, sa više ili manje sigurnosti, utvrditi približnu hronološku poziciju, kao i pokazatelje o provenienciji pojedinih tipova. U okviru japodske teritorije utvrđeni su, s dosta vjerovatnoće, radionički centri u kojima su, pored ostalih, izrađivani metalni objekti sa figuralnim elementima. U osnovnim potezima registrovane su stilske i sadržajne karakteristike i promjene u njima, koje su se ispoljavale tokom viševjekovnog razvoja figuralnog oblikovanja. Koliko je to bilo moguće, konstatovane su oblasti i kulture iz kojih su dolazili utjecaji i podsticaji za ovu vrstu stvaralaštva. Kao što je pokazano, figuralne predstave od metala i na metalu s japodskog prostora obuhvatile su neke predmete svakodnevne upotrebe (oružje, privjeske-posudice), likove desetak životinjskih vrsta, kao i ljudske figure i lica, među kojima je manji broj objekata, manje više sigurno, određen kao import. Znatan dio objekata pripada šire rasprostranjenim tipovima, u manjoj ili većoj mjeri preoblikovanih prema japodskom ukusu. Ipak, najbrojnija grupa figuralnih objekata nastala je kao plod japodske invencije i stvaralaštva, kao što pokazuje tabela:

[520] Kossack, 1991, 159.

TABELARNI PREGLED PROVENIJENCIJE FIGURALNIH OBJEKATA

Red. broj	Predstave	importirani objekti	šire rasprostranjeni objekti	autohtoni objekti	Ukupno
A. **Predstave predmeta**					
1.	Oružje		2 (2)	9 (3)	11 (5)
2.	Posude-privjesci	9 (9)	81 (81)	9 (9)	99 (99)
	ukupno:	**9 (9)**	**83 (83)**	**18 (12)**	**110 (104)**
B. **Životinjske predstave**					
3.	Ptice		50 (35)	168 (85)	218(120)
4.	Zmije		4 (2)	14 (7)	18 (9)
5.	Ribe			7 (5)	7 (5)
6.	Ovnovi		3 (3)	2 (2)	5 (5)
7.	Bikovi			5 (3)	5 (3)
8.	Psi	6 (6)	3 (3)	15 (14)	24 (23)
9.	Svinje			3 (1)	3 (1)
10.	Konji	4 (2)	2 (1)	160 (90)	166 (93)
11.	Antilope	2 (1)			2 (1)
12.	Jeleni		1 (1)		1 (1)
	ukupno:	**12 (9)**	**63 (45)**	**374 (206)**	**449 (261)**
C. **Ljudske predstave**					
13.	Muške figure	1 (1)		104 (60)	105 (61)
14.	Ženske figure		18 (18)	186(186)	204(204)
15.	Neodređene figure	1 (1)		10 (10)	11 (11)
16.	Ljudske biste			3 (3)	3 (3)
17.	Ljudske maske			45 (45)	45 (45)
18.	Sfinge		5 (5)		5 (5)
19.	Dijelovi tijela	1 (1)		7 (7)	8 (8)
	ukupno:	**3 (3)**	**23 (23)**	**355 (311)**	**381 (337)**
Sveukupno:		**24 (21)**	**169 (151)**	**747 (530)**	**940 (702)**

Prvi broj na tabeli označava ukupni broj određenih predstava, a drugi (u zagradi) broj objekata na kojima se one nalaze.

Iz tabelarnog pregleda očigledna je supremacija autohtonih japodskih oblika i zanemarljiv broj direktno importovanih objekata, što u postotcima iznosi: 3% importovanih, 21,5% objekata sa širim arealom rasprostranjenosti i 75,5% figuralnih objekata japodskog porijekla. Po broju figuralnih predstava odnosi još izrazitije idu u korist domaćih likovnih rješenja, tako da su figure na importovanim objektima zastupljene sa svega 2,5%, postotak figura na šire rasprostranjenim tipovima iznosi cc 18%, a autohtonih japodskih predstava čak 79,5%. Veći broj figuralnih predstava u odnosu na broj objekata na kojima se nalaze, odnosi se prvenstveno na objekte sa figurama i protomama ptica i konja koje se većinom nalaze u paru na istom objektu,

što je jedna od osnovnih karakteristika japodskog stila. Među objektima sa dvije zoomorfne predstave, pored ljudskih figura, pojasnih pločica i okova, na kojima se dvojne predstave pojavljuju, posebno su karakteristični pektorali.

Pektorali sa zoomorfnim likovima, uz određene promjene, na japodskom tlu traju neprekidno od kraja VIII do I v.pr.n.e. (Karta 6). Među pektoralima datiranim u VIII i VII v.st.e., oni sa ptičijim protomama na gornjim uglovima pločica (uglavnom trapezoidnih), povezanih lančićima i ponekad bogato ukrašenih, registrovani su u većem broju u Picenumu i južnoj Italiji, uz nekoliko primjeraka na liburnskom prostoru i samo jednim, skromnim primjerkom na japodskoj teritoriji (Prozor). Oblik pločice i ptičije protome ovih pektorala uglavnom se dovode u vezu s motivom "sunčeve lađe" iz perioda kulture polja s urnama. Međutim, jedan pektoral sa figurama ptica na pravougaonom, trakastom okviru potječe iz ostave u Velikom Mošunju, datirane u Ha B2, pa B.Čović pretpostavlja da je: "Ovaj tip nakita, nastao u radionicama centralne Bosne početkom prvog milenija, bio prenesen dalje na zapad, gdje su ga druge, lokalne radionice nešto modifikovale."[521] Po figurama ptica umjesto ptičijih protoma i po pravougaonom obliku pločice, japodski pektorali, uglavnom koncentrirani u Kompolju, srodniji su mošunjskom, nego italskim i liburnskim primjercima. Dok na drugim prostorima pektorali ove vrste izlaze iz upotrebe krajem Ha C perioda, kod Japoda ovaj oblik nakita ostaje omiljen do kraja stare ere. Međutim, i ovdje pektorali sa figurama ptica nestaju približno u isto vrijeme. Na mjestu ptičijih figura, tokom V v.st.e. pojavljuju se protome zmija na puno livenoj pločici, a približno istovremeno i dva primjerka s perforiranim pločicama, od kojih jedan ima ljudsku masku, a drugi protome na uglovima i figure konja uz ivice. Od IV v.st.e. pločica je opet trapezoidnog oblika, puno livena ili različito perforirana, a na uglovima su, gotovo isključivo, postavljene protome konja (i jedan primjerak s konjanicima). Pektorali s konjskim protomama, raširenи na čitavoj japodskoj teritoriji, ostaju u upotrebi gotovo do kraja stare ere i predstavljaju jednu od karakteristika japodskog figuralnog stila koji je nastao početkom prvog milenija stare ere.

Prva pojava potpuno geometriziranih ljudskih figura na japodskom prostoru (na nozi fibule i bodežu) pada još u Ha B period. Mada je na ovim figurama evidentan snažan utjecaj zapadnobalkanskog geometrijskog stila (čije se djelovanje osjeća i kasnije), one istovremeno već pripadaju posebnom, japodskom oblikovnom krugu koji pojedine geometrijske forme pretače u prepoznatljiv antropomorfni oblik. Krajem istog perioda (Ha B3) podsticaji u pravcu figuralnog izražavanja (podlaktice sa ptičijim protomama) dolaze iz prostora kulture polja s urnama, čiji se utjecaj na japodskom području osjeća i u drugim oblastima života (u načinu sahranjivanja, keramičkoj proizvodnji).

---

[521] Čović, 1976, 227.

Među ljudskim figurama narednog perioda (Ha C) pojavljuju se novi, pljosnato formirani i, takođe veoma stilizovani, tipovi ženskih i muških figura. Prve tipično japodske ženske figure, trapezoidnog tijela, specifično formirane glave, a različito oblikovanih ruku (ptice, ptičije protome i dr.) nastaju u ovo vrijeme, ali se, vjerovatno, još izrađuju i tokom Ha D perioda. Za muške figure trapezoidnog i "trakastog" oblika (uslijed nedostatka preciznijih podataka) pripadnost ovom periodu nije dokumentovana, mada se može pretpostaviti. Pojedine muške figure tipa adoranta, sigurno su datirane u ovaj, mada većina pripada slijedećem Ha D periodu. Među životinjskim figurama dominiraju ptice, vezane naročito za pektorale, ali i za trapezoidne ženske figure, a pojedinačno se pojavljuju i privjesci u obliku konja.

Slijedeći, Ha Dl period, mada zapravo predstavlja nastavak započetog razvoja, donosi pravu "eksploziju" figuralnih predstava. Ovom periodu pripisiju se veći dio trapezoidnih ljudskih figura (ženskih i muških) koje, možda, traju i do kraja Ha D perioda. Tu su i geometrizirane, urezane predstave ratnika (na pojasnim okovima), trougaonog tijela i sa krivolinijski izvedenom, jasno prepoznatljivom predstavom šljema s perjanicom. Uz brojne manje-više nedefinirane likove ptica, povećava se broj figura određenih životinjskih vrsta (pijetlovi, kokoši, psi, ribe). U ovom periodu pojavljuju se i brojniji figuralni objekti koji pripadaju šire rasprostranjenim tipovima (privjesci-posudice, fibule sa ptičijom protomom i dr.), naročito oni koji pripadaju cirkumadrijatičkom prostoru. Izgleda, bar na osnovu objekata s likovnim elementima, da se u ovo vrijeme osjećaju izvjesne veze sa grčkom arhajskom sitnom plastikom, bilo direktne, bilo preko italskog tla, možda preko Etrurije. Zapravo, prije bi se moglo reći da se radi o impulsima, a ne o direktnim utjecajima, s obzirom na to da japodski figuralni objekti donose uglavnom autohtona likovna rješenja. Još postoje sirvivali zapadnobalkanskog geometrijskog stila, ne samo u trougaonom oblikovanju tijela ratnika, već i u upotrebi dekorativnog motiva šrafiranih trouglova između kojih ostaje cik-cak traka na pločicama pektorala (i na drugim, nefiguralnim objektima). Kraju prethodnog i ovom periodu treba pripisati stvaranje japodskog stila, srazmjerno grubih, veoma stilizovanih predstava s minimumom detalja, dovoljnim samo za prepoznavanje sadržaja i smisla određene figure, pri čemu su znatno jasnije i realističnije prikazivane životinje, dok su ljudski likovi potpuno ukočeni i šematizirani, izvedeni više kao plošne konture. Prema koncentraciji grupa figuralnih objekata tokom oba perioda (Ha C -Ha Dl) na ličkom prostoru, može se zaključiti da se proizvodnja odvijala uglavnom u radioničkim centrima u Prozoru, Kompolju i Smiljanu, mada se ne može isključiti ni postojanje drugih, za sada manje eksponiranih, radionica.

Nastavak ovog razvoja slijedi tokom V v.pr.n.e. (Ha D2-3, Lt A), pa se mnogi figuralni objekti (zbog nedovoljnih podataka) moraju često datirati šire, u VI i V v.st.e. Ipak, krajem šestog i tokom prve polovine petog vijeka nastupaju izvjesne promjene, mada se osnovne stilske oznake suštinski ne mijenjaju, već se samo pojavljuju novi elementi i oblici. Ljudske figure su i dalje pljosnate i ukočene, ali s nekim

novim detaljima (ženska figura s naborima odjeće, muška figura s licem). Međutim, promjene su izrazitije kod ljudskih figura datiranih nešto kasnije, u V i IV v.st.e., kao što su: krilate(?) figure, pektoral s konjanicima i figura ithifaličnog ratnika na pločici s konjskim protomama. Za ove figure može se ocijeniti da, zadržavajući karakteristike japodskog stila (plošnost i grubu obradu figure u konturama), unose nove elemente i nove sadržaje: krila(?), povezivanje ljudske figure s konjem (možda pod utjecajem figuralnih predstava na kamenu), i posebno realističnu proporcionalnost, mekoću i zaobljenost linija tijela i prvi pokušaj prikaza pokreta na figuri ratnika sa pojasne pločice iz Jezerina. Ove nove tendencije, mada usamljene i malobrojne, ukazuju na logičan razvoj prikaza ljudske figure u pravcu realizma, do koga japodska metalna produkcija, ipak, nikada nije stigla. Na slične razvojne tendencije ukazuje približno istovremena pojava ljudskih maski sa svim detaljima lica (na pektoralu, na fibulama) koje će, na izvjestan način, obilježiti slijedeće vijekove. Period V i IV v.st.e. donosi i druge novine kao što su, doduše rijetke, predstave oružja na metalnim objektima. Pojavljuju se i nove životinjske vrste, npr. predstave zmija koje se, kako izgleda, relativno kratko zadržavaju među japodskim figuralnim predstavama, zatim protome ovna i bika (na fibulama), možda kao rezultat novo uspostavljenih veza sa srednjom, pa i zapadnom Evropom, gdje se ovakve predstave nalaze, naročito u ranoj keltskoj umjetnosti, vjerovatno, pod utjecajima iz grčke arhajske sitne plastike. Protome obje životinje na istoj fibuli (iz Jezerina), mada izrađene u punoj plastici, u suštini stranoj autohtonom figuralnom osjećaju, predstavljaju vrhunski domet japodske metalne produkcije.

Karakteristično je da od V vijeka predstave ptica gotovo potpuno nestaju iz japodskog figuralnog stvaralaštva, što svakako, ukazuje na značajnije promjene duhovnih sadržaja koje se odražavaju u likovnim predstavama. Posljednje ptičije protome (na fibuli) koje su opredijeljene na prijelaz od kasnog halštata u rani laten (Ha D3-Lt A), mada su po oblikovanju glava stilski još uvijek bliske starom maniru, ipak, po svemu sudeći, nastaju pod novim impulsima sa srednjoevropskih prostora. Dominantnu ulogu koja je tokom starijeg željeznog doba pripadala ptičijim likovima, od V vijeka pa dalje preuzimaju u potpunosti protome i figure konja. Predstave konja koje su zastupljene u manjem broju već od Ha C perioda, u toku mlađeg željeznog doba nadmašuju sve ostale životinjske figure zajedno, kako po broju predstava, tako i po raznovrsnosti objekata na kojima se pojavljuju (pektorali, fibule, pojasni okovi, pločice), potvrđujući istaknuto duhovno značenje te životinje. Po stilskim odlikama (plošnost, konture bez mnogo detalja) predstavljaju u potpunosti reprezentante japodskog figuralnog stila.

Uz ranije utvrđene radioničke centre ličkog prostora u Prozoru, Kompolju i Smiljanu, izgleda da se može pretpostviti jedna radionica i u Vrepcu, a značajan centar izrade metalnih figuralnih objekata počinje da djeluje na prostoru Bele Krajine, u Vinici. Na srednjem, toku Une, takođe je morala djelovati takva radionica, možda u

neistraženom sojeničkom naselju, u Golubiću kome bi, po prostornoj blizini, uz nekropolu na Crkvini, trebalo pripisati i onu na Jezerinama.

U toku srednjeg i kasnog latena (III-I v.st.e.) nastavljaju se neki tokovi ranije započetog razvoja, ali se neki i prekidaju. Tako se ljudska figura ponovo vraća izrazitoj šematizaciji (ženske figure s alkama na mjestu ruku i one sa ptičijim protomama, figure neodređenog pola od srebra). Pojavljuje se novi materijal - srebro. Ljudske maske dobijaju na raznovrsnosti, a među njima se javljaju i primjerci koje je moguće pripisati određenom mitološkom liku. Dio ljudskih figura i sve maske dobijaju izvjesnu, veću ili manju reljefnost, napuštajući plošnost kao odliku japodskog stila, koja se još zadržava u prikazivanju životinjskih likova. Među njima je i usamljeni prikaz jelena, nastao pod stranim utjecajem. U okviru autohtonih predstava, kao što je već rečeno, dominiraju likovi konja, a samo na jednom objektu pojavljuju se predstave svinja. Na figuralnim predstavama ovog perioda mogli bi se očekivati snažniji strani utjecaji (naročito keltski, a možda i helenistički). Međutim, samo na jednoj vrsti pojasnih pločica (iz Trošmarije i Vinice) evidentan je keltski utjecaj u prikazu konjskih protoma, dok se u oblikovanju nekih ljudskih maski i predstave na pojasnim pločama iz Prozora mogu zapaziti impulsi sa prostora jače zahvaćenih utjecajima helenizma. Autohtona, japodska osnova, ipak ostaje u prvom planu do kraja stare ere.

Tokom skoro čitavog posljednjeg milenija stare ere Japodi razvijaju specifičan figuralni stil na metalnim objektima koji karakterizira izvjesna ukočena geometriziranost i gruba jednostavnost jasno prepoznatljivih, uglavnom ljudskih i životinjskih likova. U ogromnoj većini one su izvedene plošno, bez treće dimenzije, tako da bi se japodski stil mogao nazvati i stilom silueta ili kontura.

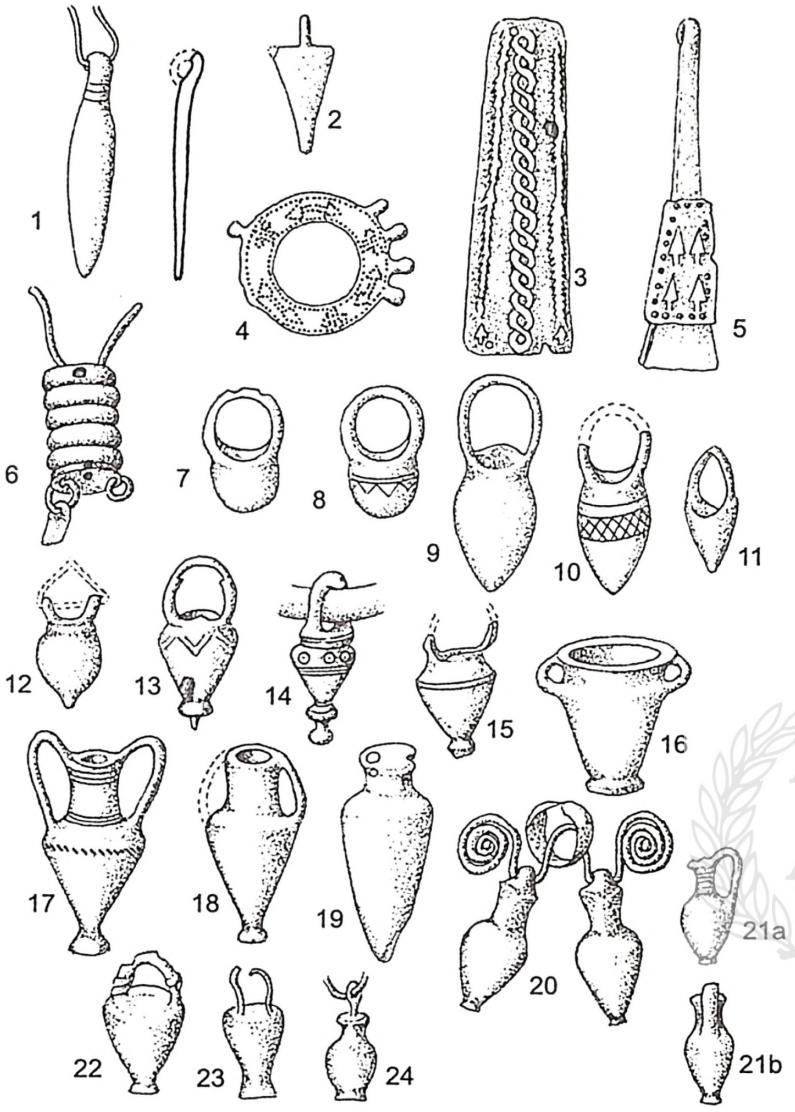

TABLA XIII: 1. *Kompolje, grob 33* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1961.); 2. *Prozor, grob 29* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1973.a); 3. *Vinica, grob 2* (prema: Treasures...,1934.); 4. *Vrebac, izvan groba* (prema Drechsler-Bižić, R., 1958.); 5. *Jezerine, Pritoka, grob 171* (prema: Radimský, V., 1893.); 6. *Crkvina,Golubić, grob 9* (prema originalu); 7. *Prozor, nekropola* (prema originalu); 8. *Kompolje, grob 154* (prema: Bakarić,L., 1989.); 9. *Prozor, nekropola* (prema originalu); 10. *Vinica, grob 30* (prema: Treasures..., 1934.); 11. *Jezerine, Pritoka, grob 478* (prema: Radimský, V., 1893.); 12. *Prozor, grob 56* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1973.a); 13. *Prozor, nekropola* (prema originalu); 14. *Prozor, nekropola* (prema Lo Schiavo, F., 1970.); 15. *Vrebac, grob 7* (prema: Drechsler-Bižić, R., Katalog materijala, T.48/9 - nepublikovano); 16. *Jezerine, Pritoka, grob 238* (prema originalu); 17-19. *Prozor, nekropola* (prema originalu); 20. *Prozor,* nekropola (prema: Drechsler-Bižić, R., 1987.); 21. *Prozor, nekropola* (prema: Lo Schiavo, F., 1970.); 22-24. *Kompolje, grob 33* (prema originalu).

ANU BiH АНУ БиХ

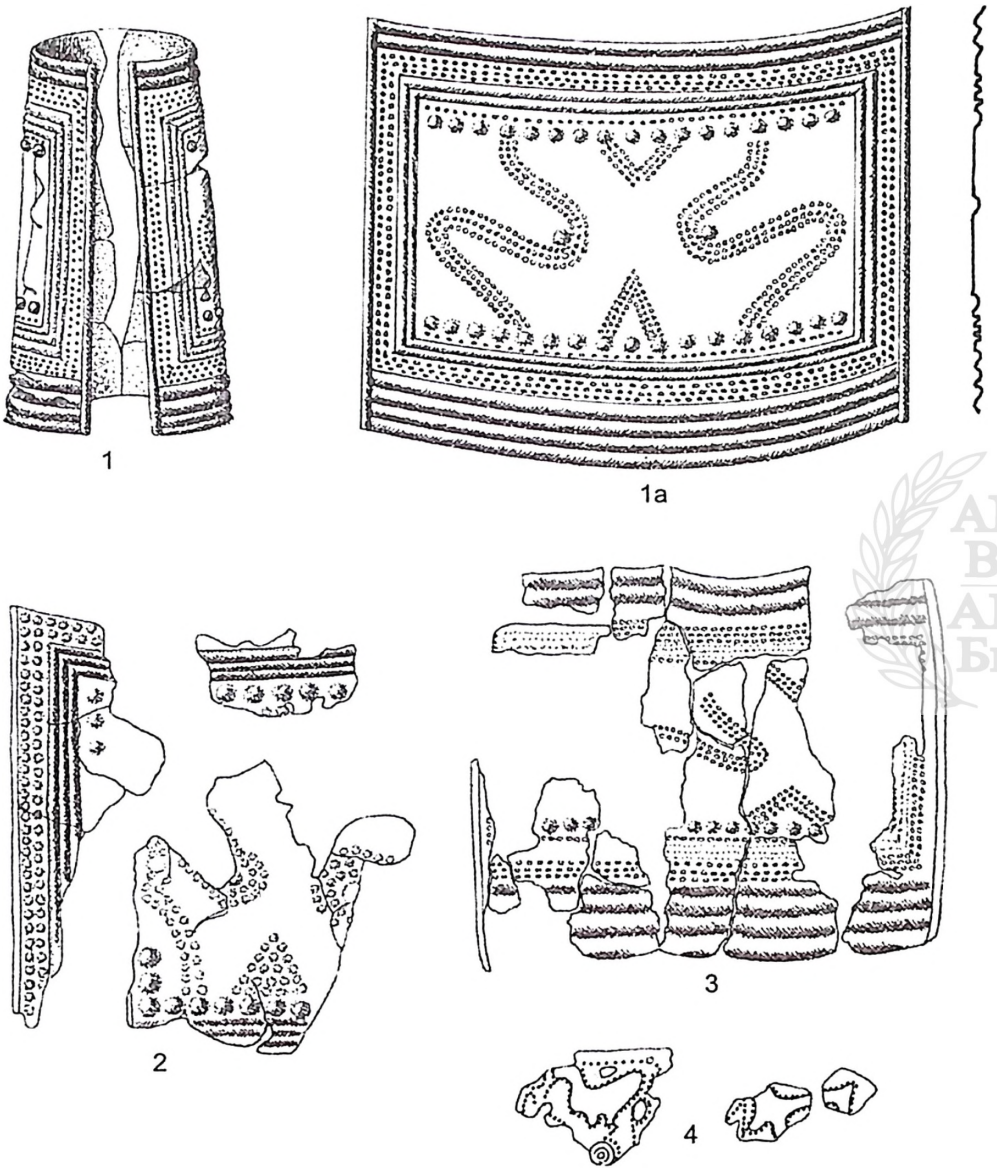

TABLA XIV: 1-1a. *Prozor, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., Katalog materijala, T.92/1-1a – nepublikovano); 2. *Dabar, nekropola* (prema: Drechasler-Bižić, R., Katalog materijala, T.52/7 – nepublikovano); 3. *Kompolje, grob 61* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1961.); 4. *Prozor, nekropola* (prema: Lo Schiavo, F., 1970.)

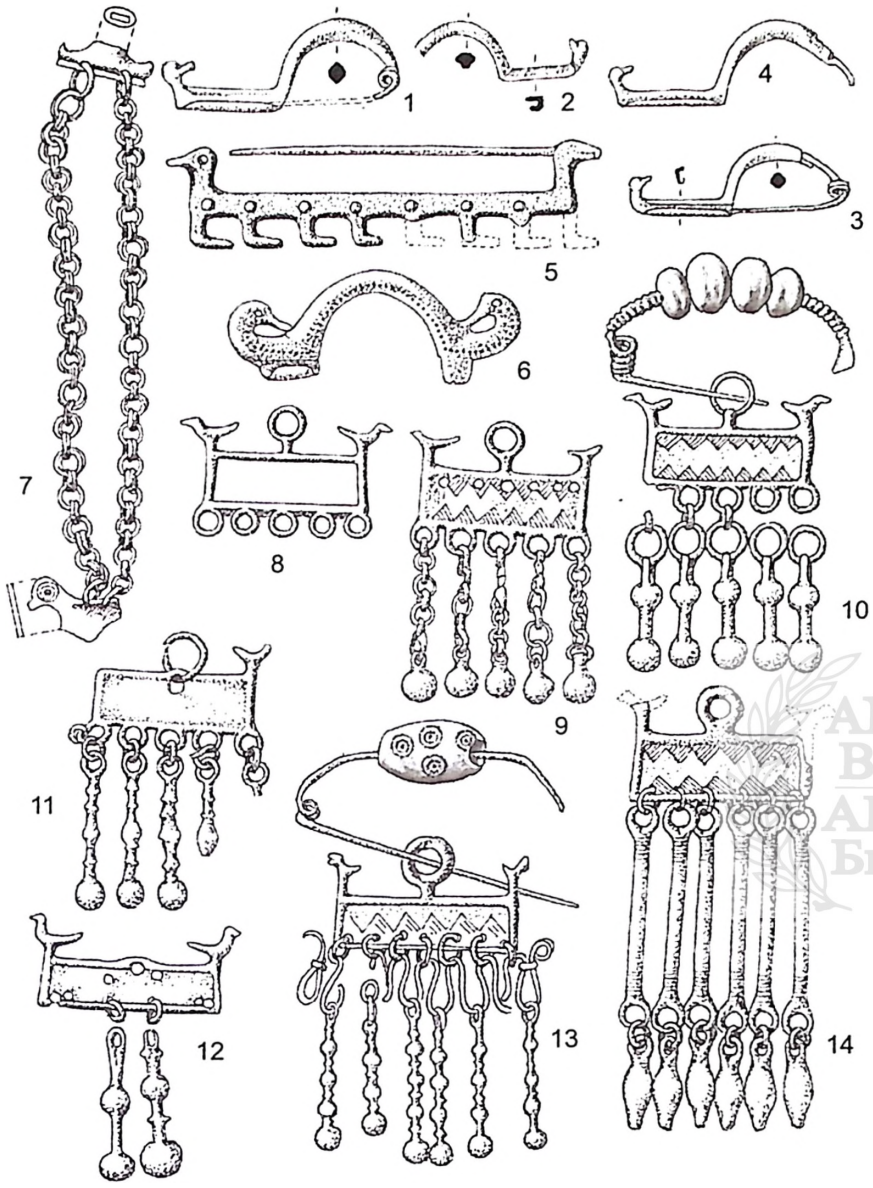

TABLA XV: 1. *Prozor, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić,R., Katalog materijala, T.179/5 – nepublikovano); 2. *Prozor, nekropola* (prema: Lo Schiavo, F.,1970.); 3. *Kompolje, grob 51* (prema: Drechsler-Bižić, R. 1961.); 4. *Prozor, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić,R., Katalog materijala, T.85/7 – nepublikovano); 5. *Kompolje, grob 24* (prema: Drechsler-Bižić,R., 1961.); 6. *Prozor, nekropola* (prema: Hoernes, M., 1892.); 7. *Prozor, nekropola* (prema: Lo Schiavo, F., 1970.); 8. *Ličko Lešće, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., Katalog materijala, T.38/4 – nepubl.); 9-13. *Kompolje, grobovi 217,146,173,38, 107* (prema:Drechsler-Bižić, R., Katalog materijala) T. 159/9; 162/4; 157/13; 157/9; 107/2 – nepublikovano); 14. *Kompolje, grob 266* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1966.)

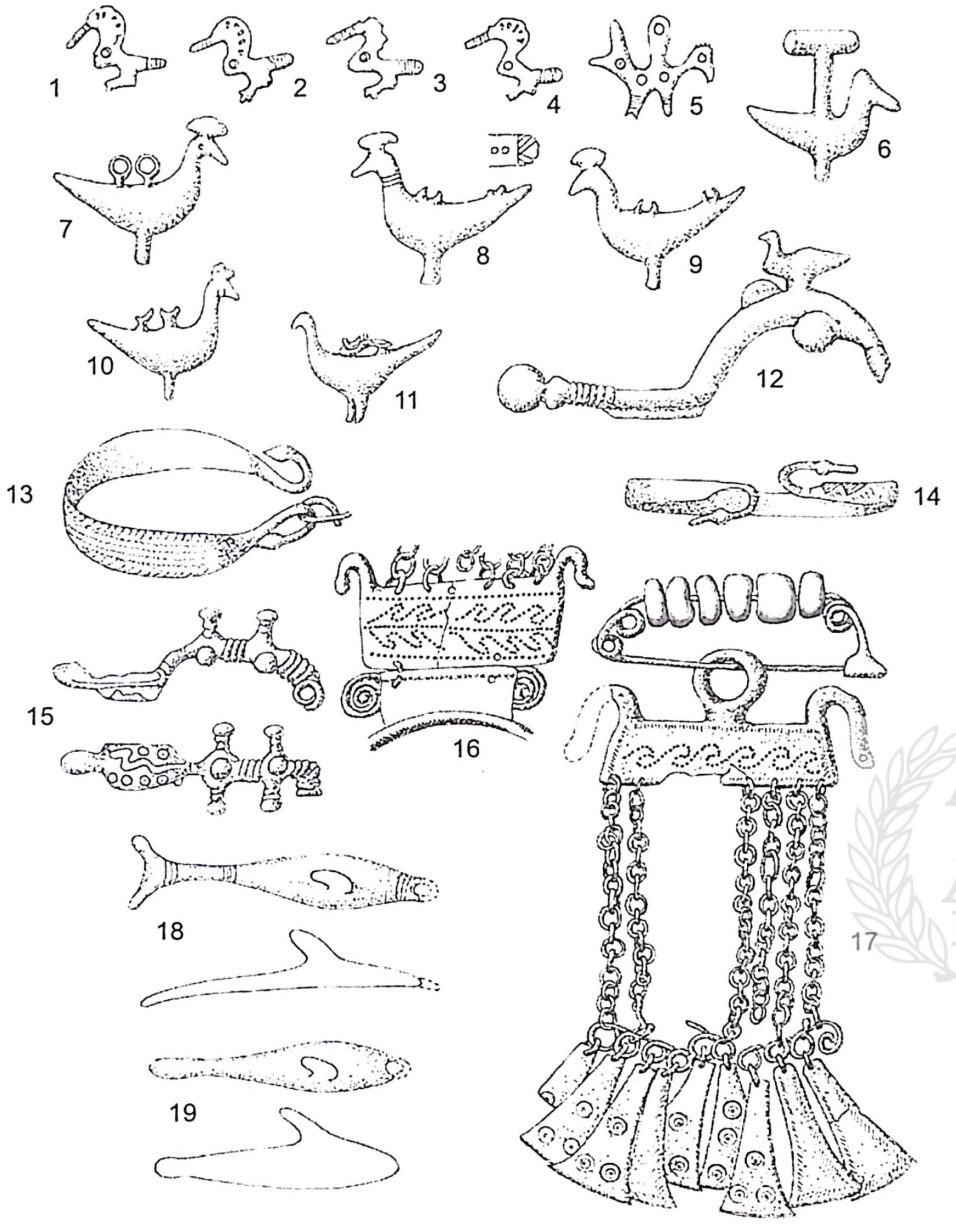

TABLA XVI: 1-5. *Prozor, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., Katalog materijala, T.100/1-5, nepublikovano); 6. *Kompolje, grob 66* (prema: Lo Schiavo,F., 1970.); 7. *Prozor, nekropola* (prema: Ljubić, Š., 1889.); 8. *Prozor, nekropola* (prema: Lo Schiavo, F., 1970.); 9-10. *Prozor, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., Katalog materijala, T.100/12-13 – nepublik.); 11. *Prozor, nekropola* (prema: Ljubić, Š., 1889.); 12. *Kompolje, grob 36* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1987.); 13. *Kompolje, grob 158* (prema: Težak-Gregl, T., 1981.); 14. *Ribić, izvan groba* (prema originalu); 15. *Vinica, grob 65a* (prema: Treasures..., 1934.); 16. *Kompolje, grob 45* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1966.); 17. *Kompolje, grob 47* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1961.); 18. *Prozor, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1973.); 19. *Prozor, nekropola* (prema: Ljubić, Š., 1889.)

ANU BiH АНУ БиХ

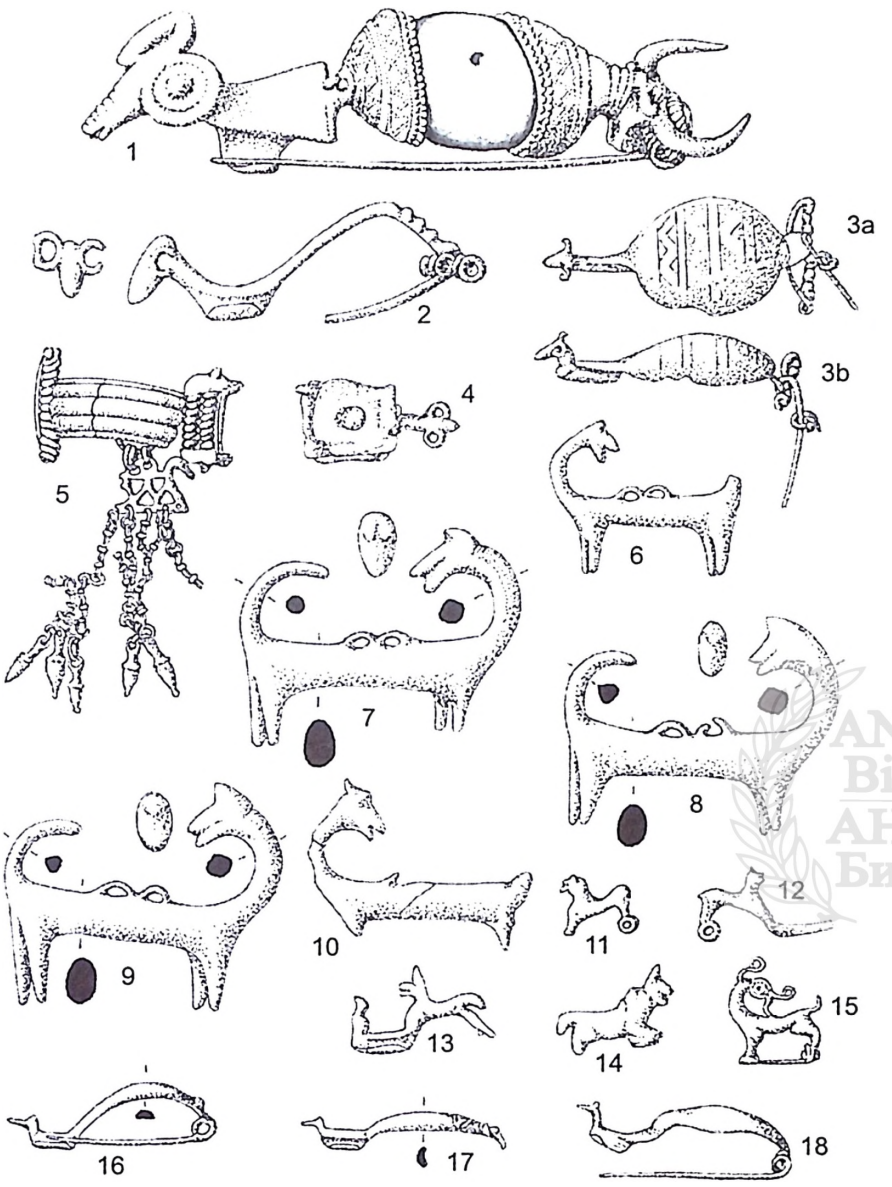

TABLA XVII: 1. *Jezerine, Pritoka, grob 145* (prema: Čović, B., 1976.); 2. *Prozor, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R. 1987.); 3. *Vinica, grob 82* (prema: Treasures...,1934.); 4. *Kompolje, grob 44* (prema:Drechsler-Bižić, R., Katalog materijala, T.179/5 – nepublikovano); 5. *Vinica, grob 7* (prema: Treasures...,1934.); 6-9. *Prozor, nekropola* (prema originalu); 10. *Prozor, grob 13* (prema: Drechsler-Bižić, 1973.); 11-15. *Prozor, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., Katalog materijala, T.87/10-12; 100/17; 88/6 – nepubl.); 16. *Kompolje, grob 60* (prema: Drechsler-Bižić,R., Katalog materijala, T.168/17 – nepublikovano); 17. *Prozor, nekropola, grob 16* (prema: Drechsler-Bižić,R., 1973a.); 18. *Prozor, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., Katalog materijala, T.85/10 – nepublikovano)

ANU BiH АНУ БиХ

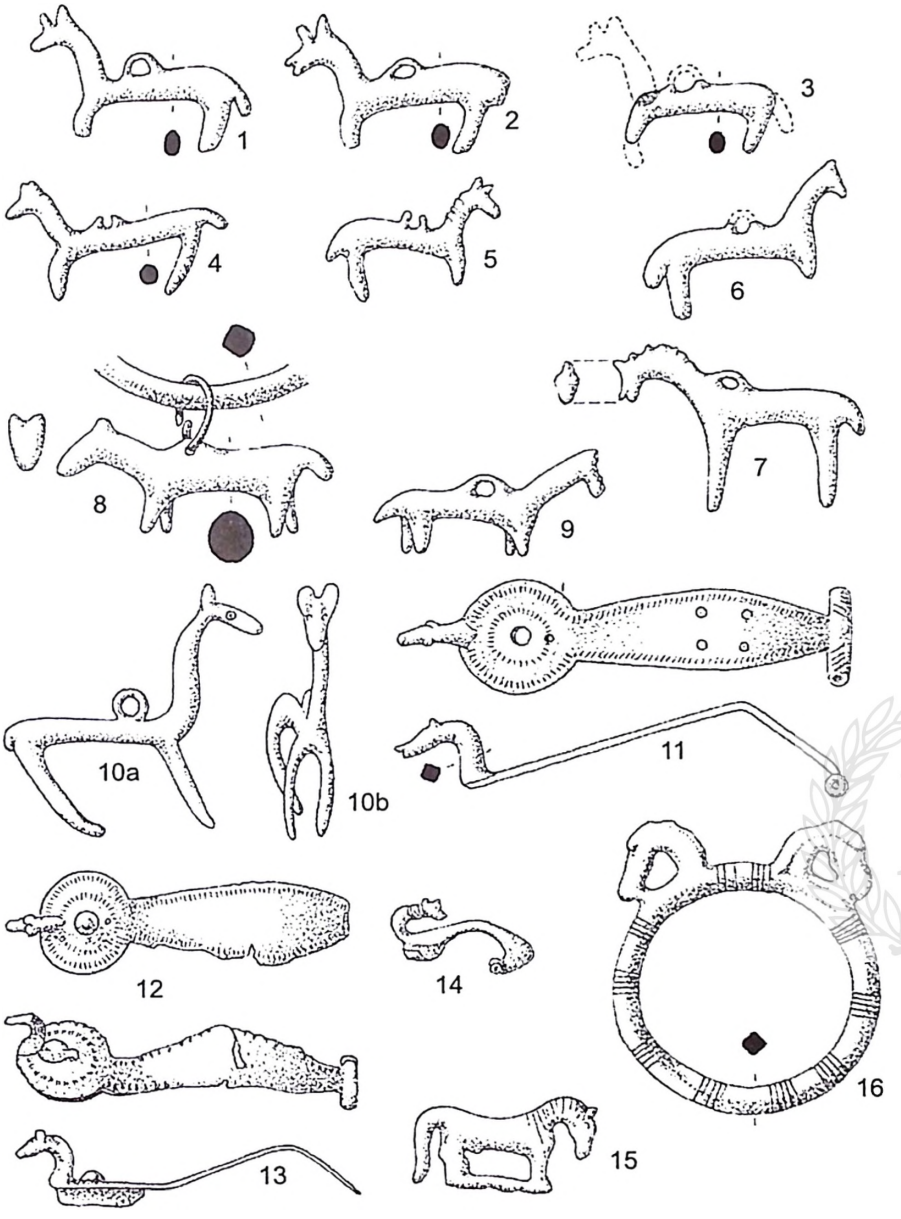

TABLA XVIII: 1-2 *Prozor, nekropola* (prema originalu); 3. *Jezerine, Pritoka, grob 43* (prema originalu); 4. *Prozor, nekropola* (prema originalu); 5. *Prozor, grob 59* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1973a); 6. *Prozor, nekropola* (prema Ljubić, Š., 1889.); 7. *Prozor, nekropola* (prema: Lo Schiavo, F., 1970.); 8. *Prozor, nekropola,* prema: Lo Schiavo, F., 1970.); 9. *Kompolje, grob 135* (prema Drechsler-Bižić, R. Katalog materijala, T.168/2 – nepublikovano); 10. *Prozor, nekropola* (prema: Lo Schiavo, F., 1970.); 11. *Jezerine, Pritoka, grob 509* (prema: Radimský, V., 1893.); 12. *Vrebac, grob 3* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1958.); 13. *Prozor, nekropola* (prema originalu); 14. *Vinica, izvan groba* (prema: Treasures..., 1934.); 15. *Ribić, izvan groba* (prema originalu); 16. *Vrebac, grob 13* (prema: Drechsler-Bižić, R., Katalog materijala, T.45/10 – nepublikovano)

ANU BiH АНУ БиХ

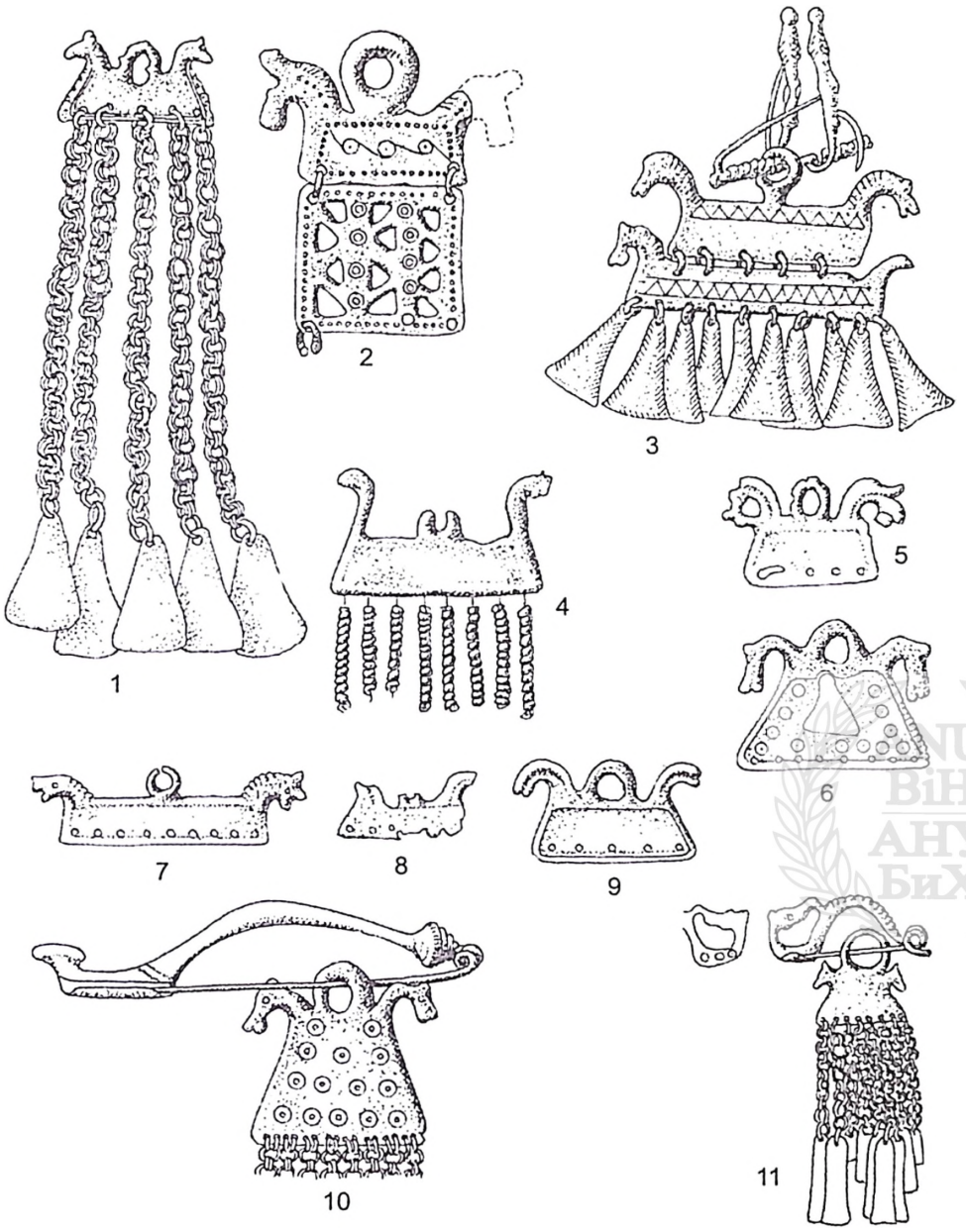

TABLA XIX: 1. *Kompolje, izvan groba* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1961.); 2. *Kompolje, grob 109* (prema: Drechsler-Bižić,R., Katalog materijala,T.177/1 – nepublikovano); 3. *Vinica, grob 69* (prema: Treasures...,1934.); 4. *Kompolje, grob 101* (prema: Drechsler-Bižić, R., Katalog materijala, T.166/4 – nepublikovano); 5. *Vinica, nekropola* (prema: Gabrovec, S., 1966.); 6. *Vinica, nekropola* (prema: Dobiat, C., 1982.); 7-8. *Vinica, nekropola* (prema: Gabrovec, S., 1966.); 9. *Vinica, nekropola* (prema: Dobiat, C., 1982.); 10. *Kastav, grob 11* (prema: Guštin, M., 1987.); 11. *Grobnik, nekropola* (prema: Guštin, M., 1987.)

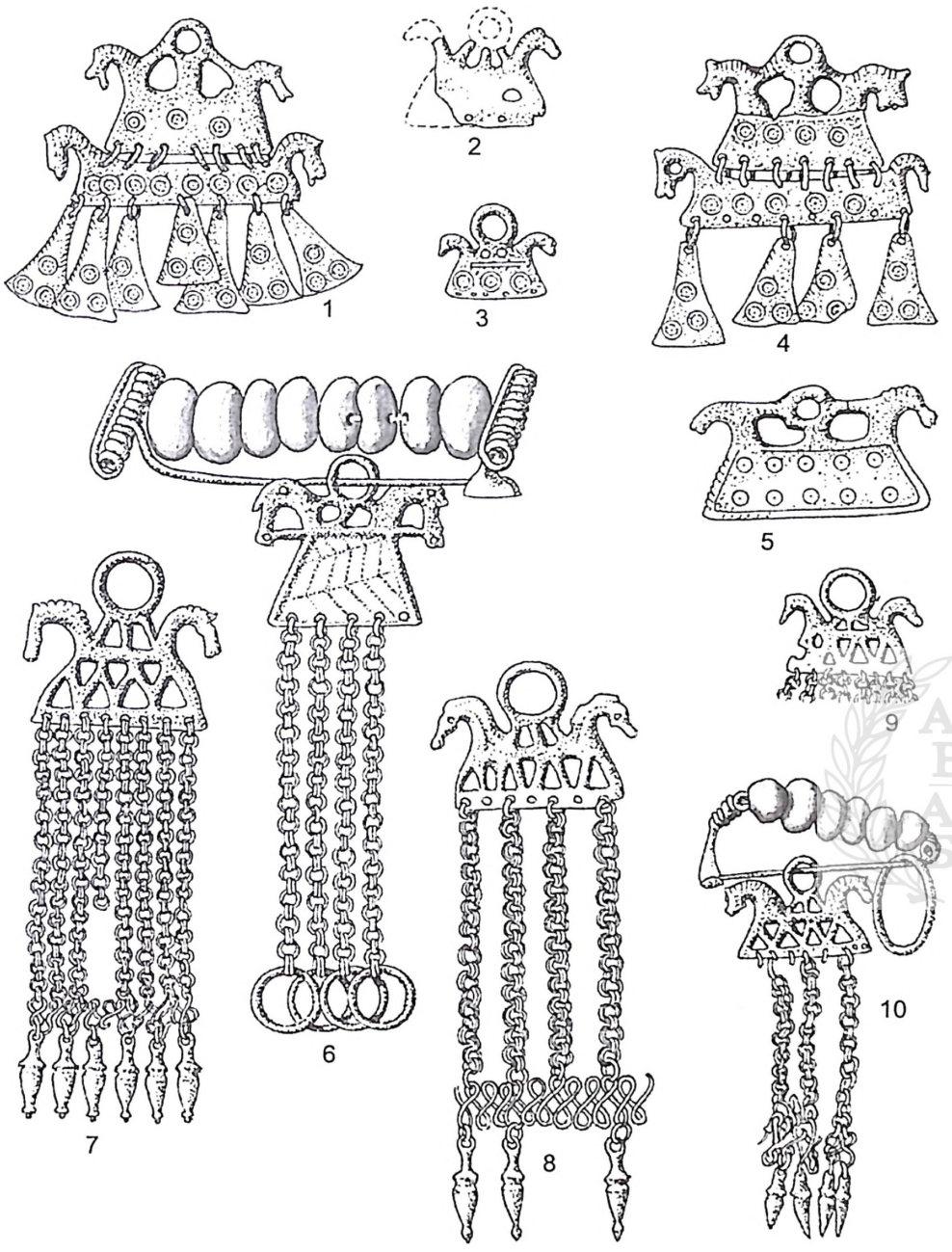

TABLA XX: 1. *Vinica, grob 196* (prema: Treasures...,1934.); 2. *Vinica, nekropola* (prema: Dobiat, C., 1982.); 3. *Vinica, grob 315* (prema: Guštin, M., 1977.); 4. *Vinica, grob 220* (prema: Treasures...,1934.); 5. *Vinica, nekropola* (prema: Dobiat, C., 1982.); 6. *Jezerine, Pritoka, grob 349* (prema: Radimský, V., 1893.); 7. *Jezerine, Pritoka, grob 278* (prema originalu); 8. *Drenov Klanac, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., Katalog materijala, T.60/3 – nepublik.); 9. *Vinica, nekropola* (prema: Gabrovec, S., 1966.); 10. Vinica, *grob 115* (prema: Treasures...,1934.)

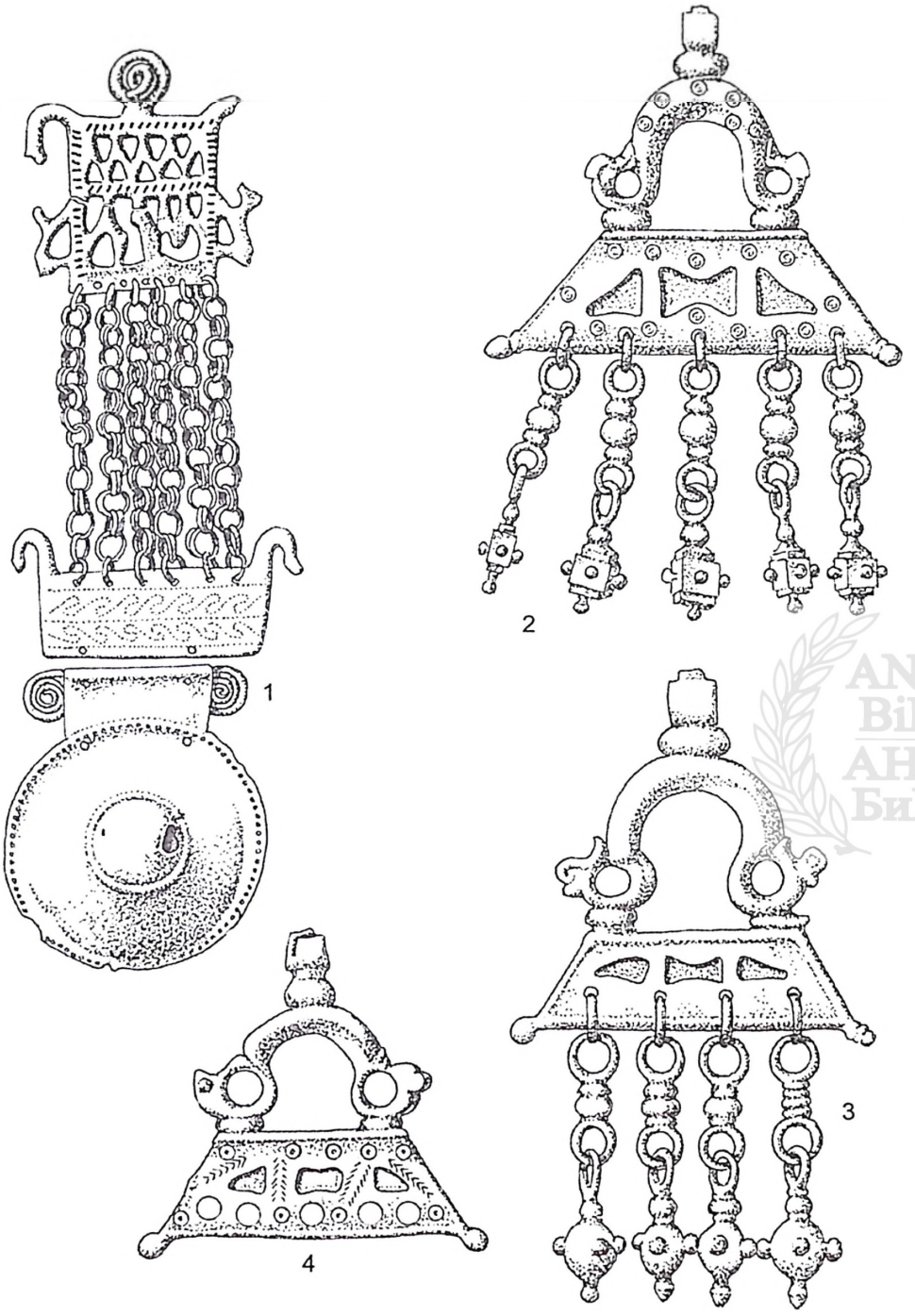

TABLA XXI: 1. *Kompolje, grob 45* (prema: Drechsler-Bižić,R., 1987.); 2. *Vinica, grob 238* (prema: Starè, F., 1970.); 3. *Vinica, grob 86* (prema: Starè, F., 1970.); 4. *Vinica, izvan groba* (prema: Starè, F., 1970.)

TABLA XXII: 1. *Jezerine, Pritoka, grob 393a* (prema originalu), 2. *Kompolje, Vlaško polje* (prema originalu); 3. *Ribić, grob "g"* (prema originalu); 4. *Jezerine, Pritoka, grob 230* (prema originalu); 5. *Ribić, grob "e"* (prema originalu); 6. *Prozor, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1987.); 7. *Prozor, nekropola* (prema: Tessmann, B., 2001.); 8. *Trošmarija, grob 1* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1970.) 9. *Vinica, grob 69* (prema: Treasures...,1934.); 10. *Mazin* (prema: Brunšmid, J., 1897.); 11. *Vinica, izvan groba* (prema: Treasures...,1934.); 12. *Vinica, grob 123* (prema: Treasures...,1934.); 13. *Vinica, grob 110* (prema: Treasures...,1934.); 14. *Vinica, grob 35* (prema: Treasures...,1934.); 15. *Vinica, grob 268* (prema: Treasures..., 1934.)

ANU BiH АНУ БиХ

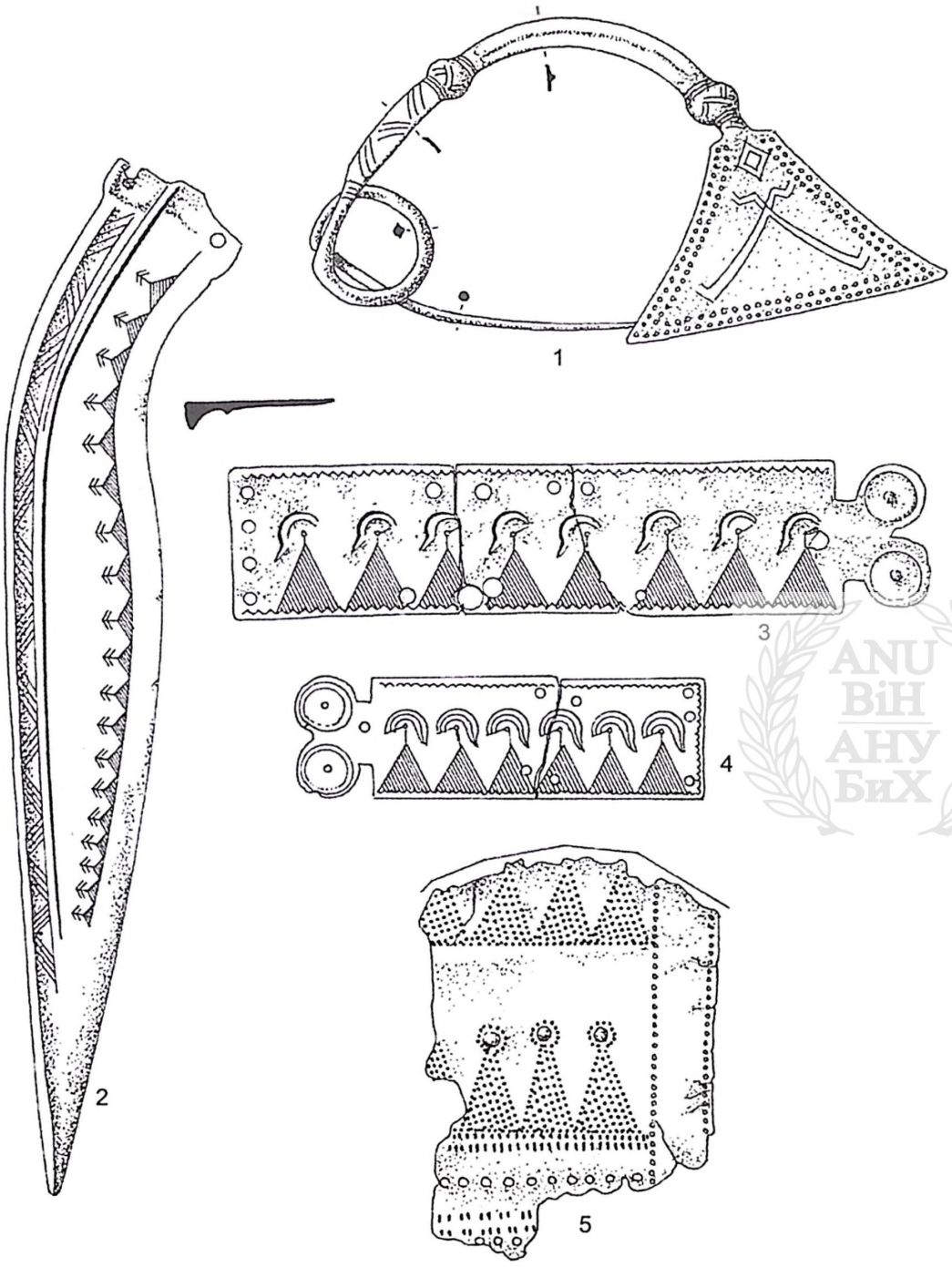

TABLA XXIII: 1. *Drežnik, Gajina pećina* (prema: Ljubić, Š., 1889.); 2. *Medak* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1988.); 3. *Prozor, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1988.); 4. *Prozor, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1988.); 5. *Gornji Budački, slučajni nalaz* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1987.)

ANU BiH АНУ БиХ

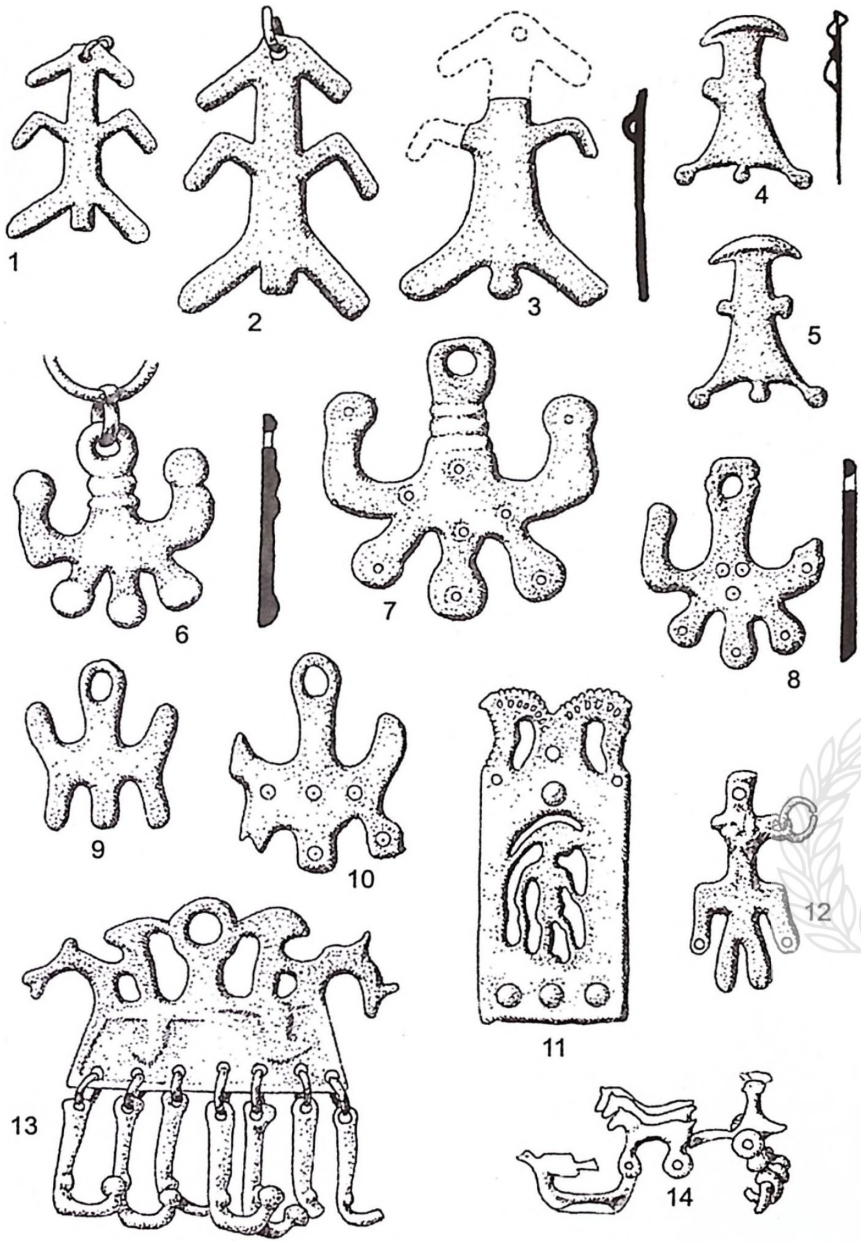

TABLA XXIV: 1. *Prozor, nekropola* (prema originalu); 2. *Prozor, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1987.); 3. *Kompolje, nekropola* (prema originalu); 4-5. *Kompolje, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., Katalog materijala, T.145/24-25 – nepubl.); 6. *Ličko Lešće* (prema originalu); 7. *Prozor, nekropola* (prema: Tessmann, B., 2001.); 8. *Prozor, nekropola* (prema originalu); 9. *Kompolje, grob 101* (prema:Drechsler-Bižić,R., Katalog materijala, T.166/1 – nepublikovano); 10. *Kompolje, grob 157* (prema: Drechsler-Bižić,R., Katalog materijala, T.171/3 – nepublikovano); 11. *Jezerine, Pritoka, grob 36b* (prema originalu); 12. *Prozor, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1987.); 13. *Vinica, grob 212* (prema: Treasures..., 1934.); 14. *Vinica, grob 331* (prema: Treasures..., 1934.)

ANU BiH АНУ БиХ

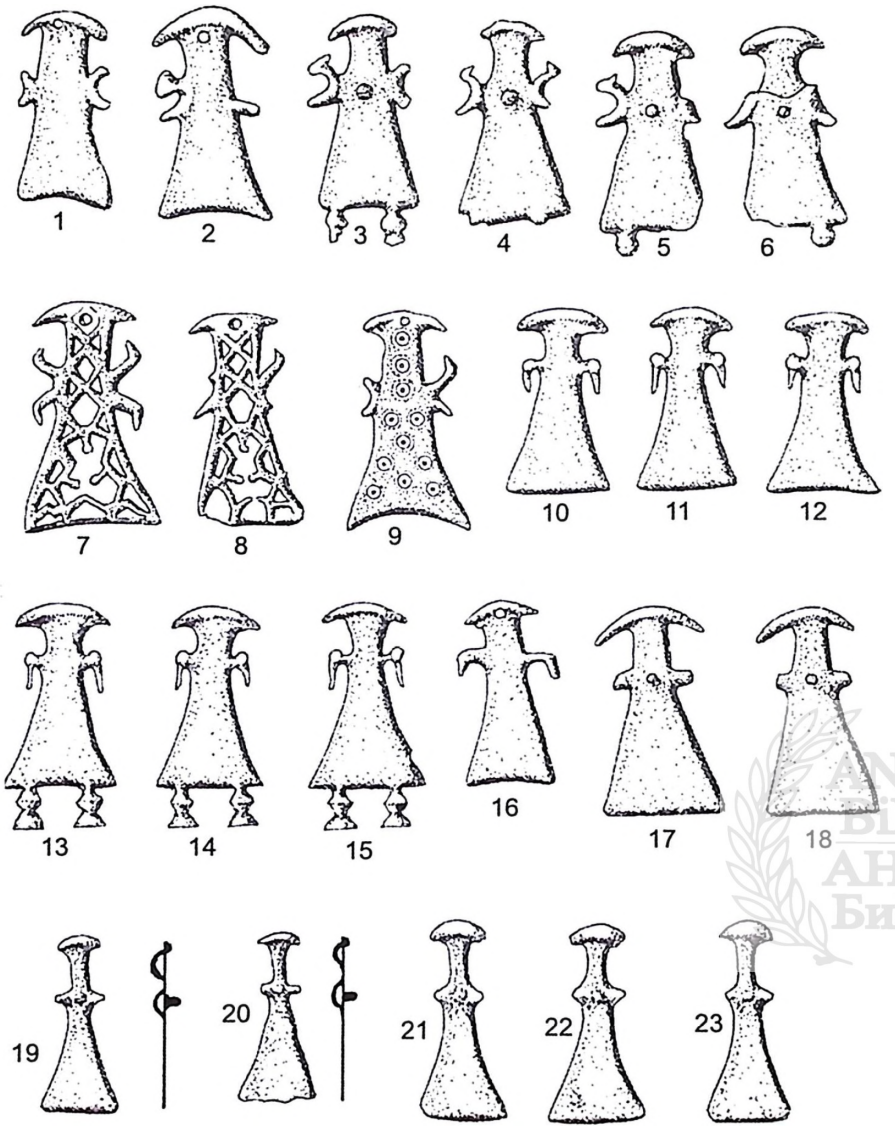

TABLA XXV: 1. *Prozor, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić,R., Katalog materijala, T.101/8 – nepublikovano); 2. *Široka Kula* (prema: Drechsler-Bižić, R., Katalog materijala, T.77/19 – nepublikovano); 3-4. *Prozor, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., Katalog materijala, T.101/7,9 – nepublikovano); 5-6. *Smiljan, tumulus* (prema: Drechsler-Bižić, R., Katalog materijala, T.56/13-14 – nepublikovano); 7-8. *Drenov Klanac* (prema: Drechsler-Bižić, R., Katalog materijala, T.60/1-2 – nepublikovano); 9. *Prozor, nekropola* (prema originalu); 10-12. *Prozor, nekropola* (prema originalu); 13. *Smiljan, tumulus* (prema originalu); 14. *Krbavica* (prema: Drechsler-Bižić, R., Katalog materijala, T.67/13 – nepublikovano); 15. *Prozor, nekropola* (prema originalu); 16. *Prozor, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., Katalog materijala, T.101/20 – nepublikovano); 17-18. *Prozor, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić,R., Katalog materijala, T.101/16-17 – nepublikovano); 19-20. *Smiljan, nekropola II, grob 4* (Prema: Bakarić, L., 1986.); 21-23. *Prozor, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., Katalog materijala, T.101/12-14 – nepublikovano)

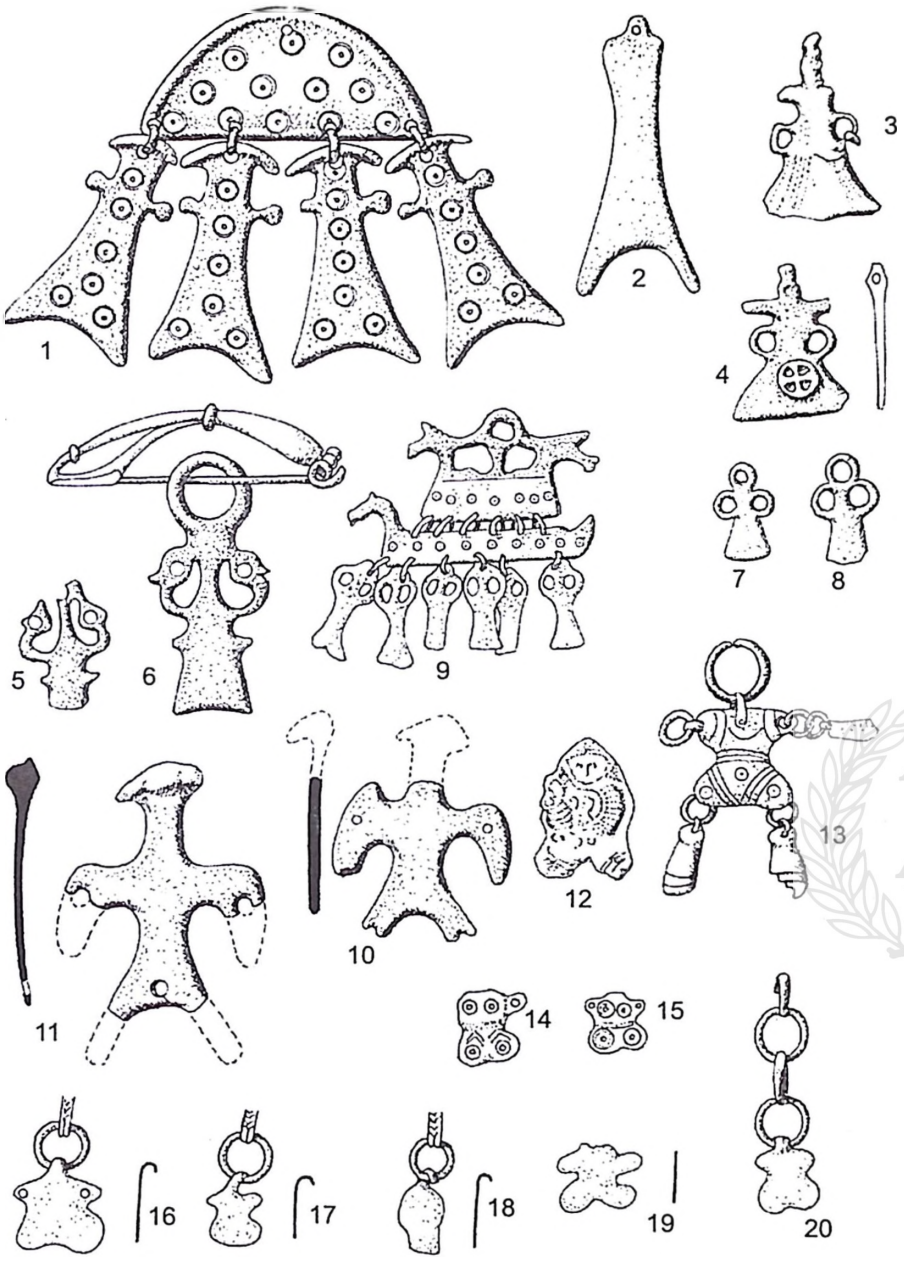

TABLA XXVI: 1. *Kompolje, grob 154* (prema: Bakarić,L., 1989.); 2. *Prozor, nekropola* (prema originalu); 3. *Kompolje, grob 28* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1987.); 4. *Prozor, nekropola* (prema: Tessmann, B., 2001); 5. *Kompolje, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1973.); 6-9. *Vinica, grobovi 204, 122, 259, 43a* (prema: Treasures..., 1934.); 10. *Prozor, grob 23* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1973.a); 11. *Kompolje, Vlaško polje* (prema originalu); 12. *Jezerine, Pritoka, grob 379* (prema originalu); 13. *Lički Ribnik, ostava* (prema originalu); 14. *Ribić, grob 56* (prema originalu); 15. *Lički Ribnik, ostava* (prema: Klemenc, J., 1935.); 16-19. *Ribić, grob 10* (prema originalu); 20. *Lički Ribnik, ostava* (prema: Klemenc, j., 1935.)

ANU BiH АНУ БиХ

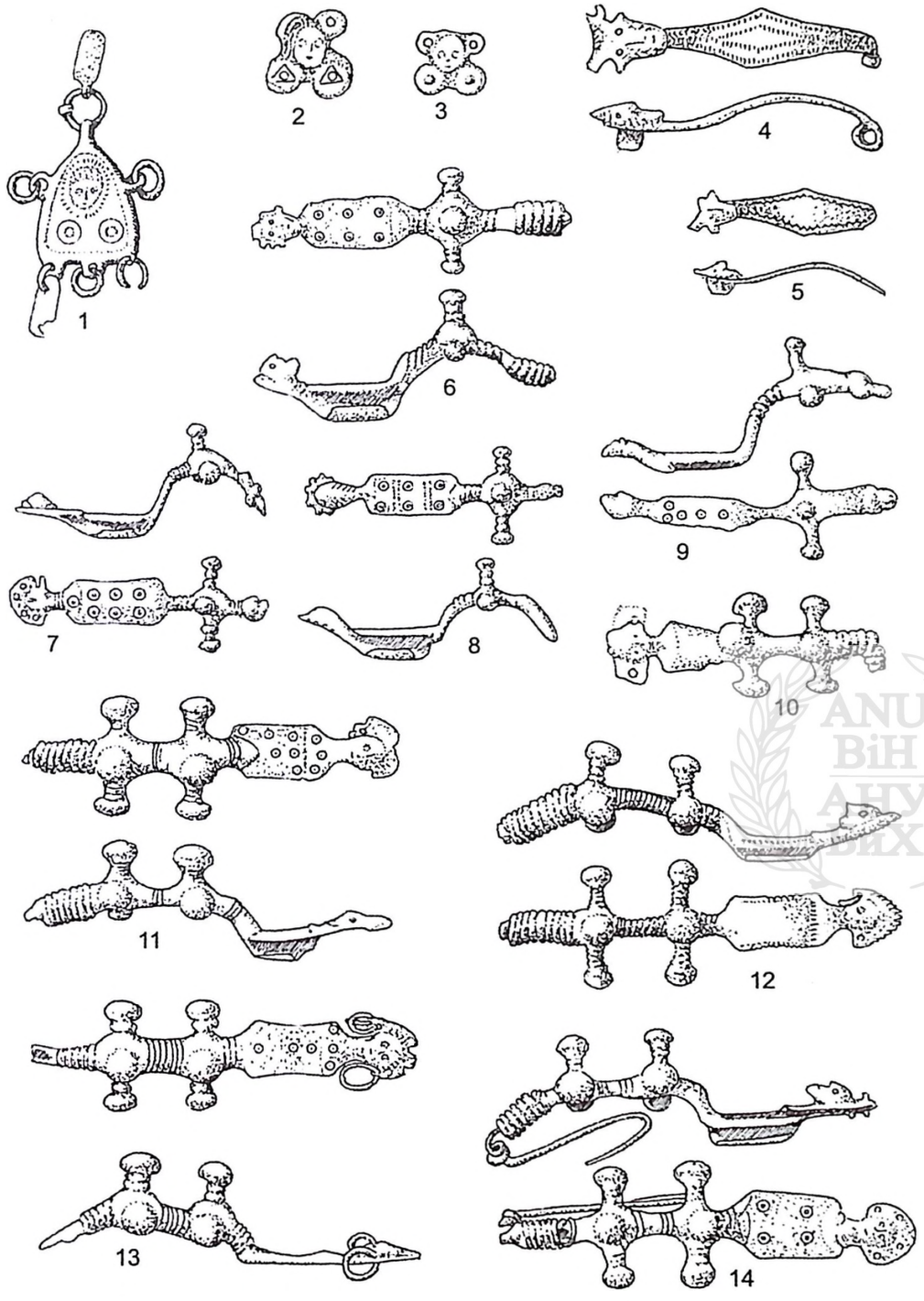

TABLA XXVII: 1. *Lički Ribnik, ostava* (prema originalu); 2-3. *Ribić, grob 56* (prema originalu); 4-5. *Vrebac, Velika njiva, grob 1 i 4* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1958.); 6. *Vinica, nekropola* (prema: Ložar, R., 1934.); 7. *Vinica, grob 120* (prema: Treasures..., 1934.); 8. *Vinica, nekropola* (prema: Ložar, R., 1934.); 9-14. *Vinica, grobovi 206,155,79, 27,90,270* (prema: Treasures..., 1934.)

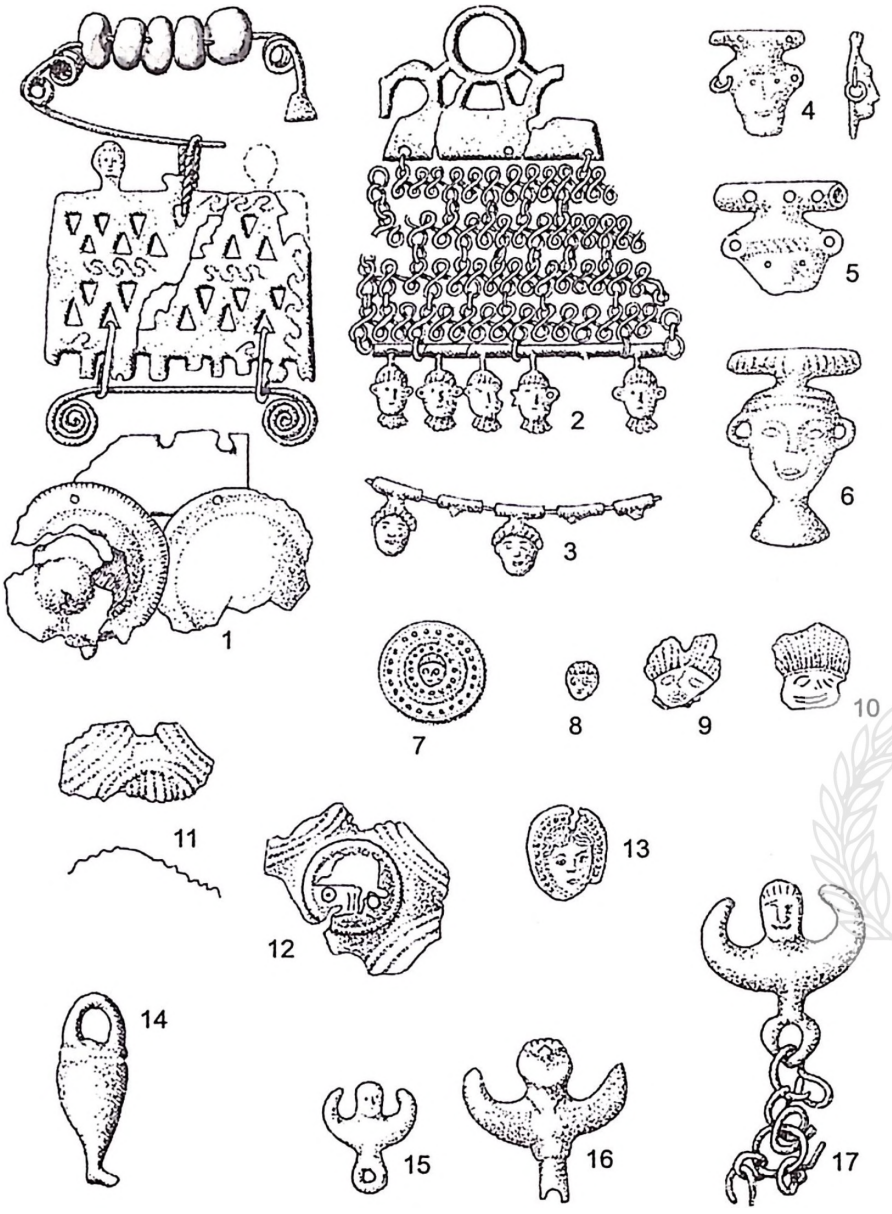

TABLA XXVIII: 1. *Kompolje, grob 47* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1961.); 2. *Jezerine, Pritoka, grob 264* (prema: Radimský, V., 1893.); 3. *Prozor, nekropola* (prema: Ljubić, Š., 1889.); 4. *Vinica, grob 84* (prema: Guštin, M., 1977.); 5. *Vinica, nekropola* (prema: Gabrovec, S., 1966.); 6. *Prozor, nekropola* (prema originalu); 7. *Ribić, grob 56* (prema originalu); 8. *Jezerine, Pritoka, grob 278* (prema: Radimský, V., 1893.); 9. *Ribić, grob 59* (prema originalu); 10. *Ribić, bez podataka* (prema originalu); 11. *Lički Ribnik, ostava* (prema: Klemenc, J., 1935.); 12. *Lički Ribnik, ostava* (prema originalu); 13. *Jezerine, Pritoka, grob 336* (prema: Radimský, V., 1893.); 14. *Jezerine, Pritoka, grob 407* (prema originalu); 15. *Kompolje, grob 67* (prema: Drechsler-Bižić,R., 1961.); 16-17. *Kompolje, grobovi 258, 224* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1987.)

ANU BiH АНУ БиХ

TABLA XXIX: 1-4. *Prozor, nekropola* (prema: Kossack, G., 1991.)

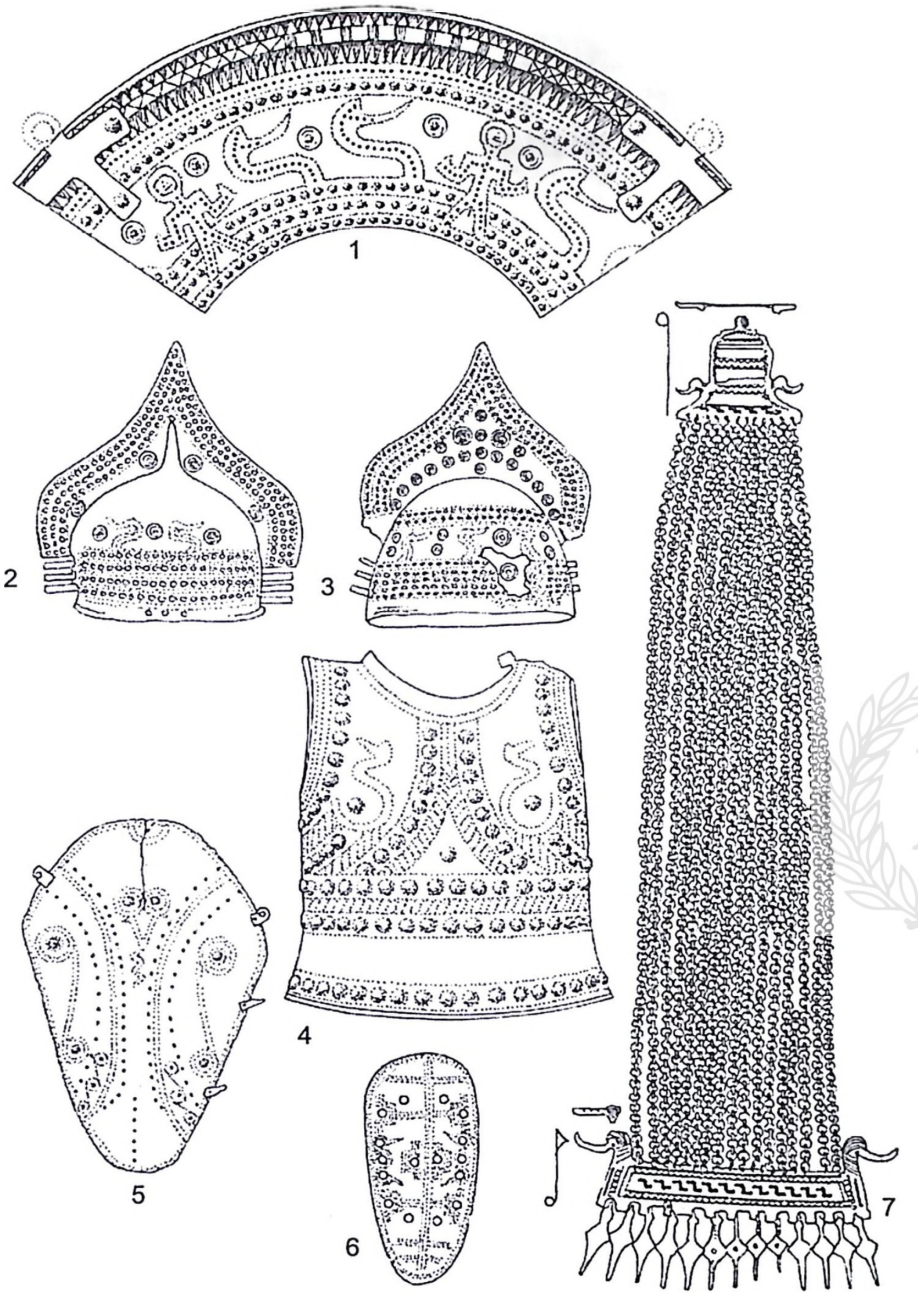

TABLA XXX (Komparativni objekti): 1. *Detalj kotlića iz Veio* (prema: Merhart, von G., 1952.); 2-3. *Šljemovi sa šiljatom krestom* (prema: Merhart, von G., 1941.); 4. *Oklop sa ptičijim protomama* (prema: Merhart, von G., 1952.); 5. *Knemide sa ptičijim protomama iz Dabrice* (prema : Čović, B., 1976a); 6. *Knemide sa ptičijim protomama* (prema: Merhart, von G., 1957.); 7. *Pektoral sa ptičijim protomama iz Zatona* (prema: Batović, Š., 1981.)

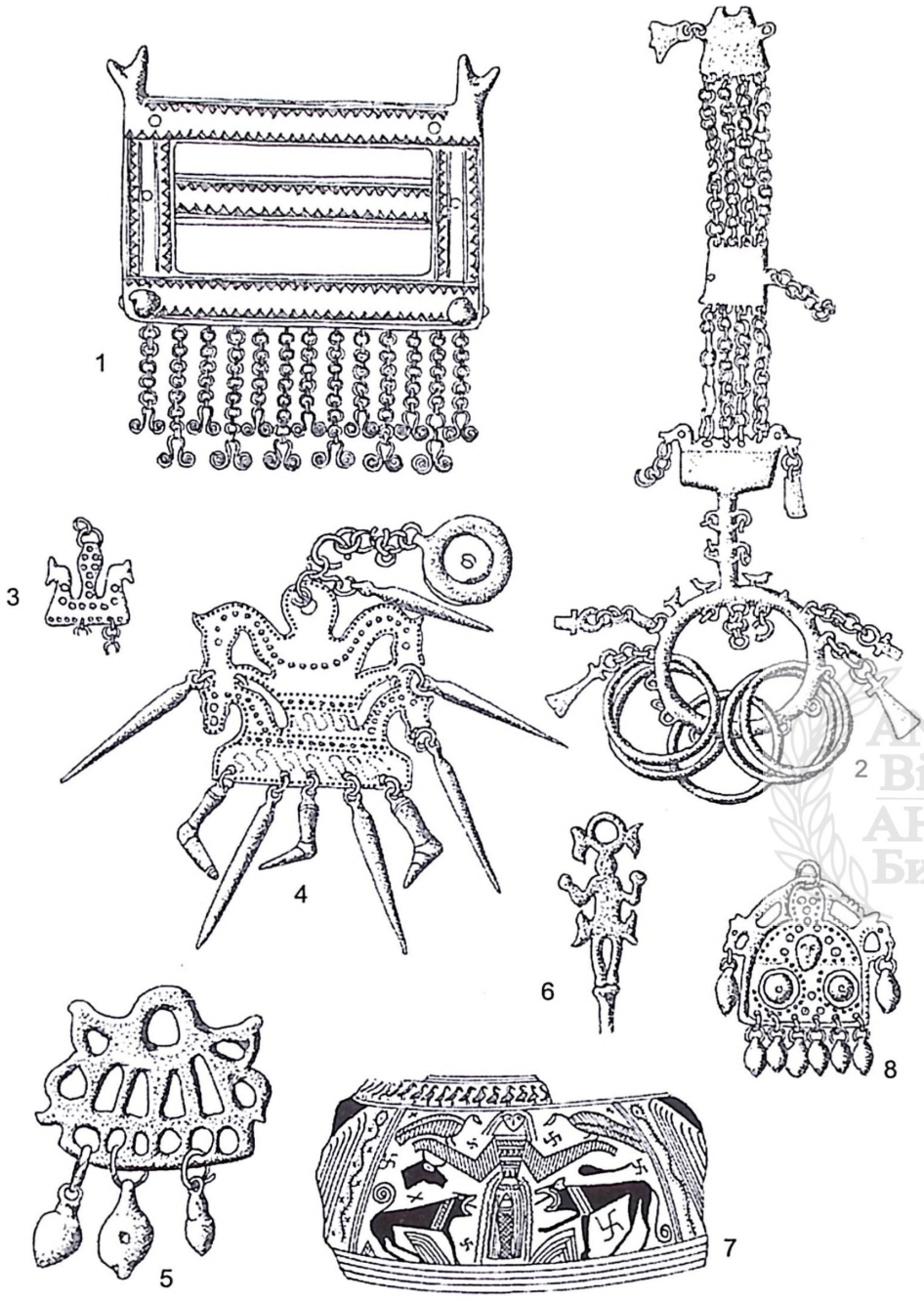

TABLA XXXI (Komparativni objekti): 1. *Pektoral iz Velikog Mošunja* (prema: Čović, B., 1976.); 2. *Pektoral iz Novilare* (prema: Peroni, R., 1973.); 3. *Pektoral iz Kronstorf-Thalling-a* (prema: Tovornik, V.); 4. *Pektoral iz Cavedine* (prema: Hoernes, M., 1888.); 5. *Pektoral iz Grobnika* (prema: Batović, Š., 1981.); 6. *Ženska figura sa pticama iz Italije* (prema: Montelius, O., 1910.); 7. *Ulomak posude iz Beotije* (prema: Hoernes, M., 1915.); 8. *Privjesak sa ljudskom bistom iz južnog Tirola* (prema: Hoernes, M., 1915.)

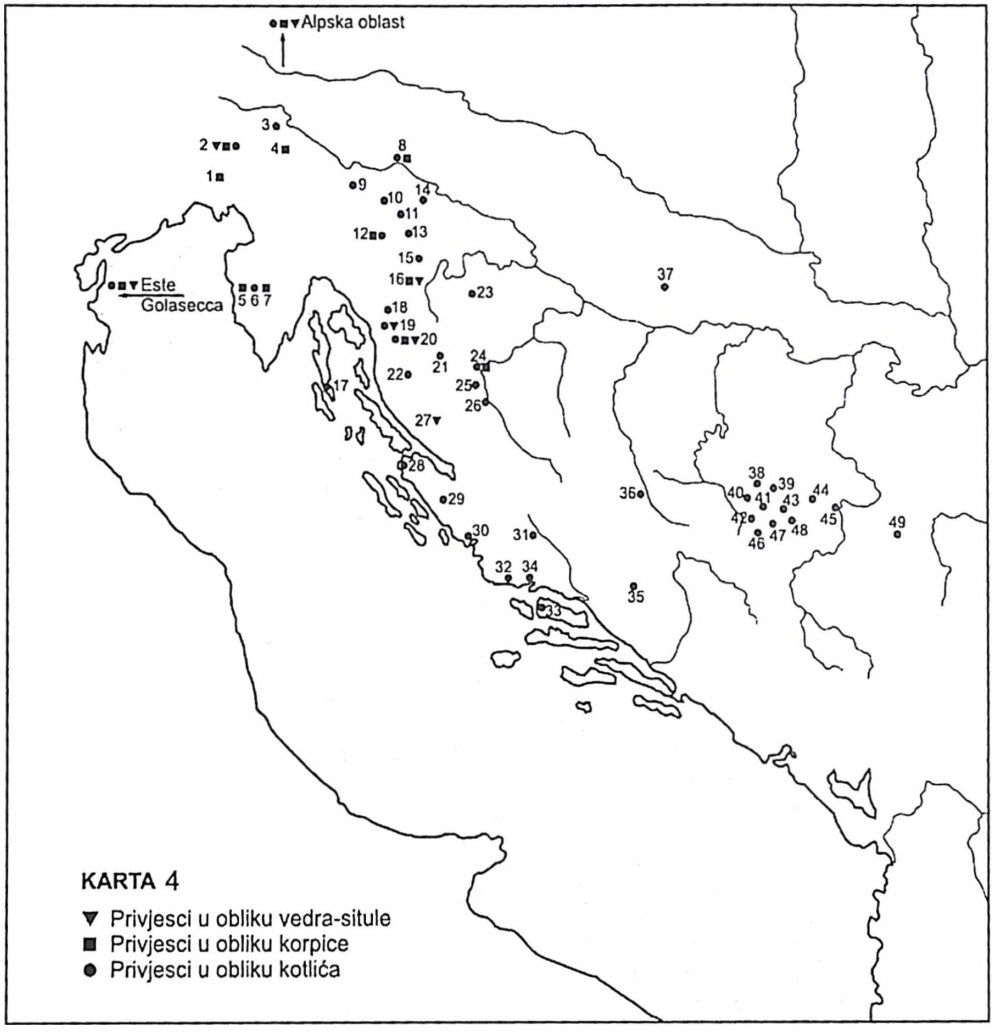

SPISAK LOKALITETA

a) *Privjesci u obliku kotlića*

2. Most na Soči (Sv. Lucija)
3. Bitnje (Bohinj)
6. Picugi
8. Vače
9. Magdalenska Gora
10. Stična
11. Dobrnič
12. Valična Vas
13. Toplice
14. Šmarjeta
15. Podzemelj
17. Osor na Cresu
18. Drenov Klanac
19. Kompolje
20. Prozor
21. Ličko Lešće
22. Doljani kod Vrhovina
23. Kiringrad
24. Jezerine
25. Crkvina (Golubić)
26. Ripač
28. Nin
29. Polača
30. Dragišić
31. Gradina u Otišiću
32. Solin
33. Viča Luka na Braču
34. Jesenice kod Splita
35. Imotski
36. Pod kod Bugojna
37. Kaptol kod Slav. Požege
38. Taline (Glasinac)
39. Kusače (Glasinac)
40. Bandin Odžak (Glasinac)
41. Čitluci (Glasinac)
42. Hrastovača (Glasinac)
43. Borovsko (Glasinac)
44. Osovo (Glasinac)
45. Brankovići (Glasinac)
46. Ilijak (Glasinac)
47. Gosinja pl. (Glasinac)
48. Rusanovići (Glasinac)
49. Crkvina kod Kremne

b) *Privjesci u obliku korpice*

1. Bodrež pri Kanalu
2. Most na Soči (Sv. Lucija)
4. Koritnica
5. Sv. Martin kod Tara
7. Beram
8. Vače
12. Valična Vas
16. Vinica
20. Prozor
24. Jezerine

c) *Privjesci u obliku vedra-situle*

2. Most na Soči (Sv. Lucija)
16. Vinica
19. Kompolje
20. Prozor
27. Vrebac

Este, Golasecca

Alpska oblast

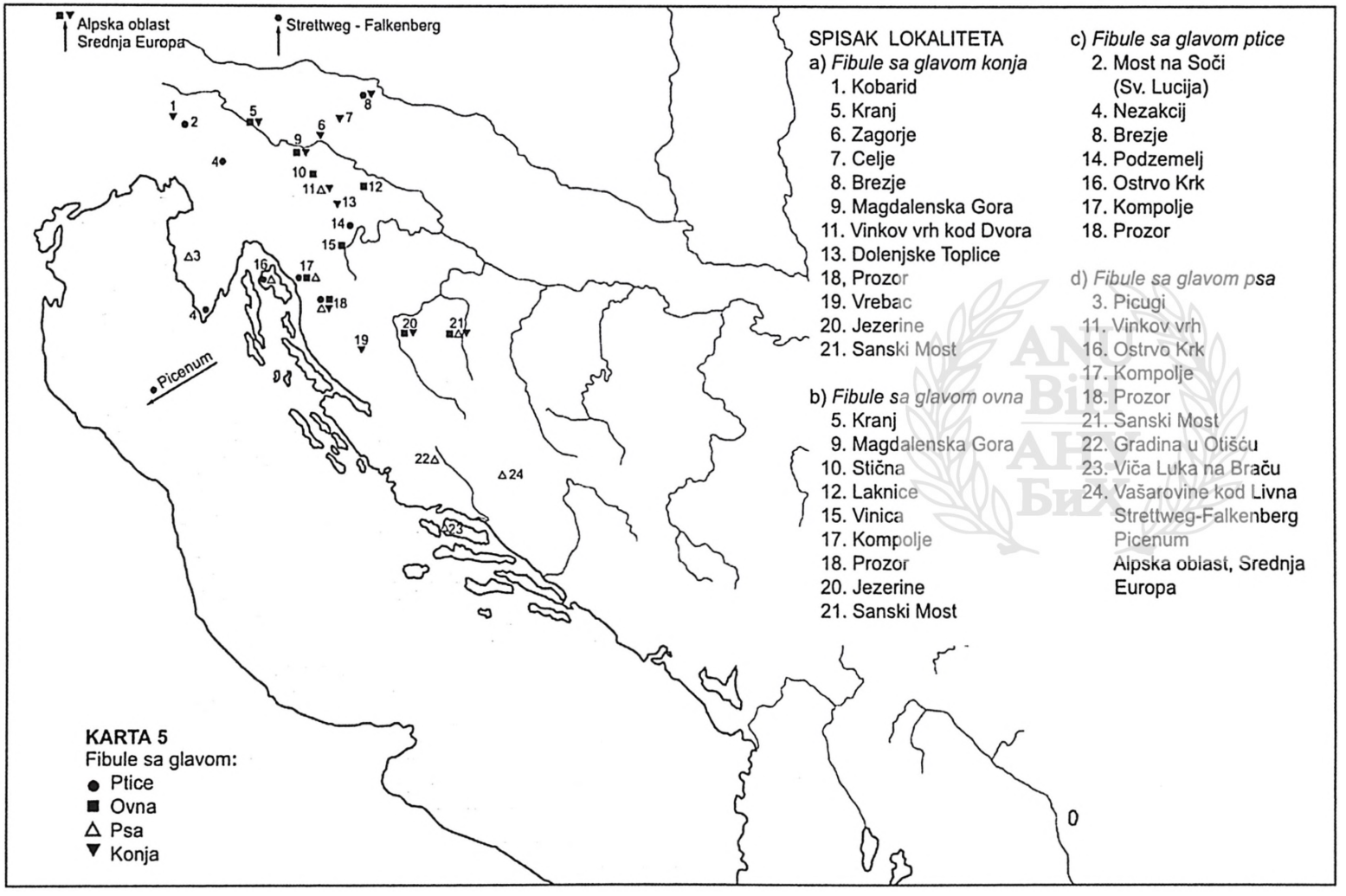
Alpska oblast
Srednja Europa
Strettweg - Falkenberg
Picenum
0
KARTA 5
Fibule sa glavom:
● Ptice
■ Ovna
△ Psa
▼ Konja
SPISAK LOKALITETA
a) Fibule sa glavom konja
1. Kobarid
5. Kranj
6. Zagorje
7. Celje
8. Brezje
9. Magdalenska Gora
11. Vinkov vrh kod Dvora
13. Dolenjske Toplice
18, Prozor
19. Vrebac
20. Jezerine
21. Sanski Most
b) Fibule sa glavom ovna
5. Kranj
9. Magdalenska Gora
10. Stična
12. Laknice
15. Vinica
17. Kompolje
18. Prozor
20. Jezerine
21. Sanski Most
c) Fibule sa glavom ptice
2. Most na Soči (Sv. Lucija)
4. Nezakcij
8. Brezje
14. Podzemelj
16. Ostrvo Krk
17. Kompolje
18. Prozor
d) Fibule sa glavom psa
3. Picugi
11. Vinkov vrh
16. Ostrvo Krk
17. Kompolje
18. Prozor
21. Sanski Most
22. Gradina u Otišću
23. Viča Luka na Braču
24. Vašarovine kod Livna
Strettweg-Falkenberg
Picenum
Alpska oblast, Srednja Europa

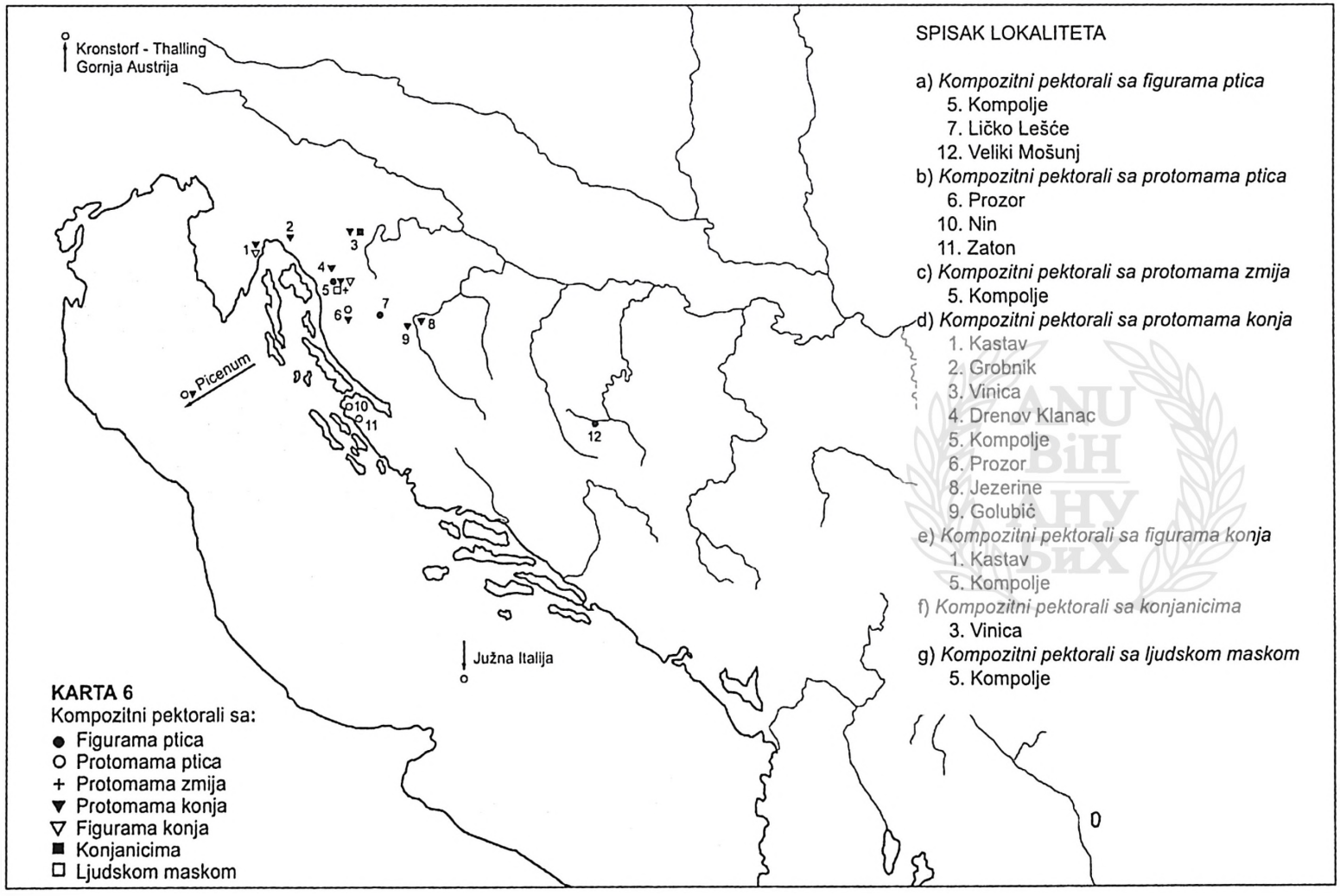

SPISAK LOKALITETA

a) *Kompozitni pektorali sa figurama ptica*
5. Kompolje
7. Ličko Lešće
12. Veliki Mošunj

b) *Kompozitni pektorali sa protomama ptica*
6. Prozor
10. Nin
11. Zaton

c) *Kompozitni pektorali sa protomama zmija*
5. Kompolje

d) *Kompozitni pektorali sa protomama konja*
1. Kastav
2. Grobnik
3. Vinica
4. Drenov Klanac
5. Kompolje
6. Prozor
8. Jezerine
9. Golubić

e) *Kompozitni pektorali sa figurama konja*
1. Kastav
5. Kompolje

f) *Kompozitni pektorali sa konjanicima*
3. Vinica

g) *Kompozitni pektorali sa ljudskom maskom*
5. Kompolje

KARTA 6
Kompozitni pektorali sa:
● Figurama ptica
○ Protomama ptica
\+ Protomama zmija
▼ Protomama konja
▽ Figurama konja
■ Konjanicima
□ Ljudskom maskom

ANU
BiH
АНУ
БиХ

JANTAR I STAKLO

Figuralne predstave od ovih materijala na japodskom prostoru su relativno malobrojne, ali ipak raznovrsne. One su većinom izrađene izrezivanjem ukupnog oblika u komadu jantara, dopunjene urezanim ili udubljenim detaljima, rjeđe je figuralna predstava izvedena urezivanjem na jantarnom zrnu ili pločici. Predstave od stakla izvedene su ili livenjem stakla u odgovarajući oblik ili je različitim bojama dobijena figuralna predstava na staklenom zrnu. U oba materijala zastupljene su: A) životinjske i B) ljudske predstave.

JANTAR

A. Životinjske predstave

Među životinjskim predstavama u većem broju pojavljuju se samo glave životinja dok je čitava figura zastupljena samo u tri primjerka. Od životinjskih vrsta prikazane su: ptica, delfin (?), ovan, govedo (?), svinja ili pas (?) i konj.

Figura ptice (T.XXXII,l) nađena je u grobu 47 u Kompolju,[1] jednostrano izrezana od pločastog komada jantara (vis. 3,1 cm, šir. 3,7 cm, deb. 0,6 cm), tako da je poleđina ravna i uglačana, a probušena je ispod kljuna. Ptica (guska, labud?) je prikazana u mirnom stavu, u profilu na lijevo. Glava i kljun su izrađeni plastično, a blago udubljenim linijama označena je ivica krila i perje na glavi, krilu i repu. Figuru ptice R.Drechsler-Bižić uspoređuje sa predstavom ptice unazad okrenute glave iz Castel san Beluno u Picenumu.[2] Znatno sličniji su neki primjerci ptica od jantara nešto manjih dimenzija sa Glasinca (Sjeversko, tumulus VII, grob 1-2) i iz Novog Pazara[3] kako po ukupnom obliku, tako i po položaju glave i kljuna, ali kompoljska figura ima nešto više detalja u prikazu perja. Za novopazarska zrna u obliku ptice

[1] Drechsler-Bižić, 1959, 266, T.VI,18; ista, 1961, 94, 103, T.XXXI, 7-7a.
[2] Ista, 1961, 94.
[3] Mano-Zisi – Popović, 1971, 204, T.103/4-8.

pretpostavlja se da, kao i ostali objekti od jantara, potječu iz južnoitalskih radionica.[4] Figura ptice opredijeljena je, zajedno s ostalom plastikom iz groba 47 u Kompolju, na početak V v.st.e.[5]

Figura delfina (T.XXXII,2) potječe iz groba 262 u Kompolju (iskopavanje J.Brunšmida).[6] Isječena je od pločastog komada jantara (vis. 2,4, šir. 4 cm), veoma je nejasna, a izgleda da udubljena linija označava pregib čela prema kljunu i da nedostaje zadnji dio s repom. Osim ovog primjerka od jantara, figure delfina prikazane su na japodskim objektima od bronze (T.XXIX,2), a izgleda da istu životinju predstavljaju neka zrna od stakla (T.XXXIII,11-14). Kako je jantarna figura delfina publikovana samostalno (bez ostalih priloga iz groba), nema oslonca za datiranje. Može se spomenuti, da ostale predstave ove životinje s japodskog prostora pripadaju posljednjim vijekovima stare ere.

Glave ovna (T.XXXII,3-7) nađene su u Prozoru[7] i Kompolju (iskopavanje J.Brunšmida).[8] Uglavnom su u obliku zrna (vis. 3-4,5 cm, šir. 1,5-3 cm), a izrada se kreće od potpune realističnsti do visoke stilizacije. Za realističnu glavu ovna iz Prozora, s pažljivo naznačenim očima, nozdrvama, modelovanim zubima i fino povijenim rogovima (T.XXXII,8) koja je odlomljena u predjelu vrata, nije sigurno da li se radi o predstavi same glave ili je prvobitno postojala čitava figura.[9] Glava je dva puta probušena, uzdužno-vertikalno i poprečno-horizontalno, što nema većeg značaja, jer je bušenje moglo biti izvedeno i naknadno, poslije, eventualnog, lomljenja figure (ukoliko je postojala?). U vezi s ovom glavom može se spomenuti privjesak od srebra u obliku vrlo slične, šuplje glave ovna s nepoznatog nalazišta u Dalmaciji.[10] Kod tri primjerka (T.XXXII,3-4, 6) naznačeni su samo rogovi u obliku, manje ili više plastičnih, traka s poprečnim urezima, dok je na primjerku sa T.XXXII,7 stilizacija još dosljednije sprovedena, pa je prikaz rogova pretvoren u kružna, u sredini udubljena, plastična ispupčenja s obje strane ovalnog zrna. Sličan je i primjerak iz Berlinskog muzeja, na kome su još naznačena i usta, a duž glave ide plitko udubljenje (T XXXII,5). Za ove glave se pretpostavlja da pripadaju domaćoj proizvodnji[11] što je,

---

[4] Jovanović, 1975, 67-68.

[5] Drechsler-Bižić, 1961, 96.

[6] Drechsler-Bižić, ,1987, 433, T. XLVI, 11Kada sam pregledala japodske figuralne objekte u AMZ, ovaj jantarni objekt nisam imala priliku da vidim, stoga se oslanjam na objavljeni crtež i podatke.

[7] Drechsler-Bižić, 1987, 433, T.XLVI, 6, 8; ista, Katalog materijala, T.100/8 – neobjavljeno (ovdje T.XXXII, 5); Tessmann, 2001, 34, 91-94, Taf.2/11.

[8] Drechsler-Bižić, 1961, 94, T.XXXIII,7.

[9] Ista, 1987, 433.

[10] Marović, 1970, 270, sl. 2b, T.III,2-3.

[11] Drechsler-Bižić, 1961, 94.

s obzirom na dosta grubo izrezani oblik životinjske glave s jednostavnim, šematskim prikazom rogova, uglavnom prihvatljivo. Ipak, treba napomenuti da je za jantarne ovnovske glave, s nešto više detalja i veoma sličnom predstavom rogova iz Novog Pazara i Atenice utvrđeno da su izrađene u južnoitalskim radionicama i importovane na prostor centralnog Balkana krajem VI i početkom V v.st.e.[12] Ukoliko se kod japodskih jantarnih zrna u obliku glave ovna radi o domaćim produktima, vjerovatna je pretpostavka da su majstori-rezači jantara imali pred očima uzore slične novopazarskim i ateničkim primjercima, a možda su japodskom majstoru ti uzori: "...bili već tako dobro poznati da je otišao korak dalje i počeo stilizirati."[13] Pored primjeraka od jantara s ličkog prostora, na svim dijelovima japodske teritorije zastupljene su, nešto drugačije oblikovane, glave ovna na bronzanim objektima (T.XVII,1-4), također s isticanjem rogova kao karakterističnog elementa. Pominju se i glave ovna od stakla iz Vinice. U nedostatku preciznijih podataka o uslovima nalaza, može se samo pretpostaviti da glave ovna od jantara ni na japodskom prostoru ne bi mogle biti starije od kraja VI i početka V v.st.e., dok bi pojedini primjerci mogli biti i znatno mlađi.

Zoomorfne glave (T.XXXII,10) iz groba 56 u Ribiću.[14] Dvije stilizovane glave (u obliku jantarnih zrna), povezane su među sobom komadom bronzane žice čiji povijeni krajevi asociraju na uši životinja. Obje glave imaju kroz njušku provučenu bronzanu karičicu, a bolje sačuvana (vis. 2,2, šir. 1,5, deb. 0,5 cm) ima na vrhu glave provučenu još jednu veću bronzanu kariku koja asocira na dugačke povijene rogove govečeta, što bi, vjerovatno, bilo teško izrezati u jantaru. Eveatualno bi se ove dvije glave, sa znatnom uzdržanošću, mogle okarakterizirati kao prikazi glava goveda. Ova zoomorfna zrna jantara Z.Marić uvrštava među japodske elemente,[15] a po jednostavnosti oblika, vjerovatno, predstavljaju lokalni proizvod. Prema ukupnim prilozima, grob 56 iz Ribića datiran je na kraj stare i početak nove ere,[16] dok bi jantarna zrna, možda, mogla biti i nešto starija.

Dvije zoomorfne glave na zrnu (T.XXXII,11-12) potječu, u dva primjerka, iz groba 122 u Ribiću.[17] Na oba kraja bolje sačuvanog zrna jantara, izduženo-ovalnog oblika (duž. 2,4, vis. 0,9, šir. 0,7 cm), isječena je po jedna zoomorfna, veoma stilizi-

---

[12] Jovanović, 1975, 67, T.III,1-3; uporedi i Mano-Zisi – Popović, 1969, 21 (br.32-33), T.XXXIV; isti, 1971, 204, T.101/1, 3; Đuknić – Jovanović, 1966, 17 (19), 18 (45), 20 (77), T.X, 2; XVI, 2-3; XX, 2-4; XXI, 19.

[13] Drechsler-Bižić, 1961, 94.

[14] Ćurčić, 1900, 11-12, sl. 12.

[15] Marić, 1968, 34, T.XV, 73.

[16] Isto, 35, nap.273.

[17] Ćurčić, 1900, 16-17, T.III.

rana glava bez ušiju, s udubljenim očima i nešto izduženom njuškom s označenim nozdrvama, po čemu podsjećaju na njušku svinje (?) ili, možda, psa (?). Zrno je dva puta vertikalno probušeno neposredno iza zoomorfnih glava. Na drugom, manjem zrnu (duž. 1,4, vis. 0,6, šir. 0,5 cm) sačuvana je samo jedna zoomorfna glava istog tipa, dok je druga odlomljena. Zbog jednostavne i šematizirane izrade i ova zrna su uvrštena među japodske oblike.[18] Grob 122 Z.Marić datira u svoju fazu Vb (35.g.pr.n.e.-10/20.g.n.e.).[19]

Glava i figure konja (T.XXXII,9,13-14) potječu iz Kompolja (iskopavanje J.Brunšmida)[20] i iz tumula na "Orlovom kamenu" u Vrepcu.[21] Glava konja je izrađena jednostrano (duž. 2,7, šir. 1,8 cm) u slabo izraženom reljefu, pri čemu je nešto plastičnije obrađeno uho, a udubljenim linijama naznačena je donja vilica i nabori kože na vratu, dok su ostali detalji nejasni (T.XXXII,9). Ovu glavu R.Drechsler-Bižić uspoređuje s jednom glavom konja iz Marzabotto kod Bolonje i naglašava: "...samo što se i ovdje vidi nespretniji rad japodskog majstora."[22]

Vertikalno probušeno zrno iz Kompolja (vis. 1,7, duž.. 2,4 cm) oblikovano je u figuru četveronožne životinje. Figura je veoma oštećena, tako da nedostaju glava i rep, a i noge su većim dijelom odlomljene, pa je utvrđivanje životinjske vrste vrlo nesigurno. Ipak, s obzirom na snažan, povijen vrat i fino oblikovane sapi, moglo bi se raditi o figuri konja (T.XXXII,13).

Figura konja iz Vrepca isječena je, kako izgleda, zajedno s izduženo-ovalnim postoljem, od jednog većeg komada jantara (vis. 7, duž. 9,5 cm). Figura je izrađena u punoj, okrugloj plastici, dosta stilizovana, ali potpuno prepoznatljiva. Glava je bez detalja, griva kratka, uspravna (podsječena?), trup nešto izdužen, prednje i zadnje noge sastavljene u okrugle, stubaste nastavke koji se spajaju sa postoljem, rep je dugačak i opušten. Po dvije paralelne, tanko urezane linije na vratu i trbuhu, možda, predstavljaju dijelove konjske opreme (T.XXXII,14). Postolje je uzdužno probušeno, pa se pretpostavlja da je ova figura ukrašavala luk tropetljaste fibule.[23]

Sudeći, s jedne strane, po jednostavnosti oblikovanja, a s druge, na osnovu omiljenosti i značenju konja, obje figure bi mogle, također, predstavljati djelo japodskih majstora. Za glavu konja i oštećenu figuru nema podataka koji bi omogućili datiranje, dok bi za figuru konja iz Vrepca, prema tropetljastoj fibuli kakve su datirane,

---

[18] Marić, 1968, 34, T.XV, 68-69.

[19] Isto, 35, nap.273.

[20] Drechsler-Bižić, 1961, 94, T.XXXIII,5, 9.

[21] Drechsler-Bižić, 1958, 39, T.VI,38; ista, 1987, 433, T.XLVI, 13, s podatkom da potječe iz tumula IV, grob 4 u Vrepcu.

[22] Ista, 1961, 94.

[23] U inventaru prahistorijske zbirke AMZ pod br. 5.350 zavedena je ta fibula sa velikim konjićem od jantara na luku.

Ripač: 1. *Prizmatična terakota;* 2. *Hermafrodit;* 3-6. *Valjkaste terakote;* Jezerine, Pritoka: 7. *Fibula iz groba 145;* 8. *Ogrlica od jantarnih zrna;* Vinica: 9. *Glava ovna od stakla;* Kompolje: 10. *Predstava lava na staklenoj gemi*

uglavnom u V v.st.e., [24] moglo također odgovarati takvo datiranje, odnosno vrijeme kada se u većoj mjeri na japodskom prostoru pojavljuju figuralni objekti izrezani od jantara.

B. Ljudske predstave

Među ljudskim predstavama zastupljene su čitave figure i ljudske glave (muške i ženske), bilo urezane na drugim objektima, bilo izrađene u reljefu ili punoj plastici. Objekti na kojima se ove predstave nalaze, uglavnom su zrna ili pločice od jantara.

Urezane figure ratnika (T.XXXIII,1-3) nađene su u Prozoru,[25] na Jezerinama u Pritoci[26] i u Kompolju.[27] Veće, približno ovalno zrno jantara (duž. 5,1, šir. 3,6, deb. 2,3 cm) ukrašeno je sa 4 poprečna friza, od kojih su u tri gornja urezani ornamenti, a u četvrtom, donjem frizu urezane su četiri figure ratnika u profilu na lijevo (T.XXXIII,l). Figure su geometrizirane, tako da je tijelo svakog ratnika prikazano u obliku visokog trougla ispunjenog mrežastim linijama. Jednom polukružnom i nizom radijalnih linija vezanih za udubljeni kružić na vrhu trougla, predstavljen je šljem s perjanicom, čiji je produženi kraj označen lučnim linijama. Preko donjeg dijela trougaonog tijela kod sva četiri ratnika kružićem s udubljenjem u sredini prikazan je okrugli štit.

Na kružnoj jantarnoj pločici (pr. 5,5 cm) iz groba 161 na Jezerinama (T.XXXIII,2) urezana su četiri radijalno raspoređena trougla ispunjena mrežastim linijama. Na vrhu trouglova urezan je kružić s tačkom u sredini, povezan jedva vidljivim radijalnim urezima s polukružnim dijelovima središnje krstolike linije. Ove predstave su gotovo identične sa predstavama ratnika na zrnu iz Prozora, s tim da nedostaje prikaz štitova. Otvoreno je pitanje, da li bi se smjelo razmišljati o tome, da kružići unutar krakova krstolike linije predstavljaju štitove ratnika prikazanih na pločici. Spoljni dio površine pločice ukrašen je sa tri kružna friza, od kojih se prvi, na kome stoje figure ratnika, sastoji od mrežastog ornamenta, slijedi friz od koncentričnih kružića povezanih dvostrukim tangentnim linijama, a spoljni je od šrafiranih, manjih trouglova okrenutih vrhom ka ivici pločice. Slični prikazi nalaze se na jantarnim pločicama iz Kompolja (jedna nađena van groba, a druga iz groba 69 - ovdje na T.XXXIII,3), gdje od predstave ratnika nedostaju radijalni urezi koji povezuju kružić na vrhu trougla s lučnim dijelovima krstolike, trostruke linije. Ovaj sitni detalj mogao je biti i slučajno ispušten. Na pločicama iz Kompolja spoljni rub je ukrašen samo frizom kružića

[24] Drechsler-Bižić, 1987, 409.
[25] Lo Schiavo, 1970, 409 (3), T.V,7 (Naturhistorisches Museum Wien, inv. br.21.012); Drechsler-Bižić, 1987, 433, T.XLVI, 9.
[26] Radimský, 1893, 259, T.XXV, 18 (grob 161).
[27] Drechsler-Bižić, 1961, 87, T.XI, 4; XIII,5.

povezanih tangentnim linijama. Treba spomenuti, da su na Jezerinama, u Kompolju i Vrepcu nađene slične pločice na kojima su urezani samo neki ornamentalni elementi, kao što su npr. krstolika linija u sredini pločice i trouglovi sa mrežastim linijama, ali bez kružića na vrhu koji sugerira glavu figure, krstolika linija i koncentrični kružići uz ivicu pločice i drugo.[28] Postojanje pločica bez figuralnih predstava ne mora imati nekog značaja, s obzirom na to da npr. među japodskim nalazima postoji veći broj bronzanih okova ukrašenih urezanim šrafiranim trouglovima, ali su takvi trouglovi samo na nekim okovima tek dodatkom predstave šljema ili kružne glave dobili značenje prikaza ljudske figure (T.XXIII,3-5). Na osnovu toga i mrežasti trouglovi s kružićem na vrhu (XXXIII,2), a naročito takve predstave dopunjene radijalnim urezima oko kružića (T.XXXIII,2), zbog sličnog prikaza ne samo sa sigurnim predstavama ratnika na zrnu iz Prozora, već i na spomenutim bronzanim okovima, mogu se interpretirati također kao predstave ljudske figure, odnosno ratnika.

Zrno jantara sa predstavama ratnika R.Drechsler-Bižić datira u III-II v.st.e.,[29] što mi, iz ikonografskih razloga, izgleda suviše kasno. Oslonac za ovakvo datiranje, između ostalog, isti autor nalazi u sličnim predstavama perjanica na šljemovima ratnika s pojasne pločice iz Selcë e Poshtëma u Albaniji, datirane u III-II v.st.e., a istovremeno, s pravom, povezuje mrežaste linije na tijelima ratnika s prikazom mrežaste odjeće na nekim figurama iz situlske umjetnosti, datiranim u V-IV v. st. e.[30] Međutim, brojne predstave perjanica na šljemovima, čak na istim objektima situlske umjetnosti, također su prikazane na sličan način, nizom radijalnih linija iznad kalote šljema, a produženi kraj perjanice sa dvije-tri ili više dužih linija.[31] Izgleda vjerovatnije, da je japodski majstor uzore za oba elementa (odjeću i prikaz perjanice), mogao preuzeti s teritorijalno bližih objekata situlske umjetnosti, te ih, nešto izmijenjene i prilagođene, ugradio u svoj, geometrizirani, način prikaza ljudske figure. Time bi i vrijeme nastanka predstava na zrnu iz Prozora bilo pomaknuto u V-IV v.st.e. Od jantarnih pločica, onu iz groba 161 na Jezerinama Z.Marić datira u svoju fazu III (360-250.g.st.e.),[32] a prema ranolatenskoj fibuli grob 161 bi pripadao početku te faze, ili možda kraju prethodne. U grobu 69 iz Kompolja najmlađi objekt predstavlja pločasta naočarasta fibula s posebno livenim diskosima i četverokrakom središnjom pločicom, kakve su većinom datirane u V-IV v.st.e.,[33] što se uglavnom slaže s ovdje predloženim datiranjem zrna iz Prozora.

---

[28] Radimský, 1893, 240-243 (grobovi 95 i 102), T.XXV, 16-17; Drechsler-Bižić, 1958, 45 (grob 7), T.XII, 99; XIV, 150 (van groba); ista 1961, 87 (grob 63), T.V,5.

[29] Drechsler-Bižić, 1988, 24.

[30] Isto, 23-24.

[31] Umetnost..., 1962, T.17/22; 35/47; 36/48; 38/52; 40/54, Prilog B, C, H.

[32] Marić, 1968, 20.

[33] Drechsler-Bižić, 1987, 409-410.

Dvije glave ratnika (T.XXXIII,4) izrađene su antitetski na zrnu jantara (vis. 2,1, šir. 3,2, deb. 1,4 cm) nađenom u Prozoru.[34] Obje glave (jedna znatno oštećena) su prikazane u punoj plastici, pod šljemovima, a sa strane, ispod svake glave, izrađen je po jedan okrugli štit. Predstavama na ovom objektu posebno se bavila R.Drechsler-Bižić, koja je utvrdila: da je prikazan halkidski tip šljema, da je preko štitova bila bronzana obloga, da je, s obzirom na veći otvor i žljeb u sredini, zrno moglo služiti kao ukras na drški manjeg bodeža ili nekog drugog objekta i da je zrno izrađeno, vjerovatno, u južnoitalskim ili etruskim radionicama koje su od kraja VI v.st.e., između ostalog izrađivale i brojne figuralne objekte od jantara.[35]

Muška glava (T.XXXIII,5) nađena je u Kompolju (iskopavanje J. Brunšmida).[36] Glava se nalazi na jednom kraju izduženog zrna jantara (duž. 4, vis. 2, deb. 1,6 cm), dosta nepravilnog oblika. Prikazana je samo lijeva polovina lica sa krupnim okom, širokim nosom, debljim usnama, dok je brada naznačena kratkim urezima. Na sredini i na drugom kraju zrna nalazi se nekoliko udubljenih linija. Za ovu glavu R.Drehsler-Bižić smatra da predstavlja rad domaćeg majstora prema stranom uzoru.[37]

Ljudska figura (T.XXXIII,6) nađena je u grobu 47 nekropole u Kompolju (iskopavanje 1955/56.g.), zajedno sa drugim figuralnim objektima od jantara.[38] Figura je izrađena na površini jantarne pločice nepravilnog oblika (vis. 5,8, šir. 2,5, deb. 1 cm). Poleđina pločice je ravna i uglačana. Figura je prikazana plošno, u plitkom reljefu, predstavljena u profilu na lijevo, u zgrčenom položaju, umotana u odjeću. Glava je jako povijena na lijevu stranu, sa kratkom kosom, krupnim okom, dužim nosom i debljim usnama. Uz spoljni ugao oka nalazi se, kružni otvor za vješanje. Lijeva ruka s naznačenim prstima izlazi iz odjeće ispod glave, a desna, nešto oštećena, pružena je duž tijela. Odjeća, neka vrsta ogrtača, prikazana je kosim i vertikalnim udubljenim linijama s horizontalnom bordurom na donjoj ivici. Prikazane su bose noge s naznačenim prstima. Za prikaz glave ove figure R.Drechsler-Bižić nalazi analogije, uglavnom na italskom tlu, što se može reći i za predstavu odjeće.[39]

Ženske glave (T.XXXIII.7-10) potječu iz Kompolja, jedna je iskopana 1902.g., a tri su nađene u grobu 47 (iskopavanje 1955/56), zajedno s drugim jantarnim i

---

[34] Lo Schiavo, 1970, 421 (174), T.XVIII,5 (Naturhistorisches Museum Wien, inv.br. 19.921).
[35] Drechsler-Bižić, 1988, 24-26.
[36] Ista, 1961, 94, T.XXXIII,6.
[37] Isto.
[38] Drechsler-Bižić, 1959, 266, T.V,10; ista, 1961, 102-103, T.XXX, 1-1a.
[39] Drechsler-Bižić, 1959, 275; Umetnost..., 1952, 108, T.42.

bronzanim objektima.[40] Glave su izrezane u obliku većih zrna (vis. 3,2-4, šir. 2-2,3, deb. 0,5-1 cm.), probušenih pri vrhu, a samo ona iz 1902.g. probušena je više puta.

Sve tri glave iz groba 47 obrađene su samo s jedne strane, a poleđina je ravna. Dvije su u profilu, jedna na desno, druga na lijevo, a treća je prikazana en face. Površina glave u profilu na desno znatno je istrvena, tako da se detalji teže zapažaju (T.XXXIII.7). Ipak, izgleda da je u većoj mjeri slična, ali ne identična, sa glavom u profilu na lijevo (T.XXXIII.8). Sličnost se ogleda u traci preko čela, u oblikovanju krupnog oka pomoću dvije plastične linije kapaka i s ispupčenom očnom jabučicom, u tome da je linija čela i nosa potpuno ravna. Razlika se javlja u ukupnom obliku zrna koje je nepravilnog, izduženo-trapezoidnog oblika, zatim u nedostatku vrata, po tome što se usne jedva zapažaju uslijed oštećenja površine. Prikaz glave u profilu na lijevo (T.XXXIII.8) prilagođen je približno pravougaonom obliku zrna, oko je malo ukošeno, nos i usne fino oblikovani, vrat odvojen od podbratka. Treća glava iz ove serije (T.XXXIII.9), osim što je predstavljena en face, razlikuje se po unekoliko drugačijoj predstavi trake (ili kape?), ukrašene kosim paralelnim urezanim linijama. Oblik lica je ovalan, a način obrade oka, nosa i usana veoma sličan prethodnoj glavi u profilu na lijevo. Sve tri glave iz groba 47 u osnovi prikazuju toliko sličan, idealizovan ženski lik, da je očigledno porijeklo iz iste radionice ili su čak produkti istog majstora. R.Drechsler-Bižić navodi slično obrađene ženske glave od jantara, uglavnom sa prostora Bolonje (Marzabotto, Certisa), a najsličniji je primjerak iz Spine. Na osnovu toga, ona je utvrdila da jantarna plastika iz groba 47 u Kompolju predstavlja proizvode etrursko-jonske simbioze, a na japodsko tlo je, vjerovatno, dospjela preko sjeverne Italije, možda direktno iz Spine.[41]

Četvrta glava (nađena 1902.) izrađena je također en face, ali u punoj plastici. Izgleda da je lik unekoliko prilagođen raspoloživom komadu jantara, pa je lice dosta usko i izduženo. Na čelu i tjemenu kosa je "dinjasto" podijeljena udubljenim linijama, pozadi se oštro "lomi" i ravno spušta niz potiljak. Oči su krupne, izrazito ukošene, s ispupčenom očnom jabučicom, zaobljene prema nosu i šiljastog spoljnjeg ugla. Nos je izrazito dugačak, širokih nosnica od kojih sa svake strane polazi po jedna bora, što licu daje patetičan izraz. Analogije potječu iz nekropole Belmonte Piceno, a na osnovu stilizacije kose, očiju i lica uopšte, ova glava se povezuje s ranim keltskim utjecajima.

Grob 47 iz Kompolja, na osnovu jantarne plastike, kao i na osnovu ostalih priloga, R.Drechsler-Bižić opredjeljuje na početak, a glavu nađenu 1902.g., na kraj V v.st.e.[42]

Među figuralnim objektima od jantara za većinu primjeraka koji prikazuju životinje (glave ovna, goveda (?), svinje ili psa (?), glavu i figure konja) može se,

[40] Drechsler-Bižić, 1961, 92-93, 96, sl. 1, T.XXXIII,3, 10/6.
[41] Isto, 95
[42] Isto, 92-96.

prema jednostavnosti izrade i načinu stilizacije, dosta opravdano pretpostaviti da predstavljaju djela domaćih majstora. Figura ptice, s obzirom na slične primjerke sa drugih lokaliteta, a možda, i realistična glava ovna, vjerovatno predstavljaju importovane objekte. Drugačija je situacija kod ljudskih predstava. Ovdje se manji broj objekata (zrno iz Prozora i kružne pločice, odnosno prikazi ratnika na njima), s većom sigurnošću, može uvrstiti među predstave nastale u domaćim radionicama. Otvoreno je pitanje muške, bradate glave, za koju R.Drechsler-Bižić smatra da predstavlja domaći rad.[43] Međutim, ovaj primjerak, za sada, ipak ostaje usamljen, a prikaz polovine lica izlazi iz okvira japodskog stila (npr.na bronzanim i srebrnim ljudskim maskama lica su uvijek prikazana čitava, en face), ali je srodan prikazu polovine lica na dvije ženske glave od jantara iz groba 47 u Kompolju, koje sigurno dolaze kao import. Mada se ne može negirati sposobnost japodskih majstora da, do izvjesnog nivoa, kopiraju strane uzore, oni su većinom takve uzore manje više mijenjali i prilagođavali sopstvenom stilu. Stoga se mora računati i s mogućnošću da je ovaj objekt takođe importovan, odnosno pitanje provenijencije bradate, muške glave ne može se smatrati riješenim. Ostale ljudske predstave od jantara pripadaju importovanim objektima koji dolaze s italskog tla.

Figuralne predstave od jantara iz bližeg japodskog susjedstva, npr. s liburnskog prostora, koncipirane su na drugačiji način,[44] pa nema osnove za njihovo poređenje s ovom vrstom objekata nađenih na japodskoj teritoriji. Sa širih prostora mogu se spomenuti primjerci figuralno obrađenog jantara sa Glasinca (vrlo stilizovane antropomorfne predstave)[45] koji, takođe, ne pokazuju srodnost s japodskim primjercima. Znatno veća bliskost s japodskim jantarom, po ukupnom repertoaru figuralnih objekata od ovog materijala, javlja se među nalazima iz kneževskih grobova centralnog Balkana, kao što su oni iz Novog Pazara,[46] Atenice,[47] Pećke Banje,[48] kao i nalazi iz Lisijevog polja kod Ivangrada,[49] gdje figuralni objekti većinom predstavljaju import, a rjeđe djela domaćih majstora i, u većim količinama, zrna raznih oblika ili neobrađeni jantar. Zapravo i ovdje se daleko manje radi o direktnoj sličnosti pojedinih primjeraka, već više o sličnom ukupnom sadržaju uvezenih objekata od jantara koji se sastoji od glava i figura različitih životinja, kao i od ljudskih glava i čitavih ljudskih figura.Većina ovih predstava je drugačije modelovana od onih s japodskog prostora, što prije svega ukazuje na različite italske proizvodne centre iz kojih je ova roba dolazila, a možda i na izvjesne razlike u ukusu

[43] Isto, 94.
[44] Batović, 1981, 134 (358), sl. 13/5.
[45] Fiala, 1897, 592-593, sl. 11-12 (Osovo, tum.I).
[46] Mano-Zisi – Popović, 1969, 10-20, T.IX-XII; XXXIV.
[47] Đuknić – Jovanović, 1966, 17-20, 37-38, 40, 44, T.XI, 10; XVI; XX, 1-15; XXI, 19.
[48] Palavestra, 1984, 59.
[49] Srejović – Marković, 1981, 70, 72, sl. 1-2. T.V.

naručilaca. Ovakvu importovanu robu, kao jednu od oznaka bogatstva i moći, mogao je sebi priuštiti ratničko-aristokratski sloj s kraja VI i početka V v.s.e., kome npr. pripadaju kneževski grobovi iz Novog Pazara, Atenice, Pećke Banje ili Lisijevog polja. Na osnovu slične grupe importovanih figuralnih objekata od jantara i bogatijih ostalih priloga u grobu 47 iz Kompolja (dvije fibule s pektoralima, 255 zrna od jantara), vjerovatno se može pretpostaviti da je i osoba sahranjena u tom grobu pripadala gornjem sloju japodske grupacije sa šireg prostora Kompolja, jer, kako ocjenjuje B.Jovanović, : "...to je izvanredan luksuz čije posjedovanje je privilegija najmoćnijih."[50]

STAKLO

Od stakla su na japodskoj teritoriji do sada registrovane samo četiri vrste figuralaih objekata, od kojih tri prikazuju životinjske, a samo jedna ljudske likove.

A. Životinjske predstave

Među ovim predstavama zastupljene su dvije vrste životinja (delfin, ovan) koje se pojavljuju i među figuralnim objektima od drugih materijala i jedna (lav) koja ne pripada uobičajenom japodskom repertoaru.

Figure delfina (T.XXXIII,11-14) nađene su u grobu 393a na Jezerinama[51] i u grobu "c" iz Ribića.[52] Tri primjerka (jedan oštećen) iz Jezerina su manjih dimenzija (duž. 1,8, vis. 0,9, šir. 0,8 cm), a primjerak iz Ribića je nešto duži (duž. 2,1cm). Figure su izlivene od zelenkastog, prozirnog stakla, vertikalno probušene, pa su, vjerovatno, bile upotrebljavane kao zrna u ogrlici. Kada se ova zrna posmatraju s bočne strane, u položaju u kome se nalaze u ogrlici, sasvim je očigledna jednostavna predstava delfina izduženog kljuna, oštro odvojenog od krupne, zaobljene glave i tanjeg, uzdignutog repa. Međutim, ako se ova zrna posmatraju odozgo, ona podsjećaju na neku vrstu obuće (opanka?), što je svakako podstaklo V.Radimskog, a za njim i Z.Marića, da ova zrna smatraju za prikaz obuće.[53] Mada se na nekim japodskim objektima nalaze prikazi obuće, oni su drugačijih tipova (T.XXIV,12; XXVIII,14; XLIII,1), pa mi se čini da je objašnjenje ovih zrna kao veoma stilizovanih predstava

[50] Jovanović, 1975, 71.
[51] Radimský, 1893, 407-409, T.XXXI, 4 (grob 393a).
[52] Ćurčić, 1900, 4 (grob "c").
[53] Radimský, 1893, 409, 612; Marić, 1968, 31.

delfina mnogo ubjedljivije. Za njihovo porijeklo Z.Marić kaže: "...moglo bi se pretpostaviti da se radi o proizvodima nekih specijalizovanih radionica stakla na istočnoj jadranskoj obali ili još udaljenijih radionica."[54] Grob 393a iz Jezerina i grob "c" iz Ribića Z.Marić datira u svoju fazu Va (110-35.g.st.e.), a sama zrna opredjeljuje na početak I v.st.e.[55]

Glave ovna (sl. 9 na str. 179) nađene su u Vinici, u grobovima 31 (1 primj.), 237 (2 primj.) i 331 (1 primj.).[56] Ni za jedan primjerak nema ilustracije, a za one iz groba 327 i 331 ni detaljnijeg opisa. Međutim, primjerak iz groba 31 opisan je dosta detaljno: glava je svijetloplava, nos i oči plavi i bijeli, rogovi žuti a petlja za vješanje tamnoplava. Na osnovu opisa, uz korišćenje oblika sličnih zrna sa drugih lokaliteta, napravljena je rekonstrukcija približnog izgleda ovog zrna. Slična staklena zrna nađena su u većem broju u Sloveniji, u Šent Vidu kod Stične, Vintarjevcu kod Litije, u selu Volčje njive kod Mokronoga i u Valičnoj Vasi kod Žužemberka.[57] Za ovu vrstu zrna F.Starè je smatrao da su karakteristična za japodske grobove (što prema brojnijoj zastupljenosti na spomenutim lokalitetima u odnosu na Vinicu, neće biti tačno) i da potječu iz IV v.st.e., ili iz nešto kasnijeg vremena.[58]

Predstava lava (sl.10 na str. 179) nalazi se na gemi nađenoj van groba na nekropoli u Kompolju (iskopavanje 1955/56).[59] Figura lava u hodu na lijevo sa glavom okrenutom unazad, izrađena je tehnikom intalja na jednoj strani većeg zaobljeno-pravougaonog, uzdužno probušenog zrna od prozirnog žućkasto-zelenkastog stakla, koje se nalazi na fragmentu luka fibule od bronzane žice. Dvije slične geme nađene su u Vičoj Luci na Braču, a dvije u ostavi iz Jagodnje Gornje, od kojih jedna takođe sa figurom lava u drugačijem položaju.[60] O porijeklu objekata ove vrste mišljenja nisu saglasna i kreću se od hipoteze da potječu iz radionica stakla na Braču, do zaključka da predstavljaju proizvode nepoznatih helenističkih radionica.[61] Gema iz Kompolja datirana je u IV v.st.e.[62]

---

[54] Marić, 1968, 31.
[55] Isto, 31-32, nap.246.
[56] Treasures..., 1934, 88 (55), 100 (69), 106 (113).
[57] Treasures..., 1934, 114 (130), 116 (133); F. Starè, 1953, 266 (14), T.IC, 1; Gabrovec, 1956, 90 (2), T.XXII, 1; Teržan, 1973, 670, T.11/4.
[58] F.Starè, 1953, 269.
[59] Drechsler-Bižić, 1961, 95, T.XXXIV, 3.
[60] Marović – Nikolanci, 1977, 29, T.IX, 2-3; Batović, 1974, 176, T.XXIII; XXXIII_XXXV.
[61] Mano-Zisi-Popović, 1960, 60, 66; Drechsler-Bižić, 1961, 95; Batović, 1976, 217-218; Marović-Nikolanci, 1977, 47-48, nap.113.
[62] Drechsler-Bižić, 1961, 95.

B. Ljudske predstave

Ljudske predstave na objektima od stakla svode se samo na staklena zrna sa predstavama ljudskih lica, odnosno maski.

Zrna sa tri ljudske maske (T.XXXIII,15-17) potječu iz Prozora (2 primj.)[63] i Kompolja (4 primj.).[64] Za primjerke iz Prozora nema podataka o grobnim cjelinama, a od kompoljskih samo jedan je nađen u grobu 127 (iskopavanje J.Brunšmida),[65] dok su ostala tri nađena van grobova. Zrna su izrađena od raznobojnog stakla, cilindričnog oblika, uglavnom plave i tamnoplave boje plašta. Likovi su veoma stilizovani s očima od krugova s tačkom u sredini, nos je u obliku izdužene kaplje, a kosa i brada su označene jednim ili sa dva niza plastičnih ispupčenja duž gornje i donje ivice zrna. Lica su odvojena dužom plastičnom linijom koja, vjerovatno, predstavlja uši. Obično su dva lica u istoj, a treće različite boje (žuta, zelena, bijela), dok je rjeđe svako u drugoj boji (zeleno, žuto, plavo). Ovim zrnima u novije vrijeme bavila se D.Balen-Letunić koja smatra da zrna nađena na japodskom prostoru potječu iz radionica na Crnom moru, odakle su dolaziła trgovačkim putevima uz Dunav i Savu, možda posredstvom Kelta, da su upotrebljavana kao dijelovi ogrlica, ali i kao ukrasi na drugim objektima (nož, skiptar?). Isti autor u vezi sa simboličnim značenjem spominje apotropejska svojstva, povezuje ova zrna s polikefalnim božanstvima i demonima, sa simbolikom boja i brojeva, ne isključujući mogućnost da su i za Japode mogla sadržavati neka od tih značenja.[66] Staklena zrna sa tri ljudske maske nađena na japodskoj teritoriji D.Balen-Letunić datira okvirno u III-II v.st.e.[67]

Četiri vrste figuralnih objekata od stakla samo potvrđuju afinitet Japoda prema figuralno oblikovanim predmetima. Kao što je konstatovano, stakleni objekti s karakteristikama figuralnosti spadaju među importovanu robu. Porijeklo zrna u obliku delfina, za sada je nejasno, dok zrna u obliku glave ovna, s obzirom na veću koncentraciju nalaza, vjerovatno, potječu iz neke radionice na istočnoalpskom prostoru. Gema sa predstavom lava dospjela je na japodsku teritoriju, možda direktno, ali vjerovatnije posredstvom neposrednih susjeda Liburna, a zrna sa tri ljudske maske iz udaljenijih crnomorskih radionica dolaze trgovačkim putevima. Tako malobrojne figuralne predstave od stakla, uz objekte drugih vrsta, dokumentuju žive trgovačke odnose koje su Japodi razvijali sa bližim i udaljenijim susjedima.

---

[63] Ljubić, 1889, 146, T.XXVIII; 207 a-b, 208 a-b.
[64] Drechsler-Bižić, 1961, 88, T.XIII,3; Balen-Letunić, 1991, u štampi.
[65] Balen-Letunić, 1991, u štampi, donosi tekst iz dnevnika J.Brunšmida koji se odnosi na sadržaj groba 127.
[66] Balen-Letunić, 1991, u štampi.
[67] Isto.

Import Baltika

U odnosu na ukupne količine jantara i stakla (gotovo isključivo u obliku raznovrsnih zrna) koje, uglavnom u toku željeznog doba dospijevaju na japodske prostore, figuralno obrađeni objekti od jantara su malobrojni, a oni od stakla gotovo zanemarljivi. Dok je među jantarnim objektima bilo moguće izdvojiti i neke primjerke izrađene u domaćim radionicama, za objekte od stakla to nije slučaj već svi potječu iz uvoza. Ipak, ne treba ispustiti iz vida da su Japodi, kako izgleda, relativno rano savladali jednu od jednostavnijih tehnologija topljenja staklene mase i oblikovanja nekih vrsta višebojnih zrna.[68] Otvoreno je pitanje da li je ova tehnologija dalje razvijana ili su potrebe za objektima od stakla zadovoljavane pretežno uvozom, kao što izgleda prema situaciji sa figuralnim objektima od ovog materijala. Međutim, za sigurnije opredjeljivanje u tom pogledu, bila bi potrebna detaljna analiza svih oblika staklenih zrna nađenih na japodskoj teritoriji i utvrđivanje oblika koji su ovdje brojni, a ne pojavljuju se (ili su zastupljeni u manjoj mjeri) na bližim i udaljenijim prostorima, što bi pružilo osnovu za izdvajanje tipova koji bi, eventualno, mogli potjecati iz domaćih radionica.

Skupocjeni, importovani figuralni objekti od jantara pojavljuju se na japodskom prostoru krajem VI i početkom V v.st.e., odnosno u vrijeme kada uopšte dolazi do intenzivnije i raznovrsnije autohtone izrade figuralnih objekata najprije od domaćih materijala (od keramike, u bronzi i na kamenu), a tek od V i IV v.st.e., i na jantaru. Na osnovu hronološkog odnosa domaćih i importovanih jantarnih proizvoda, izgleda da su ovi posljednji podstakli japodske majstore na pokušaje figuralnog izražavanja u ovom, u suštini stranom materijalu. Naime, prema analizi izvršenoj na 10 objekata iz Prozora,[69] smatra se, da je u pitanju baltički jantar koji je tzv. "jantarnim" putem od ušća Visle u Baltičko more preko evropskih prostora dopirao do gornjeg Jadrana, vjerovatno u sirovom, neobrađenom stanju.[70] Dio te robe mogao je relativno lako dospjeti na japodsko područje, gdje je prvenstveno oblikovan u raznovrsna zrna, a tek od V-IV v.st.e., pojavljuju se i figuralno ukrašeni i oblikovani primjerci. Za dio autohtonih figuralnih jantarnih objekata nema podataka o sadržaju grobova kojima su pripadali. Objekti ove vrste za koje takvi podaci postoje potječu iz grobova od kojih je najsiromašniji grob 161 iz Jezerina, gdje je nađena samo još ranolatenska fibula, dok tri groba imaju bogatiji sadržaj (grob 69 iz Kompolja, 56 i 122 iz Ribića). To potvrđuje konstatacije iznesene za grob 47 i importovane figuralne objekte od jantara da su svi takvi objekti, čak i oni iz domaće proizvodnje još krajem stare ere, predstavljali oznaku gornjeg, ekonomski moćnijeg sloja japodskog društva. Na taj način figuralno oblikovani jantar (strani ili domaći) pojavljuje se kao jedan od indikatora socijalnog statusa unutar japodske zajednice.

---

[68] Drechsler-Bižić, 1961, 87-88.
[69] Malinovski, 1972, 221.
[70] Isto, 226.

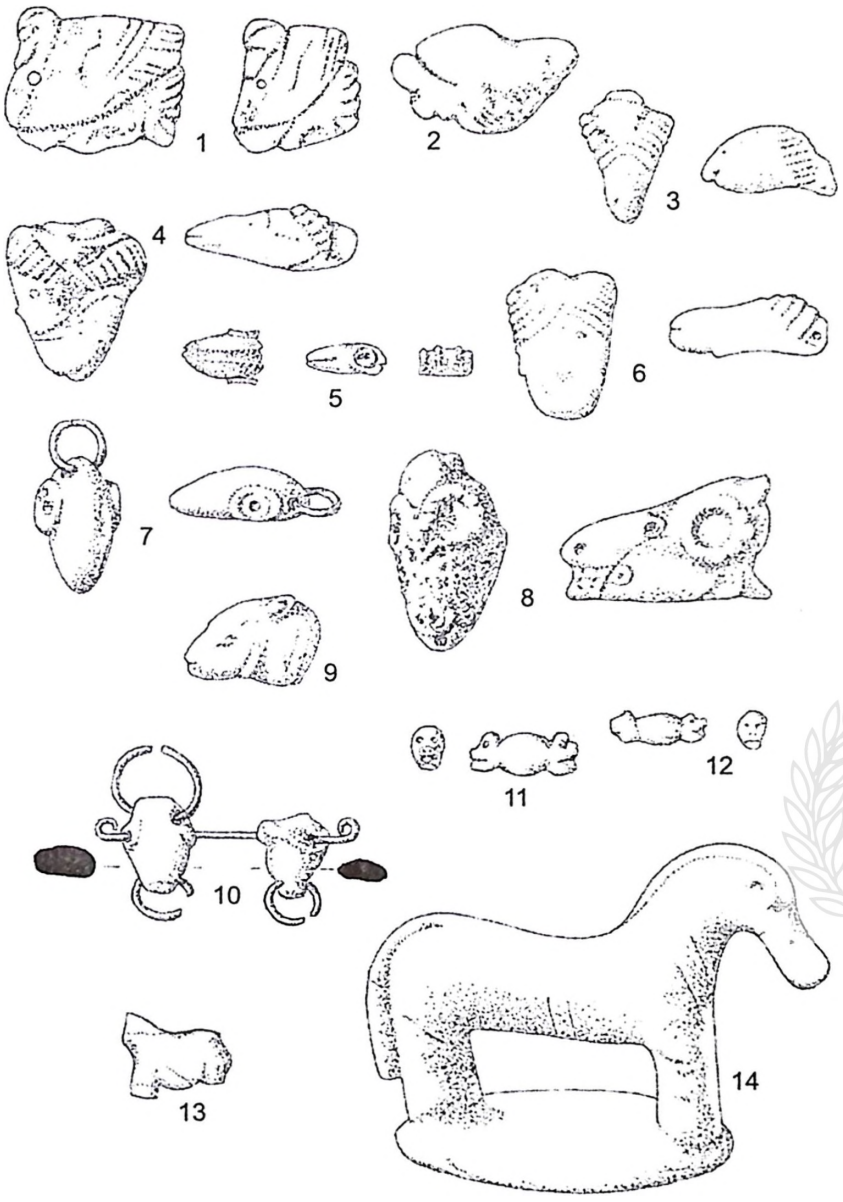

TABLA XXXII: 1. *Kompolje, grob 47* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1961.); 2. *Kompolje, grob 262* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1987.); 3. *Kompolje, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., Katalog materijala, T.100/9 – nepublikovano); 4. *Prozor, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1987.); 5. *Prozor, nekropola* (prema: Tessmann, B., 2001.); 6. *Prozor, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., Katalog materijala, T.100/8, nepublikovano); 7. *Prozor, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1987.); 8. *Prozor, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1987.); 9. *Kompolje, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1961.); 10. *Ribić, grob 56* (prema originalu); 11-12. *Ribić, grob 122* (prema originalu); 13. *Kompolje, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1961.); 14. *Vrebac, tumulus IV, grob 4* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1987.)

ANU BiH АНУ БиХ

TABLA XXXIII: 1. *Prozor, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R.,1988.); 2. *Jezerine, Pritoka, grob 161* (prema originalu); 3. *Kompolje, grob 69* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1987.); 4. *Prozor, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1988.); 5. *Kompolje, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1987.); 6-7. *Kompolje, grob 47* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1961.); 8-9. *Kompolje, grob 47* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1987.); 10. *Kompolje, nekropola* (prema: Drechsler-Bižić, R., 1987.); 11-13. *Jezerine, Pritoka, grob 393a* (prema originalu); 14. *Ribić, grob "c"* (prema originalu); 15. *Prozor, nekropola* (prema: Ljubić, Š., 1889.); 16. *Kompolje, izvan groba* (prema: Drechsaler-Bižić, R., 1961.); 17. *Prozor, nekropola* (prema: Ljubić, Š., 1889.)

PRIČE SA KAMENA

Na 11 objekata od posebne vrste kamena, otkrivenih na nekoliko lokaliteta sa prostora na srednjem toku Une, unutar Bihaćkog polja, isječene su ili urezane figuralne predstave. Jedan objekt je isječen u antropomorfnu figuru (ulomak antropomorfne stele). Ostali su objekti sepulkralnog karaktera: 1 ulomak sarkofaga i 9 urni od kojih su 3 bile čitave (više ili manje oštećene), a 6 su manji ili veći ulomci. Figuralne predstave prikazuju monumentalne ljudske i životinjske likove u grupama ili pojedinačno.

Materijal od koga su izrađeni ovi objekti, je hemijski izvanredno čist, zmasti i šupljikavi krečnjak koji sadrži 95-97% kalcium karbonata (CaCO3) i 3-5% organskih materija (lapor, mergel, muljika, sada se naziva i "bihacit"). Vrlo plitka nalazišta (1-1,5 m ispod površine zemljišta) leže na istočnim, sjeveroističnim, a djelimično i sjeverozapadnim ivicama Bihaćkog polja. Kamen je veoma otporan na djelovanje atmosferilija,[1] ali se lako siječe čak i kremenom. Kameni blokovi su iz ležišta vađeni, vjerovatno, na tzv. ručni način, kako se radilo do polovine XX v., tako da se po očišćenoj površini kamena sjekirom ili krampom ureže usjek, u obliku kvadrata ili pravougaonika, u koji se stavljaju klinovi od suhog drveta (grab, vrba, drijen) i prelivaju vodom. Kada klinovi nabreknu od upijene vlage, uslijed stvorenog pritiska, kamen puca po prirodnim proslojima slabijeg kvaliteta. Na isti način kamen je usijecan s jedne strane po horizontali da bi se odvojio od podloge.[2] Sasvim je moguće da su i Japodi na sličan način dolazili do kamenih blokova, a za dalju obradu bile su dovoljne bronzane i željezne sjekire pomoću kojih je tesan željeni oblik. Na više-manje izbrušenu i uglačanu površinu, vjerovatno nekom vrstom drvorezbarskog alata,[3] urezivane su figuralne predstave.

Objekti od kamena nađeni su na prostoru pet današnjih naselja unutar Bihaćkog polja (Golubić, Pritoka, Ribić, Ripač, Založje). Podaci o uslovima nalaza dozvoljavaju samo zaključak da su neki sekundarno upotrjebljeni i pri tome pretesani u novi

[1] Čvrstoća bihacita na pritisak u suhom stanju iznosi 191 kg/1 cm², poslije smrzavanja 230 kg/1 cm². a u vodom zasićenom stanju čak 239 kg/1 cm².

[2] Jusić, 1974, 75-76.

[3] Sergejevski, 1965, 120-122.

oblik, a neki pomjereni iz primarnog položaja, bilo ljudskom rukom, bilo djelovanjem prirodnih faktora. Kao ilustraciju navešću samo ukratko podatke o uslovima nalaza grupe urni iz Ribića, dok ću ostale takve podatke dati u okviru obrade svakog pojedinog objekta.

Četiri objekta iz Ribića nađena su slučajno 1936. i 1937.godine, na parceli 255/3, između starog puta Bihać-Pritoka i trase željezničke pruge, na dubini od oko 1 m. Tlo se sastojalo od gline i sedre, a bliže površini bilo je izmiješano sa slojevima pepela i zemlje. Jedna urna (T.XLV,l) polomljena je prilikom nalaza na 3 dijela, a već tada je nedostajala zadnja strana. Druga urna (T.XXXV-XXXIX) nađena u neposrednoj blizini prethodne bila je prevrnuta, oštećenih figuralnih predstava i sa tragovima pluga na zadnjoj strani (T.XXXVIII), a pored nje bila je grubo obrađena veća kamena ploča, možda poklopac. U obje kamere za pepeo nađeni su prilozi koji pripadaju vremenu oko početka nove ere. Ulomak urne (T.XLII) je ležao 3 m dalje od prethodnih. Četvrti objekt iz ove grupe (T.XLVII) nađen je 1937.g. na istom prostoru i bio je već polomljen na 4 komada, a u neposrednoj blizini ili oko njega (postavljene kao zaštita) ležalo je nekoliko neobrađenih ploča od istog kamena.[4] Od ova četiri objekta sačuvan je samo jedan (T.XXXV-XXXIX), dok su ostala tri propala tokom II svjetskog rata. Prikazani podaci potvrđuju tvrdnju da ni primjerak u kome su nađeni prilozi nije otkriven in situ, a ostala tri su znatno oštećena u nekom ranijem vremenu.

Prema obliku, kamene spomenike moguće je podijeliti u dvije grupe, od kojih bi u prvu ušao samo objekt isječen u obliku ljudske figure (ulomak antropomorfne stele), a u drugu svi ostali (ulomak sarkofaga i 9 urni) koji su služili za smještaj pokojnika, dok su figuralne predstave izvedene na njihovim spoljnim površinama.

Ljudska figura

Ulomak antropomorfne stele (T.XXXIV,1a-c) sa Crkvine u Golubiću, iz gomile kamena uz ostatke srednjovjekovne crkve.[5] Možda je bio sekundarno upotrjebljen kao građevinski materijal.

Sačuvan je gornji dio pločastog torza s ostatkom desnog ramena i lijevom rukom u formi patrljka (sač. vis. 35, šir. 38, deb. 8 cm). Prvobitna visina stele mogla bi se procijeniti na oko 1 m, s obzirom na to da nedostaju glava i vrat (vis. cca 15-20 cm), desna ruka i donji dio (vis. cca 50 cm). Teško je stvoriti koliko-toliko realnu rekonstrukciju ukupnog izgleda. S jedne strane, izrazita šematiziranost u obradi lijeve ruke koja unekoliko podsjeća na prikaze ruku na idolima od pečene gline iz

[4] Isti, 1936, 212-214; isti, 1939, 10.
[5] Čremošnik, 1957, 169.

bronzanog doba (T.XII,6),[6] pruža osnovu za pretpostavku o isto tako šematskom obliku glave. Sa druge strane, gotovo realistične predstave nakita i kose, kao i slične antropomorfne stele iz drugih krajeva (T.XLIX,1),[7] ukazuju na to da se mogu pretpostaviti i relističniji detalji ljudskog lika (T.LI,1).

Na prednjoj strani (T.XXXIV,1a) urezane su predstave nakita: naočarasta fibula koja, kako izgleda, pripada tipu većih dimenzija, sa pločicom-nosačem, kakve su na japodskom prostoru karakterisične za Ha C period.[8] Približno na sredini prednje strane urezana je, dubljim i širim linijama, nejasna predstava koja unekoliko podsjeća na bronzane, trapezoidne antropomorfne figure - privjeske, datirane većinom u VII i VI v.st.e., ali sličnost nije dovoljno ubjedljiva. Uz pretpostavku da bi se moglo raditi o stilizovanoj predstavi očiju i nosa premještenih na grudni koš, kao na nekim bronzanodobnim idolima,[9] što je, s obzirom na religijski i ikonografski kontekst stele i na njeno datiranje, malo vjerovatno, postoji i mišljenje da je prikazana dvojna sjekira,[10] za koje nema potvrde među japodskim nalazima. Stoga ostaje na tome da se radi o, za sada, nejasnom simbolu. S obje strane, nešto ispod ove predstave, urezana su dva, vjerovatno identična (desni je odlomljen) kombinovana privjeska. Sačuvani se sastoji od tri koncentrična kruga od kojih prema dolje idu tri paralelne linije ispunjene kosim, naspramnim urezima, što, vjerovatno, označava lančiće. Kao uzor ovim prikazima mogao je poslužiti čitav niz kombinovanih privjesaka poznatih iz japodskih grobova, od kojih su neki primjerci datirani u Ha C period.[11]

Na poleđini stele (T.XXXIV,1b) počev od gornje ivice (na mjestu gdje nedostaje glava), pa približno do polovine leđa, urezano je pet vertikalnih linija čiji su krajevi nešto prošireni, a međuprostori ispunjeni kosim, naspramnim urezima. Moguće je (s obzirom na sličan prikaz lančića s prednje strane), da se radi o lančićima ili sličnom metalnom nakitu koji visi sa glave ili kape, kao na nekim tipovima japodskih kapa.[12] Nešto drugačije stilizovana predstava kose konstatovana je na nekim japodskim objektima od keramike (T.IV,1b,2; VI,2c). Međutim, na vrlo sličan način prikazana je duga kosa spletena u jednu ili više pletenica na ženskim figurama starijeg željeznog doba Italije, sa prostora Picenuma i Etrurije.[13] Na osnovu sličnosti sa prikazom kose italskih figura i predstava s poleđine stele iz Golubića može se, opravdano, smatrati prikazom kose spletene u dvije pletenice. Ovaj detalj, možda, ukazuje na to da i stela iz Golubića predstavlja ženski lik.

---

[6] Hoffiller, 1928, 249-255, T.IV.
[7] Kukoč, 1987, 47-68.
[8] Drechsler-Bižić, 1987, 403-404.
[9] Raunig, 1972, 29.
[10] Čremošnik, 1957, 170.
[11] Drechsler-Bižić, 1966, Y 83 (grob 266); ista, 1973a, 22, T.XXIII,2.
[12] Ista, 1968, 42-43, T.IX, 68-70.
[13] Lollini, 1976, 174-175, sl. 23; Montelius, 1910, Ser.B, Pl.266/2a.

Na bočnoj površini lijeve, čitave ruke (T.XXXIV,1c) urezana su paralelno, jedan pored drugog, dva kruga s tačkom u sredini. Teško je zaključiti da li ova dva kruga predstavljaju opet nakit, npr. narukvice (u tom slučaju tačka u sredini bi bila samo slučajni trag šestara), ili krugovima treba pripisati neko drugo, možda simbolično značenje. Međutim, način oblikovanja ruke u formi patrljka, paralelni položaj krugova kao i nedostatak bilo kakvog detalja koji bi potvrdio pretpostavku o narukvicama, ne dozvoljavaju sigurnije objašnjenje ovih predstava.

Primjerci nakita (naočarasta fibula, privjesci) prikazani na prednjoj strani, uglavnom su datirani u Ha C period, mada traju i nešto kasnije, pa se i stela može datirati približno u isto vrijeme.

Po pločastom obliku i znatnoj šematizaciji ljudske figure koja više pripada konturi nego okrugloj plastici, stela iz Golubića bliska je karakteristikama japodskog stila s jedne strane, a s druge, uklapa se u čitav niz željeznodobnih i starijih objekata ove vrste. Izrada, više manje antropomorfnih, stela različitog oblika predstavlja pojavu poznatu na širim mediteranskim i evropskim prostorima još od neolita, preko eneolita i bronze, do u starije željezno doba, kada, kako izgleda pod grčkim impulsima, ovaj oblik dobija nove podsticaje. Na balkanskim prostorima (Karta 7), osim stele iz Golubića, četiri jednostavne pločaste stele sa kružnim glavama otkrivene su na tri lokaliteta u Pelagoniji,[14] a ulomci stela, veoma sličnih daunskim, takođe na tri lokaliteta u Istri.[15] Slične stele iz različitih perioda, uključujući i željeznodobne primjerke, otkrivene su na više punktova u Italiji,[16] a naročito su brojne na prostoru Monte Gargana (tzv. stele Daunie).[17] Na srednjoevropskim područjima, relativno daleko na sjeveru, u Stammheim-u (šire područje Stuttgarta) i u Gomaringen-Stockach-u (kod Tübingena) otkrivene su pojedinačne stele datirane u starije željezno doba, dok je nešto mlađi primjerak iz Gross-Burgstall-a (Donja Austrija).[18] Između primjerka iz Golubića i spomenutih željeznodobnih, antropomorfnih stela s balkanskog, italskog i srednjoevropskog prostora sličnost je ograničena na osnovnu koncepciju pločastog oblika. Nedostatak glave i donjeg dijela stele iz Golubića svakako umanjuju mogućnosti poređenja. Za odnos golubičke stele prema sličnim, istovremenim stelama karakteristično je da se npr. na jednom broju daunskih stela pojavljuju, hronološki dobro determinirani, primjerci autohtonog nakita (uglavnom

[14] Mikulčić, 1966, 210, 216-217, sl. 1a-c; isti, 1966a, 34, T.VI,13a.
[15] Cambi, 1984, 108-109, T.I,2-3; II, 1.
[16] Anati, 1981, 37; Kukoč, 1987, 47-68.
[17] Nava, 1980, passim.
[18] Ströel, 1952, 41-43; Riek, 1941, 85-89, Z. 9-10; Züm, 1964, 59-60, 96, 194-195. Zbog drugačijeg oblikovanja ovdje nisu uzeti u obzir primjerci koji se približavaju ili pripadaju punoj, okrugloj plastici, kao što su npr. objekti iz Nezakcija (Cambi, 1984, 109-111, T.II,3-4;III,1-2) ili ratnik iz Hirschlanden-a koji se dovodi u vezu sa grčkim i etruskim kurosima (C.Eibner, 1982, 118-122, T.XXVI, 1-2).

fibule i privjesci),[19] kao što se i na prednjoj strani stele iz Golubića pojavljuju istovremeni primjerci specifičnih tipova japodskog nakita. Ove činjenice potvrđuju određeni nivo srodnosti duhovnih osnova iz kojih je nastala japodska, kao i druge istovremene stele. Ipak, stela iz Golubića, po načinu formiranja ruke u obliku patrljka ukazuje i na svoje autohtone korjene još iz bronzanog doba, a po predstavama nakita čvrsto stoji u krugu japodskog stvaralaštva.

Pločaste, antropomorfne, željeznodobne stele uglavnom su nađene na prostoru bilo ravnih nekropola, bilo tumula. Većinom su otkrivene u sekundarnom položaju, a među izuzetke spadaju npr. dvije stele iz Pelagonije, jedna s ravne nekropole Pešta-Gradešnica (T.XLIX,2), a druga sa tumula I u Visoji-Beranci. Obje su bile donjim dijelom ukopane u zemlju i vertikalno postavljene iznad groba.[20] Mada se većinom smatra da stele predstavljaju nadgrobne objekte, neku vrstu oznake grobova istaknutijih (heroiziranih) pokojnika,[21] postoje i mišljenja, naročito za neke lokalitete s kojih potječe veći broj ovakvih ili sličnih objekata (npr. Nezakcij, jedna od nekropola sa prostora Dauna), da su ti objekti pripadali nekoj vrsti svetilišta.[22] Za usamljenu stelu iz Stockach-a, nađenu u sredini tumula, G.Riek vrlo oprezno iznosi mišljenje da ona predstavlja figuru boginje plodnosti, Majku-zemlju halštatskog seoskog stanovništva ("...erdgebundene Göttin der Fruchtbarkeit, die Erdmutter einer hallstatischen Beuembevölkerung..."), a ne određenog istaknutog pojedinca, obrazlažući ovakvo razmišljanje time, da bi u ovom drugom slučaju trebalo očekivati daleko veći broj sličnih stela.[23]

Kao što je već rečeno, i stela iz Golubića nađena je na prostoru nekropole na Crkvini. Mada su na prostoru srednjeg toka Une zastupljene uglavnom ravne nekropole, treba naglasiti da Crkvina u Golubiću predstavlja manju (100x60 m) istaknutu humku sa stjenovitim jezgrom, prekrivenu plaštom humozne zemlje.[24] Vizuelno, Crkvina djeluje kao veći tumulus, a pri vrhu jači zemljani sloj (deb. oko 1,50 m) koji se postepeno istanjuje prema padinama (do dub.od 0, 35 m), navodi na pomisao da je prostor oko vrha nasut ljudskom rukom. Stela je otkrivena na samom vrhu Crkvine (u šutu srednjovjekovne crkve), pa se ne bi smjelo a priori odbaciti mišljenje o tome da se i prvobitno nalazila na tome prostoru. Mada je stela znatno oštećena, izgleda dosta opravdana pretpostavka da je i njen donji dio bio manje-više pločasto obrađen i da je mogla biti vertikalno postavljena, kao stele iz Pelagonije. Otvoreno je pitanje da li je stela iz Golubića bila primarno vezana za određeni grob, ili

[19] Nava, 1980, I, passim.
[20] Mikulčić, 1966, 216-217, sl. 1b-c; isti, 1966a, 34, T.VI,13a.
[21] Cambi, 1984, 109;Mladin, 1964, 37-40; Gabrovec – Mihovilić, 1987, 327.
[22] Kukoč, 1987, 50; Mladin, 1964, 36-37; Gabrovec – Mihovilić, 1987, 327; F. i S. Tinè, 1976, 268-270.
[23] Riek, 1941, 89.
[24] Raunig, 1968, 81-82.

je bila postavljena u okviru nekropole u nekom drugačijem kontekstu (samostalno?). Naime, mišljenje koje iznose F. i S.Tinè za jednu grupu daunskih stela da su mogle biti postavljene nezavisno od grobova, na posebnom prostoru,[25] a naročito naprijed izneseno razmišljanje G.Riek-a, ukazuju na mogućnost drugačijih interpretacija antropomorfnih stela. Uz mogućnost da ulomak iz Golubića ipak reprezentuje nadgrobnu stelu, ne treba u potpunosti odbaciti ni ideju da bi se moglo raditi o predstavi nekog, možda, ženskog božanstva plodnosti i vegetacije. Na ovu drugu mogućnost, u izvjesnom smislu, ukazuju ikonografski detalji (pletenice) koji sugeriraju predstavu ženske figure, kao i elementi (ruke u obliku patrljaka) koji, bar u formalnom pogledu podsjećaju na bronzanodobne keramičke idole interpretirane kao predstave vrhovnog ženskog božanstva plodnosti i vegetacije.[26] Ipak, činjenica da je od stele iz Golubića sačuvan samo dio torza, da podaci o uslovima nalaza ne pružaju oslonac za sigurnije determiniranje u jednom ili drugom smislu, zadržavaju ova razmišljanja u domeni hipoteza. No, bez obzira na određena ograničenja u interpretaciji svih aspekata, ulomak stele iz Golubića i takav, kakav je sačuvan, reprezentuje pokušaj japodskih majstora-klesara da dosegnu slobodno-stojeću, monumentalnu ljudsku figuru.

SEPULKRALNI OBJEKTI

Od deset objekata koji spadaju u ovu grupu izdvaja se jedan ulomak koji prema obliku i veličini potječe od sarkofaga, dok od ostalih 9, većina pripada posebnom obliku koji se obično naziva japodske urne,[27] mada za neke ulomke ta pripadnost nije sasvim sigurna. Ovdje će prethodno biti iznijeti osnovni podaci za svaki objekt, a zatim prikazani ornamenti i figuralne predstave, kao i ukupni sadržaj scena. Redoslijed objekata određen je prema sadržaju figuralnih scena počev od bogatijih i komplikovanijih, do skromnijih i jednostavnijih.

Ulomak sarkofaga(?) u obliku ploče (T.XL,1,1a-b) nađen je 1954.g. u sekundarnom položaju, upotrijebljen kao poklopac jednog groba unutar srednjovjekovne (ili gotičke?) crkve na lokalitetu "Gromile" u selu Založje.[28] Ulomak je sada u obliku, ukoso prelomljene, ploče (vis. 74, šir. 194, deb. 10 cm). Figuralne predstave nalaze se na dužoj površini, a ostaci predstava na obje uske bočne površine. Gornja i donja

[25] F. i S. Tinè, 1976, 268-270.

[26] Garašanin, 1983, 531-532.

[27] Mada je predložen izraz "osuariji s japodskog područja" (Rendić-Miočević, 1982, 2), smatram da treba zadržati naziv "japodske urne" iz poštovanja prema D.Sergejevskom koji ga je prvi upotrijebio, kao i zbog činjenice da sadrži vrlo konkretno i opšte poznato značenje.

[28] Čremošnik, 1958, 128; Basler, 1972, 140.

površina su zaravnjene, dok je poleđina, očigledno, naknadno otesana, uslijed čega nije jasan primarni oblik objekta. Mišljenja se svode na pretpostavke o ploči (od čije je poleđine otesan manji dio), o velikoj urni (sa više sahrana spaljenih pokojnika u zemaljanim posudama), ili o sarkofagu (za smještaj tijela pokojnika).[29] Za sve tri ideje mogu se naći izvjesni oslonci, kako na japodskim, tako i na nekropolama nekih susjednih plemenskih zajednica.[30] S obzirom na preostale predstave na uskim bočnim površinama, ipak izgleda najvjerovatnija pretpostavka o sarkofagu (T.LI,2), o čemu će još biti riječi prilikom opisa i objašnjenja figuralnih predstava.

Velika urna (T.XXXV-XXXIX) iz Ribića (opis uslova nalaza dat je naprijed). To je najbolje sačuvana japodska urna, čije su sve spoljašnje površine (osim gornje i dna) pokrivene figuralnim predstavama. Urna ima karakterističan oblik ne sasvim pravilnog, niskog kubusa (vis. 52,5, šir. naprijed 97, nazad 102,5, duž. 101,5 cm). Uz ivice prednje strane isklesana su dva široka ispusta (šir. 24 cm), konkavnog donjeg i vertikalno odsječenog gornjeg dijela, istaknutog za 29 cm u odnosu na prednje polje. Od gornje površine udubljene su dvije, paralelne, pravougaone kamere za smještaj ostataka pokojnika[31] (duž. 47,5 i 49, šir. 30 i 32, dub. 37 cm), na čijim ivicama su urezana ležišta za poklopac (T.LI,3). Spoljašnji, gornji rubovi urne su odlomljeni na više mjesta, čime su oštećeni dijelovi likovnih predstava. Na zadnjoj površini zapaža se niz dubljih, naknadnih ureza, nastalih, vjerovatno, tako što se urna nalazila prevrnuta pod zemljom, pa je prilikom obrade zemljišta plug dodirivao zadnju površinu.

Desna bočna strana urne sa tri figure (T.LXI,1,2) otkrivena je 1960. g. na nekropoli Dolovi u Golubiću, pretesana u tanju ploču i sekundarno upotrijebljena kao bočna strana sanduka za kasnoantički grob.[32] Prilikom tesanja za novu upotrebu, od prvobitne dužine i visine nije ništa oduzeto (vis. 43, duž. gore 98, dolje 76,5, deb. 10 cm). Prema ostacima dva niza ornamenta na prednjoj strani ispusta, prvobitna širina ispusta iznosila je 18-20 cm (T.LI,4). Jedino je ova urna imala gore zaobljene, a dolje konkavne ispuste.

Ulomak urne s konjanikom (T.XLII,1) nađen je u Ribiću pod naprijed opisanim uslovima, a propao je tokom II svjetskog rata.Već prilikom nalaza ulomak je imao oblik ploče (vis. 41, šir. 71, deb. 13 cm), čije su sve ivice bile odlomljene, tako da nije moguće utvrditi prvobitni oblik objekta. Prema figuralnoj predstavi, moglo bi se raditi o bočnoj strani urne ili sarkofaga (?).

---

[29] Čremošnik, 1959, 103; Sergejevski, 1965, 123, nap.13; Cambi, 1984, 113; Čović, 1976, 166-167.
[30] Čremošnik, 1956, 133-134; Raunig, 1981, 152; Čović, 1976, 165; Mladin, 1964, 10-13.
[31] Ulomak još jedne urne s ostatkom dvije kamere za pepeo, ali bez tragova figuralnih predstava spominje I.Čremošnik, 1955, 133.
[32] Raunig, 1968, 99-100.

Ulomak sa prikazom ljudskih nogu (T.XLIII,1) nađen je 1896.g. na istočnoj ivici većeg ostrva u Ripču, uz ostatke temeljnog zida neke, vjerovatno antičke, zgrade, gdje je, prema ostacima maltera, možda, bio upotrijebljen kao građevinski materijal.[33] Ulomak je sada sačuvan u obliku ploče (vis. 30,5, šir. 35, deb. 15 cm). Po mišljenju D.Sergejevskog sačuvana uža površina s reljefnom predstavom pripada donjem dijelu desnog ispusta prednje strane, a površina s urezanom predstavom ljudskih nogu ostatku desne bočne strane urne,[34] što je, vjerovatno, ispravna interpretacija (T.LI,5).

Ulomak s prikazom ratnika (T.XLIII,2) iskopan je 1890.g. na nekropoli Jezerine, gdje je bio sekundarno upotrijebljen kao poklopac keramičke urne jednog od prvih 9 otkrivenih grobova, datiranih pretežno u I v.n.e.[35] I ovaj ulomak je sačuvan u obliku ploče (vis. 49. šir. 40, deb. 10 cm). Duž lijeve ivice nalazi se uži ispust ravan čitavom dužinom (šir. 9 cm), na osnovu čega je D.Sergejevski, s pravom, smatrao da se radi o ulomku lijevog gornjeg ugla prednje strane urne,[36] dok je ostalo otesano. Donji dio prednje strane i površina ispusta znatno su oštećeni.

Ulomak s nepoznatog nalazišta (T.XLIV,2) dospio je u Zemaljski muzej u Sarajevu (prije 1913.g.), bez podataka o provenienciji, gdje ga je, kao ulomak japodske urne, odredio D.Sergejevski.[37] Sačuvan je donji desni ugao urne (vis. 36, šir. 51, duž. 42 cm) koji obuhvata približno polovinu donjeg dijela prednje strane s jako obijenim ispustom uz desnu ivicu, zatim lijevog donjeg ugla desne bočne strane i dio poda kamere za ostatke pokojnika (T.LI,7).

Urna sa dva ratnika (T.XLV,1) nađena je u Ribiću pod naprijed opisanim uslovima, a propala je za vrijeme II svjetskog rata (sač. vis. 58, šir. 84, duž. 77 cm). Izgleda da je kamera za pepeo bila dosta velika (prema debljini zidova od cca 12 cm), širina kamere duž prednje strane iznosila je oko 60 cm, a prema debljini dna od 20 cm, dubina je bila oko 38 cm). Na prednjoj strani sačuvan je lijevi ispust ravan čitavom dužinom, dok je površina desnog potpuno obijena, mada je, vjerovatno, također bio ravan čitavom dužinom (T.LI,8).

---

[33] Hoernes, 1897, 338.
[34] Sergejevski, 1950, 48-49.
[35] Kovačević – Mirković, 1893, 191; Marić, 1968, 35-38, nap. 273, 299.
[36] Sergejevski, 1950, 48.
[37] Isto, 59.

Ulomak s okruglim štitom (T.XLVI,l) dospio je u Muzej Unsko-sanskog kantona u Bihaću, vjerovatno, sa Crkvine u Golubiću, mada tačnih podataka nema.[38] I ovaj ulomak je sačuvan u obliku ploče (vis. 58, šir. 48,5, deb. 12 cm), uslijed čega je moguća, manje-više sigurna, rekonstrukcija samo figure ratnika (T.LI,9), dok za rekonstrukciju prvobitnog oblika objekta nema nikakvog oslonca, osim pretpostavke da se radi o ulomku urne (ili sarkofaga?).

Urna sa dvije žene (T.XLVII,1) nađena je u Ribiću pod naprijed navedenim okolnostima, a propala je tokom II svjetskog rata. U trenutku nalaza bila je jako oštećena duž svih gornjih ivica, naročito na zadnjoj strani (sač. vis. 50, šir. 80, duž. 64 cm), polomljena u više komada.[39] Prednja strana je znatno oštećena i duž donje ivice (T.LI,l0). Ovu urnu karakteriziraju dvostruki ispusti na prednjoj strani: uski unutrašnji, ravni čitavom dužinom i širi spoljašnji, konkavnog donjeg dijela, dok je gornji dio odlomljen i nejasan.

Prema nesigurnim podacima, sva četiri, primjerka iz nalaza u Ribiću bila su već više ili manje oštećena, pa ni za jedan od njih nije moguće tvrditi da je nađen neporemećen - *in situ*. Tri primjerka, naknadno otesana u pločast oblik, bila su po drugi put upotrjebljena za opremu kasnijih grobova (Jezerine, Golubić, Založje). Jedan, takođe, pretesani primjerak, vjerovatno je bio upotrjebljen kao građevinski materijal (Ripač), dok za dva (drugi ulomak iz Golubića i onaj s nepoznatog nalazišta) nema podataka o uslovima nalaza. Od deset objekata, osam je nađeno pod zemljom:sva četiri primjerka iz Ribića, zatim po jedan iz Jezerina, Golubića, Založja i Ripča koji su pod zemlju dospjeli u vezi sa sekundarnom upotrebom, dok za dva nema podataka. Na osnovu činjenice da ni za jedan od ovih objekata nema sigurnih podataka, postoje dva osnovna mišljenja o njihovom primarnom položaju. Po jednom, oni su bili postavljeni nadzemno - *sub divo* - kao neka vrsta grobno-nadgrobnih objekata, da bi figuralne predstave bile vidljive.[40] Druga je pretpostavka da su objekti bili smješteni pod zemljom (u grobne jame),[41] što izgleda logičnije, s obzirom na to da su svi japodski grobovi bili ukopani u zemlju. U izvjesnom smislu (ako prihvatimo tezu da su figuralne predstave imale namjenu da pokojniku obezbijede određeni status u zagrobnom svijetu, o čemu će još biti govora) za drugu pretpostavku govorila bi upravo njihova dekoracija.

Mada je većina objekata sačuvana kao veći ili manji ulomci, na osnovu bolje sačuvanih primjeraka i pojedinih elemenata, moguće je konstatovati neke prosječne karakteristike veličine i oblika. O obliku objekta od koga je preostala "ploča" iz

[38] Raunig, 1972, 28, nap.37 (br.6).

[39] Sergejevski, 1950, 56.

[40] Srejović, 1965, 74-75; Jovanović, 1984, 74-75.

[41] Sergejevski, 1950, 80-81; mada nigdje izričito ne iznosi mišljenje da su se urne nalazile pod zemljom, takvo mišljenje poroizilazi iz teksta i konfrontiranja urni s nadgrobnim spomenicima.

Založja, osnovna razmišljanja su već iznijeta. Prema bolje sačuvanim japodskim urnama osnovne dimenzije kreću se u slijedećim rasponima: visina 43-58 cm, širina prednje strane 80-97 cm, dužina 64-101 cm. Za oblik najbolje sačuvane, velike urne iz Ribića, upotrjebljen je izraz "niski kubus", s obzirom na to da visina ove i drugih bolje sačuvanih urni iznosi 50-70% širine prednje strane, dok je osnova približno kvadratnog oblika. Izuzetak je urna sa dva ratnika, kod koje je dužina oko 20% manja od širine prednje strane, a izgleda da je zadnja strana ove urne bila uža od prednje i da je osnova, zapravo bila više trapezoidna.[42] Koliko je moguće zapaziti, ni ostale urne nisu imale potpuno pravilan oblik. Grafička rekonstrukcija približnog oblika i izgleda svih objekata od kamena prikazana je na T.LI.

Posebnu karakteristiku oblika japodskih urni predstavljaju dva ispusta vertikalno isklesana duž ivica prednje strane, kakvi su sačuvani, bar djelimično, na 7 primjeraka, od kojih su dva znatno oštećena (iz Ripča i s nepoznatog nalazišta). Od preostalih pet, izvjesnu sličnost pokazuju ispusti ravni čitavom dužinom na urni sa dva ratnika iz Ribića (šir. 14 i 15 cm) i sačuvani lijevi ispust na ulomku iz Jezerina (šir. 11 cm, istaknut za 2,5 cm u odnosu na prednje polje). Po mišljenju D.Srejovića ovaj oblik ispusta bi morao biti tipološki stariji.[43] Na desnoj bočnoj strani urne iz Golubića gornji dio ispusta je blago zaobljen, a donji konkavan (širina se može procijeniti na 18-20 cm, a mogao je biti istaknut za oko 20 cm). Ispusti na velikoj urni iz Ribića imaju ravnu gornju vertikalnu plohu (vis. 19 cm) i donji konkavni dio (šir. 24 cm), a istaknuti su gore za 29 cm u odnosu na prednje polje. Jedino ispusti na ovoj urni po ukupnom obliku, uglavnom odgovaraju izgledu ispusta koji se nalaze na epigrafskim urnama japodskog oblika iz antičkog perioda. Na urni sa dvije žene nađenoj u Ribiću izrađeni su dvostruki ispusti, od kojih su unutrašnji ravni čitavom dužinom (šir. 8,5 cm, istaknuti za 2,5 cm) i slični jednostavnim ravnim ispustima na urni s dva ratnika i ulomku iz Jezerina. Spoljašnji ispusti (šir. 13,5 i 14,5 cm, istaknuti: lijevi za 6,5, a desni za 9 cm), u donjem dijelu su blago konkavni, dok su gore odlomljeni, pa nije sigurno da li su bili završeni vertikalnom plohom, kao oni na velikoj urni iz Ribića, ili na neki drugi način.

Na ivicama obje kamere za smještaj ostataka pokojnika, na velikoj urni iz Ribića, urezana su ležišta za poklopce, prema kojima izgleda da su poklopci mogli biti u obliku tanke ploče (najvjerovatnije od kamena) koja je veličinom morala odgovarati ležištu. Da li je preko čitave urne bio postavljen jedan (sljemenasti ili drugačiji?) poklopac, otvoreno je pitanje, ne samo za ovu, već i za ostale japodske urne, s obzirom na to da, kao što je već rečeno, ni jedna urna nije otkrivena in situ, zajedno s ostalom opremom groba. Neki autori [44] smatraju da su japodske urne mogle biti

[42] Sergejevski, 1950, 50.
[43] Srejović, 1965, 77.
[44] Rendić-Miočević, 1982, 23-8; Jovanović, 1984, 75.

pokrivene sljemenastim poklopcima (nađenim većinom na srednjem toku Une, a neki i u Lici), oslanjajući se na činjenicu, da je na donjoj površini nekih, anepigrafskih poklopaca iz Like usječeno ležište koje odgovara obliku urne s ispustima.[45] Na osnovu pretpostavke o vezi sljemenastih poklopaca (koji prema latinskim natpisima, većinom pripadaju rimskom dobu), izvodi se zaključak da japodske urne nisu bile anepigrafske, jer se natpisno polje moglo nalaziti na poklopcu.[46] Činjenica je, svakako, da su japodske urne bile na neki način zatvorene, odnosno poklopljene, međutim njihovo dovođnje u vezu sa, do sada poznatim, sljemenastim poklopcima u najmanju ruku je diskutabilno. Naime, detaljna analiza svih poznatih epigrafskih urni japodskog oblika i sljemenastih poklopaca,[47] pokazala je, s jedne strane, da se ornamentalna dekoracija poklopaca u potpunosti slaže s onom na epigrafskim urnama i nadgrobnim stelama s japodskog i nešto šireg prostora, jer proizilazi iz iste duhovne osnove, a znatno se razlikuje od ornamenata na starijim, japodskim urnama. Sa druge strane, iz natpisa na epigrafskim urnama može se zaključiti, da su ove urne većinom izrađivane za starije osobe (preko 50.g.), dok sljemenasti poklopci nose natpise mladih ljudi (do 30.g.), a često i djece. Malo je vjerovatno da bi bogato ukrašene urne bile izrađene za mlade osobe ili čak za djecu. Kultno-religijska osnova iz koje nastaju figuralne predstave na japodskim urnama (kao što će biti pokazano u daljem tekstu) pripada drugačijem duhovnom krugu, od one koju odražavaju sljemenasti poklopci i epigrafske urne japodskog oblika.

O porijeklu specifičnog oblika japodskih urni s ispustima na prednjoj strani iznesena su različita mišljenja. Za dva primjerka s ispustima ravnim čitavom dužinom, nameće se misao da su mogli nastati kao imitacija sanduka od četiri kamene ploče postavljene kao zaštita oko keramičke urne sa pepelom spaljenog pokojnika. Grobovi s takvom oblogom od kamenih ploča poznati su na japodskim nekropolama u većem broju, doduše, tek krajem stare i početkom nove ere,[48] ali takav oblik groba predstavlja široko rasprostranjeni tip grobne arhitekture u različitim periodima. Za karakteristične, dolje konkavne, gore vertikalno odsječene ispuste na velikoj urni iz Ribića, kao i za, vjerovatno slično oblikovane, spoljašnje ispuste na urni sa dvije žene, D.Sergejevski je smatrao da predstavljaju grede kućnog vijenca od kojih su gornje više, a donje manje istaknute.[49] Mada objašnjenje ispusta kao elementa prahistorijske arhitekture izgleda dosta ubjedljivo, ono još uvijek nije potpuno prihvaćeno, pa su predlagana i druga rješenja, kao što, je povezivanje ovog oblika s nekim tipovima grčkih brodova ili čak sa prahistorijskim čamcima na Uni i Savi, odnosno s prevozom

[45] Šarić, 1984, 111-117.
[46] Rendić-Miočević, 1982, 6.
[47] Raunig, Epigrafske urne japodskog oblika – nepublikovano.
[48] Marić, 1968, 48.
[49] Sergejevski, 1950, 80-81.

mrtvih preko htonske rijeke.[50] U krajnjoj liniji, ispusti na urnama mogli su nastati i nezavisno od realnog uzora, iz neke specifične funkcije simboličnog značenja (apotropejskog?). Može se napomenuti, da od 7 urni na kojima su sačuvani dijelovi ili čitavi ispusti, oni samo na jednoj (velika urna iz Ribića) imaju taj specifičan oblik, koji će tek kasnije, u rimsko doba za epigrafske urne japodskog oblika, postati gotovo obavezan. Raznovrsnost ispusta na japodskim urnama tipična je za period u kome se neki oblik tek stvara, dok kanoniziranje određene forme do kojeg je došlo na epigrafskim urnama u rimsko doba, ukazuje na vrijeme u kome je stvaralačka invencija izgubljena, a snaga autohtone tradicije nameće strogo poštovanje i čuvanje kultno-religijskog oblika.

Dekorativni elementi

Dekoracija na japodskim sepulkralnim objektima izvedena je tako da je na uglačanoj (možda brušenoj) površini kamena prethodno oštrim alatom izvučena vrlo tankim linijama skica slike (što se zapaža na repu konja - T.XLI,1), a zatim je urezana, zapravo udubljena konačnim linijama širokim 3-5 mm.Ovakva obrada, s obzirom na to da se radi o konturama crteža plitko urezanim u kamen, najviše se približava graviranju. Tehnika izrade stoji u zavisnosti od drvorezbarske tehnike i vjerovatno su ukrasi izrađeni drvorezbarskim alatom,[51] koji je bio sasvim dovoljan za rad na kamenu kakav je bihacit. Za izradu pojedinih detalja upotrebljavan je šestar, vjerovatno razne vrste dlijeta, možda i alat olučastog sječiva koji se danas naziva "dubač", svakako čekić i nož. Samo u jednom slučaju japodski majstori su odstupili od ovog načina rada i na dijelu prednje strane ulomka iz Ripča (T.XLIII,1) u reljefu izradili tijelo zmije.

Na osnovu izvjesne minimalne razlike u boji kamena, naročito po nešto izraženijem crvenkastom tonu na licu i rukama žena na lijevoj bočnoj strani velike urne iz Ribića (T.XXXVII,1),[52] može se razmišljati o tome da su dijelovi tijela ljudskih figura nepokriveni odjećom (i druge predstave?), možda bili bojeni nekim crvenkastim inkarnatom.

Dekoracija na kamenim objektima sastoji se od: A. ornamenata, B. predstava predmeta, C. životinjskih i D. ljudskih figura.

---

[50] Vasić, 1967, 53.

[51] Sergejevski, 1965, 120-122.

[52] Na ovu okolnost skrenuo mi je pažnju pokojni kolega Dr Đ.Bazler, na čemu se i ovdje zahvaljujem.

A. Ornamenti

Na japodskim urnama sporedne, ali ipak istaknute, površine ukrašene su ornamentima koji su gotovo isključivo ograničeni na jednu vrstu - na tzv. pleter ili preplet, a pojedinačno se pojavljuje ornament vertikalno postavljenih polukrugova (ili krugova - kamen je oštećen) od čijeg gornjeg kraja ide prema dolje kosa, tangentna linija koja ne dodiruje susjedni polukrug (T.XLIV,1) i okvir od nekoliko horizontalnih linija, čiju središnju prugu ispunjava meandroidni, beskonačni ornament izduženih, otvorenih i povezanih rombova s krugom u središtu (T.XL,1).[53] Centralni kružić unekoliko podsjeća na "oko" prepleta, ali identične analogije za ova dva ornamenta mi nisu poznate. Jedino se na nekim japodskim objektima od jantara i bronze nalazi ornament dvostrukih kružića povezan dvostrukim tangentnim linijama (T.XXXIII,2.3),[54] čiji bi derivat mogli biti jednostavni polukrugovi s tangentama. Ovdje treba uvrstiti i ostatke urezanih koncentričnih krugova i linija sa poprečnim urezima (T.XLI) koji, po svemu sudeći, predstavljaju poluizbrisane ostatke nekih, prethodnih predstava na ovom objektu. Na urni s dva ratnika (T.XLV,l) koncentrični krugovi (ili polukrugovi - kamen je polomljen), možda, predstavljaju simbol sunca, a ne samo ornament.

Vodeći ornament prepleta izrađen je uglavnom šestarom, u obliku pletenice, čije međuprostore predstavljaju pravilni kružići s tačkom u sredini koja je, vjerovatno, samo trag šestara. Jedino na ulomku iz Ripča (T.XLIII,1) preplet je, izgleda, izveden slobodnom rukom. Jedan ili dva niza prepleta od 5-10 zavijutaka, urezani su na strogo određenim površinama: na ispustima, zatim sa strane ili gore i dolje kao okvir figuralnih predstava (T.XXXV,1; XLI,1,1a; XLIII,1,2; XLV,1; XLVII,1). Na nekim urnama preplet zauzima srazmjerno mali dio površina, a znatno pretežu one sa figuralnim prikazima (T.XXXV,1). Kod nekih urni prostor s ornamentom i onaj s figurama su u izvjesnoj ravnoteži (T.XLV,l), a na nekim objektima preplet preovlađuje, dok su figure potisnute u drugi plan (T.XLVII,1). Preplet je sačuvan na šest urni, dok su dva ulomka (T.XLII,1; XLVI,1) tako oštećena da nedostaju prostori na kojima se inače nalazi ornament, pa se može pretpostaviti da je preplet postojao i na urnama od kojih potječu ovi ulomci.

Kada se raspravlja o prepletu, treba naglasiti da se takav ornament ne pojavljuje ni na keramičkim, ni na metalnim ili bilo kojim drugim objektima autohtone, japodske kulture. Niti na daleko kasnijim epigrafskim urnama japodskog oblika, ni na drugim objektima od kamena iz rimskog doba, nema ovog ornamenta. U toku željeznog doba preplet nije poznat ni na nalazima domaće proizvodnje kod neposrednih japodskih susjeda. Samo na nekim objektima situlske umjetnosti, datiranim u V i IV v.st.e.,

[53] Čremošnik, 1959, 105, je smatrala da se radi o grčko-arhajskom elementu.
[54] Drechsler-Bižić, 1961, 105-106, T.XI, 4; XIII,5; Marić 1968, T.II,24.

okvir oko figuralnih predstava izrađen je u obliku ovog ornamenta.[55] Iz kneževskih grobova u Trebeništu i Novom Pazaru datiranih u VI i V v.st.e., potječu objekti od zlata ukrašeni, između ostalog, i prepletom. Smatra se da ovi objekti predstavljaju proizvode domaćih radionica pod snažnim grčkim utjecajima.[56] U grčkoj arhajskoj umjetnosti ornament prepleta javlja se na različitim objektima svakodnevne ili sepulkralne namjene, npr. na rodsko-miletskoj keramici iz druge polovina VII v.st.e., na tzv. sarkofazima iz Klazomene u Maloj Aziji, većinom iz VI v.,[57] na kamenoj steli iz Lamptrai na Atici iz sredine VI v.,[58] sa sličnim predstavama kao na japodskim urnama, itd. U Etruriji ornament prepleta predstavlja okvir figuralnih predstava, također sličnih onima na japodskim urnama, npr. na grobnom cipusu iz Vulci ili na stepeništu iz Tarkvinije (T.XLIX,3), kao i na drugim objektima od kamena, metala i keramike.[59]

Izgleda da je preplet u japodskom stvaralaštvu bio preuzet iz grčko-etrurskog izvora i primijenjen u dekoraciji sepulkralnih objekata, zajedno s podsticajima za izradu monumentalnih figuralnih predstava i ostao je ograničen isključivo na objekte te vrste. U tom kontekstu (kao ukras rezervisan za sepulkralne objekte najvišeg ranga) moglo bi se pomišljati i na to da je, osim dekorativnog, mogao imati i neko simbolično značenje. Karakteristično je, da se na prostoru od Trebeništa do jugoistočnih Alpa ornament prepleta pojavljuje istovremeno i traje tokom jednog kraćeg intervala (uglavnom od posljednjih decenija VI do kraja V v.st.e.) i to je uvijek u vezi sa snažnim grčkim i, djelimično, etrurskim utjecajima i na objektima čiji su naručioci prvenstveno pripadnici vodećeg društvenog sloja.

АНУ БиХ

B. **Predstave predmeta**

U ovu grupu uvršteni su prikazi 12 posuda među kojima je zastupljeno 7 tipova, zatim, l naslonjača, nekoliko nejasnih predmeta i 5 vrsta oružja: šljemovi, štitovi (3 tipa), knemide, koplja i mačevi.

Velike posude (T.XLIV,1; XLV,1; XLVII,1), vjerovatno od pečene gline (čije realne dimenzije je teško procijeniti) imaju širok, izvijen obod, sužen vrat, naglašeno rame i proširenu ili dosta visoku, koničnu stopu. Jedna (T.XLV) je ukrašena

---

[55] Umetnost..., 1962, 52, T.17/37; 36/48, Prilog D.
[56] Popović, 1956, 25; Mano-Zisi – Popović, 1969, 28-30, T.XVII – XXIV.
[57] Cermanović-Kuzmanović, 1977, 18-19, sl. 11-12, 15.
[58] Robertson, 1975, 109-110, T.29c.
[59] Mansuelli, 1966, 104, sl. 46; Stary, 1981, T.26/1-2; Montelius, 1910, 809-810, 880-881, 916-918, 1017-1018, Pl.173/4; 194/6, 10;204/4; 226/10,12; 243/5; 266/8a-c; 294/10a-b; 302/10,13.

kružićima (vjervatno predstava udubljenja) na ivici oboda i najvećem obimu. Među japodskim keramičkim materijalom nema potpunih analogija za ovaj oblik, naročito za visoku koničnu stopu, mada su, po ukupnom izgledu, dosta slični neki tipovi većih posuda upotrjebljenih kao urne, a često su posude ukrašene nizovima udubljenja na obodu ili najvećem obimu.[60] Kao srazmjerno sličan oblik, naročito po koničnoj stopi i profilu recipijenta, mogu se spomenuti neki tipovi ciborija iz Dolenjske, datirani u horizont zmijskih figula, približno od polovine VI do polovine V v.st.e.[61]

Pehar sa dvije visoke drške (T.XXXVI,1; XXXVII,1) prikazan je dva puta na istoj urni. Vjerovatno se radi o keramičkoj posudi ravnog oboda, cilindričnog vrata, sa dvije vertikalne drške, zaobljenog recipijenta i sužene, unekoliko cilindrične stope. Mada zavisnost oblika od grčkog kantarosa izgleda nesumnjiva,[62] treba spomenuti da su posude manje više sličnog oblika, nešto nižih drški i ravnog dna poznate iz Ripča.[63]

Posuda s jednom drškom (T.XLVII,1) koju drži lijeva figura, dosta je nejasna, ali izgleda da ima koničnu stopu, zaobljeni recipijent i, vjerovatno, jednu dršku. Kako je ova urna propala, nije moguće sigurnije utvrditi oblik radi komparacije, ni pretpostaviti da li je prikazana posuda od keramike ili metala. D.Sergejevski je smatrao da bi to mogla biti predstava bronzane posude.[64]

Zdjela (T.XLVII,1) za koju D.Sergejevski kaže: "Iznad velikog suda kao da lebdi u zraku jedna zdjela",[65] ne može se tačno zapaziti na sačuvanoj fotografiji urne koja više ne postoji, pa se ni o ovoj posudi ne može ništa zaključiti.

Riton (T.XLV,1) je prikazan u dva primjerka. Za ovaj oblik nema uzora među japodskim nalazima (osim jednog kasnog keramičkog ulomka -T.III,4), mada su Japodi mogli poznavati prirodni recipijent životinjskog roga. S obzirom na kontekst čitave scene, vjerovatno je, da su ovdje prikazani skupocjeni, metalni ritoni, slični onima kakvi su nađeni u "kneževskim" grobovima na Trebeništu.[66]

---

[60] Raunig, 1968, T.II,38; III,13, 15; Čović, 1962, 44-45, sl. 2/5b; 3/6a; Marić, 1968, 29, T.III,7; IX, 24; Raunig, 1981, 151, T.II,3.
[61] Dular, 1982, 50-51, T.16/143-144; Gabrovec, 1987, 59, sl. 4/22, T.VII, 7.
[62] Sergejevski, 1950, 52.
[63] Radimský, 1897, T.XXVI, 143-144; Ćurčić, 1908, T.V,17.
[64] Sergejevski, 1950, 57.
[65] Isto, 56.
[66] Vasić, 1987, 726, T.LXXVII, 3-4.

Vedro (T.XXXVI,2) ima oblik niske, cilindrične posude obješene na vrpcu ili sa čvrstom drškom. Ovdje bi se moglo pomisliti na posudu od drveta (ili pletenu košaricu?), s obzirom na to da su predmeti svakodnevne upotrebe od tog materijala dobro dokumentovani u Ripču,[67] s dosta opreza moglo bi se razmišljati i o nekoj metalnoj posudi (cista?), mada nema sigurnijeg oslonca u samom crtežu za bilo koju od spomenutih mogućnosti.

Šolja sa dvije drške (T.XXXVI,1) koju drži figura na sjedištu, izgleda, ima ravan obod, zaobljeni recipijent, ravno ili zaobljeno dno i dvije visoke vertikalne drške. Ulomci sličnih šolja s jednom ili dvije drške potječu u većem broju iz naselja oko Une.[68]

Kao što je pokazano za neke od posuda postoje uzori, manje više slični, u japodskom i u keramičkom materijalu sa susjednih prostora (velike posude, šolja). Za posudu sa dvije drške, mada se pojednostavljenim oblikom približava nekim tipovima japodskih posuda, zavisnost od grčkog kantarosa je očigledna, kako po obliku, tako i po položaju unutar ukupne scene na prednjoj strani urne (T.XXVI,1; uporedi i T.XLIX,5). Takva zavisnost je vrlo vjerovatna i za ritone, dok je porijeklo ostalih posuda teško sigurnije odrediti.

Naslonjača (T.XXXVI,1) je prikazana tako da izgleda da je izrađena od drveta, s ovalnim naslonom od daščica i malo povijenim, visokim nogama. Ovaj oblik ne odgovara ni etruskom tipu okrugle naslonjače s punim donjim dijelom (slične su prikazane i na situlama), ni grčkoj stolici s ležnim naslonom i visokim nogama, ni reprezentativnom prijestolju s naslonom i bočnim osloncima za ruke (T.XLIX,5).[69] Uz mogućnost da je predstava pojednostavljena i prerađena prilikom prenošenja sa stranog uzora, može se razmišljati i o tome da se radi o domaćem obliku, kakav je, možda, pripadao mobilijaru gornjeg sloja japodskog društva.

Nejasni predmeti (T.XXXVI,1; XLIII,2) predstavljaju zapravo ostatke oštećenih crteža, pa nije moguće odrediti šta je bilo prikazano, a samo u jednom slučaju, u gornjem desnom uglu prednjeg polja urne (T.XXXVI,1) prikazani predmet je zaista nejasan (npr. nož u koricama pričvršćen na vertikalni nosač ili nešto drugo?). Od tri oštećena predmeta na ulomku iz Jezerina (T.XLIII,2) onaj koji ratnik drži desnom rukom mogao bi predstavljati riton ili visoku dršku posude sa dvije drške,[70] što, prema sačuvanom dijelu, izgleda vjerovatnije. Druge dvije predstave nalaze se u

---

[67] Radimský, 1897, T.XLI_XLIII.
[68] Radimský, 1897, ; Ćurčić, 1908, T.V,14-15; Čović 1962, 46, sl. 5/12a-c.
[69] Du Ry van Bees Holle, 1975, st.1890-1892; Umetnost..., 1962, T.30/41; 31/41; 32/42.
[70] Hoernes, 1895, 516; Sergejevski, 1950, 48.

gornjem dijelu, desno od koplja, jedna je vertikalna traka ukrašena ubodima sa krajevima malo povijenim na lijevo, za koju sada nema odgovarajućeg tumačenja, dok bi se za drugu sličnu traku moglo pomisliti na prikaz ivice ovalnog štita, mada ni za takvu pretpostavku nema sigurnijeg oslonca. Isto tako nema opravdanja ni hipoteza da se radi o prikazu vegetabilija,[71] s obzirom na to da na japodskim urnama ni jednom nisu prikazani vegetabilni motivi. U donjem lijevom uglu ovog ulomka nalazi se nekoliko širih, plitko udubljenih linija za koje se smatra da predstavljaju ostatke predstave sjedišta ili da su naknadno oštećenje kamena,[72] no moglo bi se raditi i o ostacima nekog okvira.

Šljem s perjanicom (T.XXXVI,1; XLI,1; XLII,1; XLIII,2; XLV,1; XLVI,1) prikazan je u 8 vrlo sličnih primjeraka istog tipa, na 6 objekata. Šljem je prikazan na glavama 2 konjanika, 5 pješaka i na ljudskoj glavi s tijelom ptice. Donja ivica je označena ravnom linijom, a kalota pomoću 3-5 koncentričnih polukrugova izrađenih šestarom, od kojih spoljni, najveći obilježava ivicu perjanice, povezanu poprečnim crticama s kalotom šljema. Donji kraj perjanice, šiljast ili horizontalno odsječen, spušta se do polovine figure ratnika. Naime, šljem, a naročito perjanica su znatno hipertrofirani, osim u dva slučaja (T.XXVI,1; XLI,1), gdje su prikazani srazmjernih dimenzija. Paragnatide i štitnik za nos nisu prikazani, a lučne crtice na obje glave na desnoj bočnoj strani ume iz Golubića (T.XLI,11), vjerovatno predstavljaju uho. Na osnovu ukupnog izgleda šljemova već ranije je izniseno mišljenje da su prikazani dvogrebenasti šljemovi (600-500.g.st.e.),[73] na osnovu ravne donje ivice i koncentričnih polukrugova koji označavaju grebene. Ilirsko-grčki šljem, za koji se smatralo da je prikazan na urnama,[74] ne odgovara zbog paragnatida koje otvoru za lice daju "kvadratni" oblik, mada su takve šljemove Japodi poznavali i, vjerovatno, upotrebljavali (naprijed, str. 118). Nešto mlađi negovski šljem (jedan primjerak je nađen u neposrednoj blizini Bihaćkog polja),[75] također nije mogao biti uzor za predstave šljema na urnama, zbog glatke kalote, nešto ugnutog donjeg dijela prema ravnoj ivici.

Ovalni štit (T.XLIV,1; XLV,1) pojavljuje se u dva primjerka, od kojih je jedan sačuvan samo djelimično (T.XLIV,l). Na čitavom štitu (T.XIV,1) urezani su: metalna ivica, izduženo-deltoidni umbo i dvostrano trapezoidna spina. Predstave ovalnih štitova s izduženo-vretenastim umbom, slične prikazu na urni iz Ribiča, poznate su iz VIII i VII v.st.e., s područja Etrurije,[76] a nalaze se i na nekim objektima situlske umjetnosti

[71] Isto.
[72] Isto.
[73] Raunig, 1972, 33.
[74] Sergejevski, 1950, 48.
[75] Fiala, 1894, 683-687.
[76] Stary, 1981, 80-81.

iz V v.st.e.[77] Kasnije krajem IV i u V v.st.e. ovaj oblik štita preuzimaju Kelti, te postaje jedan od karakterističnih objekata keltskog naoružanja. Japodi su, bilo tip ovalnog štita, bilo ikonografsku formu, vjerovatno, mogli preuzeti iz sjeveroitalskih oblasti, možda posredstvom jugoistočnoalpskog prostora, odnosno preko situlske umjetnosti.

Okrugli štit s umbom (T.XLVI,1) je predstavljen samo u jednom primjerku (pr.35 cm), tako da potpuno pokriva trup ratnika koji ga nosi. Označena je, vjerovatno metalna, ivica, a dvostrukim linijama su urezani kružni središnji okov - umbo i dvostrano trapezoidna pločica za učvršćivanje - spina. Ovakvi štitovi prošireni su u oblasti istočnog Mediterana i u Evropi kasnog bronzanog i starijeg željeznog doba,[78] ali se na japodskom prostoru predstave ovog štita javljaju i znatno kasnije, u III-II v.st.e. (T.XXIX,2,4). Predstave sličnih štitova iz šireg japodskog susjedstva nalaze se na bronzanim figuricama ratnika, zatim u situlskoj umjetnosti, gdje su na jednom ovalnom štitu prikazani umbo i spina vrlo slični ovom detalju na okruglom štitu s ulomka iz Golubića, a nađeni su bronzani i željezni dijelovi štitova.[79]

Okrugli hoplitski štit (T.XXXV,1) prikazan je na vertikalnim površinama oba ispusta na velikoj urni iz Ribića. Predstava se sastoji od dva urezana koncentrična kruga i 12 polukrugova koji polaze iz centra i šire se prema ivicama. Za ove predstave smatralo se da predstavljaju ornamentalni motiv, tzv. rozetu na vitlo.[80] Međutim, vjerovatnije je, da je ovdje dva puta prikazan karakteristično ukrašen hoplitski štit koji ima oblik plitke zdjele sa širom ravnom ivicom, bez centralnog ispupčenja - umba, s posebnim držačem za ruku (*porpax i antilab*) na unutrašnjoj i različitim ukrasima na spoljašnjoj površini.[81] Na crtežima s velike urne iz Ribića prikazana je, naravno, spoljna površina štita sa kružnom ivicom i motivom vitla. Taj motiv često ukrašava štit grčkih hoplita, ali je i vrlo tipičan ukras etrurskih hoplitskih štitova, npr.na stepeništu iz Tarkvinije (T.XLIX,3), na steli iz Monte Qualandro kod Perođe[82] (T.XLIX,4 - na kojoj lijevi ratnik ima ovakav štit s 12 paoka, a figure su urezane slično kao na japodskim urnama). Na nekim stelama sa prostora Dauna također je urezan štit s istim ukrasom.[83] Predstave ovog oblika štita iz Italije većinom pripadaju VII i VI v.st.e. U spomenutim primjerima štitovi su prikazani uz figuru ratnika, onako

---

[77] Umetnost..., 1962, 83-84, 101, T.12/17; 35/47, Prilog D.
[78] Stary, 1981, 30.
[79] Batović, 1965, 240-241. sl. 1, T.I,7-8; Gabrovec, 1984, 52, T.9/3; Umetnost..., 1962, T.3/10; 35/47.
[80] Sergejevski, 1950, 51.
[81] Stary, 1981, 74, 215, 257.
[82] Isto, T.26/2; 52.
[83] Nava, 1980, T.CXCVII, 621B; CCLIX, 778B; CCCXXVII, 986B.

kako su nošeni u borbi, dok su na urni iz Ribića prikazani samostalno, na istaknutim dijelovima prednje strane. Slični primjeri predstava štitova, izrađenih bojom ili plastično (od gipsa), nalaze se na zidovima unutar grobnih kamera u Etruriji, gdje ovaj običaj traje od kasnog VII do III v.st.e. Veći broj štitova ili predstava štitova potječe iz etrurskih "kneževskih" grobova kao oznaka prestiža, odnosno simbol moći.[84] Uz ostale elemente koje su Japodi preuzeli s italskog tla ili s etrurskog prostora, mogao je doći i način ukrašavanja okruglog hoplitskog štita, a možda i ideja za njegovu posebnu poziciju na sepulkralnom objektu, odvojeno od predstave ratnika. S obzirom na značenje predstava štitova u etrurskim grobnicama i predstave takva dva štita na japodskoj urni potvrđuju mišljenje da urne reprezentiraju japodske "kneževske" grobove.

Knemide (T.XXXVI,1; XLI,1; XLV,1) su vrlo precizno označene na prednjoj strani velike urne iz Ribića (T.XXXVI,1), dok su ostale samo naznačene poprečnim dvostrukim ili jednostavnim, malo ukošenim crticama ispod koljena. Četiri para knemida, od kojih je samo jedan realistično prikazan, dok su ostala tri znatno stilizirana, potvrđuju mišljenje da je ovo odbrambeno oružje pripadalo ratnoj opremi istaknutih japodskih ratnika. Ovakvi objekti, porijeklom iz opreme grčkih ratnika, prošireni su preko balkanskog i apeninskog poluostrva do u srednju Evropu.[85] Realistično prikazane knemide s velike urne iz Ribića pripadaju tipu knemida oblikovanih prema nozi, datiranom na Glasincu oko 550.g., a u Sanskom Mostu oko sredine V v.st.e.[86]

Koplje (T.XXXVI,1; XLI,1; XLIII,2) je zastupljeno sa tri siguma primjerka, od kojih je jedno prikazano čitavo u ruci ratnika, okrenuto vrhom prema dolje. Od druga dva koplja prikazani su samo gornji dijelovi sa vrhom, jedno na ramenu konjanika, a drugo ispred ratnika, kao da stoji samostalno s vrhom na gore. Vjerovatno je i na ulomku iz Ribića (T.XLII,1) bilo prikazano koplje (kao što je mislio D.Sergejevski),[87] od koga se na fotografiji zapaža samo donji dio drške. Mada su crteži kopalja znatno stilizovani i, kako izgleda, nešto povećani, dva primjerka su srazmjerno slična (T.XXXVI,1; XLI,1) s kratkim, dosta širokim listom, dok list trećeg koplja ima unekoliko izduženo-deltoidni oblik (T.XLIII,2). Za prva dva koplja moglo bi se pomisliti da su prikazani domaći oblici kao što su manja, bronzana koplja kratkog, šireg lista nađena u Kostelu na izlazu Une iz Bihaćkog polja, a iz istog depoa potječu i

[84] Stary, 1981, 78.
[85] von Merhart, 1957, 91-94, sl. 1; Fiala, 1896, 221-222, T.I; Čović, 1987a, 258, sl. 16/15; isti, 1987b, 613, 616, sl. 36/13.
[86] Benac – Čović, 1957, 47, T.XXX, 6.
[87] Sergejevski, 1950, 56.

veća željezna koplja sličnog oblika.[88] Trećem prikazanom primjerku približno bi odgovarao deltoidni vrh koplja slučajno nađen u rijeci Klokotu u Bihaćkom polju.[89] Na osnovu spomenutih nalaza moglo bi se pomisliti da neka od prikazanih kopalja potječu iz domaće proizvodnje.

Mač (T.XXXIX,1; XL,1) se pojavljuje na desnoj bočnoj strani velike urne iz Ribića, gdje mačeve nose dva, a na ulomku iz Založja svih pet konjanika. Dva mača (T.XXXIX,1) prikazana su u vertikalnom, a pet (T.XL,1) u kosom položaju. Nejasno je da li se radi o dvoreznom ili jednoreznom maču, jer su, sudeći po zaobljenom vrhu, svi mačevi prikazani u koricama koje su kod dva primjerka (T.XXXIX,1) ukrašene uzdužno urezanom linijom. Prema prikazanim koricama, mačevi bi trebali biti dosta dugački i široki, naročito oni na velikoj urni iz Ribića, dok je na ulomku iz Založja svih pet mačeva prikazno različite dužine, a najkraći je onaj kod trećeg konjanika. Treba spomenuti, s jedne strane, da korice moraju biti nešto veće od samog mača, a s druge, da je hipertrofiranje izraženo i kod drugih vrsta oružja na japodskim urnama, tako da dužina prikazanih mačeva ne mora biti relevantna za određivanje prikazanog tipa. Dok je na oba mača s velike urne iz Ribića (uslijed oštećenja kamena) balčak nejasan, ovaj detalj je bolje sačuvan na ulomku iz Založja, pa izgleda da je jabučica balčaka raščlanjena u dva zaobljena dijela. Konjanici prikazani na ovom ulomku, pridržavaju mačeve desnom rukom, tako da se vidi samo jabučica čiji položaj u odnosu na osovinu mača sugerira da bi se moglo raditi o nekom tipu mača s balčakom zakrivljenim pod uglom u odnosu na sječivo, te su svojevremeno interpretirani kao predstavu jednoreznih mačeva, datiranih u VI i djelimično u V v.st.n.e., rasprostranjenih od jugoistočnoalpskog prostora do Donje Doline na Savi, dok s japodskog područja primjerak takvog mača potječe iz Kostela kod Bihaća.[90] Ukoliko bi se ova pretpostavka prihvatila, za specifični oblik jabučice moralo bi se tražiti objašnjenje u tome da se radi o oblozi i jabučici od neke organske materije koja je propala, jer je na svim poznatim primjercima iz Bosne i Slovenije sačuvan samo željezni dio.

Ako se pretpostavi da zapažena ukošenost balčaka predstavlja samo nepreciznost majstora prilikom urezivanja predstave na kamen, moglo bi se pomišljati i na neke tipove kasnohalštatskih dvoreznih mačeva i bodeža s jabučicom koja se račva u dvije šipke završene diskosima ili kuglicama, a naročito na primjerke kod kojih se šipke povijaju prema središnjem nastavku balčaka, uglavnom datirane u Ha D period,[91] ili, najzad, na neki poseban, japodski oblik balčaka.

---

[88] Raunig, 1962, 52-55, T.I,1-3; II, 1-4; III,1-2; vidi i: Radimský, 1897, 47, T.XXI, 65

[89] Raunig, 2002, 272-274, T.2/5-6.

[90] Raunig, 1972, 34; Guštin, 1979, 37, T.31/1-5; Gabrovec, 1987a, 158-159, sl. 1=/4; Čović, 251-252, sl. 15/3, 21.

[91] Sprockhoff u M.Ebert, R.E., 1927/28, 430 (Schwert), T.140, B. g, h.

Svojevremeno je dužina mačeva na velikoj urni iz Ribića (T.XXXIX,1) povukla D.Sergejevskog na pretpostavku da se radi o prikazu dugih keltskih mačeva,[92] a za njim se, u vezi s ulomkom iz Založja (T.XL,1) povela I.Čremošnik tumačeći prikaz raščlanjenih jabučica kao predstave račvaste drške keltskih mačeva.[93] Ovako kasno opredjeljenje mačeva nije moguće prihvatiti iz ikonografsko-hronoloških razloga jer se tome protive elementi koje nije moguće datirati izvan okvira VI i V v.st.e. (npr. dvogrebenasti šljemovi, preplet, ukupna ikonografija i dr.) Čak ako se pretpostavi da je dužina mačeva realno prikazana, treba reći da i gore spomenuti jednorezni mačevi mogu biti znatne dužine. Osim toga, dugi, dvorezni mačevi, karakteristični za stariji otsjek željeznog doba nisu svagdje izašli iz upotrebe krajem VII v.st.e. Jedna vrsta dugih (i do 90 cm) dvoreznih mačeva nalazi se u upotrebi i tokom VI v.st.e., u srednjoj Italiji (Umbrija, Picenum, oblast Abruzzo), pa čak i kasnije u V v. u ratničkim grobovima južne Italije.[94] Također su u etruskom vaznom slikarstvu predstave dugih mačeva češće od druge polovine VI v., a mač sa trapezoidnom jabučicom češće se javlja i u grčkoj umjetnosti VI v.st.e.[95] Kod svih spomenutih mačeva balčak, odnosno jabučica drugačije je oblikovana od jabučice prikazane na ulomku iz Založja, ali je značajna njihova pojava u Picenumu, s obzirom na veze ove oblasti s istočnom obalom Jadrana, pa i s japodskim prostorom. Mada se pitanje mačeva prikazanih na japodskim objektima od kamena još ne može smatrati riješenim, ovdje je ukazano na neka moguća rješenja, kao i na elemente koji pokazuju da prikaz mačeva ne može predstavljati dovoljan oslonac za kasnu dataciju japodskih urni.

Na sepulkralnim objektima zastupljeno je pet vrsta oružja s ukupno 28 primjeraka: 8 šljemova, 5 štitova, 4 para knemida, 4 koplja i 7 mačeva. Oružje je prikazano u neposrednom odnosu s ratnikom kome pripada, osim oba hoplitska štita koji su postavljeni nezavisno. S najviše ratne opreme prikazan je ratnik na prednjoj strani velike urne iz Ribića (T.XXXV,l), ako se pretpostavi da nejasan predmet u desnom gornjem uglu predstavlja bojni nož ili bodež u koricama i da ukupnom naoružanju pripadaju i oba hoplitska štita. U tom slučaju ovom ratniku bi pripadalo 5 vrsta oružja: šljem, knemide, štitovi, koplje i bojni nož. Tri vrste (šljem, knemide, koplje) nosi konjanik na desnoj bočnoj strani urne iz Golubića (T.XLI,1). Također tri vrste (šljem, knemide, ovalni štit) ima i desni ratnik na urni s 2 ratnika iz Ribića (T.XLV,1), dok je lijevi ratnik prikazan samo sa dva dijela ratne opreme (šljem, knemide). Izgleda da i konjanik s ulomka iz Ribića (T.XLII,1) ima samo dvije vrste oružja (šljem, koplje), dok za oštećene figure (T.XLIII,2; XLIV,1; XLVI,1) broj prikazanih vrsta oružja nije moguće utvrditi. Samo po jedan primjerak oružja nose konjanici u povorkama

[92] Sergejevski, 1950, 86.
[93] Čremošnik, 1959, 106.
[94] Stary, 1981, 81-82, 215-216, 262, Beilage 6/12; 9/11.
[95] Isto, 82.

(T.XXXIX,1; XL,1). Razlike u broju i vrstama predstavljenog oružja zavise, s jedne strane, od toga da li su prikazani teško ili lako naoružani ratnici, a s druge strane, od ukupnog sadržaja scene, odnosno od situacije u kojoj su prikazane pojedine figure, o čemu će još biti riječi.

C. Životinjske predstave

Među životinjskim predstavama zastupljene su četiri vrste: četveronošci od kojih su najbrojniji konji (10 figura), goveda (2), divlji vepar (l), panter (1) i dvije neidentifikovane životinje, zatim ptice (2), gmizavci (1) i ribe (1 primj.). Ovdje su uvrštene i dvije fantastične figure.

Konji (T.XXXIX,1; XL,1; XLI,1; XLII,1) se pojavljuju na 4 objekta, devet je s jahačem, a samo jedan je samostalan (mala figura konja, vjerovatno, predstavlja ždrijebe). Dva puta je prikazan po jedan konj u hodu na lijevo (T.XLI,1; XLII,l), a isto tako dva puta, povorke od tri (T.XXXIX,l), odnosno pet konja (T.XL,1) u hodu na desno. Postoje mišljenja da u kultnom i magijskom značenju pravac kretanja na lijevo pripada htonskim kultovima u vezi s mjesecom, dok desna strana, kretanje na desno pripada solarnom kultu i životu [96] na što će još jednom biti ukazano kod objašnjenja sadržaja scena. Osim pravca kretanja, razlike između predstava pojedinačnih i konja u povorkama javljaju se kako u ukupnom izgledu i detaljima figura, tako i u prikazanoj ormi. Pojedinačni konji su prikazani s uskom glavom, okom u obliku kruga i oba načuljena uha.Vrat je snažan, povijen u finom luku, bez grive (koja se, vjerovatno, nalazila na desnoj strani, pa nije prikazana). Tijelo je izduženo, noge tanke, kraće s odgovarajućim pregibima, rep dug, bujan, nešto uzdignut. Kod jednog konja (T.XLI,1) sačuvana su zadnja kopita, a prikazan je i polni organ u neprirodnom položaju na trbuhu ispred obje zadnje noge, na način koji se javlja i na predstavama životinja u situlskoj umjetnosti.[97] Konji u povorkama takođe imaju usku glavu s okom u obliku kruga, ali je prikazano samo jedno uho, čuperak grive na čelu i griva na snažnom vratu. Tijela su kratka, zbijena na visokim, vitkim nogama sa svim pregibima i kopitama, rep je dugačak, ali dosta tanak. Na predstavama konja neki detalji ukazuju na direktnu zavisnost od uzora iz grčke arhajske umjetnosti. Među takve elemente spadaju detalji grive prikazani na konjima u povorkama, a kod svih konja prednja noga povijena u koljenu i karakterističan položaj nogu, tzv. arhajski hod, u kome su istovremeno u pokretu prednja i zadnja noga s iste strane. Kako je utvrdio R.Vasić, prvi element (način prikaza grive) u Grčkoj pripada periodu od

[96] Zečević, 1963, 198-200.
[97] Umetnost..., 1962, 93, T.25/34; 26/34.

sredine VII do sredine VI v.st.e., drugi element (povijena noga) javlja se počev od 570/560.g., dok arhajski hod konja postaje uobičajen od druge četvrtine VI v.st.e.[98]

Razlike u predstavi konjske orme sastoje se u tome, da je kod pojedinačnih konja (T.XLI,1; XLII,1) prikazana samo oglavina koja se sastoji od obraznog i prekonosnog kajša spojenih s dizginima kružnom (metalnom?) pločicom koja, vjerovatno, predstavlja dio đema za koji su pričvršćeni kajševi; kod konja u povorkama (T.XXXIX,1; XL,1) oglavina je komplikovanija, pa uz obrazni i prekonosni, ima i prekočeoni kajš koji je jasno označen na glavi trećeg i četvrtog konja (T.XL,1), a na spoju s dizginom kod trećeg konja zapaža se kružna pločica. Sudeći po prikazu čeljusti konja, izgleda da je kod svih pet konja postojao metalni đem. Oprema za jahanje kod pojedinačnih konja nije označena, a kod konja u povorkama sastojala se od neke vrste prekrivača (podmetač, aša) učvršćenog prekoprsnim i podrepnim kajšem, za čije je zatezanje i dovođenje u odgovarajući položaj služio čvor prikazan na sapima većine konja u povorkama. Ukrasi na dizginima, prekoprsnom kajšu i ivici prekrivača prikazani su ubodima (sada dlelimično istrveni) koji se zapažaju kod prvog konja na ulomku iz Založja (T.XL, l). Prikazana konjska oprema, vjerovatno je bila izrađena od kože i metalnih dijelova, a prekrivači, možda, i od deblje tkanine. Orma na glavi konja slična ovoj na urnama, nalazi se na nekim grčkim vazama, ali se smatra da se radi samo o ularu za vođenje i vezivanje konja.[99] Na figurama konja iz etrurske i situlske umjetnosti, osim jednostavnije ili komplikovanije orme za glavu konja, različite u odnosu na prikaze s urni, nema drugih detalja opreme za jahanje.[100]

Jedan od razloga za razlike u prikazu pojedinačnih i konja u povorkama mogao bi biti veći raspoloživi prostor kod prvih, koji je omogućio prikaz izduženog tijela, dok je potreba da se više figura smjesti u ograničeni prostor, rezultirala prikazom kratkih, zbijenih tijela konja. Za brojne ostale razlike u prikazu konja objašnjenje proizilazi iz realnog, i simboličnog značenja. U realnom pogledu konj je bio jahaća životinja (kao što je i prikazan), a svakako je upotrebljavan i za vuču, pa su i Japodi gajili dvije vrste konja.[101] U simboličnom značenje konj je izrazito htonska životinja, izraz demonske sile, smrt jaše na konju, a često se i pokojnik zamišlja u liku konja. U grčkoj mitologiji konj je prvenstveno povezan s Posejdonom kao podzemnim božanstvom,[102] o čijoj je vezi sa japodskim Bindom, kao sličnim "konjskim" božanstvom, već bilo riječi (naprijed str. 112-113). Na tumačenje konja u povorkama kao predstava živih, realnih životinja, a pojedinačnih figura kao konja u vezi s Bindom, upućuje ukupni sadržaj scena u kojima prikazane životinje sudjeluju.

---

[98] Vasić, 1967, 124.

[99] Anderson, 1961, 42-45, T.2b; 14a; 15b.

[100] Stary, 1981, T. 10/4; 35/1-3; 37/1; 46/1-2; 49/3; Umetnost..., 1962, T.13/17; 3=/41; 35/41; 36/48; 44/60, Prilog B, E, G, H.

[101] Nep.Woldřich, 1897, 108-110.

[102] Malten, 1914, 181-185.

Govedo (T.XXXVIII,1) se pojavljuje u dva identična, simetrično postavljena primjerka na zadnjoj strani velike urne iz Ribića. Životinje su predstavljene u hodu jedna prema drugoj, tijela su u profilu a glave *en face*. Prikazane su sve relevantne odlike s naznakom pola (bikovi), a noge su u prirodnom položaju, tako da su u pokretu prednja i zadnja noga sa suprotne strane. Na čelu obje životinje urezan je trougao, možda kao posebna oznaka posvećene, žrtvene životinje. Osteološki ostaci dokazuju da su goveda (zastupljena s nekoliko vrsta) po broju kostiju na trećem mjestu među životinjama koje su gajene u Ripču.[103] Predstave goveda od drugih materijala su relativno malobrojne (T.III,1a-d; XVIII,5) i zbog drugačijeg prikaza (samo protome) ne stoje u nekom čvršćem odnosu sa prikazom na urni. Predstave goveda s tijelom u profilu i glavom *en face*, nalaze se češće u grčkoj arhajskoj umjetnosti (npr. krater iz Trebeništa, metopa iz Delfa, reljef s Evropom na biku itd.), uglavnom u VI v.st.e.[104] Slične predstave goveda poznate su i iz Etrurije (npr.na jednoj amfori s kraja VII v.pr.n.e., u frizu životinja oivičenom prepletom).[105] Prema spomenutim primjerima, uzori za prikaz goveda na ovaj način potječu iz grčkog arhajskog i etrurskog kruga.

Divlji vepar (T.XXXVI,3) čija se predstava nalazi na unutrašnjoj površini desnog ispusta velike urne iz Ribića, prikazan je gotovo naturalistički u profilu na desno. Smatralo se, da su prikazane samo obje desne noge,[106] međutim, mada je površina kamena znatno oštećena, zapažaju se i slabiji obrisi lijeve zadnje noge. Prednja, dosta ukošena noga, kao ukopana u zemlju, izgleda nešto kraća od zadnjih, pa ovakav stav životinje više asocira na odbranu, nego na napad. Po ukupnom izgledu figura je srodna sa srebrnim aplikacijama sa Glasinca, iz Atenice i s konturom vepra na šljemu iz Trebeništa,[107] koje se povezuju sa sličnim predstavama na posudma korintske slikarske škole.[108] Za figuru vepra na velikoj urni iz Ribića može se ocijeniti da u ikonografskom pogledu predstavlja japodsku interpretaciju prvobitnog, vjerovatno, korintskog uzora. U kontekstu figuralnih scena s urne iz Ribića, vepru bi se, evenvualno moglo pripisati apotropejsko značenje.

Panter (T.XL,1a) u uspravnom položaju kao da stoji na zadnjim nogama u pokretu na desno, dok su gornji dio trupa i glava okrenuti unazad, na lijevo,

---

[103] Nep.Woldřich, 1897, 102-107.
[104] Richter, 1944, 126, sl. 200; Popović, 1956, 20; isti, 1975, 38; Andronicos, 1976, 20-21, sl. 14.
[105] Pfister, 1940, 12.
[106] Sergejevski, 1950, 51; Raunig, 1972, 36.
[107] Fiala, 1897, 608, sl. 51; Čović, 1987b, 616, T.LXIV, 1; Đuknić –Jovanović, 1966, 41, T.XI,1; XIX, 1; Popović, 1975, 71, nap.20;Vasić, 1987, 726-727, T.LXXVI, 1.
[108] Parović-Pešikan. 1961, 25-26, sl. 2.

djelimično je sačuvan na ostatku lijeve bočne strane ulomka iz Založja. Kako je kamen naknadno otesan, od figure nedostaje dio glave s očima i njuškom, lijeva prednja i dio zadnje noge. Po zaobljenim ušima i ukupnom izgledu tijela, mogla bi to biti neka zvijer iz roda velikih mačaka, možda panter ili lavica. Na vratu i šapama urezane su po dvije poprečne linije (na vratu ogrlica?). Sa dosta opravdanja u ukupnoj sceni mogu se pretpostaviti dvije identične figure životinja u heraldičkom položaju s nekom središnjom predstavom, a vjerovatno se radi o direktnom prenošenju uzora.[109]

Oštećene figure životinja (T.XL,1b; XLV,2) sačuvane su na dva objekta. Na ostatku desne bočne strane ulomka iz Založja (T.XL,1b) u gornjem frizu nalazi se zadnji dio neke životinje (pas, medvjed, ris?) a na bočnoj strani ulomka urne (T.XLV,2) nejasno se raspoznaje dio prednje noge i, možda, kopito neke životinje (konj, konjanik?). Ipak, obje oštećene figure moraju ostati neodređene.

Ptice (T.XXXIX,1) su prikazane u dva, potpuno identična primjerka (desnoj nedostaje glava) u profilu kako stoje na leđima oba govečeta, okrenute suprotno jedna od druge. Poprečne linije na vratu i krilu, vjerovatno, označavaju perje. Po ukupnom izgledu, snažnom kljunu, širokom vratu i zbijenom tijelu, prikazane ptice najviše podsjećaju na gavrana, ali je određivanje vrste nesigurno. U ikonografskom pogledu motiv različitih vrsta ptica – u sličnom položaju na leđima životinja često se javlja u situlskoj, ali i u etrurskoj umjetnosti.[110] Simbolično značenje ptica uopšte povezano je sa solarnim kultom, kao i brojni primjerci iz japodskog stvaralaštva. U grčkoj mitologiji, gavran (ukoliko se radi o prikazu te ptičije vrste), predstavlja jednu od ptica posvećenih Apolonu,[111] što je opet veza sa solarnim kultom.

Zmija (T.XLIII,1) je postavljena na uskom preostalom dijelu, (ispust?), vjerovatno, prednje strane urne. Od predstave izrađene u reljefu, preostao je dosta debeo srednji dio i istanjeni rep, pa je D.Sergejevski, s dosta vjerovatnoće, pretpostavio da se radi o prikazu zmije.[112] Predstave zmija su relativno brojne u japodskoj sitnoj plastici (T.XVI,13-17), vjerovatno, u dosta širokom simboličnom kontekstu, dok predstava na grobnom objektu prije stoji u vezi sa htonskim božanstvima i demonima, mada se, prema poziciji na prednjoj strani, može pomišljati i na funkciju zaštite groba.[113]

Riba (T.XXXVI,1) je urezana na donjem dijelu prednjeg polja velike urne iz Ribića. Prema naznačenim detaljima i ukupnom izgledu, mada je figura pojednostav-

[109] Čremošnik, 1959, 108; Pfister, 1940, 49.
[110] Umetnost..., 1962, 99, Prilog D, E, F.
[111] Srejović – Cermanović, 1987, 40.
[112] Sergejevski, 1950, 49.
[113] Stipčević, 1981, 57-59.

ljena, mogla bi biti neka od pastrmskih vrsta (Salmo trutta, Salmo hucho) karakterističnih za rijeku Unu. Osim ove figure, s japodskog prostora potječu privjesci u obliku ribe (T.XVI,18,19) koji bi mogli biti približno istovremeni, i, drugačije oblikovane, mlađe predstave (T.XXIX,2,4) za koje se smatra da simbolično označavaju vlažni element u okviru kompozicije.[114] Predstava ribe na urni nije mogla imati samo dekorativnu ulogu,[115] već je, možda, simbol podzemnog svijeta kome pripadaju i ostale figure, prikazane na prednjoj strani urne.

Fantastične figure (T.XLI,1) nalaze se samo na desnoj bočnoj strani urne iz Golubića. Jedna figura, ptica sa ljudskom glavom, smještena je na suženom prostoru prema ispustu, u lijevom gornjem uglu, u neprirodnom, gotovo ležećem položaju (ptica u letu?).Ljudska glava je izrađena manje više na isti način kao i glave većine muških figura, sa šljemom istog tipa, kao na ostalim urnama. Od ptice su prikazani tijelo, oba polurašireni krila i malo raširen rep s označenim perjem, te jedna noga s kandžama. Pokušaj prikaza letenja nadmašio je mogućnosti likovnog izražavanja ovog japodskog majstora, pa je figura nespretno oblikovana, kao da leži na leđima, dok noga s kandžama izlazi iz ramena. U ikonografskom oblikovanju ova figura nema direktnih analogija, ona je proizišla iz imaginacije japodskog majstora-klesara u pokušaju da likovno izrazi ideju koja mu je bila poznata. Predstave ptica koje lete, slično markiranog perja, iz susjedne situlske umjetnosti pokazuju sličnu nesigurnost i ukočenost, ali je prikaz daleko prirodniji,[116] jer se radi o pticama, a ne o fantastičnom liku. Ipak, ovaj lik potvrđuje visoku nadarenost japodskog majstora-klesara, pokušaj prikaza tako specifičnog kretanja kao što je letenje, oslobađanje od stranih uzora. U grčkoj mitologiji (možda, i u japodskoj), ovakve predstave povezane su s podzemnim svijetom bilo kao grabljivi demoni smrti, bilo kao duše pokojnika. U suštini oba značenja su bliska, oba pripadaju svijetu mrtvih, jer se duša pokojnika, na izvjestan način, izjednačava sa stanovnicima podzemlja, pa se i sama pretvara u demona smrti.[117] Na liku s desne bočne strane urne iz Golubića grabljivu, demonsku prirodu, možda, naglašavaju kandže.

Druga fantastična figura predstavljena je na istom objektu, između nogu konja. Predstava se sastoji od: glave zvijeri otvorenih čeljusti sa snažnim zubima, oko je okruglo, a oba uha šiljasta; od potiljka do leđa pruža se dugi rog, sličan kozjem; najzad, debelo tijelo ribe s perajima na leđima i trbuhu koje završava savijenim širokim ribljim repom. Kako je kamen odlomljen, nedostaje dio donje čeljusti i dio tijela, gdje se, možda, mogu pretpostaviti prednje noge(?). Klesar je, izgleda, imao

---

[114] Kossack, 1991, 158.
[115] Sergejevski, 1950, 70.
[116] Umetnost..., 1962, 86-87, 92-98, T.16/21; 23/31; 31/41.
[117] Malten, 1914, 215.

problema s raspoloživim prostorom, pa je gubica zvijeri prislonjena uz nogu konja, dok je na suprotnoj strani savio riblji rep gotovo pod pravim uglom. Na izvjestan način figura je time dobila na dinamičnosti. Sudeći po ukupnom izgledu, šiljastim ušima i zubima, glava bi mogla pripadati nekom karnivoru, možda vuku, ali je vjerovatnije da pripada psu, jer se u vjerovanjima većine indoevropskih naroda psu pripisuje demonska priroda i povezan je s podzemnim svijetom. Demonski psi progone umirućeg, pas čuva ulaz u podzemlje, često je prikazan s više glava i očiju ili s drugim nakaznostima, čime je potenciran njegov htonski karakter.[118] Odraz vjerovanja u svijet podzemlja, vjerovatno je i kompletna fantastična figura, pa se glava demonskog psa uklapa bolje nego glava vuka ili neke druge životinje. Na postojanje opšte-indoevropskih vjerovanja u demonsku prirodu psa i kod Japoda ukazuju i figure-privjesci od bronze interpretirane kao predstave htonskih pasa (T.XVII,6-10). Na glavi je, kao organski dio figure, urezan rog koji oblikom najviše podsjeća na rog koze, odnosno jarca,[119] a ikonografski je prikazan vrlo slično kao rogovi na glavama ovnova od jantara (T.XXXII,3-5). Riblje tijelo fantastične figure ukazuje na vezu s Bindom, podzemnim božanstvom izvora i vode. Prema ukupnom zbiru svih elemenata fantastičnu figuru treba shvatiti kao predstavu mitološkog stanovnika podzemnog svijeta, možda pratioca božanstva ili čuvara pokojnika u zagrobnom svijetu, o čemu, kako izgleda, govori i položaj figure u donjem dijelu raspoloživog prostora.

Po ukupnom ikonografskom izgledu, fantastična figura nema direktnih uzora. U grčkoj umjetnosti i mitologiji brojni su fantastični, izmišljeni likovi (neki porijeklom s Orijenta ili iz Egipta), sastavljeni od ljudskih ili životinjskih dijelova u različitim kombinacijama kao što su: hipokampi, sfinga, himera, grifon, od kojih se neki pojavljuju i u etrurskoj i situlskoj umjetnosti. Međutim, ni jedan od ovih mitskih likova nije po detaljima sličan fantastičnoj figuri s urne iz Golubića. Na italskom tlu, na jednoj od daunskih stela postoji predstava životinje za koju S.Ferri smatra da je prikazana s ribljim repom, pa je povezuje sa figurom iz Golubića.[120] Ipak, više izgleda da je na daunskoj steli prikazana figura životinje koja sjedi podvijenih nogu, a ne riblji rep (T.L,3). Fantastična figura s desne strane urne iz Golubića jedinstvena je po kombinaciji elemenata, ona pripada japodskoj religijskoj fantaziji.

Kod životinjskih figura na japodskim urnama rijetko se pojavljuje ispuštanje detalja, vjerovatno uslijed toga što bi zanemarivanje bilo kojeg detalja poremetilo odgovarajuću impresiju. U oblikovanju figura zapaža se znatan grčko-etrurski utjecaj, naročito na ulomku iz Založja i velikoj urni iz Ribića (griva, arhajski hod konja,

---

[118] Wilke, 1913, 540-542; Nalten, 1914, 236-239.

[119] Rimsko doba kod izvora Privilice kod Bihaća Bindu-Neptunu su žrtvovane koze i goveda (Patsch, 1896, 113-114).

[120] Ferri, 1974, 222, T.I,sl.2; Nava, 1980, T.CXCI, 615B.

vepar, panter). Istovremeno, drugi detalji: konjska oma, riba, obje fantastične figure iz Golubića, upućuju na izvore u domaćim, realnim objektima i autohtonoj duhovnoj tradiciji Japoda.

D. Ljudske predstave

Od 27 prikazanih ljudskih figura muškarci su zastupljeni 17 puta, žene 9, a predstavljeno je i jedno dijete, vjerovatno dječak. Neke figure su znatno oštećene (T.XXXVII; XLIII-XLV), pa se određivanje pola oslanja na prikaz opreme ili odjeće.

Muške figure (T.XXXVI; XXXIX-XLVI) pojavljuju se na 9 objekata. Od 17 figura 9 je prikazano kao konjanici, a 8 kao pješaci. Sve muške figure izrađene su u potpunom profilu, približno proporcionalno, mada se manja nesrazmjera zapaža kod tijela konjanika na T.XXXIX i XL, gdje je dužina od vrata do koljena jednaka dužini potkoljenice sa stopalom. To je, možda, u vezi s karakterističnim unazad "zavaljenim" položajem ovih konjanika koji odražava utjecaje iz grčke arhajske umjetnosti, a pojavljuje se i na nekim objektima iz Etrurije.[121] Kod preostala dva konjanika (T.XLI, XLII) položaj tijela je normalan, čak nešto nagnut naprijed. Od pješaka, na osnovu četiri sačuvane figure T.XXXVI,1; XL,1b; XLV,1) može se pretpostaviti da su i tri oštećene (T.XLIII,2; XLIV,1; XLVI,1) bile prikazane u sličnom, mirnom, stojećem stavu, s nogama u malom raskoraku, dok su od osme figure sačuvane samo noge u karakterističnom stavu kao da kleči na jednom koljenu (prikaz trčanja), što je često u grčkoj arhajskoj i etrurskoj umjetnosti.[122]

Glava i gornji dio tijela nedostaje kod 2 muške figure (T.XLIII,1; XLIV,1). Na ulomku iz Založja izgleda da je i kod konjanika i kod pješaka (T.XL,1,1b) na glavi prikazana glatka kosa sa pramenovima na donjem kraju, mada je moguće da se radi o predstavi neke vrste (kožne?) kape, dok je daleko manje vjerovatna pretpostavka o prikazu grčko-ilirskog šljema bez perjanice.[123] Kod konjanika na T.XXXIX,1, kako izgleda, predstavljena je kovrdžava kosa (ili jako nabrana, možda vunena kapa?). Glave ostalih muških figura, i konjanika i pješaka, pokrivene su šljemom. Lica su sačuvana kod 12 muških figura i među njima se izdvajaju dvije grupe, kako je već zapazio R.Vasić.[124] Lica s istaknutim trougaonim nosom, okom i ustima u obliku kruga zastupljena su na dva objekta (T.XXXVI,1; XL,1,1b), dok drugi, vjerovatno, mlađi tip predstavljaju manje geometrizirana i prirodnija lica, mada je i ovdje oko u

[121] Arias – Hirmer, 1962, T.XXVI; Stary, 1981, T.19/4; 21/2, 4.
[122] Pfister, 1940, 27-29.
[123] Čremošnik, 1959, 107.
[124] Vasić, 1967, 217-231.

obliku kružića, ali je nos manji i bliži realnom, a usta su označena crticom. U drugu grupu spada i lice ljudske glave na tijelu ptice, s tim da je ovdje kao kod konjanika s istog objekta naznačeno i uho (T.XLI,1). Od sačuvanih 12 muških lica ni jedno nije prikazano sa bradom ili brkovima, možda uslijed toga što su predstave pojednostavljene, ali vjerovatnije stoga što Japodi *de facto* nisu nosili bradu i brkove. Kako su muške figure sa bradom dosta česte u grčkoj arhajskoj umjetnosti, potpuni nedostatak ove oznake, možda predstavlja jedan od autohtonih elemenata na urnama.

Kod muških figura većinom je prikazana samo ruka okrenuta posmatraču ili ruka u pokretu, ali kod drugog i trećeg konjanika na ulomku iz Založja prikazana je i druga ruka, a obje su urezane i kod pješaka na istom objektu (T.XL,1,1b). Samo jedna noga prikazana je kod svih konjanika, dok su kod pješaka, normalno naznačene obje. Od ostalih tjelesnih detalja eregirani phalos i genitalije istaknuti su na figuri pješaka (T.XL,1b), čime je naglašena nagost. Uslijed toga što je dio kamena naknadno otesan, detalji nisu jasni, ali izgleda da ova figura drži phalos lijevom rukom, dok povijenom desnom drži, možda, neki predmet (koplje?). Sve figure konjanika i jedan pješak (T.XXXVI,1) predstavljene su u sličnoj odjeći, mada su detalji odjeće na nekim figurama ispušteni. Odjeća se sastojala od pripijenog gornjeg dijela i kratkih pantalona, što je naznačeno sa dvije paralelne linije na pojasu i bedru ili ivicom oko vrata i na ruci (T.XXXVI,l; XL,1 - prva dva konjanika; XLI,1), dok je kod nekih potpuno ispuštena (T.XL,1 - posljednji konjanik; XLII,1). Takva odjeća se rijetko pojavljuje na objektima situlske umjetnosti, tako je obučen Posejdon na korintskim pinaksima, a neke figure na kotlu iz Gundestrupa, takođe su prikazane u sličnoj odjeći.[125] Od jedne figure pješaka (T.XLIII,1) sačuvane su samo noge prikazane u pripijenim pantalonama dugim do gležnjeva, dok je tkanina označena mrežastim linijama. Za razliku od grčkih muškaraca koji su pretežno nosili posebnu vrstu košulje (hiton) i ogrtača (himation), pantalone različitog kroja bile su odlike muške nošnje mnogih naroda (Tračana, Skita, Persijanaca, Kelta, Germana).[126] Prema crtežima na urnama, uska pripijena odjeća s kratkim ili dugačkim pantalonama imala je svoje mjesto i u muškoj nošnji Japoda. U izrazitoj suprotnosti s potpunim ispuštanjem ili jedva naznačenim detaljima odjeće kod većine muškaraca, stoje predstave bogato ukrašene košulje sa resama koja dopire do polovine bedara (T.XLV, l). Vjerovatno sličnu, zvonasto-trapezoidnu odjeću ima i ratnik s ulomka iz Jezerina (T.XLIII,2), dok su preostale figure pješaka tako oštećene da dijelovi odjeće nisu vidljivi (T.XLIV,l; XLVI,1). Da je i tip košulje zvonasto-trapezoidnog oblika bio u upotrebi kod Japoda potvrđuju i

[125] Umetnost..., 1962, 89, 105-106, T.20/25

[126] Kazarov, 1916, 66-67; Археология Украинской..., 1971, 144 i table u boji; Meletris-Papadakis, 1976, 41, sl. 56; Hoernes, 1897, 337-338.

antropomorfni bronzani privjesci (T.XXIV,4,5). Slična muška odjeća s resama i ukrasima pojedinačno se pojavljuje i na nekim objektima situlske umjetnosti.[127]

Ukrasi na muškoj odjeći pojavljuju se na grudima ratnika u obliku obrnutog slova S (T.XXXVI,1), a drugi put u obliku pletenice duž ivica odjeće i manjih i većih kružića (T.XLV,l). Obrnuti S motiv i kružići bi mogli predstavljati metalni nakit, a pletenica, možda, vezeni ukras.

Za sve muške figure, na osnovu toga što nisu naznačeni nožni prsti, može se pretpostaviti da su prikazane u obući, što je u nekim slučajevima izvedeno markiranjem gornje ivice obuće na gležnju ili stopalu (T.XXXVI; XL,l - prvi konjanik; XLI; XLIII; XLV), a na nekim samo ukupnim oblikom stopala s manje ili više na gore povrnutim vrhom (T.XL,l - četiri konjanika; XLII; XLIV). Već su M.Hoernes i D.Sergejevski zaključili da se radi o nekoj vrsti (vjerovatno kožnih) opanaka.[128]

Ženske figure (T.XXXVI,1,2; XXXVII,1; XLVII,1) su prikazane na dva objekta, tako da su glava i noge u profilu, a ruke i tijelo *en face*, osim jedne figure koja je prikazana na sjedištu, izgleda u potpunom profilu (T.XXXVI,1). Od devet ženskih figura kod tri je glava dobro vidljiva (T.XXXVII,1 - prva, druga i četvrta figura), kod dvije vrlo nejasna (T.XLVII,1), a kod preostale četiri veoma oštećena ili potpuno nedostaje (T.XXXVI,1,2; XXXVII,1 - treća i peta figura). Prema sačuvanim figurama, na glavi je, izgleda, prikazana kosa skupljena na potiljku[129] (možda marama?). Sačuvana lica (T.XXXVII,1) slična su muškim likovima na istom objektu i onima na ulomku iz Založja, veoma su geometrizirana, sa trougaonim nosom, okom i ustima u obliku kruga. Ženska lica na drugom objektu su suviše nejasna. Kod svih figura žena prikazane su obje ruke (mada je kod desne figure na T.XLVII, položaj ruku nejasan), što je u vezi s predstavljanjem en face, odnosno sa prikazanim pokretom. Šake su predstavljene kao cjelina, samo je izdvojen palac.

Sve figure žena predstavljene su u odjeći koja se sastoji od pripijenog gornjeg dijela s kosim naborom i kratkim rukavima (ivica rukava je označena na desnoj ruci druge i četvrte žene na T.XXXVII), ukrašenim (vezenim?) pojasom i dugom suknjom sa tri ili dva nabora (T.XXXVI,2; XXXVII,1; XLVII,1) koja dopire do gležnjeva. Prikaz sličnih suknji s pojasom konstatovan je i na japodskim piramidalnim tegovima (T.IV,3,4a-b,5). Jedino figura na sjedištu (T.XXXVI,1) nema prikazane nabore na suknji. Suknje na T.XLVII imaju i borduru uz donju ivicu. Na nogama ženskih figura vjerovatno je prikazana ista obuća kao i kod muških figura, mada nije ničim označena, osim kod lijeve figure na T.XLVII, gdje je predstavljena neka vrsta obuće (od drveta?) s nižom potpeticom. Predstave ženske odjeće iz drugih umjetnosti

---

[127] Umetnost..., 1962, 101, T.27/37; 35/47.
[128] Hoernes, 1897, 338; Sergejevski, 1950, 84.
[129] Sergejevski, 1950, 52.

koje bi u potpunosti odgovarale jednostavnoj odjeći prikazanoj na urnama nisu poznate, pa bi se moglo raditi o uobičajenoj odjeći japodskih žena.

Figura djeteta (T.XXXVI,2) izrađena je u profilu na desno, dosta nejasna (površina kamena je oštećena). Izgleda da je na glavi prikazana ivica kape (vunene?), lice je sa trougaonim nosom, vjerovatno, kružnim okom i ustima, odnosno s istim karakteristikama kao i ostala lica na ovom objektu. Lijeva ruka je ispružena do ruke ženske figure, a desna spuštena niz tijelo koje se oslanja na desnu nogu, dok je lijeva u iskoraku. Od odjeće zapaža se samo linija pojasa, pa se i ovdje, vjerovatno radi o predstavi pripijene odjeće s pantalonama, što bi govorilo o prikazu dječaka.

Ljudske figure, ma koliko pojednostavljene, izvedene su sasvim precizno i manje više anatomski tačno. Mekim, blago zaobljenim linijama pažljivo su naznačene konture tijela, pregibi i drugi detalji ekstremiteta, proporcije glave, trupa i udova većinom su bliske realnim. Sve figure su nacrtane s dobrim zapažanjem pokreta i stava, mada uglavnom u konturama i s naglašenim zanemarivanjem detalja nebitnih za cjelokupnu impresiju, odnosno sadržaj scene. Ljudske figure na objektima od kamena, mada još uvijek odražavaju izvjesne elemente geometrizma (naročito u oblikovanju nekih lica), ipak su u potpunosti realistične, monumentalne predstave, po čemu u znatnoj mjeri izlaze izvan okvira većine japodskih ljudskih figura od drugih materijala. Razlike u načinu prikazivanja ljudske figure na kamenu u odnosu na one od drugih materijala proizilaze i iz različite namjene predstava. Dok su ljudske figure od drugih materijala (naročito od bronze koje predstavljaju neku vrstu masovne proizvodnje), bile namijenjene širim slojevima i, manje više, bile dostupne većini pripadnika japodskog društva, predstave na kamenu bile su ograničene na srazmjerno mali broj naručioca iz gornjeg, aristokratskog sloja.

Predstave ljudskih figura sa drugih područja više ili manje bliske figurama na japodskim kamenim objektima, nalaze se u situlskoj umjetnosti, zatim na tlu srednje i južne Italije i, naročito u grčkoj arhajskoj umjetnosti. Na objektima situlske umjetnosti sličnost se ogleda u izvjesnoj geometriziranosti lica i načinu oblikovanja ekstremiteta, dok je nešto rjeđe izražena u prikazima odjeće.[130] Ljudske figure (ratnici, povorke žena i dr.) na kamenim antropomorfnim stelama iz Daunije u južnoj Italiji,[131] takođe su izrađene urezivanjem kao i japodske, ali sličnost u oblikovanju ljudskih figura nije značajnije izražena. Slično je i sa stelama iz Novilare u Picenumu, na kojima su takođe urezane figuralne scene čiji je opšti izgled i utisak različit, ali se u nekim detaljima mogu naći sličnosti s japodskim figurama na urnama. Kameni objekti iz

[130] Umetnost..., 1962, passim.

[131] Nava, 1980, T.XXVI, 94A; LI, 182B; LXV, 222B; LXXIII,248B; CXLIII,511AB; CLVIII, 565AB; CLXVIII,585A; CLXIX, 585B i dalje.

Etrurije (stele, ostaci frizova idr.),[132] u opštem izgledu daleko su bliži crtežima s urni, dok su detalji, naročito tipovi oružja, različiti. Većina spomenutih predstava ljudske figure na objektima od kamena i metala (situlska umjetnost), nastala je, kao i crteži na japodskim urnama, pod direktnim ili indirektnim utjecajima grčke arhajske umjetnosti. Među mnogobrojnim stelama, statuama, reljefima, na bazama i frizovima, na slikanim vazama, metalnim posudama i drugim objektima stare Grčke, mogu se naći uzori za bilo koji oblik likovnog izraza. Sličnosti u oblikovanju likova u bližim i udaljenijim centrima, s jedne strane mogu se pripisati sličnom intenzitetu utjecaja grčke arhajske umjetnosti, mada se ni uzajamno djelovanje ne može potpuno isključiti. S druge strane, uočljive razlike potječu pretežno iz snažnijeg ili slabijeg udjela autohtone komponente. Za japodske urne je već konstatovano da se jači utjecaj arhaike osjeća u geometriziranom oblikovanju ljudskih lica i "zavaljenom" položaju konjanika na velikoj urni iz Ribića i ulomku iz Založja, kao i u karakterističnom položaju nogu u trku na ulomku iz Ripča, bez obzira na to da li je taj utjecaj dopirao direktno ili preko italskog tla, dok je, kako izgleda, u oblikovanju ljudskih figura na ostalim primjercima japodskih urni jača autohtona komponenta.

SADRŽAJ I REKONSTRUKCIJA FIGURALNIH SCENA

Na deset, većinom fragmentovanih objekata sačuvano je isto toliko kompletnih, minimalno oštećenih scena i osam većih ili manjih fragmenata za čiju je analizu i interpretaciju prethodno neophodan barem pokušaj rekonstrukcije mogućeg cjelovitog izgleda. Od deset čitavih, šest scena povezanih u jedinstven sadržajni niz, nalazi se na istom objektu - na velikoj urni iz Ribića. Scene i slike s ove urne ne pojavljuju se na ostalim urnama, osim povorke konjanika.

Kameni objekti su ovdje raspoređeni prema raznovrsnosti prikazanih scena ili figura, počev od onih sa brojnijim i raznovrsnijim likovnim rješenjima (čak i kada se radi o fragmentima) do, sadržajno i tehnički, jednostavnijih prizora.

Velika urna iz Ribića (T.XXXVI-XXXIX) kao što je već rečeno, ukrašena je na svim spoljnim površinama sa šest scena. Za sadržaj na prednjoj strani (T.XXXVI,1) uglavnom je prihvaćeno mišljenje D. Sergejevskog, na osnovu sličnosti s lakonskim nadgrobnim reljefima (T.XLIX,5), da se radi o prikazu pokojnika (ili podzemnog božanstva?) u naslonjači koji od adoranta u liku ratnika prima žrtvu - posudu u obliku kantarosa, a predstava ribe: "...ima samo ukrasni karakter..".[133] S obzirom na to, da su u unutrašnjosti ove urne usječene dvije kamere za pepeo, odnosno prostori za ostatke

[132] Stary, 1981, T.26-37.
[133] Sergejevski, 1950, 67-68, 70.

dvije osobe, s odgovarajućim oprezom, mogao bi se pretpostaviti i drugačiji sadržaj ove scene u tom smislu da obje figure prikazuju pokojnike: figura na sjedištu pokojnicu (suprugu), a figura ratnika pokojnika -muškarca u svečanom stavu. Nema podataka o odnosima muškaraca i žena u japodskom društvu, ali kako u ostalim japodskim grobovima po količini priloga nema znatnije razlike između muških i ženskih grobova, reklo bi se da je postojala izvjesna ravnopravnost žena. Ipak, ne treba izgubiti iz vida ni mogućnost da je žena mogla biti žrtvovana (dobrovoljno ili prisilno) poslije smrti muža.[134] Prikaz ženske figure u naslonjaču, kao i mala posuda koju ona drži desnom rukom (a ne držku veće posude, kao što je mislio Sregejevski),[135] možda treba da obezbijede njen status u zagrobnom svijetu, kao što ukupna prikazana bojna oprema treba da obezbijedi odgovarajući status muškarcu. Veća posuda slična kantarosu, prikazana kao da lebdi između obje figure, vjerovatno predstavlja posudu s hranom ili pićem za potrebe pokojnika u zagrobnom svijetu.[136] Međutim, predstava ribe okrenute glavom na lijevo (u kultu htonska strana),[137] pored drugih simboličnih značenja, možda bi ovdje mogla predstavljati simbol podzemnog svijeta,[138] čime bi čitava scena bila situirana u svijet mrtvih. Mada se ne može negirati opšta scenska zavisnost prikaza na prednjoj strani urne od lakonskih reljefa (T.XLIX,5), značajne su razlike u detaljima kao što je veličina figura koje su na urni gotovo jednake, dok su na reljefima figure adoranata znatno umanjene u odnosu na predstave pokojnika, različita odjeća, drugačija predstava sjedišta, umjesto ribe predstava bradate zmije i drugo. Na velikoj urni iz Ribića jasni su utjecaji grčke arhajske umjetnosti, pa i lakonskih reljefa, ali su japodski majstori-klesari prilagodili strane likovne uzore sopstvenim vjerovanjima i simbolizmu, pa sadržaj ove scene nije ni mogao biti identičan onome koji odgovara lakonskim reljefima.

Na unutrašnjoj površini lijevog ispusta (T.XXXVI,2) scena prikazuje ženu koja u lijevoj ruci nosi posudu, možda s hranom ili pićem, dok desnom vodi dječaka, a obje figure se kreću prema sceni na prednjem polju. Mišljenja o značenju ove dvije figure kreću se od toga da njihova veza sa grobom nema važnosti, do vrlo oprezne pretpostavke da predstavljaju ženu i dijete pokojnika.[139] Uz odgovarajuću uzdržanost, moglo bi se ostati kod pretpostavke da se radi o bližim srodnicima ili učesnicima pogrebne povorke.

Površinu lijeve bočne strane ispunjava pet gotovo identičnih figura žena koje se drže za ruke i kreću se na lijevo (za posmatrača je to na desno), dok prva žena uzdignutom rukom nosi posudu sličnu kantarosu. Prema opuštenim rukama D.Ser-

---

[134] Kazarov, 1916, 90-91, donosi podatak Herodota o žrtvovanju žena kod Tračana.
[135] Sergejevski, 1950, 67.
[136] Isto, 68.
[137] Zečević, 1963, 195-196, nap.3.
[138] Wilke, 1913, 550.
[139] Sergejevski, 1950, 70; Vasić, 1967, 227, nap.19.

gejevski je zaključio da su to adorantkinje koje nose hranu ili piće, a ovdje su, možda, prikazane u ritualnom kolu ("mrtvačko kolo"?).[140] Sličan prikaz žena koje plešu nalazi se na jednom reljefu iz Chiusi u Italiji iz VI v.st.e.[141]

Na zadnjoj strani urne nalazi se jednostavna scena: dva simetrično prikazana govečeta (bika) sa po jednom pticom na leđima. Sličan motiv ptice na leđima životinja javlja se u situlskoj i etrurskoj umjetnosti.[142] Urezani trougao na čelu obje životinje, možda se može smatrati božanskim simbolom (značenje koje je imao kod Grka), a ovdje bi mogao označavati životinje posvećene za žrtvu,[143] bilo diviniziranim pokojnicima, bilo htonskim božanstvima, možda Bindu kome su goveda žrtvovana u svetilištu na Privilici.[144]

Dva konjanika i treći konj (ždrijebe) bez jahača u hodu na desno, na desnoj bočnoj strani urne, prikazani su kao da se "udaljavaju" od scene na prednjem polju, a zapravo završavaju čitavu povorku. Polazeći od pretpostavke da povorka predstavlja obrede poslije sahrane, a ne samu sahranu, konjanici, vjerovatno, predstavljaju učesnike igara u čast pokojnika.[145]

Unutrašnju površinu desnog ispusta zauzima figura vepra, okrenuta na desno u pravcu kretanja figura na bočnim stranama urne. Vepar je prikazan u borbenom položaju, mada više u poziciji odbrane, nego napada, pa je time, a možda i urezanim kvadratom s talasastim i ravnim linijama, naglašeno simbolično značenje životinje, vjerovatno, kao zaštitnika (apotropejona) i čuvara groba. U tom smislu govori i smještanje slike na prednju stranu urne, neposredno uz centralnu scenu.

U tektonici scena i rasporedu pojedinih predstava osjeća se da majstor-klesar nije najbolje vladao prostorom, pa su na prednjem polju figure "zgusnute" prema lijevoj strani, dok je desno iza ratnika, ostalo nešto praznog prostora. Nešto bolje se snašao na bočnim stranama, pa je smanjenu površinu prema ispustu popunio posudom, odnosno figurom ždrijebeta, dok je na zadnjoj strani prostor ravnomjerno iskorišten, možda i zbog toga što je antitetski, simetrični raspored figura bio blizak japodskom duhu.

Cjelokupni sadržaj scena s velike urne iz Ribića može se sažeti u nekoliko riječi. Na prednjem polju, u podzemnom svijetu dvoje pokojnika - žena i muž, zatim divlji vepar - čuvar groba. Prednje gornje plohe ispusta zauzimaju štitovi kao statusni simbol ratnika na ovom i onom svijetu. U svijetu živih: srodnici, dijete i žena koja donosi hranu ili piće, a na bočnim i zadnjoj strani adorantkinje u ritualnom kolu, žrtvene životinje i na kraju konjanici - učesnici ritualnih igara. Cjelokupni sadržaj

---

[140] Sergejevski, 1950, 69; Zečević, 1963, 200.
[141] Mansuelli, 1966, 53, sl. 18.
[142] Umetnost..., 1962, 5, 53, T.28/38; 32/42, Prilog E, F; Mansuelli, 1966, 104, sl. 45.
[143] Stipčević, 1981, 93; Raunig, 1972, 39.
[144] Patsch, 1896, 113-114.
[145] Sergejevski, 1950, 69.

scena na velikoj urni pokazuje izrazitu narativnost u odslikavanju niza vjerovanja, običaja i ritualnih postupaka koji upućuju, s jedne strane, na opšte indoevropske korjene, a s druge, na, barem djelimičnu, bliskost sa grčkim svijetom.

Ulomak iz Založja (T.XL,1,1a-b) je ukrašen kompletnom scenom s pet konjanika i ostacima scena na uskim bočnim stranama od kojih je sačuvano po 10 cm, a nedostaje cca 50-60 cm širine i, naravno, druga duža površina, odnosno stranica. Sačuvana scena se dovodi u vezu s povorkom konjanika na bočnoj strani velike urne iz Ribića, kako zbog veoma sličnog likovnog tretmana, tako i u objašnjenju sadržaja u smislu učesnika sahrane ili igara u čast pokojnika, dok je pretpostavka o prikazu grupe konjanika -herosa, manje vjerovatna.[146] Po ukupnom scenskom izrazu povorka konjanika na ulomku iz Založja veoma je slična reljefnoj predstavi 4 konjanika u profilu na lijevo na jednoj kamenoj bazi iz Atine,[147] mada se razlikuje po brojnim detaljima (T.L,3).

Ostatak scene na lijevoj užoj strani prikazuje uspravljenog pantera (ili lavicu?), životinje koje se u sličnom položaju, često u heraldičkim grupama s nekom predstavom u sredini, javljaju, pod orijentalnim utjecajima u Grčkoj i Etruriji, obično u apotropejskom značenju i većinom predstavljaju simbolične čuvare groba.[148] Za rekonstrukciju ove scene, može se pretpostaviti heraldička grupa od dvije simetrične figure pantera s nekom središnjom predstavom.

Na preostalih 10 cm od desne bočne strane sačuvani su dijelovi dva friza. U gornjem, užem odvojenom horizontalnom linijom, sačuvane su zadnje noge neke životinje, pa se može pretpostaviti povorka životinja ili simetrično postavljene figure. U donjem frizu sačuvana je figura ithifaličnog ratnika koja pruža premalo oslonca za rekonstrukciju scene. Može se pomisliti na red identičnih ili različitih ljudskih figura u hodu na desno, što izgleda dosta vjerovatno, ali je moguća i potpuno nepoznata scena. U likovnom pogledu figura podsjeća na statue grčkih, zapravo po malom iskoraku, etrurskih kurosa, gledane iz profila. Međutim, likovi drugačije naoružanih ithifaličnih ratnika javljaju se srazmjerno brojno i među drugačijim etrurskim likovnim predstavama.[149] Isticanje *phalosa* zastupljeno je među japodskim objektima na nekim terakotama (T.VII,la-d; XI,1a-d), brojno je na bronzanim privjescima (T.XXIV,1-9), a javlja se i na pojasnoj pločici s realističnom figurom ratnika (T.XXIV,10). Većina tih objekata, vjerovatno, stoji u vezi s kultom plodnosti, dok bi se za figuru na ulomku iz Založja moglo prije razmišljati o prikazu borca ili pobjednika.[150] Predstava ithifaličnog ratnika i pantera na ostacima užih strana ulomka iz Založja dovodi se u

[146] Čremošnik, 1959, 107.
[147] Robertson, 1975, 109, T.31c.
[148] Stipčević, 1981, 84.
[149] Stary, 1981, T.10/1-3, 5; 11/2; 23/2.
[150] Starè, 1963, 404-405.

vezu sa grčkim božanstvima Dionisom i Priapom u rimsko doba, ali naglašava da figura ratnika potječe iz prahistorijskih kultnih shvatanja Japoda.[151] Ipak, nedostatak većeg dijela scena na užim stranama ulomka iz Založja, kao i nedostatak druge duže strane, svakako pokušaje rekonstrukcije, pa i objašnjenje ukupnog sadržaja, stavlja pod znak pitanja.

Desna bočna strana urne iz Golubića (T.XLI,1) sada je u obliku izdužene, nepravilno pravougaone ploče sa zaobljenom i konkavnom lijevom ivicom, a nedostaje manji dio donjeg lijevog ugla. Na spoljnoj površini raspoređene su tri figure: ptica sa ljudskom glavom, konjanik i fantastična figura. Sva tri lika okrenuta su prema lijevoj strani, što, možda, ukazuje na podzemni svijet, kao što ptica sa ljudskom glavom i fantastična figura predstavljaju pripadnike tog svijeta. Na osnovu nesrazmjere konjanika i konja, ponuđena je interpretacija da ratnik predstavlja pokojnika, a da konj ovdje ima simbolično značenje inkarnacije smrti,[152] s obzirom da je takva simbolika konja, naročito pastuha (ali i kobile) prisutna u grčkoj mitologiji, kao i u vjerovanjima mnogih indoevropskih naroda.[153] Na osnovu ove pretpostavke sadržaj scene bi bio slijedeći: heroiziranog pokojnika konj-smrt odnosi u zagrobni svijet, duša pokojnika ili grabljivi demon smrti u obliku ptice prethodi konju-smrti, a prati ih fantastična figura - čuvar zagrobnog svijeta.

Međutim, ako se pretpostavi da je i kod ove urne na prednjoj strani (koja nedostaje) bio prikazan pokojnik u zagrobnom svijetu (kao na prednjoj strani velike urne iz Ribića), za sačuvanu scenu s desne bočne strane moglo bi se predložiti drugačije rješenje: da konjanik prikazuje lik japodskog božanstva izvora, vode i, vjerovatno, podzemnog svijeta, Binda. Naprijed (str. 112-113) je, na osnovu brojnih predstava konja i konjskih protoma, ukazano na to da je da je Bind zauzimao veoma istaknuto mjesto u japodskom religijskom sistemu, da je po funkcijama blizak grčkom Posejdonu iz starijih perioda kada je Posejdon smatran za božanstvo podzemlja i slatke vode koje podstiče vegetaciju i stvara izvore.[154] Na osnovu sličnosti funkcija Binda i Posejdona i na osnovu ikonografske sličnosti cjelokupne scene na bočnoj strani urne iz Golubića sa predstavama Posejdona na nekim korintskim pinaksima,[155] mogla bi se postaviti hipoteza da je u ovoj sceni prikazan japodski Bind sa svojim pratiocima koji, vjerovatno, pripadaju japodskim mitološkim vjerovanjima. Između scene na urni i prikaza Posejdona na pinaksima postoje razlike u detaljima (T.XLIX,7), ali japodski majstori-klesari nisu nikada prenosili u potpunosti grčke uzore, već su ih prilagođavali sopstvenim shvatanjima i mogućnos-

[151] Čremošnik, 1959, 108.109.
[152] Raunig, 1968, 103-104; ista, 1972, 38.
[153] Malten, 1914, 179-180.
[154] Isto, 179-180.
[155] Pernice, 1898, 23, 37, sl. 14, 29, 30.

tima likovnog izražavanja. Figure su unekoliko zbijene prema lijevoj strani, pa se dodiruju među sobom, dok je uz desnu ivicu ostalo nešto slobodnog prostora koji je klesar pokušao pokriti nesrazmjernim izduživanjem figure konja. Uprkos izraženoj nespretnosti, klesar je uspio da stvori iluziju pokreta: ova ptica sa ljudskom glavom leti, ovaj konj neumitno ide svom cilju, njegova mala, fina glava i snažni vrat pokoravaju se uzdi, konjanik - Bind uspravno i ponosno sjedi na ogromnom konju. Čitava scena uzbuđuje unutrašnjom napetošću, snagom interpretacije, izuzetnom impresijom.

Ulomak s konjanikom (T.XLII,1) nađen u Ribiću i propao za vrijeme II svjetskog rata, bio je u obliku ploče odlomljenih ivica, tako da nije moguće odrediti niti oblik objekta, niti poziciju sačuvanog dijela na objketu. Sasvim nesigurno, može se pretpostaviti da i ovaj ulomak predstavlja dio desne bočne strane urne, uglavnom na osnovu sličnosti s konjanikom sa prethodnog ulomka. Ovdje je figura konjanika zauzimala centralni dio sačuvane površine, dok je okolo bilo dosta slobodnog prostora bez tragova drugih figura, bilo kakvog okvira ili ornamenta. Konjanik je sličan konjaniku s urne iz Golubića po nizu detalja: kretanje na lijevo, šljem, koplje kod jahača, konj bez prikaza grive, po konjskoj opremi itd. Međutim, ovdje nedostaju prateće figure, čitav crtež je sumarniji, nepreciznji, nema unutrašnje napetosti, kretanje konja je slabije izraženo. Ipak, na osnovu sličnosti oba konjanika može se pretpostaviti i isto značenje, s tim da ova predstava, vjerovatno, potječe od ruke drugog, lošijeg majstora i, možda, iz nešto kasnijeg vremena. Zbog sličnog materijala, ovdje se može spomenuti daleko jednostavnija i primitivnija figura konjanika urezanog na kamenu nađena u Staroj Sušici na Košani. Sličnost se svodi na prikaz konjanika s kopljem i, možda, šljemom mlađeg tipa(?), a razlike, pored ukupnog izgleda, u kretanju na desno, prikazu biča(?), drugačijem obliku konjskog repa, u tome da je ljudska figura veća od konja. Predstava iz stare Sušice, kao što kaže M.Urleb, hronološki i kulturno proizilazi iz drugačijih pozicija,[156] od onih koje reprezentuju japodske urne.

Ulomak iz Ripča (T.XLIII,1) predstavlja donji dio desnog ugla urne, gdje je po mišljenju D.Sergejevskog od prednje strane sačuvan samo dio ispusta s reljefnom predstavom zmije i manji dio desne bočne strane sa prikazom ljudskih nogu.[157] Predstavi zmije koja među brojnim simboličnim značenjima, često simbolizira htonska božanstva i podzemni svijet uopšte, ali se javlja i u ulozi čuvara groba, ovdje, vjerovatno, treba pripisati apotropejsko značenje, kakvo je pretpostavljeno za figuru divljeg vepra na velikoj urni iz Ribića i figuru pantera (ili lavice?) na ulomku iz Založja. Za sačuvani dio ljudskih nogu, već je D.Sergejevski predložio rekonstrukciju

[156] Urleb, 1979, 154-157. sl. 1.
[157] Sergejevski, 1950, 49.

scene u dva identična strijelca s tijelima postavljenim na suprotne strane, a licem okrenuta, jedan prema drugom.[158] Spomenuto rješenje je samo jedno od mogućih, s obzirom na to da je sačuvan veoma mali ostatak scene. Predložena rekonstrukcija scene mogla bi se objasniti kao prikaz ratničkog nadmetanja u čast pokojnika. Ukoliko je ova pretpostavka ispravna, onda ulomak iz Ripča donosi dva elementa po istoj šemi koju pruža analiza scena na velikoj urni iz Ribića: na prednjoj strani ispusta simboličnu životinjsku figuru - zmiju kao zaštitnika groba, a na desnoj bočnoj strani učesnike igara u čast pokojnika.

Ulomak iz Jezerina (T.XLIII,2) prema sačuvanom ispustu, izgleda, potječe od prednje strane urne, od koje je sačuvano nešto manje od polovine lijeve strane. Kako je donji dio površine obijen i istrven, figuralne predstave su sačuvane samo u gornjem dijelu, uslijed čega je moguće više različitih rekonstrukcija ukupnog prikaza. Ukoliko se pretpostavi da ratnik sjedi na nekom sjedištu i u ruci drži dršku posude slične kantarosu,[159] moglo bi se razmišljati o sceni unekoliko sličnoj onoj na prednjoj strani velike urne iz Ribića (T.XXXVI,1), a ukoliko ratnik stoji i drži riton,[160] možda o sceni libacije poput one na urni sa dva ratnika (T.XLV,1). Međutim, ostaci nejasnih predmeta ispred koplja, ukazuju i na mogućnost da se radi o sceni nepoznatoj na ostalim japodskim urnama.

Ulomak urne s nepoznatog nalazišta (T.XLIV,1,2) predstavlja donji dio desnog ugla urne, pri čemu je od prednje strane sačuvana približno četvrtina površine, a od desne bočne strane nešto manje od toga. Ostaci figuralnih predstava nalaze se na obje površine. Prema ostatku figure ratnika s ovalnim štitom i dijelu velike posude, na prednjoj strani je bila prikazana scena libacije vrlo slična (ili identična?) sa onom na prednjoj strani urne sa dva ratnika (T.XLV). Na desnoj bočnoj površini (T.XLIV,2) preostao je samo, dosta nejasan, ostatak prednje noge neke životinje, možda konja. Na osnovu tako malog detalja nije moguće ni približno rekonstruisati scenu sa bočne površine. Na osnovu toga što su figuralne scene postojale na dvije površine (možda i na ostalim dijelovima urne koji nedostaju), ovaj ulomak spada među urne sa brojnijim likovnim ukrasima.

Urna sa dva ratnika (T.XLV) je nađena u Ribiću, i propala u toku II svjetskog rata. Prema podacima i fotografiji koje donosi D.Sergejevski,[161] urna je bila ukrašena samo na prednjoj strani, dok su sačuvani dijelovi bočnih strana bili bez tragova

---

[158] Isto.
[159] Hoernes, 1895, 516.
[160] Sergejevski, 1950, 70.
[161] Isto.

ukrašavanja. Dobar dio prednje površine pokriva ornamentalni ukras, a scena je sačuvana u cjelini, ali su neki detalji oštećeni i nejasni. Prednja strana je uokvirena ispustima čije su površine pokrivene prepletom koji je upotrijebljen i gore (jednostruki) i dolje (dvostruki niz) kao okvir figuralne scene. Scenski prikaz je jednostavan: dva ratnika sa predimenzioniranim šljemovima, u zvonasto trapezoidnoj, ukrašenoj odjeći, stoje u profilu okrenuti jedan prema drugom i iz ritona izlivaju tečnost u veliku posudu koja simbolizira grob (ili ga realno prikazuje?), obavljajući ritualni obred libacije. Iznad posude urezana su 4 koncentrična kruga (ili polukruga -kamen je prelomljen). Otvoreno je pitanje da li ovi krugovi ovdje predstavljaju simbol sunca, označavajući da scena pripada svijetu živih, ili se, možda, radi samo o ornamentu koji popunjava prostor. Čitava scena je vrlo smirena, dostojanstvena, figure ratnika prilično ukočene. Klesar je kod izrade figura insistirao na najsitnijim detaljima, ukrasima na odjeći, prstima ruke, ornamentima na velikoj posudi. Ograničavanje figuralnih predstava samo na prednju površinu, primjetno povećavanje prostora pod ornamentima, naglašena simetrija i jednostavni sadržaj scene, ukazuju, kako izgleda, na vrijeme u kome je prekinut priliv podsticaja iz grčko-etrurskih izvora, a autohtona inventivnost znatno popustila.

Ulomak s okruglim štitom (T.XLVI,l), vjerovatno, potječe iz Golubića. Prema sačuvanom štitu i dijelu šljema ovdje je moguće nešto sigurnije rekonstruisati samo figuru ratnika (T.LI,9), ali nema nikakvog oslonca za rekonstrukciju scene, pa čak ni oblika objekta od koga potječe ulomak. Naime, na osnovu grafičke rekonstrukcije, konstatirano je da bi čitava figura ratnika mogla imati visinu od cca 70-75 cm, te se visina objekta može procijeniti na 80-85 cm, što bi više odgovaralo visini ulomka sarkofaga iz Založja (vis. 74 cm), a znatno prelazi visinu urni od kojih je najviša urna sa dva ratnika (58 cm). Ipak, ovakve procjene su u znatnoj mjeri nesigurne, pa i pitanje objekta kome je pripadao ovaj ulomak mora ostati otvoreno.

Urna sa dvije žene (T.XLVII,1) potječe iz Ribića i također je propala. Urna je, izgleda, bila ukrašena samo na prednjoj strani,[162] pri čemu je za figuralnu scenu odvojeno približno 1/4 površine, dok je sve ostalo pod ornamentom. Figure su nesrazmjerne (glava veća od grudnog koša), a scena je veoma jednostavna: lijevo i desno po jedna ženska figura u profilu okrenute licem jedna prema drugoj, između njih velika posuda uobičajenog tipa koja simbolizira grob, a iznad posude plića zdjela. Lijeva figura u opuštenoj lijevoj ruci drži posudu, a desna ruka je uzdignuta, možda drži nejasan predmet. Desna figura, izgleda, ima obje ruke raširene u visini pojasa, a desna ruka kao da je nešto jače savijena u laktu i, možda, također drži nejasan predmet

[162] Sergejevski, 1939, 10, T.VII; isti, 1050, 56-57, sl. 5.

(ili je prikazana šaka raširenih prstiju?).[163] Likovna scena je izvedena tanjim, a ornament prepleta širim i dubljim linijama, tako da u vizuelnom utisku dominira ornament, dok je scena potisnuta u drugi plan. Mada je ukupni raspored figura sličan s rasporedom predstava na urni sa dva ratnika (T.XLV,l), ovdje je rad nepažljiv i manje precizan. Figuralna scena na ovoj urni ne samo što zauzima jedva četvrtinu raspoloživog prostora prednje strane, već i u ukupnom likovnom izrazu znatno zaostaje za figuralnim predstavama na ostalim japodskim urnama. Uzrok, možda, treba tražiti u manjem značaju naručioca, ili, prije u hronološkim razlozima.

Po sadržaju, scena se uklapa u niz scena sa prikazom libacije - kultnog prelivanja groba (na urni sa dva ratnika i ulomku s nepoznatog nalazišta), za koje se, uglavnom smatra da pripadaju čisto japodskoj invenciji u vrijeme kada je već prekinut priliv impulsa iz grčke arhajske i etrurske umjetnosti i kada japodski majstori-klesari rade još samo po uzorima iz sopstvene okoline. Da je običaj libacije praktikovan na japodskim nekropolama postoje brojne arheološke potvrde,[164] iz kojih nije moguće rekonstruirati način obavljanja ovog rituala. Urezane predstave na urnama ukazuju na dva elementa tog rituala: uzdizanje jedne ili obje ruke (adoracija?) i samo izlivanje tečnosti nad grobom.

Problemi datiranja

Kako ni jedan japodski objekt od kamena sa figuralnom dekoracijom nije nađen in situ, nedostaju bitni elementi za utvrđivanje vremena nastanka, statusa sahranjenih u ovim objektima, kao i položaja objekata na nekropolama.

Prvi otkriveni ulomci urni (iz Jezerina i Ripča) datirani su prema figuralnim predstavama u VI i V v.st.e.[165] Grupni nalaz urni u Ribiću, zapravo nakit iz I v.n.e., koji se nalazio u kamerama velike urne iz Ribića i približno istovremeni nalaz jedne epigrafske urne sa figuralnim predstavama (T.XLVIII,1-3) prisilili su D.Sergejevskog da japodske urne i epigrafske urne sličnog oblika datira približno u isto vrijeme, od I-III v.n.e., mada je naglasio snažne veze između japodskih urni i grčke arhajske umjetnosti VI v.st.e.[166] Datiranje oko početka nove ere prihvatio, je jedan broj arheologa,[167] ali je ostao neriješen problem, kako je dio Japoda na malom i ograniče-

[163] Spomenuti detalji se nešto bolje zapažaju na jednom dijapozitivu koji se čuva u Muzeju Unsko-sanskog kantona u Bihaću, nego na objavljenoj fotogografiji (Sergejevski, 1939, T.VII.)

[164] Marić, 1968, T.XIV, 36; Raunig, 1968a, T.I,5; II, 28, 31, 32, 37; III,10; zdjele postolja urni probušenog dna; ista, 1981, 151, T.IV,18 – kamena ploča – postolje zemljane urne – sa žljebovima koji ukazuju na obred libacije.

[165] Hoernes, 1895, 516-518; isti, 1897, 337-338.

[166] Sergejevski, 1950, 64-65, 72-78.

[167] Marić, 1968, 33-34; Gorenc, 1969, 98; Pašalić, 1966, 162, i drugi.

nom prostoru Bihaćkog polja, mogao da sačuva takvo snažno sjećanje na jednu tuđu (uglavnom grčku arhajsku) umjetnost tokom nekoliko vijekova i da je s tolikom svježinom obnovi tek u vrijeme dolaska Rimljana. Pojedini autori su pokušali da smanje vremenski jaz između uzora, naročito onih iz grčke arhaike i japodskih urni pomijerajući njihov nastanak u vrijeme helenizma kada dolazi do obnavljanja arhajskih uzora,[168] ali to, opet, nije razjasnilo pojavu nakita iz I v.n.e. u velikoj urni iz Ribića. Već je ranije iznesena pretpostavka da je taj nakit dospio u veliku urnu iz Ribića prilikom ponovne upotrebe ove urne za istu namjenu početkom nove ere.[169] Uostalom i ulomak iz Jezerina bio je sekundarno upotrjebljen za pokrivanje glinene posude s ostacima spaljenog pokojnika u jednom grobu s početka nove ere. U sepulkralne svrhe upotrjebljeni su po drugi put ulomak iz Založja i desna bočna strana urne iz Golubića. U Golubiću je dobro dokumentovana, doduše u kasnoantičko doba, ne samo upotreba starijih kamenih objekata za konstrukciju novih grobova, već i izbacivanje ranije sahranjenog pokojnika radi nove sahrane u istom sanduku od kamenih ploča.[170] Stoga nema ozbiljnijeg razloga koji bi se protivio pretpostavci o ponovnoj sepulkralnoj upotrebi velike urne iz Ribića. Vjerovatno je prilikom nove sahrane, a možda i kasnije (jer je urna nađena prevrnuta) došlo do oštećivanja figuralnih predstava. Takođe se kao dokaz za kasno datiranje japodskih urni navodi posebno scena libacije (T.XLVIII,3) na jednoj epigrafskoj urni, ali razlika u prikazu čitave scene, posebno ljudskih figura, kao i ukupnom kvalitetu crteža, ukazuje na to da se radi o žanr-sceni koja prikazuje realni obrded na grobu.

Svi ostali podaci koje pružaju figuralne scene, kao i vodeći ornament prepleta ukazuju na vrijeme VI i V v.st.e. Ornament prepleta kao što je ovdje pokazano, pojavljuje se samo na urnama, gdje je dospio sa drugim stranim uzorima, a u masovnoj je upotrebi naročito tokom VI i V v.st.e. Među samim urnama po snažnije izraženim utjecajima stranih umjetnosti, prvenstveno grčke arhaike, izdvajaju se: ulomak iz Založja, velika urna iz Ribića i, možda, ulomak iz Ripča. Ovu grupu karakteriše brojnost scena, raznovrsnost motiva i sadržaja, brojni elementi preuzeti iz grčke arhajske i etrurske umjetnosti, pa i izvjesna srodnost sa predstavama na starijim objektima situlske umjetnosti. Na osnovu elemenata kao što su: detalji grive, arhajski hod konja, položaj i odnos konjanika prema konju, geometrizam lica i drugo, predloženo je čak vrlo precizno datiranje ove grupe urni u vrijeme između 570 i 530.g.st.e,[171] Mislim, da približno takvo datiranje odgovara, a u svakom slučaju ovi objekti ne bi mogli biti mlađi od kraja VI v.st.e.

---

[168] Srejović, 1963, 77.
[169] Raunig, 1972, 45.
[170] Ista, 1983, 200.
[171] Vasić, 1967, 217-231; isti, 1976a, 49-51; isti, 121-126.

Desna bočna strana urne iz Golubića okarakterizirana je kao prelazni član između prve grupe urni sa snažnim arhajskim utjecajima i mlađih urni koje pripadaju više samostalnoj japodskoj produkciji.[172] I ovdje su još uvijek snažni utjecaji grčke arhaike, odakle svakako dolazi ptica sa ljudskom glavom, kao i ideja o kompozitnoj fantastičnoj figuri, a možda i konjanik (ukoliko se radi o personifikaciji božanstva Binda), vuče svoje korjene iz grčke arhajske umjetnosti. Ipak, oblikovanje figura je daleko slobodnije, nezavisno od grčkih uzora, više japodsko. Otvoreno je pitanje, da li se može, u hronološkom pogledu, ovdje svrstati i konjanik na ulomku iz Ribića. Mada postoji osnovna sličnost u ideji između oba konjanika, ipak je ova druga predstava daleko sumarnija i nesigurnija, a nema ni pratećih figura. Ukoliko i ulomak iz Ribića potječe od desne bočne strane urne, kao što bi se moglo pretpostaviti, logično je razmišljanje da su i na prednjoj strani postojale urezane predstave, pa bi veći broj raznovrsnih scena govorio za ranije vrijeme nastanka, bez obzira na lošiju izradu.

U grupi sa prikazom libacije, zbog indikacija o većem broju scena na početak niza bi trebalo staviti ulomak s nepoznatog nalazišta s ostacima predstava na dvije površine. Po preostalim dijelovima predstava na prednjoj strani - scena libacije -ovaj ulomak je uvršten među mlađe primjerke japodskih urni, datirane u V v.st.e.[173] U isto vrijeme spada i urna sa dva ratnika, ukrašena jedino scenom libacije koja, na osnovu simetričnog rasporeda figura i izvjesnog blagog šematizma bliskih sitnoj bronzanoj plastici, kao i na osnovu povećavanja površina pod ornamentima, ukazuje na vrijeme slabljenja podsticaja iz grčke arhajske i etrurske umjetnosti. Na kraju niza japodskih urni dolazi urna sa dvije žene, ne toliko zbog slabog kvaliteta figuralnih predstava, već više zbog preovlađivanja i isticanja ornamenta u prvi plan.

Pitanje hronološkog mjesta ulomka iz Jezerina i onog s okruglim štitom iz Golubića, mora ostati otvoreno, jer je sačuvano suviše malo za sigurniju analizu. U toku ili krajem V v., izgleda, prestaje izrada japodskih urni, mada je moguće da su sječene i tokom IV v.st.e., pa i kasnije, s obzirom na nalaze urni bez figuralnih predstava (ukrašene bojom?),[174] ali one mogu pripadati i rimskom dobu. Na osnovu pretpostavke da su urne zapravo "kneževski" grobovi,[175] prestanak izrade figuralno ukrašenih urni može se povezati sa promjenom društveno-ekonomskih odnosa i gubitkom moći rodovske aristokratije (proces koji se događa krajem V v.), pa tada nestaje i potreba za izradom monolitnih kamenih urni sa bogatom figuralnom dekoracijom.

---

[172] Isti, 1979, 123.
[173] Isto, 124.
[174] Sergejevski, 1950, 60 (br.9); Čremošnik, 1956, 133.
[175] Raunig, 1972, 46.

Prema sadržaju scena na prednjem polju, kao i na osnovu dvije kamere za pepeo u velikoj urni iz Ribića, iskazana je pretpostavlka da su tu bili sahranjeni muškarac i žena, a da je drugoj ženi mogla pripadati urna sa predstavom dvije žene, dok su u ostalim sepulkralnim objektima, vjerovatno, bili sahranjeni muškarci. I u "kneževskim" grobovima u Novom Pazaru, Atenici, na Glasincu i u Sloveniji utvrđeno je postojanje grobova žena - kneginja.[176] Ove "kneževske" grobove reprezentuju sahrane pod tumulima sa bogatim oružjem i skupocjenim objektima grčkog i italskog porijekla. Uslijed uobičajenog sahranjivanja u ravnim grobovima i zabrane stavljanja oružja u grobove, Japodi u Bihaćkom polju svojim plemenskim vođama ne grade tumule, ne stavljaju oružje u grobove, nego sijeku monolitne kamene urne, urezuju brojne figuralne predstave, obezbjeđujući na sopstveni način "knezovima" i "kneginjama" odgovarajući status u zagrobnom svijetu. Upravo takva namjena figuralnih scena negira i pretpostavku o tome da su japodske urne bile postavljene *sub divo*. One su, svakako, bile ukopane pod zemljom, namijenjene potrebama i statusu pokojnika u zagrobnom svijetu, kao što su oružje, skupocjeno posuđe i nakit "kneževa" u drugim krajevima bili smješteni pod kameno-zemljanim tumulima.

ANU BiH АНУ БиХ

[176] Benac – Čović, 1957, 47; Gabrovec, 1965, 34-35; Đuknić – Jovanović, 1966, 40; Mano-Zisi – Popović, 1969, 11; Palavestra, 1984, 29-33.

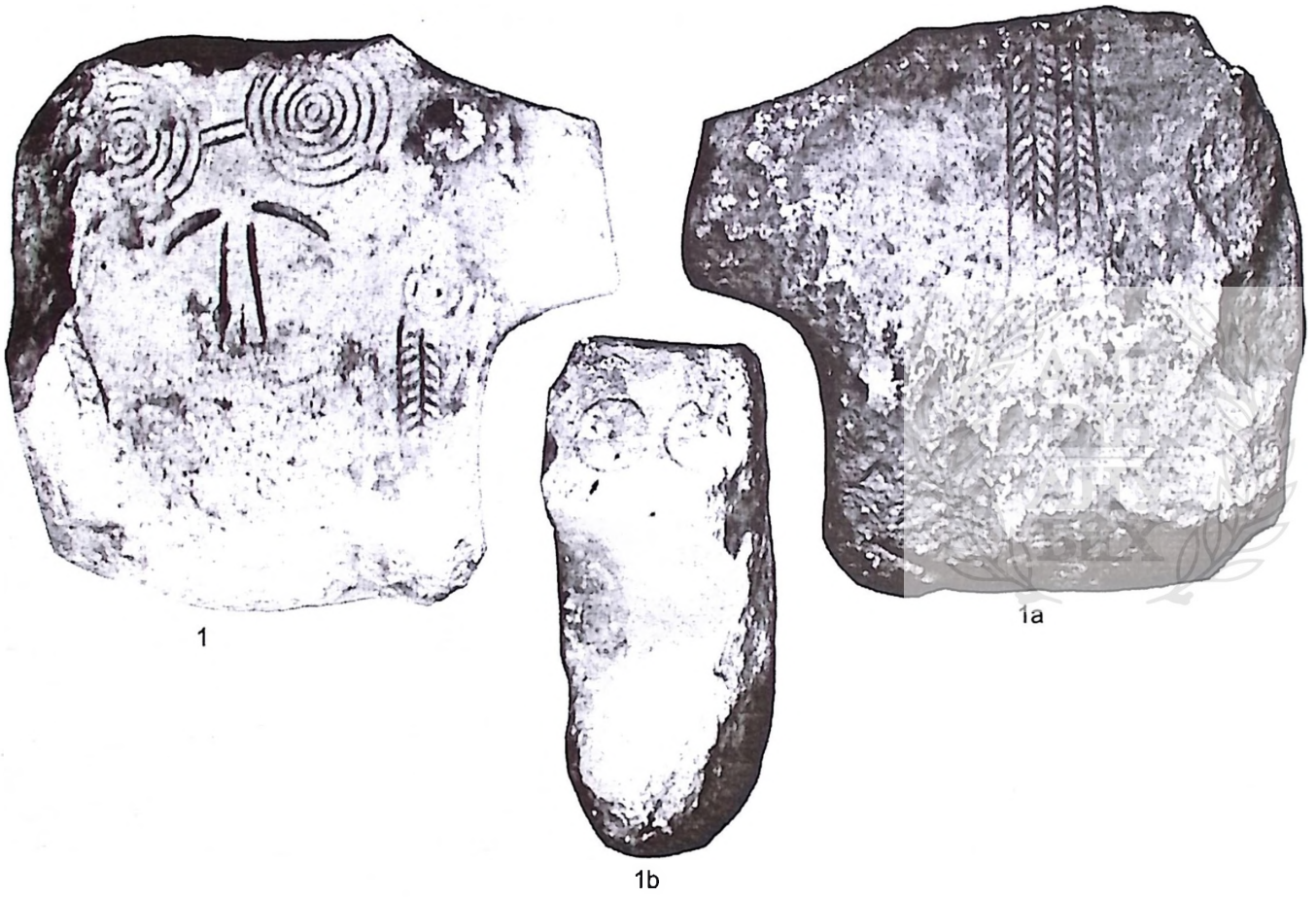

TABLA XXXIV: 1. *Ulomak stele iz Golubića – prednja strana;* 1b. *Isto - bočna strana;* 1a. *Isto – zadnja strana* (sve prema originalu)

1

TABLA XXXV: 1. *Velika urna iz Ribića – ukupni izgled* (prema originalu)

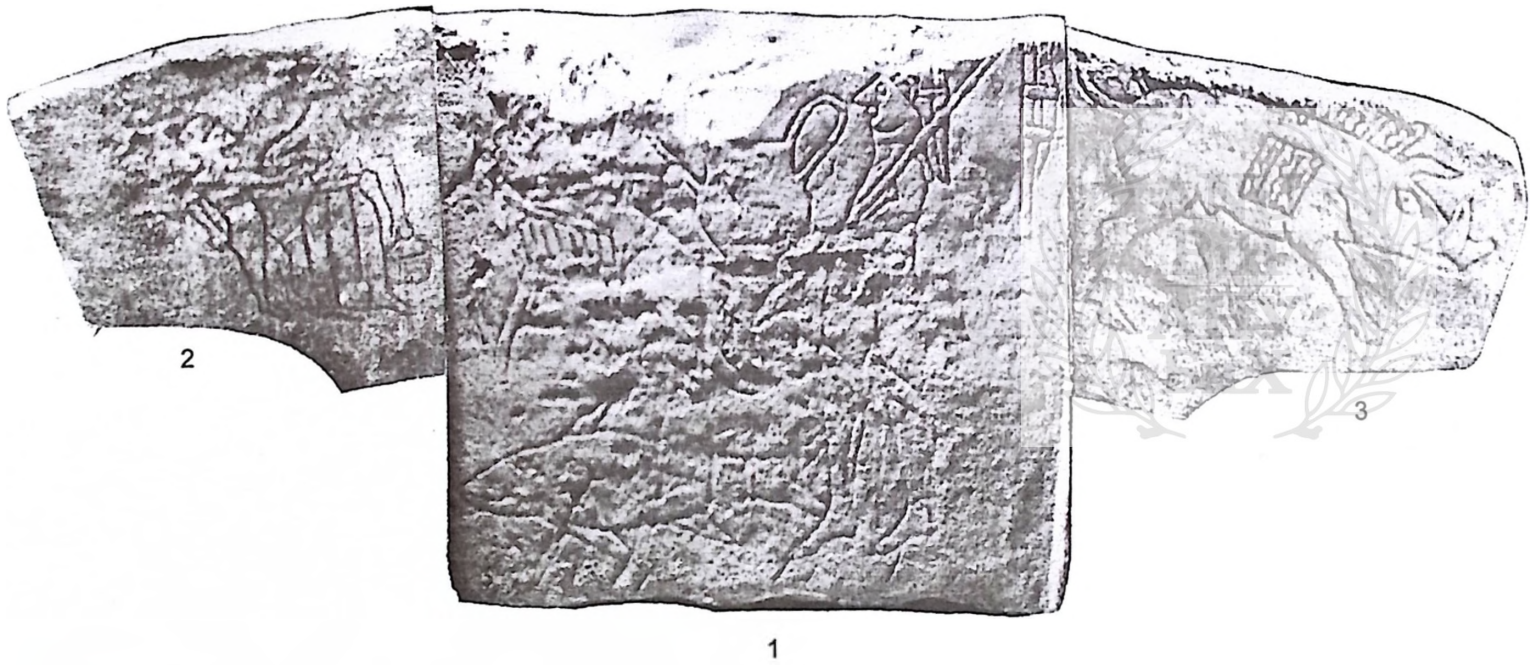

TABLA XXXVI: 1. *Velika urna iz Ribića – prednje polje;* 2. *Isto – unutrašnja površina lijevog ispusta;* 3. *Isto – unutrašnja površina desnog ispusta*

1

ANU BiH АНУ БиХ

TABLA XXXVII: 1. *Velika urna iz Ribića – lijeva bočna strana* (prema originalu)

1

TABLA XXXVIII: 1. *Velika urna iz Ribića – zadnja strana* (prema originalu)

1

TABLA XXXIX: 1. *Velika urna iz Ribića – desna bočna strana* (prema originalu)

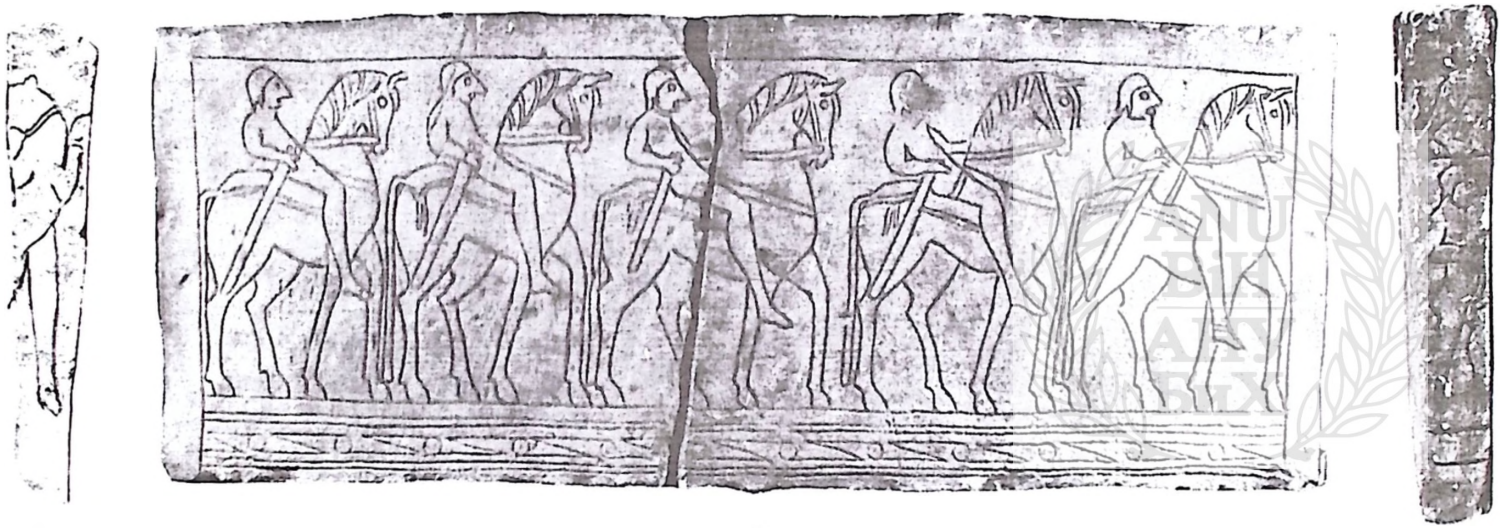

1a 1 1b

TABLA XL: 1. *Ulomak iz Založja - duža strana;* 1a. *Isto - ostatak lijeve uže strane;* 1b. *Isto – ostatak desne uže strane*
(sve prema originalu)

1a

1

TABLA XLI: 1. *Desna bočna strana urne iz Golubića;* 1a. *Isto – ostatak prednje strane ispusta* (sve prema originalu)

1

TABLA XLII: 1. *Ulomak s konjanikom iz Ribića* (prema: Sergejevski, D., 1950.)

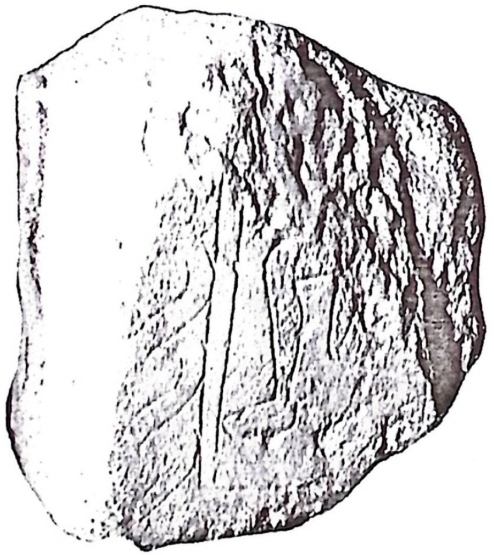

1

2

TABLA XLIII: 1. *Ulomak iz Ripča* (prema originalu); 2. *Ulomak iz Jezerina* (prema originalu)

1 2

TABLA XLIV: 1. *Ulomak urne s nepoznatog nalazišta – ostatak prednje strane;* 2. *Isto – ostatak desne bočne strane*
(sve prema: Sergejevski, D., 1950.)

1

TABLA XLV: 1. *Urna sa dva ratnika iz Ribića – prednja strana* (prema: Sergejevski, D., 1950).

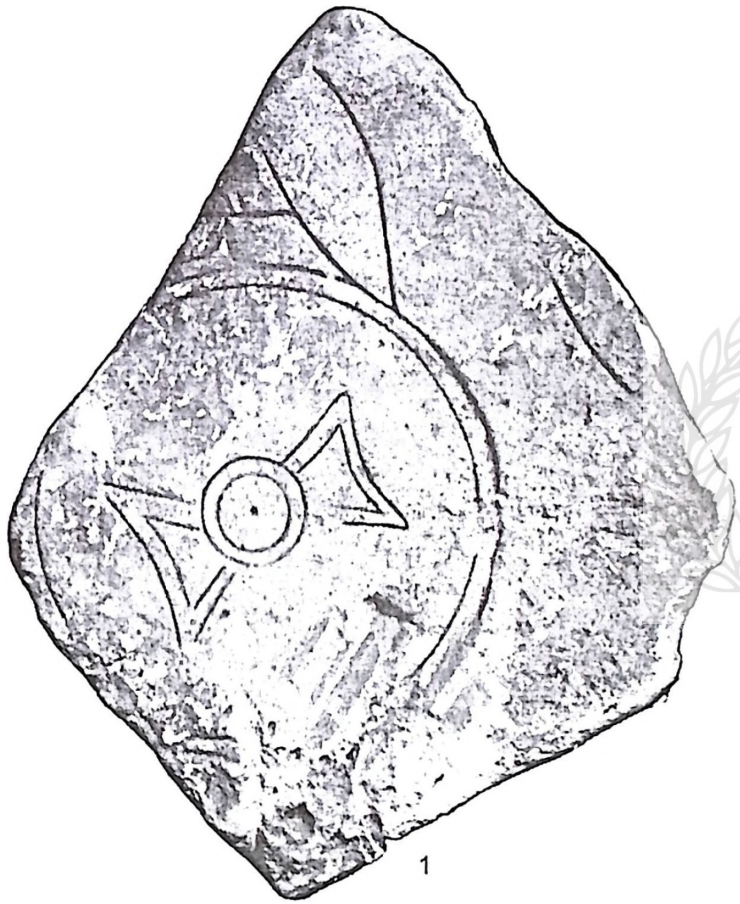

ANU BiH АНУ БиХ

TABLA XLVI: 1. *Ulomak iz Golubića (?) – s okruglim štitom* (prema originalu)

1

TABLA XLVII: 1. *Urna sa dvije žene iz Ribića – prednja strana* (prema: Sergejevski, D., 1950.)

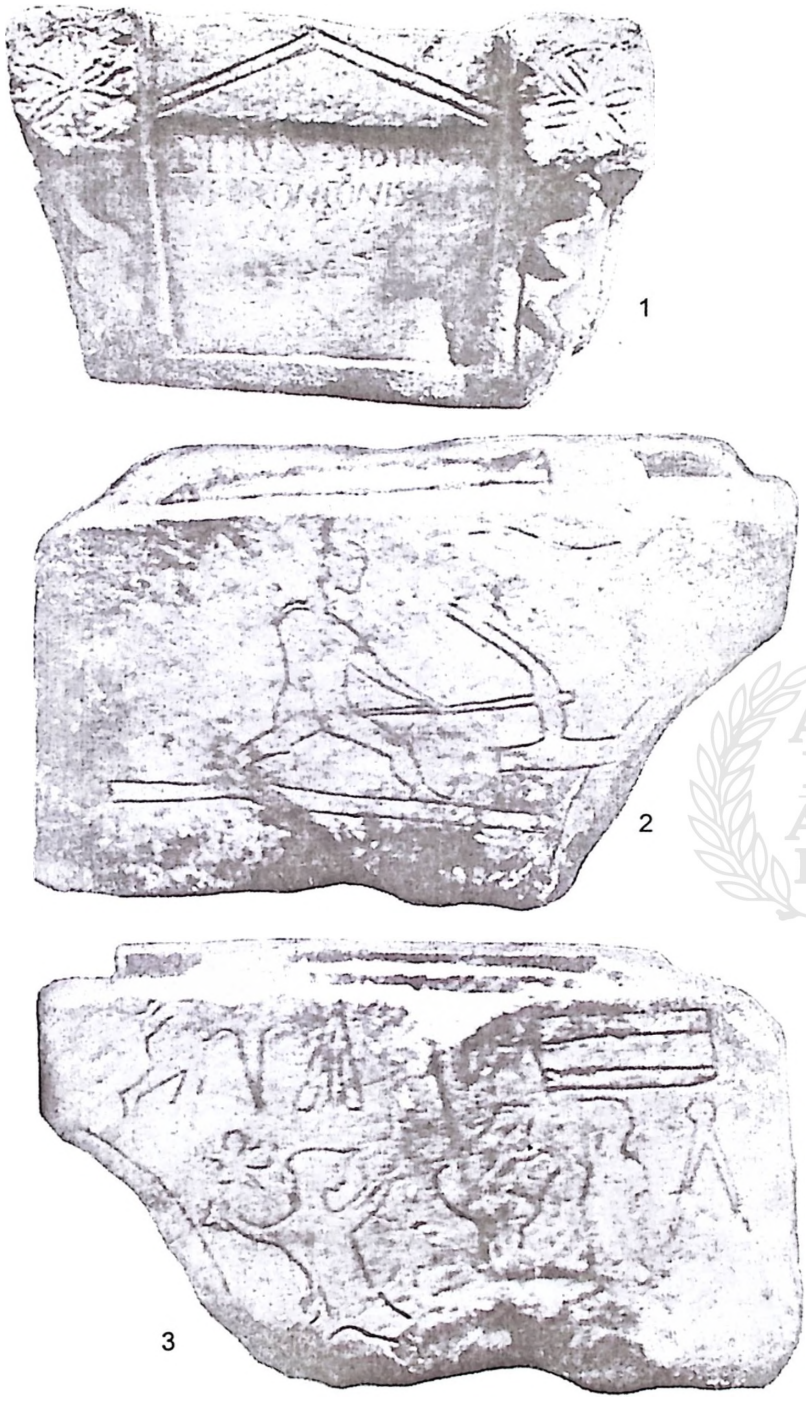

TABLA XLVIII (Komparativni objekti): 1. *Urna Ditius Sestenius-a iz Jezerina, Pritoka – prednja strana;* 2. *Isto – lijeva bočna strana;* 3. *Isto – desna bočna strana* (sve prema Sergejevski, D., 1950.)

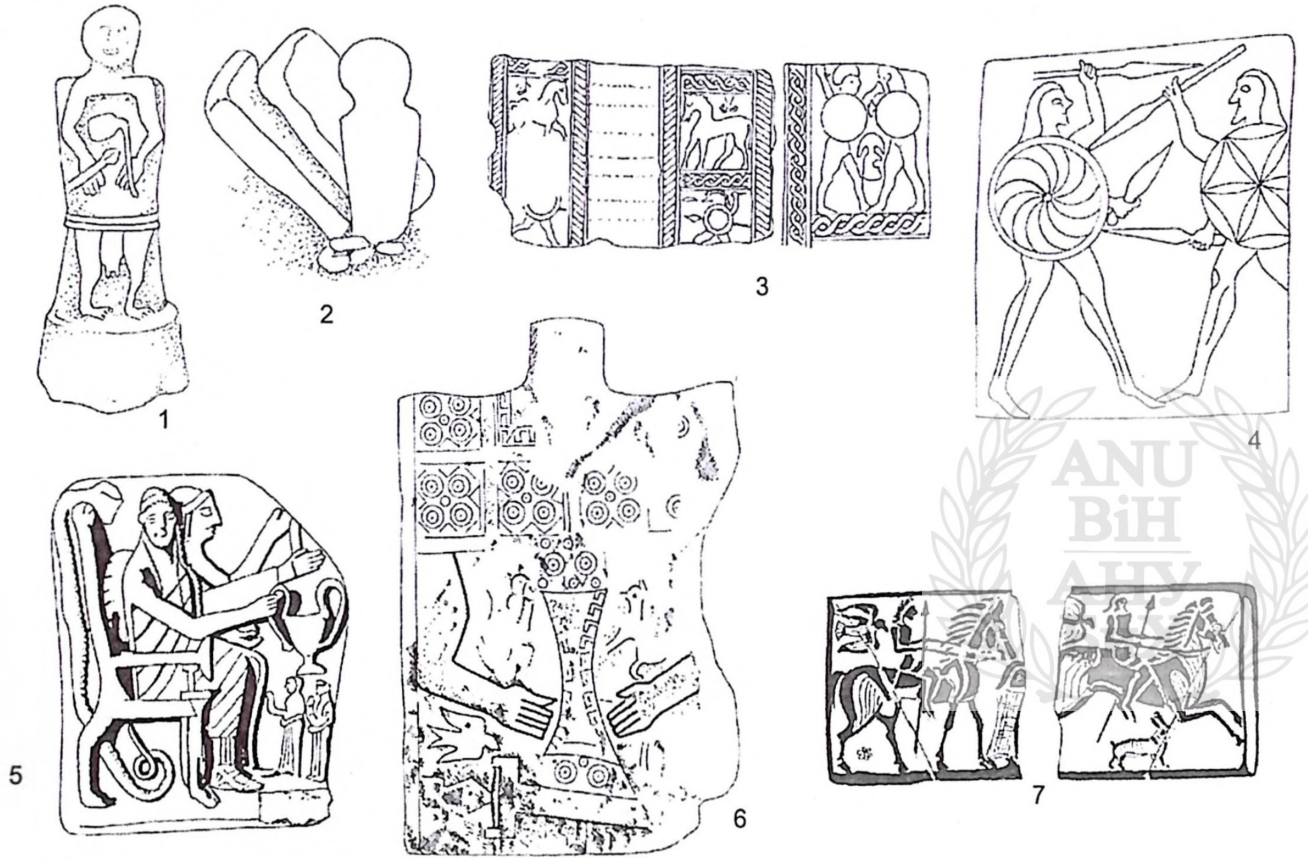

TABLA XLIX (Komparativni objekti): 1. *Stela iz Lunigiane* (prema: Kukoč, S., 1987.); 2. *Stela iz Gradešnice u Pelagoniji* (prema: Mikulčić, I., 1966.); 3. *Dijelovi stepeništa iz Tarkvinije* (prema: Stary, P.F., 1981.); 4. *Stela iz Monte Qualandro* (prema: Stary, P.F., 1981.); 5. *Lakonski reljef* (prema: Sergejevski, D., 1950.); 6. *Jedna od daunskih stela* (prema: Nava, M.L., 1980.); 7. *Korintski pinaksi sa predstavom Posejdona* (prema: Pernice, E., 1897.)

1

2

3

TABLA L (Komparativni objekti): 1. *Povorka grčkih konjanika s kasnokorintskog kratera;* 2. *Detalj sa daunske stele sa prikazom životinje* (prema: Ferri, S., 1974.); 3. *Povorka konjanika u reljefu na atinskoj kamenoj bazi* (prema: Robertson, M., 1975.)

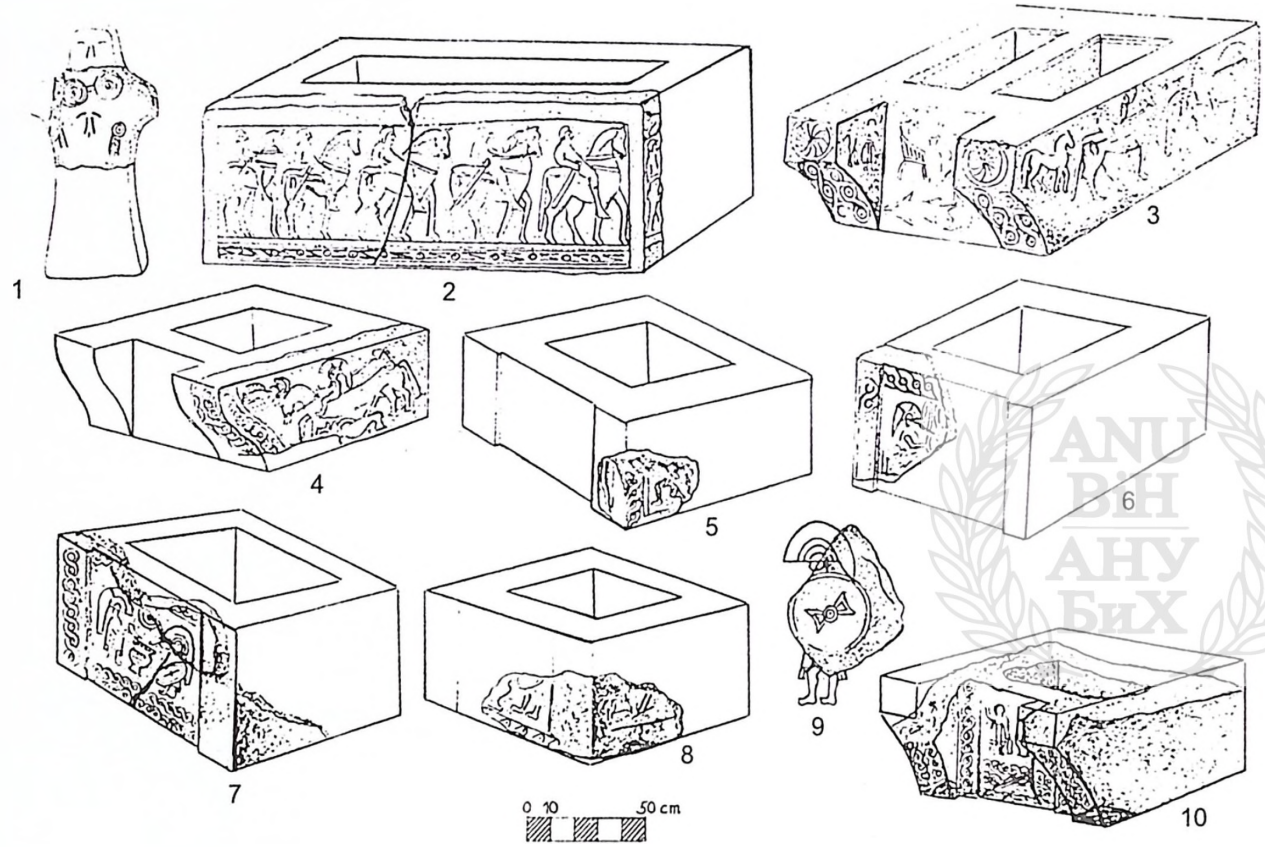

TABLA LI (Grafička rekonstrukcija kamenih objekata): 1. *Antropomorfna stela iz Golubića;* 2. *Ulomak iz Založja;* 3. *Velika urna iz Ribića;* 4. *Desna bočna strana urne iz Golubića;* 5. *Ulomak iz Ripča;* 6. *Ulomak iz Jezerina;* 7. *Urna sa dva ratnika;* 8. *Ulomak s nepoznatog nalazišta;* 9. *Ulomak s okruglim štitom iz Golubića (?);* 10. *Urna sa dvije žene iz Ribića*

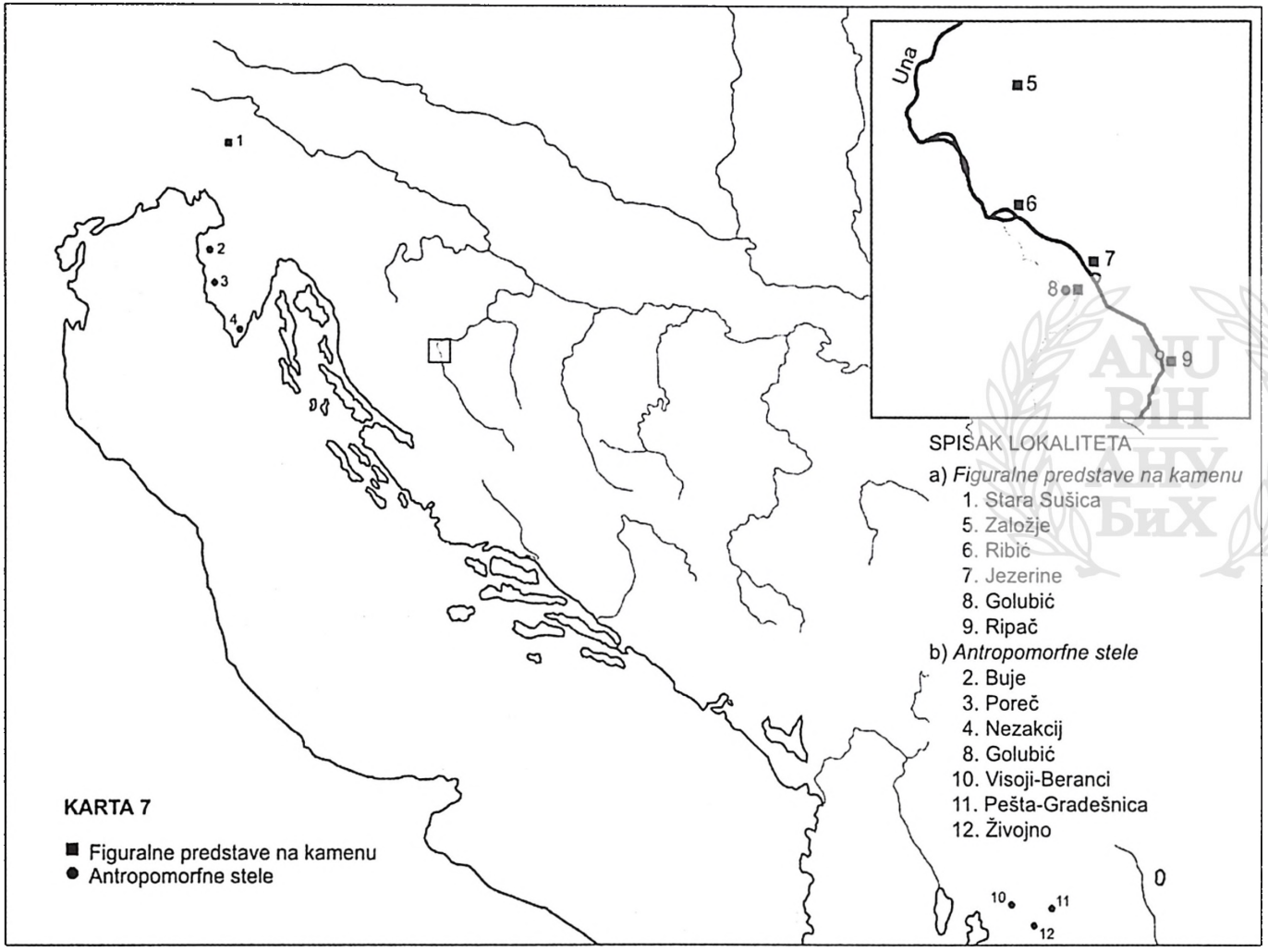
Una
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
SPISAK LOKALITETA
a) Figuralne predstave na kamenu
1. Stara Sušica
5. Založje
6. Ribić
7. Jezerine
8. Golubić
9. Ripač
b) Antropomorfne stele
2. Buje
3. Poreč
4. Nezakcij
8. Golubić
10. Visoji-Beranci
11. Pešta-Gradešnica
12. Živojno
KARTA 7
Figuralne predstave na kamenu
Antropomorfne stele
0

Duhovnost Japoda

Više stotina japodskih objekata od različitih trajnih materijala obuhvataju široki dijapazon likovnih predstava: predmete svakodnevne upotrebe, oružje, više ili manje stilizovane životinjske i ljudske likove, sve do monumentalne umjetnosti na kamenu s komplikovanim scenskim prikazima. Uz snažnu likovnu komponentu, figuralne predstave pružaju i elemente za poznavanje nekih aspekata života Japoda, za koje gotovo i nema, ili ima veoma malo drugih izvora, kao što su: naoružanje i vrste ratnika, način borbe, neke osnove za utvrđivanje socijalne strukture japodske zajednice, zatim, sasvim uslovno rečeno, tragovi predanja i mitova, brojni elementi religijskog sistema. Viševjekovni razvoj sopstvene figuralne komponente stavlja japodsku kulturu u tom pogledu uz bok alpsko-venetskoj i istarskoj, izdvajajući je iz neposrednog okruženja drugih kultura sjeverozapadnog Balkana u kojima je takav način izražavanja duhovnosti zastupljen u daleko manjem obimu ili gotovo nedostaje.

Jedna od oblasti materijalne kulture o kojoj figuralne predstave pružaju veoma značajne podatke predstavlja naoružanje japodskih ratnika. Naime, nedostatak oružja kao priloga u grobovima, vjerovatno kao posljedica kultno-religijske zabrane stavljanja oružja u grobove, predstavlja bitnu karakteristiku japodskog sepulkralnog kulta. Kulturu plemena jugoistočnoalpskog prostora, zatim Mezeja, istočnih susjeda Japoda, Delmata na jugozapadu, Autarijata na prostoru Glasinca i gornjeg Podrinja i drugih, karakteriziraju, između ostalog i ratnički grobovi s bogatijim ili skromnijim prilozima bojne opreme, kakvi kod Japoda gotovo potpuno nedostaju. Međutim, ako je kod Japoda postojala zabrana stavljanja oružja u grob, takve zabrane očigledno nije bilo u odnosu na figuralne predstave koje, od najstarijih primjeraka, donose bilo likove ratnika sa njihovim naoružanjem, bilo predstave samog oružja. Na taj način likovni prikazi (uz relativno malobrojne nalaze primjeraka oružja ili kalupa za njegovu izradu) predstavljaju osnovni izvor za poznavanje japodskog naoružanja. Sudeći prema figuralnim prikazima, bojna oprema japodskog ratnika sastojala se od nešto raznovrsnijeg, obrambenog i od napadačkog naoružanja.

Među defanzivnim oružjem dominiraju predstave šljemova, kako po broju primjeraka, tako i po raznovrsnosti tipova. Najstariji prikazi donose veoma šematizirane

predstave dvadesetak šljemova sa šiljastom krestom, bilo da se radi o kupastim, bilo o kalotastim, italskim šljemovima s istaknutom, šiljastom krestom (jedan primjerak je nađen u Škocjanu) iz kasnog bronzanog doba.[1] Znatna stilizacija tih prikaza svakako ne dozvoljava veću sigurnost u određivanju tipa, što u krajnjoj liniji i nije važno. Bitno je da su, kako izgleda, japodski ratnici takve šljemove poznavali i, vjerovatno, upotrebljavali. Kasnijem vremenu, VI i V v.st.e., pripadaju približno istovremene predstave, s jedne strane, grčko-ilirskog šljema na prostoru Like (14 primjeraka) i, s druge, dvogrebenastog šljema (8 primj.) na srednjem toku rijeke Une, što, možda, ukazuje na različite oblasti iz kojih je oružje dospijevalo na japodsku teritoriju. Najmlađi su prikazi (2 primj.) na jednoj pojasnoj ploči iz Prozora iz III-II v.st.e., na kojoj je (ako su to šljemovi), moguće prepoznati jedan tip italo-keltskog šljema. Upotreba tog tipa u japodskom naoružanju mlađeg željeznog doba potvrđena je nalazom jednog primjerka na Vrankamenu kod Bosanske Krupe.[2] Nešto starijem vremenu (V-IV v.pr.n.e.) pripada šljem negovskog tipa nađen na gradini Čungar kod Cazina.[3] Za taj tip nema pouzdane potvrde na figuralnim predstavama. Međutim za tip halkidskog šljema, kakav je prikazan na zrnu jantara iz Prozora, vjerovatnije je da ovdje nije bio u upotrebi, s obzirom na to da se predstava šljema nalazi na importovanom figuralnom objektu koji je kao gotov proizvod dospio na japodsko tlo, kao što je već konstatovala R.Drechsler-Bižić.[4]

Štit je druga vrsta odbrambenog oružja koje se pojavljuje na japodskim figuralnim predstavama; one su i jedini oslonac za utvrđivanje vrsta ovog dijela bojne opreme kod Japoda, s obzirom na to da na njihovoj teritoriji nisu nađeni dijelovi štitova. Prema tim predstavama Japodi su poznavali i, vjerovatno, upotrebljavali, okrugli štit s umbom i spinom, okrugli hoplitski štit i srazmjerno veliki ovalni štit, takođe s umbom i spinom. Okrugli štitovi s umbom prikazani su na objektima od kamena, jantara i bronze (ukupno 11 primj.), a okrugli hoplitski štitovi bez umba (2 primj.) i ovalni štitovi (2 primj.) samo na objektima od kamena. Likovni prikazi sve tri vrste štitova pojavljuju se većinom na objektima datiranim u VI i V v.st.e., na osnovu čega se može zaključiti da su sve tri vrste upotrebljavane približno istovremeno. Jedino se okrugli štit s umbom pojavljuje i na mlađim figuralnim predstavama.

Tokom VI i V vijeka, samo na kamenim objektima, prikazane su i knemide, a, na osnovu većeg broja predstava, opravdana je pretpostavka da je ova vrsta odbrambenog oružja predstavljala dio opreme barem istaknutijih japodskih ratnika. Među odbrambeno oružje svakako treba uvrstiti i podlaktice, kao što je već pokazano.

---

[1] Čović, 1976, 147-148; Drechsler-Bižić, 1986, 19; von Merhart, 1941, 4-41; Gabrovec, 1983, 80, sl. 9/21.

[2] Truhelka, 1894, 491-494, Sl.1-2.

[3] Fiala, 1894, 683-686.

[4] Drechsler-Bižić, 1988, 24 -25.

Ofanzivno oružje prikazano je u nešto manjem broju u odnosu na defanzivno. Od tog oružja figuralne predstave donose samo dvije vrste: koplja i mačeve. Koplja su prikazana u kontekstu s ratnicima, a vrhovi kopalja i samostalno, što, kako izgleda, ukazuje na to da je koplje bilo izuzetno važna vrsta napadačkog oružja (mada treba imati u vidu i simbolično značenje). Predstave kopalja ili vrhova kopalja pojavljuju se na objektima od bronze (11 primj.) i kamena (4 primj.), a predstave mačeva (7 primj.) samo na objektima od kamena. Na osnovu arheoloških nalaza poznato je da su u naoružanje Japoda, osim kopalja, ulazili jednorezni željezni mačevi, zatim bojni noževi, kao i željezne (vjerovatno i bronzane) bojne sjekire.

Odbrambeno i napadačko oružje na figuralnim predstavama Japoda uklapa se u opšti repertoar oružja starijeg željeznog doba. S jedne strane pojavljuje se oružje koje je do Japoda moglo doći, vjerovatno uvozom, kopnenim putem sa sjeverozapada (šljemovi sa šiljatom krestom, dvogrebenasti šljemovi), a s druge strane primjerci koji, manje više sigurno, dolaze s juga i jugoistoka (grčko-ilirski šljemovi, knemide). U isto vrijeme pojavljuju se i okrugli štitovi koji vuku porijeklo iz Grčke i sa Bliskog istoka, ali su ove objekte u tolikoj mjeri prihvatili i drugi narodi, naročito balkanska i italska plemena, da predstavljaju opštu svojinu. Ovalni štitovi i okrugli hoplitski štit vjerovatno dolaze iz Etrurije. Tip mačeva još uvijek nije sigurno određen, te se ni o porijeklu ne može ništa reći. Jedino su podlaktice i koplja pouzdano domaćeg porijekla, odnosno domaće proizvodnje. Može se konstatovati da je defanzivno oružje prikazano na figuralnim predstavama sastavljeno pretežno od stranog, uvezenog ili otetog oružja. Naravno, otvoreno je pitanje da li su Japodi zaista posjedovali baš sve vrste prikazanog oružja, ili su pojedini tipovi, kao ikonografski detalji, preuzeti zajedno s eventualnim uzorima figuralnih predstava. Ipak, izgleda vjerovatnije da su Japodi pretežan dio prikazanog oružja upotrebljavali, jer većina predstava pripada japodskom stvaralaštvu. Karakteristično je da prikazani japodski ratnici nose uvijek samo jedan komad napadačkog oružja: jedno koplje, jedan mač. U isto vrijeme ratnici prikazani na objektima situlske, etrurske i grčke arhajske umjetnosti, većinom su naoružani sa dva, tri i više primjeraka različitog napadačkog oružja. Možda uzrok treba tražiti u nešto drugačijem načinu borbe japodskih ratnika, ili je manji broj prikazanog napadačkog oružja prouzrokovan činjenicom da su ratnici prikazani u posebnoj, svečanoj situaciji (učešće u pogrebnom ritualu), pri čemu nije bilo neophodno puno ofanzivno naoružanje, što se čini vjerovatnijim.

Figuralne predstave pružaju i neke elemente za utvrđivanje vrsta japodskih ratnika, pa i za način borbe, mada je jedan dio figura ratnika znatno oštećen, naročito na kamenim objektima. Prikazane su po dvije vrste pješaka i konjanika. Među lako naoružane pješake mogli bi se uvrstiti nagi ratnik s desne bočne strane ulomka sarkofaga iz Založja, na osnovu pretpostavke da desnom rukom drži koplje (kamen je na tom mjestu odsječen), zatim ratnik s ulomka iz Ripča na osnovu pretpostavke da je prikazan strijelac (mada su moguće i druge rekonstrukcije). Među teško naoružane

borce - pješake mogao bi se uvrstiti veći broj prikazanih ratnika: oba na urni iz Ribića, mada prikazana samo s odbrambenim, a bez napadačkog oružja, možda i veoma oštećena figura ratnika s urne bez podataka o nalazištu, zatim ratnik sa šljemom i kopljem na ulomku iz Jezerina. S obzirom na prikaz dva hoplitska štita na velikoj urni iz Ribića, uz pretpostavku da i oni pripadaju naoružanju ratnika sa prednje strane urne, može se zaključiti da njegova ukupna oprema (šljem, knemide, koplje i štitovi) odgovara približno opremi grčkog hoplita (teškog pješaka). Od pune hoplitske opreme ovdje nedostaju predstave pancira i mača. Pojedinačne figure boraca - pješaka pojavljuju se na pločici iz Jezerina i na pojasnim pločama iz Prozora, gdje su, kako izgleda, dva pješaka prikazana u direktnom sukobu. Možda na neku vrstu bojnog reda kod Japoda ukazuju predstave nizova pješaka sa šljemovima na bodežu iz Medaka, na pojasnim okovima i na zmu jantara iz Prozora.

Konjanici su predstavljeni na bronzanim i kamenim objektima. Pojedinačni konjanici na ulomku iz Ribića i na desnoj strani urne iz Golubića, a možda i konjanici na pločama iz Prozora i pektoralu iz Vinice, po naoružanju (šljem, koplje, knemide) slični su teško naoružanim pješacima. Otvoreno je pitanje da li se ovdje radi o borcima - konjanicima, ili je konj mogao samo služiti za to da ratnici brže stignu na bojno polje, gdje su silazili s konja i borili se kao pješaci.[5] Obje povorke konjanika, na desnoj strani velike urne iz Ribića i na ulomku iz Založja, kako izgleda, više govore o nekoj vrsti lake konjice kod Japoda, s obzirom na samo jednu vrstu napadačkog (mačevi) i nedostatak odbrambenog oružja. Razmatranje ovih predstava u smislu izvora podataka o vrsti ratnika i bojnih formacija japodske plemenske zajednice, ne stoji u suprotnosti sa njihovom interpretacijom u okviru religijskih i kultnih shvatanja, s obzirom na to da je na figurama najvjerovatnije prikazana realna oprema japodskih ratnika toga vremena.

Na osnovu relativno brojnih predstava ratnika koje su, manje više ravnomjerno, prisutne tokom posljednjeg milenija stare ere, može se zaključiti da je unutar japodske društvene zajednice vrlo vjerovatno egzistirao izdiferencirani ratnički sloj. Također se može pretpostaviti da je važnost tog sloja narasla u periodu VI-V v.st.e., kada se pojavljuje veći broj objekata sa figuralnim predstavama ratnika. Uz to, podaci koje pružaju naročito metalni i kameni objekti, dozvoljavaju da se, sasvim opravdano, govori i o drugim socijalnim grupacijama, kao što su npr. zanatlije pojedinih struka. Tako vrhunski proizvodi japodskih metalnih radionica ukazuju na postojanje specijaliziranih majstora metalo-prerađivača, a kameni objekti potvrđuju i prisustvo majstora kamenorezaca i klesara. Svakako je bilo i drugih vrsta zanatlija (rezači jantara, drvodjelje i slično). Treći socijalni sloj, doduše malobrojan ali izuzetno važan, koji se, bar za jedan dio japodske plemenske zajednice, s izvjesnom sigurnošću može fiksirati, je gornji, aristokratski sloj. Naime, za izradu monumentalnih, figuralno ukra-

[5] Stary, 1981, 97.

šenih kamenih objekata, morao je postojati određeni broj naručilaca koji su imali potrebu da svoju moć i izdvojenost od ostalih saplemenika izraze i kroz sepulkralni kult, odnosno posebnom opremom groba. Radi se o identičnoj potrebi vladajućeg sloja koja je kod drugih plemena izražena tzv. "kneževskim" grobovima sa bogatim prilozima u oružju i drugim skupocjenim uvoznim objektima. "Kneževski" grobovi, datirani većinom u VI i V vijek, široko su rasprostranjeni, počev od Trebeništa, Novog Pazara, Atenice i drugih, preko više lokaliteta na Glasincu, zatim onih na jugoistočnoalpskom prostoru (naročito u Dolenjskoj), sve do zapadne Evrope (npr. grob iz Vix-a). Na proces raslojavanja unutar japodske zajednice, počev od Ha B3 pa dalje, u pravcu izdvajanja neke vrste aristokratije, vjerovatno ukazuju pojedini grobovi sa bogatijim prilozima nakita ili uvoznih objekata (npr. grob iz Kuduzovića, iz Kompolja možda grobovi 43, 47 i 66, a iz Prozora 15 i 68).[6] Prilozi u oružju karakteristični za "kneževske" grobove u drugim krajevima, kod Japoda su (uslijed kultne zabrane) supstituirani predstavama isto tako bogatog naoružanja, uklopljenog u figuralne scene na kamenim sepulkralnim objektima. Slično se može reći i za prilaganje luksuznog metalnog posuđa, jer je i posuđe prikazano među figuralnim predstavama.Kao što su prilozi iz "kneževskih" grobova kod bližih i daljih susjednih plemena, stavljani sa namjenom da služe istaknutom pokojniku u podzemnom svijetu, tako su i figuralne predstave na japodskim kamenim objektima izrađene s namjenom da japodskom "knezu" obezbijede odgovarajući status u zagrobnom životu.

Vjerovanje u zagrobni svijet i nastavak neke vrste života u njemu, samo je dio ukupne religijske svijesti prahistorijskih Japoda, kao i ostalih istovremenih naroda. O drugim oblastima svijesti te vrste, kao što su magijski postupci, kultni rituali i religijski sistem, sačuvano je veoma malo tragova. Za japodsku plemensku zajednicu nešto više obavještenja o ovim duhovnim sferama pružile su brojne i raznovrsne figuralne predstave. Tako se, postupcima u okviru magijskih radnji, naročito u cilju obezbjeđivanja zaštite i plodnosti, može tumačiti nošenje pojedinih figuralnih objekata (npr. riba, ovan, ljudska noga i dr.). U širem smislu riječi, sličnu magijsku namjenu čuvanja i zaštite groba imale su i figuralne predstave te vrste (ljudska ruka, figura psa, vepra, pantera) izrađene na objektima za smještaj ostataka pokojnika. Takođe, uz opšta kultna značenja, pojedine figuralne predstave pružile su i neke podatke o detaljima kultnih rituala (npr. podizanje jedne ili obje ruke kod libacije na grobu).

Japodske likovne predstave takođe upućuju na postojanje određenih božanstava od kojih je neke moguće vezati uz starija, opšte-indoevropska vjerovanja, a druge više konkretizirati i čvršće povezati s pojedinim grčkim bogovima, naročito u njihovoj starijoj verziji. Božanstva iz kruga indoevropsko-podunavskih kultova, čiji korjeni sežu u period bronzanog doba, sudeći prema figuralnim predstavama, i kod Japoda su, po svoj prilici, bila zamišljana i poštovana na sličan način kao i kod njihovih bližih i

[6] Raunig, 1982, 1-14, T.I-II; Drechsler-Bižić, 1961, 101-102, 105-106; ista, 1973, 28, 40.

daljih susjeda. Tako su na samom početku i tokom starijeg otsjeka željeznog doba (HaB3-HaC) registrovani figuralni elementi koji, sasvim jasno, dokumentuju vjerovanje u muško solarno božanstvo plodnosti i vegetacije (koje se izjednačava s Apolonom) i žensko božanstvo koje je bilo moguće povezati s nekim detaljima iz starijih grčkih vjerovanja i mitova o boginji Atini. Nešto mlađa (Ha C) predstava drugog ženskog božanstva, već samim sjedećim položajem,[7] uz druge ikonografske pojedinosti, ukazuje na božanstvo plodnosti i vegetacije, srodno s indoevropskim i grčkim vrhovnim ženskim božanstvima kao što su Magna Mater, Geja, Demetra, Hera, Kibela. Ovom krugu predstava treba priključiti i keramičke figurine sa prikazom odlika oba pola (hermafroditi). Mada značenje ovih figurina nije sasvim jasno, može se samo razmišljati da su Japodi pomoću njih pokušali da izraze iskonsku povezanost ženskog i muškog principa u obnavljanju i reprodukciji svega živog, pa i ljudskog roda.

Iako figuralni tragovi vjerovanja u stara indoevropska božanstva plodnosti i vegetacije traju tokom čitavog starijeg željeznog doba, istovremeno se pojavljuju i predstave koje ukazuju na jače izražene veze sa grčkim religijskim sistemom i mitološkim predstavama (Afrodita, Artemida-Hekata, Posejdon). Među takvim predstavama najistaknutije mjesto zauzimaju figuralni objekti koje je moguće povezati sa vjerovanjima u japodsko božanstvo Binda na osnovu njegove sličnosti sa grčkim Posejdonom. Figuralne predstave u vezi s Bindom, mada prisutne i ranije, umnožavaju se na čitavoj japodskoj teritoriji naročito od V v. i traju do kraja stare ere. Približno u isto vrijeme, krajem VI i početkom V v.st.e., među japodskim likovnim rješenjima dolazi do izrazitije zavisnosti od grčkih uzora (predstava Binda u liku konjanika, ptica sa ljudskom glavom, pa i neke kompletne scene na objektima od kamena), što ukazuje na jače veze sa grčkom arhajskom umjetnošću. Na osnovu toga može se opravdano pretpostaviti da grčka mitološka predanja, već u to vrijeme, postaju pristupačnija japodskom duhovnom svijetu. Ovu pretpostavku potvrđuju i mlađi likovno obrađeni objekti (III-II v.st.e.) na kojima se, takođe, javljaju brojniji elementi koji upućuju na grčke, helenističke, likovne i mitološke predstave (glava Meduze, Arej, Hrisaor, Dioskuri). Svakako, ostaje otvoreno pitanje u kolikoj mjeri su japodske religijsko-mitološke ideje i predstave mogle biti slične grčkim, mada zavisnost likovnih rješenja od grčkih uzora, dopušta barem izvjesnu srodnost u religijskoj osnovi takvih predstava. Ipak, upravo pojedine figuralne predstave (npr. lik zvijeri s ribljim tijelom, složenije kompozicije na pločama iz Prozora i dr.) ukazuju i na specifičnosti japodskog religijsko-mitološkog predanja.

Figuralne predstave pružile su svakako značajne elemente na osnovu kojih je bilo moguće ocrtati dio japodskog religijskog sistema. Neke dopunske podatke za tu duhovnu oblast dali su i objekti iz perioda rimske vladavine, pa su kod Japoda i susjednih plemena (Delmati, Liburni) registrovane posvete rimskom Silvanu, za koga

[7] Cermanović, 1954, 370-372.

se smatra da predstavlja starije autohtono pastirsko-šumsko božanstvo, srodno sa grčkim Panom, zatim posvete rimskoj Diani povezanoj sa grčkom Artemidom koja nasljeđuje prastaro žensko božanstvo - Gospodaricu životinja (ποτνια θηρῶν). I za rimska božanstva Libera i Liberu, čije se posvete javljaju i na japodskoj teritoriji, razmišlja se o mogućnosti da predstavljaju autohtoni božanski par. Na moguću vezu nekih japodskih figuralnih predstava s Afroditom - Venerom/Anzoticom kod susjednih Liburna već je ukazano. Ove srodnosti, mada iz znatno kasnijeg vremena, dozvoljavaju pretpostavku da je japodska religija, pored osnova iz perioda bronzanog doba i značajnih veza i sa grčkim religijsko-mitološkim predstavama, morala biti veoma srodna i saglasna i s religijskim osnovama neposredno susjednih plemenskih zajednica. Ipak, interpretacija mnogobrojnih figuralnih predstava karakterističnih za japodsku kulturu, omogućila je da se naslute i prate tokom željeznog doba tragovi različitih božanstava i da se sagledaju konture jednog razuđenog sistema koji se, s pravom, može nazvati japodski panteon.

Iz brojnih figuralnih predstava može se naslutiti još jedna dimenzija japodske duhovne kulture o kojoj gotovo i nema drugih podataka. Naime, mora se pretpostaviti da su i kod Japoda postojale raznovrsne religijsko-mitološke i herojske priče i sage, neka vrsta usmene književnosti, čiji se odbljesak osjeća naročito u komplikovanijim figuralnim prikazima. O mogućim tragovima usmene književnosti, zapravo junačke pjesme, duž čitave istočnojadranske obale, a naročito na sjeverozapadu (kod Liburna, na prostoru Istre, pa i kod Japoda), na osnovu indoevropske tradicije starinskih imena sačuvanih još u rimsko doba, govori R.Katičić.[8] Na japodskom i još nekim prostorima, iz nešto ranijeg vremena (III-II v.st.e.), takvi tragovi izgubljene i sada nerazumljive mitološke priče potvrđeni su u kompozitnim predstavama na pločama iz Prozora (kao i onim iz Gostilja i Ošanića), čiju je pripovjedačku osnovu prvi zapazio i djelimično pokušao razriješiti G.Kossack. Još stariji je (kraj VI v.st.e.) niz povezanih figuralnih scena sa sačuvane urne iz Ribića, čiji narativni sadržaj takođe sugerira razmišljenje o postojanju neke vrste herojske usmene književnosti kod Japoda. Slična narativnost se može pretpostaviti i za ukupni sadržaj scena na ulomku iz Založja, od koga je sačuvan samo jedan dio, a možda i za ulomke još nekih urni (npr.iz Golubića, Ripča, Jezerina), ali kako od ovih objekata nedostaju veći dijelovi ukrašenih površina, nije moguće donositi zaključke o ukupnom sadržaju figuralnih scena i o eventualnoj pripovjedačkoj osnovi tog sadržaja. Za sada mora zadovoljiti konstatacija koju, uz razmatranja R.Katičića i G.Kossack-a,[9] potvrđuju i druge figuralne predstave, da su Japodi morali imati relativno razvijenu usmenu književnost.

Po snažnoj likovnoj komponenti, uz ostale karakteristike, japodska kultura zauzima posebno mjesto unutar svog neposrednog okruženja. Naime, kod većine sus-

---

[8] Katičić, 1984, 253-264.

[9] Katičić, 1984, 253-264; Kossack, 1991, 155-162.

jednih plemena figuralno obrađeni objekti pojavljuju se rijetko, pojedinačno ili u manjim grupama od određene vrste materijala, a takve figuralne manifestacije su obično i više manje vremenski ograničene. Izuzetke predstavljaju monumentalna umjetnička dostignuća sa područja Istre i situlska umjetnost alpsko-venetskog prostora kojima se ravnopravno pridružuje i japodski figuralno-umjetnički izraz. Japodska umjetnost, kao što je ovdje pokazano, obuhvata veliki broj raznovrsnih likovnih rješenja u različitim materijalima, a u vremenskom pogledu nastaje gotovo istovremeno sa formiranjem japodske kulture, prateći njen razvoj i stvarajući sopstveni stil. U svojim vrhunskim ostvarenjima na kamenu dostiže monumentalnost istarske plastike, a narativnošću scena bliska je scenskim prikazima sa situla.

Kao što se tokom desetak vijekova može slijediti razvoj samostalne i specifične japodske kulture, tako se, kao njen integralni dio, u gotovo istom vremenskom rasponu mogu pratiti figuralne predstave. U toku čitavog razvoja i kod japodske, kao i kod nekih drugih istovremenih kultura, zapaža se izvjestan sukob između apstraktnog i realističnog, između geometrijskog i figuralnog. Tokom trajanja japodske kulture apstraktno-geometrijska komponenta predstavlja osnovnu dekoraciju većine objekata (od bronze, keramičkih posuda idr.). Realistično-figuralni oblici u početku (Ha B) rijetki i malobrojni, proizilaze iz čistih geometrijskih formi. U daljem razvoju (Ha C) postepeno nastaju raznovrsnije figuralne predstave i počinje lagano i gotovo neprimjetno oslobađanje iz snažnih geometrijskih okova, mada se zadržava izrazita šematiziranost i ukočenost figura. Tada se formiraju osnovne karakteristike japodskog figuralnog stila; stila nepokretnih, pljosnatih, veoma stiliziranih figura i protoma u obliku konture prikazanog lika, s minimumom neophodnih pojedinosti, kakve će pretežno ostati tokom ukupnog trajanja japodskog figuralnog stvaralaštva.

Tek šesti i peti vijek stare ere mogu se, uslovno, okarakterisati kao "klasično" razdoblje japodskog umjetničkog stvaralaštva. To je vrhunac formalnog savršenstva u kome su nastali najbolji primjerci japodskog stila. Tome vremenu pripadaju uspješna nastojanja, uglavnom u sitnoj životinjskoj plastici, da se od plošnog, konturnog oblikovanja pređe na punu plastiku. Tada je stvorena i monumentalna figuralna umjetnost na kamenu s komplikovanim, međusobno povezanim narativnim scenama u kojima su zastupljeni brojni ljudski i životinjski likovi, kao i raznovrsni predmeti. Kroz figuralno stvaralaštvo odražava se korespondiranje japodskog kulturnog prostora, kako s neposredno susjednim, tako i udaljenijim oblastima Grčke i Italije (naročito Etrurije). To vrijeme označava saglasnost između ostvarenih oblika i društvenog razvoja japodske zajednice, to je vrijeme ravnoteže i stvaralačkog zenita, u kome se spajaju jasnoća vizije, iskrenost nadahnuća i visoki stupanj ostvarenja. Ne može se osporiti da su Japodi i prije i poslije toga perioda stvorili pojedinačne objekte visokih figuralno-zanatskih dometa, ali takvu raznovrsnost, brojnost, pa i monumentalnost predstava i upotrijebljenih materijala, ni prije, a ni kasnije nisu više dostigli.

Resume

Art and Religion of Prehistoric Yapodi

Branka Raunig

Introduction

Representations of human or animal figures made by any sort of art expression have existed since the most ancient periods of human history. The elements of figure arts were more or less pushed back by ornamental, geometrical way of fine expression in particular periods of time, or in particular social communities. As it happens, in some epochs or narrower periods of time, figure art predominates over geometrical and vice verse, thus some social communities were also less and some more "sensitive" to figure art expression. Yapodi represent one of such prehistoric populations in the South-west part of the Balkans where cultural expression consisted of powerful figural component. This tendency of Yapodi culture in a large number of its samples was directed towards applied arts and small plastic, but on limited number of objects it achieved a level of monumental art. The Yapodi themselves created most of figural objects, regardless of the influence from the broader Alpine, Mediterranean and sub-Danube areas.

Yapodi

It has been proved that Yapodi as an ethnic group was established on this territory and did not change their original space so much. Development of Yapodi's culture, as it can be seen, was going evenly, without some bigger breaks.

Territory

As it was considered, Yapodi's population settled along a large area which comprised: a broader space around the middle flow of the Una river near Bihać in Bosnia, today's Lika and Gorski Kotar in Croatia, as well as Bela Krajina in Slovenia. Yapodi's land, looking from geomorfological and climatic view, was mostly hilly country with lots of woods and the Karst

fields, river valleys which flew to the North or they sank underneath. The biggest water flow was the river Una. The climate was continentally- mountainous with severe winters and periodical breakthroughs of the Mediterranean influences. Higher parts were suitable for cattle-breeding, but it was possible to grow farming along the river valleys and some Karst fields.

History

In the area of Lika, the late Bronze Age (end of II and beginning of I millennium) represents the beginning of establishment of Yapodi's tribes and Yapodi's culture where two major cultural elements were participating: the older, probably autochthonous and younger, which by all means, originates from Panonia, the space with culture of the urns fields. According to Hecate (VI century of the old era) which was kept in Stephen Byzantium's work regarding two Yapiga areas, one in Illyiria, and another one in Italy, the identification was not quite reliable of the first one regarding the land of Yapodi.

It is considered that under an expression of Yapuzcum numen written on Iguvins' boards in Umbria in Italy, the Yapodi could be also understood. It shows some closer links of Yapodi with populations on neighboring the Apennine Peninsula.

At the beginning of the younger Iron Age there had occurred the only historic event –the breakthrough of Celts- as it was known from the antique sources. The Celt expansion to the Sub-Danube area in the middle of IV century of old era, brought later to a stabilization of some Celt groups in the immediate vicinity of Yapodi, where a stronger cultural influences came from, even some objects of Celt production, especially those made of metal. However, there is no an elementary indicator of the Celt presence consisting of characteristic grey Celt ceramic worked on a potter's wheel. It does not exist either on Yapodi territory in Lika, or in the area in the middle flow of the Una river.

Relationship of Yapodi towards the Celts is important because of appearance of the Celt names in Yapodi's anthroponimia in the Roman Age, and because of the Strabo's news (4.6.10) " Yapodi are- now we come to the mixed people between Illyrias and Celts..". The same statement was said by Stephan Byzantium "Yapodi are Celts in Illyric", wherewith in historiography there was for a long time defined Yapodi's ethnic affiliation. B.Čović says commenting Strabo's fact: "I think, it is primarily, the question of interpretation of the news. Strabo had lived by the end of the I century of the old era and at the beginning of the I century of the new era, and he might speak only about the situation in his age related to the part of Yapodi's territory which was met by the Romans firsT.It comprises the North-western boarder-line of Yapodi area, between the Sneznik, Krka and Kupa rivers where ethnic mixture of Yapodi and Celtic Taurisk could be possible". Starting from the II century of old era, according to the antique sources, there came to the conflicts between Yapodi and Romans, so that in 35 year of old era there came to Octavius war raid into the North- western part of the Balkans and South Panonia, when Yapodi tribes were conquered. It was supposed that Yapodi took part in general uprising of Illyria tribes against Roman power- Bellum Batonianum from 6-9 year of the new era, although their name was not strictly mentioned.

Settlements, Way of Living and Agriculture

It has been stated that Yapodi's settlements were mostly located on the upper, well protected hills, so-called gradina, but in the Una valley there were discovered five pine-dwelling settlements, and the caves were used for living in Lika. Houses were made of wood, maybe of trimmed round logs, cut planks, or hurdles pasted with clay. The roof was made of thatch bundles, the floor of beaten clay with fire-place in one corner.

The house was furnished very simple: stone or (wooden) bench, vertical loom, fur and leather, fire-place and portable stove.

Basic agriculture consisted of stock-breeding and farming. They grew goats, sheep and pigs, poultry, not so much cows and horses. They also planted wheat, rye, oats and barley; the leguminous plants: lentil, broad-beans and peas. They collected wild fruits: apples, pears, cherries, comeal cherries and hazelnuts. There were also found traces of secondary metal processing.

Necropolis and Way of Burying

Burying grounds were mostly flat with large number of graves (over 500) where the burial lasted even for some centuries. Brutality was characteristic, and inhumation as an expression of a powerful autochthonous component was prevailing in Lika, while

Incineration predominates in the Bihać field, what had link with stronger, and perhaps a long-term influence of culture with the urns fields. Weapons were never found in older graves.

Chronology and Periodization

Elementary phases of development of material culture were shown on the basis of large amounts of objects made of metal, glass, amber and ceramic hollow- wares found in Yapodi's graves, ceramic and bony material from the settlements together with some depots and single findings. R. Drechsler- Božić worked out a chronological systematization in seven phases for Lika area, starting from the late Bronze Age to the end of an old era according to the characteristic, mainly objects made of metal. Z. Mari made similar systematization for the middle flow of the Una area, having the extent from VIII century of the old era till the beginning of II century of new era in six phases. He could not define none of the graves for a period from 650-500 year of old era, while he divided a phase V (110 year of old era- 10/ 12 year of new era) into two sub-phases Va and Vb. On the basis of small number of graves on Gradina in Ripač, B.Rauning suggested that Marić's chronological division should be supplemented in such way that phases II comprises the time from 650-360 year of old era together with two sub-phases II a(650-500) and Ib (500-360 year of old era).

Cults and Religion

Yapodi's spiritual life traces were reflected in: cults of the dead, cults of divinity, through a symbolic content of some objects of material culture, in traces of rituals and belief expressed mainly through figural making, or decorated objects to which this book was dedicated to.

Social System

Yapodi's community, since its period of establishment, has shown a pretty high level of social organization, especially in bigger gradina and pine-dwelling settlements where could be supposed a sort of pro-urban system. Developed agriculture refers to pretty division of work and specialization and a certain level of coordination between settlements. So, probably from that reason, owing to some kind of common administration, there became Yapodi's tribes, which were mentioned by antique writers: Moentini, Avendeati, Arupini, Therponi, Metulini and Poseni. The names of other Yapodi's tribes were not preserved.

Fine Art in Yapodi's Creativity

Fine art designed or decorated objects were classified according to material (baked clay, bronze and rare silver, amber and glass, stone) and used techniques (engraving, applications, modeling, casting, smithing). Numerousness of plastic objects was varying from about ten made of glass (probably imported), to more than hundreds made of metal. Objects made of clay and stone were characteristic for the Una valley, while they were not found in other Yapodi places. Art representations with some more or less purely geometric symbols, represent almost the only source for Yapodi's complex world of religious ideas and beliefs. Although Yapodi represent one of much better explored tribal communities, yet there exists a lot of unsolved issues and problems. I tried to solve some issues regarding a spiritual life of that prehistoric tribe.

Gods of Clay

Figural representations on objects made of baked clay appeared: A. on hollow-wares, B. on pyramidal "weights", C. as a special modeled terra-cotta -representations of gods.

A. *On hollow-wares* there were designed engraving techniques: head of a deer (T.I,1) and boat from Golubići (T.I,2). There were made from applicated ribbons: human hands (T.I,5-7; II,1-11), representation of animal (T.I,3) and representation of snake (T.I,4). As a component part of hollow-ware there were modeled representations of: two animal heads (cows? T.III,1), animal head on the handle of a hollow-ware (T.III,2), curved clay tube used for iron casting (T.III,3a-b) and fragment of cow's head (T.III,4), probably it was a late-Hellenistic ware used for drinking, called rhyton.

B. *Representations on Pyramidal "Weights".* On numerous locations on Yapodi territory there were found, but only in Ripač pine-dwelling settlement, about 200 non-decorated, smaller "weights" which had various representations on themselves, such as: images of jewelry and hair (T.IV,1-2). On the first one there were four torques and a plait on the back, while on the second one there was a stylized representation of hair in a form of three plaits; then there were representations of clothes (T.IV,3-7) on five "weights" which were very schematized and engraved carelessly and untidy.

Representations made by ribbon prints (T.V,1-7) were very vague, on the assumption that it is a work of a very stylized clothes, it is possible that those were vague symbolic marks, or just some ornaments. I think that the "weights" from Ripač with images of jewelry and clothes, are linked with weaving and suggest female figure. Since representations were very modest, they rather suggested serving as dedication to divinity in connection with weaving, more than some goddess- divine protectors of weaving.

C. *Terra-cotta- Gods of Clay.* Terra-cottas were found in Ripač and on Kekića Glavica and can be divided into two separate groups, looking from iconographic and chronological view. The first group of pyramidal terra-cottas consists only of two ones, which show clothes and are without sex marks. The second group consists of all other terra-cottas with common characteristic of an acute naked body- nude terra-cottas without any clothes' marks on them.

Pyramidal Terra-cottas (T.VI,1-2). Apart from Ripač and Kekića Glavica, terra-cottas of similar characteristics were known on other locations: Velika Gradina in Varvara near Prozor, then Maribor, Brinjeva Gora, Ptuj, Ormož in Slovenia, Vatin in Vojvodina (T.XII,4a-b), Velem St. Vid in Hungary. This range might be added with known idols as some archetypes from Dalj in Croatia (T.XII,6), Felsövadavsz in Hungary and rather distant samples from Barci in Slovakia (T.XII,5a-b), although they differ from samples of Ripač in some way, especially in representation of hands in a form of stump. I assume that samples from Ripač could represent some divinity concerning weaving, maybe close to a Greek Athens who, as legend says, invented weaving skill.

Nude Terra-cottas. This group is divided into 4 sub-groups: prismatic (1), terra-cottas of cylindrical body (8 complete and 3 fragments), with horny excrescencies on head (3 different) and semi-cylindrical with level uneven surface on the front side. Basic characteristic of nude terra-cotta represents an emphasized nakedness, lack of any clothes' marks, only with prismatic representation of attribute (vessel?) on a head.

Iconographic terra-cotta of this group ranges from almost amorphic ones with minimum of human elements (nose, body, glutei, anal hole), to samples with all features of human body. Those with fewer antropomorphic elements could have an attribute of cult- magician purpose (amulets). Prismatic terra-cotta (T.VI,3a-e) represents unique example, not only among Yapodi, but among simultaneous, even older antrophomorphic plastics with its specific form, giving emphasis to nakedness and female sex characteristics, as well as carefully marked all body holes. Supposed sitting pose of figure and its size, and separate object on a head, points that it represents some of more important divinity of Yapodi's religious system, even a

supreme goddess, perhaps, known from other religions (Magna Mater, Gea, Herat, Kibela etc.). If hermaphroditic representations on terra-cotta has to be explained, (T.VII,1; XI, 1), then it can be assumed that in Yapodi's religious beliefs there existed certain ideas of female-male principles, where from there could become a representation about two-sex being. But this thinking rather stays in a domain of hypothesis.

RIPAČ AND BROADER NEIGHBOURHOOD

Till now some familiar figural solutions on objects made of baked clay are concentrated on a part of Yapodi's territory about middle flow of the Una, whose openness gave an opportunity for the new ideas flow, and creating of objects which do not appear in other, closer parts of Yapodi's community. Main directions of representation impulse on hollow-wares which came to the Una river, were in the South-western and South from the middle flow of the Una (Map 2). Representations of jewelry and clothes on pyramidal "weight" are found in autochthonous forms. So I think that these fine art solutions are the product of invention of the residents of Ripač.

Besides Ripač, some related decorated "weights" are also known in four other findings. (Map 3).

Both groups of Yapodi's antrophomorphic terra-cottas can be fitted into the appearances on broader spaces where two groups are separated looking from iconographic view: *flat-pyramidal* as an older and *naked terra-cottas* as a younger group.

In geographical way, terra-cottas can be grouped into several regional wholes: a) Middle sub-Danube in a broader sense (Barca, Felsövadavsz, Dalj, Vatin), b) Maribor (Maribor, Brinjeva Gora, Ptuj, Ormož, perhaps Velem St. Vid in west Hungary), c) Posavina (Kiringrad, Turska Kosa, Sisak, Mikleuška near Kutina, Donja Dolina near Bosanska Gradiška), d) Pounje (Ripač, Kekića Glavica), e) Middle- Bosnian (Pod at Bugojno, Velika gradina in Varvari, Debelo Brdo near Sarajevo).

Among *flat-pyramidal terra-cottas* there could be separated a sub-group of older (the Middle Bronze Age) and sub-group of younger one (the late Bronze Age and transition to the older Iron Age). The older group mainly consists of round-flat body with a head in a form of a cork and hands' stumps (Barca, Felsövadavsz, Velem St. Vid, Dalj, Vatin).

In the younger sub-group there appear some samples which were in body form close to the older sub-group characteristics (Maribor, Ormož), but there were represented terra-cottas mainly of pyramidal form without hands mark and with more schematized image of clothes (Brinjeva Gora, Ptuj, Ripač, Kekića Glavica, Velika gradina in Varvar).

Nude Terra-cottas appear on 14 locations out of which they were represented on 6 locations together with flat-pyramidal terra-cottas (Map 3). There have been known about 150 samples of this antrophomorphic plastic till now, out of which some 100 mutually very similar ones come from Turske Kose at Topusko, 16 terra-cottas are from Ripač, about 10 are from Ormož, 6 from Donja Dolina, 6 from Kiringra, while on other locations there were found one

to three samples. Characteristics of these terra-cotta group are more or less number of anatomic details of human body, then rough and careless making.

Yapodi's samples and those related to them which come from other locations are divided into four sub-groups: 1) prismatic (Ripač), 2) cylindrical (Ripač, Kekića Glavica, Pod at Bugojno, Donja Dolina at Bosanska Gradiška), 3) terra-cottas with horny excrescence on a head (Ripač, maybe Donja Dolina), and 4) semi-cylindrical ones with level flat front surface (Ripač). There also can be added: 5) Cylindrical body with extremities in a form of a stump (Picugi, Marić-gradina in Mikleuška, Kiringrad, Sisak, Turska Kosa, Donja Dolina, Debelo Brdo) and 6) round-flat body with extremities in a form of a stump (Brinjeva Gora, Ptuj, Onmož). Most of the samples of this group dates from the end of the late Bronze and older Iron Age. It seems that the plastic develops nearly at the same time with the beginning of iron use. It appears for some time parallel with some samples of the younger sub-group of flat- pyramidal terra-cottas whose roots go back deeply in the Bronze Age, and is used till the end of V, perhaps at the beginning of IV century of old era also. Not only because this sort of anthropomorphic terra-cotta was discovered in Ripač for the first time, but also on the basis of variety in shape and extraordinary samples, I think that a group of nude terra-cottas of antropomorphic forms should be named *terra-cottas of the Ripač type,* as B.Čović already suggested.

And finally, it can be repeated once again, that an overall figural expression on Yapodi's ceramic wares and clay plastic products, although it corresponds with its broader neighbourhood, at the same time, it carries a Yapodi's specialty, which through its fine art shaping on this sort of material reflects its own creative power, own needs and its own spiritual world.

ANU BiH АНУ БиХ

BRONZE SPEECH

Fine art representations made of metal can be a component part (decoration) of objects of other sort and purpose, or a separate shaped figural objects. They represented: A. objects representations, B. animal images and C. human representations.

A. *Object Representations* were mainly made with casting technique, rarely with forging, and smithing was only used on one object. There appears: one pendant in a form of lancet-knife, some images of spears and arrows. Other wares were miniature copies of various shapes of vessels. (T.XIII). Some of small wares had symbolic meaning, maybe in protective sense, and two samples which are in shape of kettle and are fixed to object similar to the cult stick, suggest a possibility of religious meaning.

B. *Animal Images* were mostly shaped in a casting technique, few objects in smithing, and very rarely in engraving with dotted piercing. Birds (wild, mainly water-birds and domestic cocks and hens) were represented with 218 samples totally, then snakes (18), and fish (7). Among quadruped animals, wild ones appear rarely (1 deer, 2 antelope?), while objects with domestic animals' images are numerous: swine (maybe wild- 3 images), ram (5), bull (5), dog

(24) and horse (165) was the most numerous. There were shown just protomas, but the whole figures also.(T.XV-XXII). Some animals (birds and horses) appear in the framework of more complex representations also, together with human figures and other images. Sometimes it is hard to recognize a represented kind, because of a considerable stylization or damage, even it is not possible to prove whether it is protoma of a bird or a quadruped animal. Mutual comparison of samples amount showed an indisputable domination of birds representations, while horses came at the second place. Birds' figures and protomas dominate during the older Iron Age, while horses were represented rarely, what is linked with traditions of the late Bronze Age and belief in solar divinity (in Greece it is equal to Apollo) and with representations of "sun's boat"which is driven by pool birds. Images of the birds' protomas on Yapodi's forearms (T.XV,1-3) in iconography point of view, belong to the late samples characteristic by decay of motif of "sun's boat". At the beginning of the younger Iron Age, images of birds almost disappear, and at the same time the images of horses are considerable, what points to certain changes in Yapodi's religious understanding, namely that horses could be linked with Yaposi's belief in autochthonous divinity Binda-Neptun.

C. *Human representations* of metal and on metal were made with engraving technique by dotted smithing, casting and forging. There were shown more or less stylized, whole human figures, then busts and human faces and some parts of human body in a smaller number. There were shown sequences of figures, individual figures, and human figures in combination with animals or the other representations (female figures with birds instead of hands, riders, triga-carriages driven by three horses-, composite representations (T.XXIII-XXIX). On the basis of shown sex characteristics or by clothes and equipment, it is possible to prove that some figures show male (104), namely female (204) figures and images, while on some others there are no any elements for sex definition (12). Used material was mostly bronze, but silver was much less used. It is assumed that some human representations show particular divinities similar to the Greek gods: Aphrodite (in original belief of fertility divinity related with Semitic goddess of heaven Astarte and Kibel, maybe with Egyptian Iside), then some domestic counterpart of Medusa etc. Special link with a Greek myth is shown on belt boards (T.XXIX), whose a complex art content is in connection with the Zeus lightning sheaf, but with other Greek gods also. G.Kossack pointed out: " We are still left with a hidden content of coded given story, which made a foundation for this original art composition". The same author concludes that some elements are of Greek origin, but in this combination they were not known in the Greek artistic world, and so he confirms that it is question of reflection of autochthonous Yapodi's mythological tradition.

During almost the whole of the last millennium of old era, Yapodi developed a specific style on articles of metal characteristic by a certain stiff geometriziration and rough simplicity of clearly recognizable human and animal representations. They are made plane, in a vast amount, without the third dimension, so Yapodi's style could be named a style of silhouettes or contours.

AMBER AND GLASS

Figural representations made of this material were not so numerous among Yapodi, but they were various, mainly made by cutting out the whole shape in a piece of amber, rarely it was cutting on an amber grain, namely by glass fusing into an adequate form, or a figural representation was got with various colours on a glass grain (T.XXXII-XXXIII,picture 1-2 in text). In both material there were represented A. animal and B. human representations.

Amber Among the animal representations only heads appeared in a large number, but a whole figure appears only three times.

Animal sorts were represented with: bird, delphin (?), ram, cow (?), swine or dog (?) and a horse (T.XXXII). Most of these articles were made by Yapodi's domestic masters. Human representations were shown with the whole figures and human heads (male and female), out of which the engraved representations were a work of domestic masters, while most of human heads and figures in relief were imported, probably from Italic ground (T.XXXIII,1-10).

Glass Four sorts of figural objects (all imported) made of glass were only registered on Yapodi's territory, out of which three show animals (delphin, ram, lion), but only one shows human images- grains with three human faces (picture 1-2; T.XXXIII,11-17).

Objects made of amber and glass confirm Yapodi's affinity toward figural shaped articles. Figural shaped amber, especially the imported one, appears as one of indicators of social status within Yapodi community.

ANU BiH АНУ БиХ

STORIES IN STONE

Monumental figural representations, cut out or engraved, made of special sort of stone (chemically pure lime-stone) were discovered on 11 objects on several locations around "bent" of the Una in the Bihać field. One object was cut out into antrophomorphnic figure (fragment of anthrophomorphic stela). Other objects were of sepulchral character: 1 fragment of sarcophagus and 9 urns, three were complete (more or less damaged), but six were smaller or bigger fragments. Engraved figural representations show human and animal figures either in groups or individually.

Fragment of Antrophomorphic Stela (T.XXXIV,1; LI,1) with representations of jewelry in front and hair-plait (?) on back, brings to consideration that it might be a female figure. The way how a hand was formed in shape of a stump points to its autochthonous roots from the Bronze Age, but by jewelry representations it firmly stands within Yapodi's creativity circle. Stelas of similar shapes were known from Macedonia, Istra in Croatia, from Italy, especially from spaces of Monte Gargana (socalled stela Daunic), and they were found individually in Austria and Germany (Map 7). They are supposed to be graves marks of the distinguished, deceased heroes, but it is also considered that some of them were placed independently of graves, on a separate space, even when some samples show female divinity of fertility and

vegetation, namely "Mother Earth". A lonely fragment of Yapodi's stela which was found in a trash of the medieval church, does not offer the possibility for better determination, but even being so preserved, it represents an attempt of Yapodi's stone masons to achieve a sitting, monumental human figure.

Sepulchral Objects

Four objects out of ten of this kind are placed in the National Museum in Sarajevo (T. XXXV-XXXIX; XLIII; XLIV), three are in the Museum of the Unsko Sanski Canton in Bihać (T.XL; XLI; XLVI), and three were destroyed during the Second World War (T.XLII; XLV; XLVII). Except a fragment which is supposed to originate from sarcophagus (T.XL; LI, 2), these objects are characteristic by a specific shape (T.LI, 3-10), with variously formed outlets on a front side. None of the samples was found in situ. There appear almost exclusively an ornament made with a pair of compasses on majority of fragments and ornaments made on the whole urns . This ornament does not appear on any other object coming from Yapodi's inheritance. All outer surfaces are covered with various engraved scenes on one urn, but some fragments are supposed to have drawings at least, on two outer surfaces, while it was sure that some other ones were decorated only on a front side. There were shown about ten kinds of articles, 7 types of wares, one back and some vague (damaged) articles. There were some weapons: 8 two-reefy helmets, 2 oval and 2 hoplite round shields and 1 round shield with umbo, 4pairs of low leg shields, 4 spears and 7 swords.

There were also engraved figures of various animals: 9 horses (with riders) and 1 foal, 2 cows, 2 birds, 1 wild boar, panther (or lioness), snake and fish, and only back of some quadruped animal. It has to be pointed out some fantastic images: a bird with human head and image with a beast head, goat horn and fish body. Out of 27 shown human figures, men's representations appeared 17 times, women's 9 and there was shown 1 child, probably it was a boy. Some figures are very damaged, so sex defining could be only done by image of clothes or outfit. On all ten sepulchral objects there was kept the same number of complete, minimally damaged scenes and eight bigger or smaller fragments. There were six total scenes on one object which were joined in one unique meaningful sequence (T.XXXV-XXXIX): one couple of the deceased on a front field, woman and a man (in this urn there were engraved two cameras for ash), on the inner surface of left outlet there were shown child and a woman who might be carrying drink or food; on the left sideways there was women's wheel dancing, on the back side there were two cows with birds on their back- sacrificial animals; on the right sideways there were riders, participants of procession or games in honour of the deceased one. Wild boar- protector of a grave was shown on the inner side of the right outlet. Scenes and images from this urn do not appear on the other samples, except in procession of riders which was shown in a completely same way as it was on sarcophagus fragment (T.XL). Fully preserved scenes are found on one fragment also (T.XLI), and I suppose that it was shown Yapodi's divinity Bind-Neptune (by many elements it was close to an older version of the Greek Poseidon) with its followers: bird with human head and fantastic image. The whole scenes are on the two urns' front sides (T.XLV; XLVII), where was shown a custom of libation on the grave, as well as on one fragment too (T.XLIV). All scenes on the stone urns

show Yapodi's burial customs and beliefs regarding the cult of the dead. Although there was evident a powerful influence of the Greek archaic art on Yapodi's urns, and some details of comparison could be found on the ground of Italy, especially in Ethruria as well as in situal art, yet numerous details say that Yapodi's stone- masons adapted foreign idols to their own beliefs and symbolism, bringing in the elements from their own environment.

On the basis of stronger links with a Greek archaism, the oldest samples dated from the middle of VI century of old era would be: the urn with drawings on all surfaces, fragment of sarcophagus and a fragment on T.XLIII,1. The right side of urn (T.XLI) was characterized as a transitive member toward a younger group of urns with libation representation dated in V century of old era.

Limited number of stone objects and rich art decoration point that they were intended for fewer members of the upper, aristocratic class- tribal leaders, just as in other places there existed "of a prince" graves equipped with rich presents of weapons, precious metal vessels and other special articles (on Glasinac near Sarajevo, in Slovenia, in Novi Pazar and Atenica in Serbia). Owing to usual burial in flat graves and because of prohibition of putting weapons in the graves, Yapodi cut out a monolithic stone urns to their tribal leaders in the Bihać field, engraved numerous figural representations and in their own way they provided their "dukes" with an adequate status in life after death.

YAPODI'S SPIRITUALITY

More than hundreds of Yapodi's objects made of various permanent materials comprise a wide range of figural representations: articles for everyday use, weapons, more or less stylized animal or human images, to the monumental art made in stone with complicated scene images. Figural representations enriched with a strong art component, offer some elements of Yapodi's life knowledge for which, there are none, or few other sources, such as armament and sort of warriors, way of fight, some foundations for defining a social structure of Yapodi's community, then conditionally said, traces of their tradition and myths, and some elements of religious system.

Yapodi's development of their own art which lasted for centuries, puts their culture side by side with the Alpine-Venetian and Istrian culture, setting it out from immediate circle of other cultures of the North-west Balkans where such way of spiritual expression was represented in much less range, or almost there was none.

Lack of weapons as a donation in graves, probably as a consequence of the cult-religious ban, represents an important characteristic of Yapodi's sepulchral cult. However, if there was the weapons' prohibition in a grave, such ban was not in terms of figural representations which, from the oldest samples show either images of warriors together with their armaments, or representations of the very weapons. So the art representations (with fewer sample findings of weapons or moulds for making), represent an elementary source for Yapodi's armaments judgmenT.It consisted of more various, defensive and aggressive weapons. Yapodi's weapons fit into a general repertoire of the Iron Age weapons. There appears some weapons which Yapodi could get from the North-west (helmets with pointed crest, two-reefy helmets), but also

some which come from the South and South-east (Greek-Illyrian helmets, low leg shield). Oval shields and round hoplite shield probably come from Ethruria. Forearms and spears are possibly of domestic origin. Warriors were shown as light and heavy armed infantry-men, and light and heavy armed riders. The latter ones are similar to the heavy armed infantry-men, so the question is whether they are fighter-riders, or whether a horse was serving only to warriors to reach the battle-field faster, where they got off the horse and fought as infantry-men?

On the basis of numerous representations of warriors which were more or less evenly present during the last millennium of old era, it can be concluded that within Yapodi's tribal community there existed differential warrior's class and importance of that class grew in a period of VI-V century of old era, when more objects with images of warriors appeared. The facts which were offered by objects made of metal and stone, say that there were other social groups such as craftsmen of particular trades: masters metal- workers, stone-carvers and stone-masons, amber cutters, woodworkers.

A process of stratification within Yapodi's social community, starting from Ha B3 (VIII c. o.e.) and further on, shows that there was a separation of a sort of aristocracy which was shown by some graves filled with jewelry donations or by the imported objects.

Figural representations offered significant elements on the basis of which there was possible to describe a part of Yapodi's religious system. Some of art representations could be linked with the old Indo-European divinities, while the others could be connected with the older mythological image of particular Greek gods. So by the end of the late Bronze Age and during the older Iron Age (Ha B3-HaC) there were registered figural elements which prove the belief in male solar fertility and vegeta-tion divinity (which equals to Apolon), and female divinity which might be linked with some details from the older Greek beliefs and myths about the Athena goddess. A younger representation (Ha C) of another female divinity, already with its sitting position together with other iconographic details point to the fertility and vegetation divinity related to the Indo-European and Greek supreme divinities as were Magna Mater, Gea, Demetra, Hera, Kibela. This circle can be joined with a figurine showing both sexes (hermaphrodites), perhaps as an expression of primeval link between male and female principles on reproduction and renewal of the alive and human gender also. Although art belief traces in the old Indo-European divinities lasted during the whole old Iron Age, at the same time there appeared the representations which point to a stronger links with a Greek religious system and mythological tradition (Aphrodite, Arthemida- Hekata, Poseidon). The most numerous objects were those linked with belief in Yapodi's Binda divinity concluded on the basis of similarity with the Greek Poseidon.

Figural representations related to Binda, although present even earlier, multiplied on the entire Yapodi's territory from V century of old era and lasted under the Roman power also. About the same time, by the end of VI and beginning of V century of old era, among Yapodi's art solutions, there came to a more expressive influences from the Greek archaic art (representation of Binda in an image of rider, bird with a human head, and even some complete scenes on objects made of stone). It can be assumed with good reason, that Greek myths become more available to Yapodi's spiritual world at that time. This assumption can be proved by a younger art shaped objects (III-II c.o.e.) on which there appear more numerous elements which point to the Greek, Hellenistic fine art and mythological representations

(Medusa's head, Arci, Hrisaor, Dioscurius). Of course, there is an open question, to which extent Yapodi's religiously-mythological ideas and representations could be similar to Greek ones, although dependence on art solutions taken from the Greek idols, allows at least a certain relation with a religious foundation. Yet, particular figural representations (for example a beast with fish body, complex compositions on boards from Lika and so on), point to Yapodi's specialty of religiously-mythological tradition. Considerations on religion of prehistoric Yapodi can be supplemented with facts of divinities in the Roman Age. Yet, interpretation of numerous figural representations characteristic for Yapodi's culture, enabled some traces of various divinities to be foreseen and followed during the last millennium and to consider contours of one dissected system which can be called with enough justification a *Yapodi's Pantheon.*

One more dimension of Yapodi's spiritual culture can be also foreseen from the figural representations, because there are no any other indicators. It can be assumed that there existed various religious- mythological and heroic tales and sagas, a sort of oral literature whose reflection was felt especially in more complicated scenic shows.

Yapodi's culture, owing to its powerful figural component together with other characteristics, takes a special place within its environment. Most of neighbouring tribes have shaped objects rarely, they were either individual or in smaller groups, and such appearances usually were limited by time. The exceptions are monumental achievements from Istrian area and situla art of the Alpine-Venetian area joined equally with Yapodi's figural-artistic expression. Yapodi's art comprises quite a number of various art solutions made of different materials, and at the same time Yapodi's culture was forming which followed development of its art and created its own style. In its top-level achievements made in stone, Yapodi's art reaches a monumentality of Istrian plastic, and with its narrative scenes, it is close to a scenic images of situla art. During the whole development there is noted a sort of conflict between abstract and realistic, between geometric and figural among Yapodi's and some other simultaneous cultures.

During Yapodi's culture, an abstract-geometric component represents a basic decoration on the most objects (made of bronze, ceramic wares etc.). Realistically-figural forms (HaB3) at the beginning rare and not so numerous resulted from pure geometric forms. In further development (HaC) there appeared more various figural representations which slowly and almost invisibly started to liberate themselves from their powerful chains, although a schematism and stiffness of figures were still kept. The basic characteristics of Yapodi's figural style were formed then. They were: fixed, flat, very stylized figures and protomas in a shape of shown image contour with minimal of necessary details and they will stay like that during the whole of Yapodi's figural creativity.

Not earlier than in VI and V century of old era, Yapodi's artistic creativity can be characterized, conditionally, as a "classic" period. It was a culmination of formal perfection where the best samples of Yapodi's style were created. That time is also characterized by a successful attempts in creation of small animal plastics, the start of shaping a full plastic from a flat, contour forms. Then it was also created a monumental figural art in stone, with complicated, mutually linked, narrative scenes where a lot of human and animal images were represented. Through a figural creativity there is reflected a correspondence to Yapodi's

cultural space, as with their immediate neighbours, so with remoted Greek and Italian spaces (especially Ethruria). That time is marked with consonance between created forms and social development of Yapodi's community. It is the time of balance and creative climax where there joined a vision transparency, an inspiration honesty and high level of achievemenT.It can not be denied that Yapodi created before and after that period some single objects of ultimate figural-handcraft range, but such variety and numerousness of representations and used materials they never achieved, neither earlier nor later.

ANU
BiH
АНУ
БиХ

BIBLIOGRAFIJA

Skraćenice

ADBIH	- Arheološko društvo Bosne i Hercegovine, Sarsjevo
AI	- Arhaeologia Iugoslavica, Beograd, Ljubljana
ANUBIH	- Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo
AV	- Arheološki vestnik, Ljubljana
BRGK	- Bericht der Römisch-Germanosche Kommission des Deutschen archäoloschen Instituts, Frankfurt a/M, Berlin
CBI	- Centar za balkanološka ispitivanja ANUBIH, Sarajevo
GCBI	- Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBIH, Sarajevo
GZM	- Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo
HAD	- Hrvatsko arheološko društvo
JAZU	- Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
JhbDAI	- Jahrbuch des Deutschen archäologischen Instituts, Berlin
Katalogi	- Arheološki katalogi Slovenije, Narodni muzej Ljubljana
KinM	- Katalogi in monografije, Narodni muzej Ljubljana
MAG	- Mitteilungen der Antropologischen Geselschaft, Wien
OA	- Opuscula archaelogica, Zagreb
P.I.	- Posebna izdanja
PJZ	- Praistorija jugoslavenskih zemalja, Sarajevo
SANU	- Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd
SAZU	- Slovenska ajkademija znanosti in umetnosti, Ljubljana
Situla	- Situla, Glasnik Narodnega muzeja, IJUBLJANA
Starinar	- Starinar, Organ Arheološkog instituta SANU, Beograd
VAHD	- Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split
VAMZ	- Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, Zagreb
VHAD	- Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb
WMBH	- Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegovina, Wien
WMBHL	- Wisswnschaftliche Mitteilungen aus Bosnisch-Herzegovinische Landesmuseums, Sarajevo
ZKM	- Zbornik Krajiških muzeja, Banja Luka
Ž.A.	- Živa antika, Izdaje Filozofski fakultet vo Skopje, Skopje

ANU BiH АНУ БиХ

Alföldy, G.

19s64. - Die Namengebung der Urbevö1kerung in der römischen Provinz Dalmatien, Beiträge zur Namenforschung 15, Heidelberg 1964, H. 1,55-105.

1965. - Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien, Akadémiai kiado Budapest 1965.

Amoroso, A.

1889. - Le necropoli preistoriche dei Pizzughi, Atti e memorie delle Società istriana di archeologia e storia patria, vo1. 5, Poreč (Paranzo) 1889, 1-2, 225-261.

Anati E.

1889. - Le statue-stele della Lunigana, Milano 1981.

AndersontJ. J. K.

1961. - Ancient Greek Horsemanship, Los Angeles 1961.

Andronicos, M.

1976. - Delphi, Athena 1976.

Arias, P. E. – Hirmer, M.

1962. - Le vase grec Paris 1962.

Археологія української

1971. - Археологія української РСР II,Скіфо-сарматська та антична археологія, Київ 1971.

Bakarić, L.

1986. - Rezultati novih istraživanja u Smiljanu, VAMZ 3, XIX,1986, 129-140.

1989. - Grob 154 iz Kompolja, VAMZ 3, XXII,1989, 5-18.

Balen-Letunić, D.

1987. - Prethistorijski nalazi s gradine Kiringrad, VAMZ 3, XX,1987, 1-30.

1991. - Perle sa tri lica pronađene na području Like, VAMZ 2, XXIII,1991.

Basler, Đ.

1969. - Nekropola na Velim Ledinama u Gostilju (Donja Zeta), GZM(A), XXIV,1969, 5-107.

1972. - Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1972.

Batović, Š.

1955. - Nekoliko iliriskih antropomorfnih figura iz sjeverne Dalmacije, AV 6/1955, zv. 2, 233-246.

1960. - Predmeti osobitih oblika s područja Liburna, Radovi Instituta JAZU Zadar, 4-5/1959, 425-452;6-7/1960, 393-4250.

1968. - Nin u prapovijesti, u: Nin, problemi arheoloških istraživanja, Zadar 1968, 5-35.

1969. - Nin u prapovijesno doba, Radovi Instituta JAZU u Zadru, 1969, 9-59.

1974. - Ostava iz Jagodnje gornje u okviru zadnje faze liburnske kulture, Diadora 7/1974, 159-245.

1976. - La relazioni culturale tra le sponde adriatiche nell'età del ferro, u: Jadranska obala u protohistoriji, kulturni i etnički problemi, Simpozij Dubrovnik 1972, Zadar 1976, 11-93.

1981. - Nakit u prapovijesti sjeverne Dalmacije, u: Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas, Zadar 1981,7-222.

1987. - Liburnska grupa, u: PJZ V-željezno doba, Sarajevo 1987, 339-390.

Batović, Š – Oštrić, O.

1969. - Tragovi ilirske kulturne baštine u narodnoj kulturi našeg primorskog područja, u: Simpozijum: Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slovena, Sarajevo 1969, 245-282.

ANU BiH АНУ БиХ

Beck Managetta, G.

1896. - Plodovi i sjemenje iz sojenice u Ripču, GZM VIII,1896, 43-48.

1897. - Die botanischen Objecte aus dem Pfahlbau von Ripač, WMBH 5/1895, 114-123.

Benac. A.

1984. - Kult mrtvih na ilirskom području u praistorijskom dobu, u: Simpozijum: Duhovna kultura Ilira, P. I. ANUBIH LXVII,CBI 11/ 1984, 133-152.

Benac. A. - Čović. B.

1957. - Glasinac II. Željezno doba, Sarajevo 1957.

Bees Hol le Du Ry G.

1975. - Velika ilustrirana povijest svijeta 4, Rijeka 1975.

Bojanovski, I.

1988. - Bosna i Hercegovina u rimsko doba, ANUBIH, Djela LXVI,CBI, 6/1988.

Brendel, O.

1936. - Symbolik der Kugel, Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung, Bd. 51,Mainz 1936, 1-95.

Brunšmid, J.

1897. - Grobovi halštatskog doba u Vrepcu kod Gospića, VHAD NS 2/1896-1897, 163-164.

1903/4. - Hrvatske sredovječne starine, VHAD VII,1903/4.

1901. - Predmeti halštatskog doba u Vranića gromili u Širokoj Kuli Kotar Gospić, VHAD NS V/1901,63-73.

1905. - Prethistorijsko groblje u Smiljanu kraj Gospića, VHAD VIII 1905, 193-203.

Budilma, Dh.

1975. - Antigonée et son agglomération, u: Međunarodni kolokvij: Utvrđena ilirska naselja, Mostar 1974, Sarajevo 1975, 183-188.

Bulić, F.

1923. - Trovamenti antichi fra Podstrana (Pituntium) e Jasenice di Poljica (Nareste), VHAD XLVI, Split 1923, 84-85.

Cambi, N.

1984. - Sepulkralni spomenici antropomorfnog karaktera kod Ilira, u: Simpozijum: Duhovna kultura Ilira, ANUBIH P. I. LXVII. CBI 11/1984, 105-118.

Cermanović, A.

1954. - Značenje i objašnjenje jednog tipa figura u Vinčinoj plastici, Z. A. god. IV,sv. 2, Skopje 1954, 369-372.

1956. - Zlatne "sandale" iz Trebeništa i njihovo simbolično značenje, Ž. A. 6, Skopje 1956, sv. 2, 307-313.

Cermanović-Kuzmanović, A.

1977. - Grčke slikane vaze, Beograd 1977.

Čović, B.

1955. - Preistorijski depo iz Lukavca, GZM NS X/1955, 91-102.

1962. -Gradinsko naselje na Kekića Glavici, GZM NS XVII/1962, 41-61.

1965. - Uvod u stratigrafiju i hronologiju praistorijskih gradina, u Bosni, GZM NS XX/1965, 27-100.

1966. - Mlađi praistorijski periodi, u: Kulturna istorija Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1966.

1969. - Grobnice željeznog doba iz Crvenice kod Duvna, VAHD LXIII-LXIV/1961-1962 (1969), 25-48.

1971. - Nalaz praistorijskog nakita iz Otoka (Vitina), GZM NS XXVI/ 1971,. 301-312.

1976. - Od Butmira do Ilira, Sarajevo 1976.
1976*a*. - Bronzane knemide iz Dabrice kod Stoca, GZM NS XXIX/1974 (1976), 19-33.
1980.. - Počeci metalurgije željeza na sjeverozapadnom Balkanu, GCBI 18/1980, 63-79.
1983. - Prelazna zona, u: PJZ IV-bronzano doba, Sarajevo 1983, 390-412.
1983*a*. - Zaključna razmatranja, u:PJZ IV-bronzano doba, Sarajevo 1983, 807-829.
1983*b*. - Importation of Bronze Vessels in the Western Balkan (7th to 5th Century) u: L'Adriatico tra Mediterraneo e peninsola balcanica nell'antichità, Taranto 1983, 147-154.
1984. - Praistorijsko rudarstvo i metalurgija u Bosni i Hercegovini-stanje i problemi istraživanja, GCBI 20/!984, 111-144.
1984*a*. - Bakreno, bronzano i željezno doba, u: Visoko i okolina kroz historiju I. Prethistorija, antika i srednji vijek, Visoko 1984, 29-48.
1984*b*. - Umjetnost kasnog bronzanog i starijeg željeznog doba na istočnoj jadranskoj obali i u njenom zaledu, u: Simpozijum: Duhovna kultura Ilira, Herceg Novi 1982, Sarajevo 1984, 7-40.
1987. - Srednjobosanska grupa, u PJZ V-željezno doba, Sarajevo 1987, 481-528.
1987*a*. - Grupa Donja Dolina-Sanski Most, u: PJZ V-željezno doba, Sarajevo 1987, 232-286.
1987*b*. - Glasinačka kultura, u: PJZ V-željezno doba, Sarajevo 1987, 575-643.

Čremošnik, I.
1950. - Nalaz slovenske keramike u Rači 1947. g. i pregled nalaza slovenske keramike u Bosni do danas. GZM NS IV-V/1949-1950, 383-396.
1956. - Crkvina u Golubiću, GZM NS XI/1956, 127-136.
1956*a*. - Reljef Silvana i Nimfa iz Založja (Bihać), GZM NS XI/1956, 111-126.
1957. -Rimski spomenici iz okoline Bihaća, GZM NS XII/1957, 127-141.
1957*a*. - Narodna simbolika na rimskim spomenicima u našim krajevima, GZM NS XII/1957, 217-234.
1958. - Arheološka istraživanja u okolici Bihaća, GZM NS XIII/1958, 117-136.
1958. - Spomenik sa japodskim konjanicima iz Založja kod Bihaća, GZM NS XIV/1959, 103-111.
1959*a*. - Iskopavanje u Ljusini 1957. godine, GZM NS XIV/1959, 117-147.
1963. - Nošnja na rimskim spomenicima u Bosni i Hercegovini, GZM NS XVIII/1963, 103-125.

Čučković, L.
1982. - Arheološka otkrića na karlovačkom području, Katalog izložbe, Karlovac 1982.
1983. - Prethistorijska gradina Turska kosa, Katalog izložbe, Gradski muzej Karlovac 1983.
1986. - Arheološka topografija karlovačke regije, u:Znanstveni skup Karlovac 1983, Zagreb 1986, 9-18.
1989. - Brončanodobni nalazi iz karlovačke regije, AV 39-40/1988-1989, 437-451.
1991. - Glinena figurica-obredni predmet prastanovnika Turske kose, u: Idoli-Katalog izložbe, Arheološki muzej Zagreb, Gradski muzej Karlovac, 1991,17-27.

Ćurčić, V.
1898. -Ravna grobišta Japoda u Ribiću kod Bihaća, GZM X/1898, 627-656.
1900. - Ein Flachgräberfeld der Iapoden in Ribić bei Bihać, WMBH 7/1900, 3-32.
1900*a*. - Gradina na vrelu Rame, Prozorskog kotara, GZM XII,1900, 99-118.
1908. - Prehistorička sojenica iz bronzanog doba u Ripču kraj Bihaća u Bosni, GZM XX/1908, 149-179.
1912. - Der prähistorische Pfahlbau der Bronzezeit in Ripač bei Bihać in Bosnien, WMBH 12/1912, 3-35.

Debeljaković, D.
1907. - Običaji srpskog naroda na Kosovom polju, knj. I, Beograd 1907.
Degrassi, A.
1929. - Ricerche sui limiti della Giapidia, Archeografo triestino III/15, Trieste 1929, parte 1, 261-299.
1931. - Ancore sui limiti della Giapidia, Archaeografo triestino III/16, Trieste 1930-1931,455.
Dehn, W.
1966. - Die Doppelvogelkopffibel aus dem Val-de-Travers, Helvetia antiqua, Festschrift Emil Vogt, Zürich 1966, 137-146.
1980. - Zur Beinschiene vom Schäfstall bei Donauwört, Zeitschrift Historischer Verein für Schwaben, Augsburg 74/1980, 28-33.
De Marinis, R.
1974. - La situla di Trezzo, Varia archaeologica 1,Brežice 1974, 67-86.
Dobiat, C.
1980. - Das hallstattzeitliche Gräberfeld vom Kleinklein und seine Keramik. Schild von Steier, Graz, Beiheft 1/1980.
1982. - Funde aus der Sammlung Mecklenburg, Marburg 1982, 1-54.
Dobjaš, J.
1929. - Studie k Appianově knizi illyrské. Filozofska fakulteta University Karlovy, 1929.
Draškić, M.
1962. - Narodne nošnje sjeverozapadne Bosne, I, Banja Luka 1962.
1972. - Narodne nošnje sjeverozapadne Bosne II,Zenica 1972.
Drechsler-Bižić, R.
1956. - Gradine u Lici, Vojna utvrđenja i njihov značaj. Vojni muzej Beograd 3/1956, 36-51.
1958. - Naselja i grobovi praistorijskih Japoda u Vrepcu, VAMZ 3-1,1958, 35-60.
1959. - Istraživanja nekropole praistorijskih Japoda u Kompolju, Arheološki radovi i rasprave JAZU, Zagreb 1959, 245-280.
1961. - Rezultati istraživanja japodske nekropole u Kompolju, VAMZ 3-11,1961,67-114.
1962. - Japodske dvodijelne figule tipa Prozor, Arheološki radovi i rasprave JAZU 11/1962, 295-312.
1964. - Pojava kontinuiteta na nekim nalazima kod Japoda, u: IV kongres arheologa Jugoslavije, Ljubljana 1963, Beograd 1964, 1,69-72.
1966. - Les tombes des Iapodes préhistoriques à Kompolje, Inventaria archaeologica, Jugoslavija, fasc. 9 y 79-88, Zagreb 1966.
1968. - Japodske kape i oglavlja, VAMZ 3-III,1968, 29-51.
1970. - Cerovačka donja spilja. Iskopavanja 1967. godine, VAMZ 3-IV,1970, 93-100.
1970*a*. - Zaštitna iskopavanja pećine Golubnjače kod Kosinja, VAMZ 3-IV,1970, 111-117.
1970*b*. - Latenski grob iz Trošmarije, u: Adriatica prehistorica et antiqua, Miscellanea G. Novak dicata, Zagreb 1970, 243-250.
1973. - Predslavenske kulture u Lici, u: Lika u prošlosti i sadašnjosti, Karlovac 1973, 131-156.
1975. - Područje Like od ranog brončanog doba do dolaska Rimljana, u: Arheološka problematika Like. Znanstveni skup Otočac 1974, Split 1975, 19-37.
1980. - Nekropola brončanog doba u pećini Bezdanjači kod Vrhovina, VAMZ 3-XII-XIII,1 979-1980, 27-78.
1983. - Srednje brončano doba u Lici i Bosni, u:PJZ IV-bronzano doba, Sarajevo 1983, 242-270.
1983*a*. - Japodska kulturna grupa, u: PJZ IV-bronzano doba, Sarajevo 1983, 347-390.

ANU BiH АНУ БиХ

1987. - Japodska grupa, u: PJZ V-željezno doba, Sarajevo 1987, 391-441.
1988. - Dva zanimljiva nalaza iz japodske nekropole u Prozoru, VAMZ 3-XXI, 1988, 17-33.

Drexel, F.

1915. - Uber dem Silberkessel von Gundestrup, Jahrbuch des Deutsches archäologischen Instituts XXX,Berlin 1915, 1 id.

Dular, A.

1978. - Okras živalskih glavna posodah halštatskega obdobja Slovenije, AV 29/1978, 85-94.
1991. - Prazgodovinska grobišča v okolici Vinjega vrha nad Belo cerkvijo, Šmarjeta II, KinM 26, 1991.

Dular, J.

1978. - Podzemelj, Katalog najdb. KinM 16/1978.
1982. - Halštatska keramika v Sloveniji. Prispevek k proučevanju halštatske grobne keramike in lončarstva na Dolenjskem, SAZU Ljubljana 1982.

Đuknić, M – Jovanović, B.

1966. - Ilirska kneževska grobnica u Atenici, Narodni muzej Čačak 1966.

Eibner, A.

1980. - Musikleben in der Hallstattzeit, Betrachtungen zur "Musike"der bildlichen Darstellungen. Mitteilungen der österreichischen Arbeitsgemeinnschaft für Ur-und Frügeschichte XXX Bd. Wien 1980, 271-316.
1986. - Die Frau mit der Spindel. Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984, Mitteilungen des Archäologischen Instituts des Ungarischen Akademie der Wissenschaft, Beiheft 3, Budapest 1986, 39-48.

Eibner, C.

1982. - Die hallstättische Kriegerstele von Hirschlanden –ehemals ein griechischer Kouros?, Festschrift für Hedwig Kenner, Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Instituts, Sonderschrifte Bd 18, Wien 1982, 117-122.

Ferri, S.

1974. - Problemi e dokcumenti archeologici IV (XIII), Golubić-Bosna: rilievo funerario illirico-daunio, Rendiconti, classe di Scienze morali, storiche e filologiche, ser. II,vol. XXIX,fasc. 5-6, 1974, 221-222.

Fiala, F.

1894. - O nekim nasutim gradinama u sjeverozapadnoj Bosni, GZM VI,1894, 683-689.
1894*a*. - Jedna prehistorička naseobina na Debelom Brdu kod Sarajeva, GZM VI,1894, 107-140.
1896. - Ueber einige Wallbauten in nordwestlichen Bosnien, WMBH 4/1896, 94-100.
1896*a*. - Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta, GZM VIII/1896, 219-270.
1899. - Das Flachgräberfeld und die prähistorische Ansiedlung in Sanski Most, WMBH 6/1899, 62-128.

Filip, J.

1956. - Keltové ve střední Evrope, Monumenta archaeologica, Praha 1956,
1969. - Enzyklopädischen Handbuch zur Ur-und Frühgeschichte Europas, 2, Prag 1969.

Forembacher, S.

1987. - Vlaška peć. Prethistorijski pećinski lokalitet. Arheološki pregled Ljubljana 1987, 72.

Franc, L.

1966. - Das Zeichen des heiligen Rindes, Archaeologia Austriaca H. 40, Wien 1966, 99-112.

Furtwängler, A.
1882. - Altlakonischen Relief, Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts in Athen, 7/1882, 160-173.

Gabrovec, S.
1960. - Grob z oklepom iz Novega Mesta, Situla 1,1960, 27-80.
1963. - Halštatske čelade jugovzhodnega kroga, AV XIII-XIV,1962-1963, 293-348.
1964. - Problem severozahodnega področja Ilirov, u: Simpozijum: O teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, Sarajevo 1964, 215-252.
1965. - Halštatska kultura v Sloveniji, AV 15-16/1964-1965, 21-63.
1966. - Srednjelatensko obdobje v Sloveniji, AV 17/1966, 169-242.
1966*a*. - Zagorje v prazgodovini, AV 17/1966, 243-270.
1973. - Halštatske nekropole v Bohinju, AV 25/1974 (1976), 287-318.
1976. - Železnodobna nekropola v Kobaridu, Goriški letnik 3/1976, 44-64.
1983.. - Jugoistočnoalpska regija, u: PJZ IV-bronzano doba, Sarajevo 1983, 19-96.
1983*a*. - Kasno brončano doba, u: PJZ IV-bronzano doba, Sarajevo 1983, 52-96.
1984. - Umetnost Ilirov v prazgodovinskem obdobju na področju severozahodne in severne Jugoslavije, u:Simpozijum: Duhovna kultura Ilira, ANUBIH P. I. LXVII,CBI 11/1984, 41-64.
1987. - Dolenjska grupa, u: PJZ V-željezno doba, Sarajevo 1987, 29-119.
1987*a*. - Notranjska grupa, u: PJZ V-željezno doba, Sarajevo 1987, 151-177.

Gabrovec, S. –Mihovilić, K.
1987. - Istarska grupa, u: PJZ V-željezno doba, Sarajevo 1987, 293-338.

Garašanin, D.
1951. - Prilog proučavanju dupljajskih kolica, Starinar 11,1951,270-272.

Garašanin, M.
1967. - Praistorija Crne Gore, Materijali IV,Beograd 1967, 9-19.
1973. - Die späteisenzeitliche Nekropole-Gruppe vam Typ Gostilj im Labiatenlande, GCBI, 11/1973, 5-28.
1982. - Dubovačko-žutobrdska grupa, u: PJZ IV-bronzano doba, Sarajevo 1983, 520-534.

Gorenc, M.
1969. - Umjetničko blago Jugoslavije, Beograd 1969.

Govedarica, B.
1989. - Rano bronzano doba na području istočnog Jadrana, Djela ANUBIH LXVII,CBI7/1989.

Grafenauer, B.
1969. - Proces doseljavanja Slovena na zapadni Balkan i u istočne Alpe, u: Simpozijum: Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slovena, Mostar 1968, Sarajevo 1969, 29-55.

Guštin, M.
1973. - Kronologija notranjske skupine, AV 24/19'3 (1975), 461-506.
1974. - Gomile starejše železne dobe iz okolice Boštanja, u: Varia archeologica 1,Brežice 1974, 87-119.
1974*a*. - Mahaire. Doprinos k povezavam Picena, Slovenije in Srednjega Podonavlja u 7 sto1. pr. n. št. Situla 14/15, 1974, 77-94.
1977. - Relativna kronologija grobov "Mokronoške skupine", u: Keltske študije, Posavski muzej Brežice 1977, 67-103.
1979. - Notranjska. K začetku železne dobe na severnem Jadranu, KinM 17/1979.
1987. - La Tene fibulae from Istria, AI 24/1987, 43-56.

ANU BiH АНУ БиХ

Hadaszek, K.

1906. - Etruskischer Einfluss im Mitteleuropa, Mitteilungen des Keiserlichen Deutschen archäologischen Instituts, Römische Abteilung, Bd. XI, Rom 1906.

Hajek, L.

1957. - Hlinené plastiky z doby bronzové v Barci u Košic, Slovenská arheologia V-2, Bratislava 1957, 323-338.

Hoernes, M.

1888. - Die Gräberfelder an der Wallburg von st. Michael bel Adelsberg in Krain, MAG 18 (N. F. 8), 1888, 217-249.

1888*a*. - Zur prähistorischen Formenlehre, Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 1/1887, Wien 1888, 91-117.

1892. - Bemerkungen über die neune Funde von st. Michael, MAG 22 (N. F. 12), 1892, Sitzungsberichte, 7-11.

1892*a*. - Die ornamentale Verwendung der Thiergestalt in der prähistorischen Kunst, MAG 22/1892, 107-118.

1915. - Urgeschichte der bildeneden Kunst in Europa, Wien 1915.

Hoffiller, V.

1928. - Idol od ilovače iz Dalja, VHAD NS XV/1928, 249-255.

Horvat, J.

1984. - Prazgodovinske naselbinske najdbe pri fami crkvi v Kranju, AV 14/1984, 140-182.

Ilijada

1985. - Homer, Ilijada, preveo Miloš N. Đurić, IV izdanje, Matica srpska, Novi Sad 1985.

Imamović, E.

1977. - Antički kultni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1977.

Joffroy, R.

1959. - La tombe principière de Vix, Shatillom-sur Seine, 1959, 5-16.

Jovanović, A.

1984. - Rimske nekropole na teritoriji Jugoslavije, Uhiverzitet u Beogradu-Filozofski fakultet, centar za arheološka istraživanja 3/1984.

Jovanović, B.

1975. - Ćilibarski nakit u kneževskim grobovima Novog Pazara i Atenice, Zbornik Narodnog muzeja u Beogradu 8/1975, 65-76.

Jurić, R.

1980. - Prilog arheološkoj karti okolice Metkovića, u: Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka, Split 1980, 111-131.

Jusić, E.

1974. - Izrada muslimanskih nadgrobnih spomenika na području Bihaća, ZKM VI,1974, 69-85.

Karapanos, C.

1878. - Dodone et ses ruines, paris 1878.

Katičić, R.

1964. - Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija, u: Simpozijum: O teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijskom dobu, Sarajevo 1964, 9-58.

1965. - Zur Frage der keltischen und pannonischen Namengebiete im römischen Dalmatien, GCBI 1/1965, 53-76.

1970. - Podunavlje i Jadran u epu Apolonije Rođanina, GCBI 5/1970, 71-132.
1972. - Drei altbalkanische Nomina sacra, GCBI 7/1972, 126-127.
1984. - O jeziku Ilira, u: Simpozijum: Duhovna kultura Ilira, ANUBIH P. I. LXVII,CBI 11/1984, 253-264.

Kaštelic, J. - Mansuelli, G. – Kromer, K
1964. - Umetnost situla, Beograd 1964.

Kazarov, G.
1916. - Beiträge zur Kulturgeschichte der Traker, Sarajevo 1916.

Kilian-Dirlmeier, I.
1979. - Anhänger in Griechenland von der mykenischen bis zur spätgeometrischen Zeit, Prähistorische Bronzefunde, Abt. XI, Bd. 2, München 1979.

Kimmig, W.
1981. - Keltische Kunst, u: K. Bittel-W. Kimmig-G. Schiek, Die Kelten in Baden-Wirtemberg, Stuttgart 1981,160-178.

Klemenc, J.
1935. - Ostava u Ličkom Ribniku, VHAD NS XVI/1935, 83-125.

Knez, T.
1958. - Preistorijski depo iz Osretka, GZM NS XIII/1958, 255-260.
1971. - Prazgodovina Novega Mesta, Razstavni katalog, Novo Mesto 1971.

Kohen, . J.
1829. - Dell' origine di Trieste, Archeografo triestino 1,Trieste 1829, 35-85.

Korošec, J.
1951. - Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu, Dela SAZU 6/1951.
1952. - Ljudske statuete iz Ripča, GZM NS III/1952, 231-239.

Kos, P.
1973. - Koritnica ob Bači, AV 24/1973, 848-862.

Kossack, G.
1954. - Studien zum Simbolgut der Urnenfelder und Hallstattzeit Mitteleuropas, Römisch-Germanische Forschungen 20, Frankfurt S/M 1954.
1991. - Prolegomena zur Bilderzalung bet den Illyrern, Zbornik radova posvećenih akademiku A. Bencu, ANUBIH P. I. XCV, CBI 17/1991,151-162.

Kovačević, J.
1965. - Avari na Jadranu, u: Simpozijum praistorijske i srednjevjekovne sekcije Arheološkog društva Jugoslavije (Materijali III), Novi Sad 1965, 53-81.

Kovačević, K – Mirković, P.
1890. - Iskopine kod Bišća u Jezerini niže Pritoke, GZM II/1880, 330-337
1893. - Ausgrabungen auf dem Jezerinafelde unterhalb Pritoka bei Bihać, WMBH 1/1893, 189-194

Kozličić, M.
1980. -Ptolomejevo viđenje istočne obale Jadrana, VHAD 74/1980, 103-183.
1981. -Prikazi brodova na novcu plemena Daorsa, GZM NS 36/1980-1981,163-188.
1982. - Ušće rijeke Tedanija, Senjski zbornik 9, Senj 1982, 15-32.
1983. - O problemu japodske prisutnosti u primorju istočnog Jadrana, Zbornik ADBIH I, Arheološka problematika zapadne Bosne, Sarajevo 1983, 109-118.
1990. - Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku, Književni krug Split 1991.

Kromer, K.
1959. - Brezje. Halštatske gomile z Brezij pri Trebelnem, Katalogi 2, 1959.
1959*a*. - Das Gräberfeld von Hallstatt, Firenze 1959.

ANU BiH АНУ БиХ

Kučar, V.
1979. - Praistorijska nekropola Beram, Histria archaeologica 10, Pula 1979, 85-131.
Kukoč, S.
1987. - Istarska stela u kontekstu srodnih zapadnojadranskih spomenika, Izdanja HAD 11/2, Pula 1987, 47-68.

Laviosa-Zambotti, P.
1954. - I Balcani nel 'Italia nella preistoria, u: Originise raccolta di scritti in onore di Mons. Giovanni Baserga, Como 1954, 161-169.
Lenerz de Wilde, M.
1988. - Ornamentstudien, u: W. Kimmig, Das Kleinaspergle, Stuttgart 1988, 229-239.
Letica, Z.
1973. - Antropomorfne figurine bronzanog doba u Jugoslaviji, Dissertationes et monographiae Filozofskog fakulteta Beograd 1973.
Lippold, G.
1950. - Die Griechische Plastik, Handbuch der Altertumswissenschaft, VI AbT.III Bd. München 1950.
Lollini, G. D.
1976. - La civiltà Picena, u: Popoli e Civiltà dell'Italia antica, vol. V, Roma 1976, 109-195.
Lo Schiavo, F.
1970. - Il gruppo Libumico-Japodico per une definizione nell'ambito della praistoria balcanica, Atti della Accademia nacionale dei Lincei Memorie. Classe di scienze morali, storiche i filologische. Roma 1970.
Lopašić, R.
1943. - Bihać i Bihaćka krajina, Zagreb 1943.
Ložar, R.
1934. -Predzgodovina Slovenije, posebej Kranjske v luči zbirke Mecklenburg, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo 15/19§4, 5-91.
Ljubić, Š.
1881. - Prehistoričke starine u Prozoru i Brlogu, VHAD III 1881 11-14.
1885. - Japudija i prehistoričko odkriće u Prozoru kod Otočca, VHAD VII,1885, br. 1,1-11; br. 2, . 39-47.
1886. - Japudija i prehistoričko odkriće u Prozoru kod Otočca, VHAD VIII,1886, 38-50.
1889. - Popis arkeologičeskoga odjela Narodnog zemaljskog muzeja u Zagrebu, Odsjek I, sv. l. Egipatska sbirka. Predhistorička sbirka, Zagreb 1889.

Majnarić-Pandžić, N.
1985. - Prilog poznavanju kasnog brončanog i starijeg željeznog doba na Kordunu i Baniji. Znanstveni skup: Arheološka istraživanja na karlovačkom i sisačkom području, Karlovac 1983, Zagreb 1985, 29-4. 3.
Malinovski, T.
1972. - Kwestia pochodzenia bursztynó -z wykopalisk jugoslowianskich Fontes archaeologici posnanienses 21/1970, Poznanj 1972.
Malten, L.
1914. - Das Pferd im Totenglauben, JhbDAI, Bd. XXIX/1914.
Mano-Zisi, Đ. – Popović, Lj.
1969. -Novi Pazar-Ilirsko-grčki nalaz, Narodni muzej Beograd 1969.
1971. - Der Fund von Novi Pazar (Serbien), BRGK 50/1969, Berlin 1971,191-208.

Mansuelli, G. A.
1966. - Etruria and early Rome, London 1966.
Marchesetti, C.
1893. - Scavi nella nekropoli di S. Lucia, presso Tolmino 1885-1892, Bollettino della Società adriatica di science naturali in Trieste 15, Trieste 1893, 3 -. 334.
Marijan, B.
1986. - Zajednička grobnica željeznog doba iz Vašarovina kod Livna, GZM NS 40-41/1985-1986, 23 -. 38.
Marić, Z.
1962. - Vir kod posušja, GZM NS XVII/1962, 63-72.
1964. - Donja Dolina, GZM NS XIX/1964, 5-82.
1964a-Problem sjevernog graničnog područja Ilira, u: Simpozijum: O teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, Sarajevo 1964, 177-213.
1968. - Japodske nekropole u dolini Une, GZM NS XXIII/1968, 5-79.
1971. - Die japodischen Nekropolen in Unata1,WMBHL Heft A, 1/1971,13-96.
197. 3-Ornamentirane pojasne ploče sa gradine u Ošanićima kod Stoca, GZM NS XXVII-XXVIII/1972-1973, 257-260.
1975. - Istočna granica Japoda, u: Arheološka problematika Like, Znansteveni skup Otočac 1974, Split 1975, 39-44.
1976. - Novootkrivena obloga pojasne ploče sa gradine u Ošanićima kod Stoca, GZM NS XXIX/1974 (1976), 35-40.
1979. - Depo pronađen u ilirskom gradu Daors... (2 st. pr. n. e.), GZM NS XXXIII/1978 (1979), 23-113.
Marković, Č.
1984. - Ukrasni predmeti iz kneževskog groba sa lokaliteta Lisijevo polje kod Ivangrada, u: Simpozijum: Duhovna kultura Ilira, ANUBIH P. I. LXVII,CBI 11/1984, 81-87.
Marović, I.
1962. - Nekoliko nalaza iz halštatskog perioda u Dalmaciji, VAHD 63-64/1961-1962, 5-23.
1967. - Prehistorijski nalazi na području Solina, VAHD 62/1960 (1967), 5-29.
1970. - Nekoliko neobjelodanjenih srebrnih predmeta s liburnskog područja u Arheološkom muzeju u Splitu, u: Adriatica praehistorica et antiqua, Miscellinea G. Novak dicata, Zagreb 1970, 265-284.
Marović, I. – Nikolanci, M.
1977. - Četiri groba iz nekropole u Vičoj Luci (o. Brač) pronađena u 1908. god. VAHD 70-71/1968-1969 (1977), 5-55.
Mayer, A.
1936. - O fons Bandusiae..., Glotta 25, Göttingen 1936, H. 3-4, 173-182.
1940. - De Iapodibus, populo Illyrico Celtis commixto, VHAD NS 18-21,1937-1940 (Serta Hoffilleriana), 189-199.
1941. - Nochmals illyr. Bindus, Bandusia, Glotta 29, Göttingen 1941,H. 1-2, 69-73.
Medini, J.
1975. - Neki aspekti razvoja antičkih religija na području Japoda, u: Arheološka problematika Like, Znanstveni skup Otočac, 1974, Split 1975, 85-94.
Medović, P.
1978. - Naselja starijeg gvozdenog doba u jugoslovenskom Podunavlju, Dissertationes et mongraphie, Beograd 1978.

ANU BiH АНУ БиХ

Merhart von, G.

1932. - Venetoillyrische Relieffigürchen aus Tirol,Zeitschrift für Vorgeschichte, Bd. 24, H. 1-3, Würzburg 1932, 56-63.

1941. - Zu den ersten Metalhelmen Europas, BRGK 30/1941,4-42.

1952. - Studien über einige Gattungen von Bronzegefassen, Festschrift des Römisch-Germanischen Zentralmuseums in Mainz, Bd. II,Mainz 1952, 1-71.

1957. - Geschnürte Schienen, BRGK 37-38/1956-1957, 97-147.

Mikulčić, I.

1966. - Pelagonija u svetlosti arheoloških nalaza, Skopje 1966.

1966. a-Arhajske nekropole južne Pelagonije, Starinar NS XV-XVI,1964-1965, Beograd 1966, 209-226.

Miletić, N.

1978. - Reflets des grandes invassions en Bosnie-Herzégovine, u: Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini, Novi Sad 1978, 97-107.

1983. - Rani srednji vijek u arheološkim istraživanjima na području severozapadne Bosne, Zbornik ADEBIH I, Sarajevo 1983, 217-224.

Milošević, A. - Cermanović, A

1954. - Petao u htonskom kultu kod antičkih Grka i u srpskom narodu, Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu 17/1954, 106-113.

Miske von, K.

1908. - Die prahistorische Ansiedlung Welem St. Vid, Wien 1908

Mladin, J.

1964. - Umjetnički spomenici prahistorijskog Nezakcija, Pula 1964.

1974. - Brončane posude i šljemovi iz Istre, Diadora 7/1974, 35-158.

1980. - Sitna prapovijesna plastika u Arheološkom muzeju Istre u Puli, Diadora 9/1980, 165-195.

Montelius, O.

1895. - La civilisation primitive en Italie, Première partie, Italie septentrionale, Texte, Planches, Stockholm 1895.

1910. - La civilasation primitive en Italie, Deuxième partie, Italie centrale, Texte, planches, Stockholm 1910.

Mrkobrad, D.

1980. -Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji, Beograd 1980.

Müler-Karpe, H.

1974. - Handbuch der Vorgeschichte, Band III-Kupferzeit, Erster Teilband, Texte, Zweiter Teilband Regesten, Dritter Teilband Tafeln, München 1974.

1980. - Handbuch der Vorgeschichte, Band IV-Bronzezeit, Erster Teilband Text, Zweiter Teilband Text und Register, Dritter Teilband, Tafeln, München 1980.

Nava, M. L.

1980. - Stele Daunie I (testo e tavole), Firenze 1980.

Nikolanci, M.

1959. -Nove grčke kacige i knemide u Dalmaciji, VAHD 61/1959, 81-93.

1967. - Dodatak grčko-ilirskim kacigama u Dalmaciji, VAHD 62/1960 (1967), 31-35.

Oštir, K.

1929. - Japodi (m-prefiks), Etnolog 3, Ljubljana 1929, 87-113.

ANU BiH АНУ БиХ

Pajk, M.
1912. - Metulum in Kroatien?, Carniola, n. v. 2/1912, 147-148.
Pahić, S.
1981. - Brinjeva gora 1953, AV 32/1981,71-143.
Palavestra, A.
1984. - Kneževski grobovi starijeg gvozdenog doba na centralnom Balkanu, SAZU i Balkanološki Institut P. I. 19/1984.
1988. - The Iron Age Amber trade in the Balkan, Balcanica 18-19, 1987-1688, 205-217.
Palotino, M.
1955. - L'art Etrusques, Paris 1955.
Meletris, S. – Papadakis, H.
1976. - Akropolis und Museum, Atena 1976.
Parović-Pešikan, M.
1961. - O karakteru grčkog materijala na Glasincu i putevima njegovog prodiranja, Starinar NS XI/1960 (1961), 21-45.
Patsch, K.
1896. - Japodi, GZM VIII/1896, 113-139.
1898. - Japodi, GZM X/1898, 335-364
1899. - Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien, WMBH 6/1899, 154-186.
1900. - Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien, WMBH 7/1900, 33-62.
Pašalić, E.
1966. - Kulturna istorija Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1966.
Paškvalin, V.
1963. - Kultovi u antičko doba na području Bosne i Hercegovine, GZM NS XVIII/1963, 127-153.
Pauly-Wissowa
- Realencyklopgdie der classischen Altertumswissenschaft, Neue Bearbeitung, Stuttgart.
Perc, B.
1962. - Prazgodovinska naselbina v Ormožu, Ptujski zbornik-2, Ptuj 1962, 202-211.
1963. - K stratigrafiji žarnogrobiščne naselbine v Ormožu, AV 13-14/ 1962-1963 (Brodarjev zbornik-Serta Brodariana), 375-381.
Pernice, E.
1897. - Die korinthische Pinakes im Antiquarius des Königliche Museum, JhbDAI 12/1897, 9-48.
Peroni, R.
1973. - Studi di cronologia hallstattiana, Roma 1973.
Pfister, K.
1940. - Die Etrusker, München 1940.
Pick, K. - Schmid, W.
1924. - Frügeschichtliche Befestigungsanlagen im Bereiche der Isonco-front, Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Instituts 21-22, Wien 1922-1924, 277-308.
Pittioni, R.
1949. - Die Urgeschichtliche Grundlagen der Europgischen Kultur, Wien 1949.
Popović, Lj.
1956. - Katalog nalaza iz nekropole kod Trebeništa, Narodni muzej Beograd 1956.
1975. - Arhajska grčka kultura na srednjem Balkanu, Narodni muzej Beograd 1975.

ANU BiH АНУ БиХ

Prehistoric grave material (Treasures of Carniola)

1934. - Prehistoric grave material from Carniola, exaaated in 1905-1914 by h. h. the late duches Paul Friedrich of Mecklenburg... Catalog compiled under the direction of Dr Adolf Mahr. New York, American Art Association, Anderson Galeries Inc. 1934.

Puš, I.

1971. - Žarnogrobiščna nekropola na dvorišču SAZU v Ljubljani. Iskopavanja v letih 1964-1965.. SAZU, razred za zgodovinske in družbene vede VII/1-1971.

Pušić, I.

1966. -Preistorijski crteži na stijeni u Lipcima, GCBI 4/1966, 187-191.

Radimskl, V.

1893. - Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća, GZM V/1893, 37-92, 237-308, 369-466, 575-636.

1893*a*. - Prehistorička sojenica kod Ripča blizu Bišća, GZM V/1893, 129-138

1894. - Gradina Čungar kod Cazina, GZM VI/1894, 495-520.

1894*a*. - Prethistoričke gradine u kotaru bihaćkom, GZMVI/1894, 697-710.

1895. - Die Nekropole von Jezerine in Pritoka bel Bihać, WMBH 3/1895, 39-218.

1895*a*. - Der prahistorische Pfahlbau von Ripač bel Bihać, Vorläufiger Bericht, WMBH 3/1895, 219-226.

1895*b*. - Prehistorička sojenica kod Ripča u Bosni, GZM VII/1895, 309-335, 483-524.

1896. - Die Gradina Čungar bei Cazin, WMBH 4/1896, 73-93.

1896*a*. - Prahistorische Wallbauten im Bezirke Bihać, WMBH 4/1894, 101-112.

1897. - Die prahistorische Pfahlbau von Ripač bei Bihać, WMBH 5/1897, 29-77.

Raunig, B.

1962. - Oružje iz Kostela kod Bihaća, ZKM 1/1962, 51-65.

1968. - Japodska nekropola na Crkvini u Golubiću, GZM NS XXIII/1968, 81-98.

1968*a*. - Fragment japodske urne iz Golubića kod Bihaća, GZM NS XXIII/1968, 99-105.

1969. -Bodež mošunjskog tipa iz Kostela kod Bihaća, ZKM 3/1968, 23-26. 1

1971. - Die japodische Nekropole auf der Crkvina in Golubić, WMBHL, Heft A, 1/1971, 97-116.

1971*a*. - Fragment einer japodische Urne aus Golubić bei Bihać, WMBHL Heft A, 1/1971, 117-123.

1972. - Japodski kameni sepulkralni i sakralni spomenici, Starinar NS XXIII/1972, 23-51.

1975. - Japodski kameni sepulkralni i sakralni spomenici, u: Lika, Znanstveni skup Otočac 1974, Split 1975, 45-56.

1975*a*. - Ripač, Otoka, Bihać-sojeničko naselje, AP 17, Beograd 1975, 47-48.

1975*b*. - "Gradina" Ripač kod Bihaća-praistorijska nekropola i naselje, AP 17, Beograd 1975,

1976. - Ripač, Otoka, Bihać-sojeničko naselje, AP 18, Beograd 1976, 31-33.

1981. - Praistorijska nekropola na Gradini u selu Ripač, GZM NS 35-36/ 1980-1981,141-161.

1982. - Grob ranog željeznog doba iz Ostrožca kod Cazina, GZM NS 37/1982, 1-14.

1983. - Neki manji neobjavljeni nalazi bronzanog doba zapadne Bosne, Zbornik ADBIH 1/1983, 71-78.

1983*a*. - Kasnoantička nekropola Dolovi u Golubiću kod Bihaća, Zbornik ADBIH 1/1983, 193-209.

2002. – Slučajni nalazi prahistorijskog oružja iz Bihaćkog polja, ANUBiH, GCBi XXXII, Sarajevo 2002, 267-282.

ANU BiH АНУ БиХ

Rendić-Miočević, D.

1948. - Ilirska onomastika na latinskim natpisima, Prilog VAHD, sv. III,Split 1948.

1951. - Onomastička pitanja sa teritorije ilirskih Delmata, GZM NS VI/ 1951,33-47.

1953. - Srebrne naušnice nepoznatih japodskih radionica u splitkom Arheološkom muzeju, AV 4/1953, 211-226.

1975. - Lika i japodska antroponimska tradicija, u: Arheološka problematika Like, Znanstveni skup Otočac 1974, Split 1975, 97-108.

1982. - O nekim zanemarenim komponentama kod "japodskih urni", VAMZ. 3-XV/1982, 1-10.

1984. - Umjetnost Ilira u antičko doba, u: Simpozijum: Duhovna kultura Ilira, Herceg Novi 1982, Sarajevo 1984, 65-80.

Richter, G.

1944. - Archaick Greek Art, New York, 1944.

Riek, G.

1941. - Ein hallst~ttischer Grabhttgel mit Menschendarstellung bei Stockach, Kr. Reutlingen, Germania, Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts 25/2, Berlin 1941,85-89.

Robertson, M.

1975. -A Histori' of Greek Arts, 1-2, Cambridge University press 1975.

Saria, B.

1937. - Ulaka-Metulum? Glasnik Muzjeskega društva za Slovenijo, 18, sv. 1-2, Ljubljana 1937, 59-60.

Sergejevski, D.

1936. - Neue Aschenkisten aus Ribić, Prahistorische Zeitschrift 27, H.. 3-4, Berlin 1936, 211-226.

1938. - Rimski spomenici iz Bosne, Spomenik srpske kraljevske akademije II raz. 88, Beograd 1938, 95-113,

1939. - Arheološki nalazi kod Bihaća i Bosanskog Novog, GZM 11/1939, 7-14.

1940. - Rimski natpisi novi i revidirani, GZM 111/1940, 15-26.

1943. - Rimski natpisi iz Bosne, Užičkog kraja i Sandžaka, Spomenik srpske kraljevske akademije, II raz. 93/1943, 133-160.

1950. - Japodske urne, GZM NS IV-V/1949-1950, 45-93.

1965. - Iz problematike ilirske umjetnosti, GCBI 1/1965, 119-142.

Slabe, M.

1980. - O okrasu na žari groba 86 z dvorišča SAZU v Ljubljani, u: Zbornik posvećen S. Gabrovcu ob šezdesetiletnici (Situla 20-21) Ljubljana 1980, 77-83.

Spitzer, G.

1973. - Ein hallstattzeitlicher Tumulus von Dragatuš, AV 24/1973, 780-811.

Sprockhoff, E.

1928. - Schwert, A. m Europa, u: M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte XI, Berlin 1927/1928, 412-439.

1954. - Norische Bronzezeit und frühes Griechentum, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentnalmuseums 1,Mainz 1954, 28-110.

ANU BiH АНУ БиХ

Srejović, D.

1960. - Praistorijska nekropola u Donjoj Brnjici, Glasnik Muzeja Kosova i Metohije 4-5, Priština 1959-1960, 83-1. 35.

1963. - Rimske nekropole ranog carstava u Jugoslaviji, Starinar NS XIII-XIV/1962-1963, 49-85.

1969. - Lepenski Vir, Beograd 1969.

Srejović, D. - Cermanović-Kuzmanović, A.

1987. - Rečnik grčke i rimske mitologije, II izdanje, Srpska književna zadruga, Beograd 1987.

Stanojević, Z.

1980. - Keramički nalazi rano-eneolitskog rudarstva rudokopa "Rudnik-Dnevni kop" u Rudnoj glavi, Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru 1,Bor 1980, 24-41.

Starè, F.

1953. - Trije prazgodovinski grobovi iz Zasavja, AV 4/1953, 264-281.

1954. - Prazgodovinske Vače, Ljubljana 1954.

1955. - Vače, Katalogi 1/1955.

1955*a*. - Prazgodovinske kovinske posode iz Slovenije, Zbornik Filozofskog fakulteta Ljubljana 11/1955.

1963. - Kipec ilirskega bojevnika z Vač, AV 13-14/1962-1963 (Brodarjev zbornik-Serta Brodariana) (1964), 383-343.

1970. - Upodobitev rojstva na pektoralu iz Ulake na Notranjskem, VAMZ 3-IV/1970, 13-30.

1970*a*. - Dva prazgodovinska groba z Dalmatinske obale, u:Adriatica prehistorica et antiqua, Miscellanea G. Novak dicata, Zagreb 1970, 189-207.

Stare, V.

1965. -Železnodobne gomile v Vinkovem vrhu, AV 15-16/1964-1965, 215-257.

1973. - Prazgodovina Smarjete, KinM 10, Ljubljana 1973.

1973*a*. - Kultne palice iz Smarjete, AV 24/1973, 730-743.

Stary, P. F.

1981. - Zur eisenzeitliche Bewaffnung und Kampfenweise in Mittelitalien, Marburger Studien zur Vor-und Frühgeschichte, Bd. 3, Mainz am Rhein 1981.

Stpčević, A.

1962. - Umjetnost prahistorijskih Japoda, Republika 18/1962, br. 6-7, Zagreb 1962, 294-297.

1963. - Arte degli Illiri, Milano, Edizioni del Millione, 1963.

1973. - Jesu li ilirski brodovi imali pulene u obliku zmije?, Arheološki radovi i rasprave Instituta JAZU, Zadar 20/1973, 413-418.

1974. - Iliri, Povijest, život, kultura, Zagreb 1974.

1976. - Simbolično značenje zmije na iliro-grčkom novcu, GCBI 13/1976, 245-251.

1981. - Kultni simboli kod Ilira-Građa i prilozi sistematizaciji, ANUBIH P. I. LXVI, CBI 10/1981.

Ströbel, R.

1952. - Vorgeschichtliche Steinfigur vom Stammheim (Kr. Calw), Fundberichte aus Schwaben, N. F. 12/1938-1951,Stuttgart 1952, 41-43.

Suić, M.

1955. - Istočna jadranska obala u Pseudo-Skilakovom periplu, Rad JAZU 306, Zagreb 1955, 121-185.

1967. - Zapadne granice Ilira u svjetlu historijskih izvora, u: Simpozijum: O Ilirima u antičko doba, 1966, Sarajevo 1967, 33-53.

ANU BiH АНУ БиХ

1968. - Nin u antici, u: Nin, problemi arheoloških istraživanja, Zadar 1968, 35-52.
1975. - Nekoliko pitanja u vezi s antičkim Japodima, u: Arheološka problematika Like, Znanstveni skup Otočac 1974, Split 1975, 109-117.

Svoljšak, D.
1980. - Bronasta figurica iz Tolmina, Goriški letnik 7, Nova Gorica 1980, 9-18.

Šarić, I.
1984. -Poklopac "japodskog" osuarija, VAMZ 3-XVI-XVII/1983-1984, 111-117.

Schmid, W.
1924. - Metulum und Fluvius Frigidus, Jahresheft Osterreichischen archäologischen Instituts 21-22, Wien 1924, Beiblatt, st. 495-508.

Schröder, B.
1904. - Archaische Skulpturen aus Lakonien, Athenische Mitteilungen 29, Berlin 1904, 37-68.

Šimić, J.
1987. - Dalj-Livadice, naselje brončanog doba-istraživanja 1979. Osječki zbornik 18-19, Osijek 1987, 7-35.

Tasić, N.
1991. - Antropomorfne, zoomorfne i ornitomorfne figure na Basarabi keramici, Zbornik radova posvećenih akademiku A. Bencu, ANUBIH P. I. XCV, CBI 17/1991,239-245.

Teržan, B.
1973. - Valična Vas, AV 24/1973, 660-699.
1977. - Certoška fibula, AV 27/1976 (1977), 317-443.
1991. - Starejša železna doba na slovenskem štajerskem, KinM 25/1991.

Teržan, B. – Trampuž, N.
1973. - Prispevek k kronologiji svetolucijske skupine, AV 24/1973, 416-460.

Teržan, B. - Lo Schiavo, F. - Trampuž-Orel, N.
1984. - Most na Soči (S. Lucia) II,Table, Ljubljana 1984.
1985. - Most na Soči (S. Lucia) II,Tekst, Ljubljana 1985.

Težak-Gregl, T.
1981. - Certosa fibule na centralnom japodskom području, VAMZ 3-XIV,1981,25-48.

Tessmann, B.
2001. – Schmuck und Tractzubehör aus Prozor, Kroatien. Ein Beitrag zur Tract im japodischen Gebiet. Acta Praehistorica et Archaeologica 33, Berlin 2001.

Tinè, F. i S.
1976. - I riti funerari in Puglia nell' età del ferro, u: Simpozijum: Jadranska obala u protohistoriji, Zagreb 1976, 265-272.

Todorović, J. – Simović, A.
1959. - Preistorijska nekropola u selu Rutevcu kod Aleksinca, Starinar NS IX-X/1958-1959, 267-271.

Tomaschek, W.
1880. - Die vorslavische Topogrphie der Bosna, Hercegovina, Crna Gora und der angrenzenden Gebiete, Mitteilungen der k. k. Geographischen Gesellschaft in Wien 23, Wien 1880, H. 11, 497-528, H. 12, 545-567.

Tovornik, V.
- Hallstatt und die Hallstattkultur, u: Prunkwagen und Hügelgar, Kataloge des Ö. Landesmuseums N. F. Bd 13, Linz.

ANU BiH АНУ БиХ

Treasures...
1934. - Prehistoric grave material from Carniola, exavated in 1905-1914 by h. h. the late duches Paul Friedrich of Mecklenburg... Catalogue compiled under the direction of Dr Adolf Mahr. New York, American Art Association, Anderson Galeries Inc. 1934.
Truhelka, Ć.
1889. - Predhistorijski predmeti na Glasincu, GZM I/1889, 26-44.
1890. - Predhistorijski nalaz iz Podzvizda, GZM II/1890, 64-68.
1893. - Ein Depotfund der Bronzezeit aus Šumetac bei Podzvizd, WMBH 1/1893, 35-38.
1893*a*. - Hügelgraber und Ringwälle auf der Hochebene Glasinac, WMBH 1/1893, 61-112.
1894. - Broncani šlem od Vrankamena kod Krupe, GZM VI/1894, 491-494.
1896. - Bronzehelme aus Vrankamen bei Krupa, WMBH 4/1896, 381-383.
1904. - Der vorgeschichtliche Pfahlbau in Savabette bei Donja Dolina, WMBH 9/1904, 3-156.
1906. - Sojenica u Donjoj Dolini, Peto otkopavanje god. 1904, GZM XVIII/1906, 99-109, 217-228, 343-347.
1941. - Studije o podrijetlu, Zagreb, izdanje Matice Hrvarske 1941.
Tućan, F.
1919. - Naše rudno blago, Zagreb 1919.

Umetnost...
1962. - Umetnost alpskih Ilirov in Venetov, Ljubljana 1962.
Urleb, M.
1979. - Arheološke najdbe iz Stare Sušice pri Košani, AV 30/1979, 151-161.
Vasić, R.
1965. - Pojava velike kamene plastike kod Ilira, Ž. A. 15/1965, sv. l, 149-162.
1967. - The date of Iapod Ums, AI VIII/1967, 47-57.
1967*a*. - Hronološka podela japodskih urni, Ž. A. 17/1967, 217-231.
1973. - Kulturne grupe starijeg gvozdenog doba u Jugoslaviji, Arheološki institut u Beogradu, P. I. 12, Beograd 1873.
1979. -O datovanju japodskih urni, Starinar NS 28-29/1977-1978 (1979),
1987. - Umetničke težnje na tlu Jugoslavije u gvozdeno doba, Starinar NS 37/1981, 1-24.
1987*a*. - Ohridska oblast, u: PJZ V-železno doba, 724-733.

Veith, G.
1914. - Die Feldrüge des C. Iulius Caesar Octavianus in Illyrien in den Jahren 35-33 v. Chr. Schriften der Balkankommission Antiquarischen Abteilung 7, Wien 1914, 1-112.
Vejvoda, V.
1961. - Japodske dvokrake igle, VAMZ 3-11/1961,115-124.
Vejvoda, V. – Mirnik, I.
1973. - Halštatski kneževski grobovi iz Kaptola kod Slavonske Požege, AV 24/1973, 592-603.
Vinski, Z.
1956. - Nalaz iz Velike Kladuše i problem naušnica tipa okrenute piramide, GZM NS XI/1956, 63-95.
1956*a*. - Ein liburnischer Depotfund aus Baška, AI 11/1956, 19-30.
Vinski-Gasparini, K.
1973. - Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj, Zadar 1973.
1983. - Srednje brončano doba savsko-dravskog međurječja i bosanske Posavine, u: PJZ IV-bronzano doba, Sarajevo 1983, 493-503.

ANU BiH АНУ БИХ

Vinski-Gasparini, K. – Ercegović, S.
1958. - Ranosrednjovjekovno groblje u Brodskom Drenovcu, VAMZ 3-I/1958, 129-161.
Vulić, N.
1934. - Iz antičke istorije naše zemlje, Glasnik sprske kraljevske akademije, 161/1934, 59-71
1935. - Metulum, Bulletin del' Académie des lettres, Académie royale Serbe 1, Bepgrad 1935, 245-253.

Wilke, G.
1913. - Kult mjeseca u priči i u umjetnosti indogermanskih naroda, GZM XXV/1913, 515-552.
Woldřich, Jan. N.
1896. - Fauna kičmenjaka ripačke sojenice, GZM VIII/1896, 3-34.
1897. - Wirbeltierfauna des Pfahlbau von Ripač, WMBH 5/1897, 79-113.

Zanco, O.
1959. - Le reppresentazioni figurate delle stele di Novilara, Studia Oliveriana 7, 1959.
Zečević, S.
1963. - Desna i leva strana u srpskom narodnom verovanju, Glasnik Etnografskog muzeja 26, Beograd 1963, 195-201.
Zotović, M.
1984. – Kneževska humka u Pilatovićima kod Požege, u: Simpozijum: Duhovna kultura Ilira, Herceg Novi 1982, Sarajevo 5 1984, 189-196.
1985. - Arheološki i etnički problemi bronzanog i gvozdenog doba zapadne Srbije, Dissertationes et monographie XXVI,Beograd 1985.
Zürn, N.
1964. - Eine hallstattzeitliche Stele von Hirschlanden, Kr. Leonberg, (Wirtemberg), Germania 42, Berlin 1964.

ANU BiH АНУ БиХ

ANU
BiH
АНУ
БиХ

INDEKS POJMOVA

A

Abruzzo: 211.
Aelii: 16.
Afrodita: 131, 258, 259.
Akvileja: 12.
Ala Claudia nova: 15.
Albanija:143,181.
Alpi: 83, 129, 204.
Andes: 16.
Anzotica: 131.
Apeninsko poluostrvo: 13.
Apijan: 14.
Apolon: 89, 99, 145, 215, 258.
Apulija: 101.
Arej: 99, 258.
Ares: 145.
Artemida: 21, 99, 131, 145, 259.
Artemida-Hekata: 99, 258.
Arupini: 22.
Arupium: 14.
Ascoli-Piceno: 141.
Aserija: 70, 138, 139.
Asklepije: 92, 99.
Astarta: 131.
Atena (boginja): 41, 112, 258.
Atena (grad): 101, 225.
Atenica: 177, 184, 185, 214, 233, 257.
Atika: 204.
Aurelii: 16.
Austrija: 26, 128.
Autarijati: 253.
Avendeati: 22.
Avendo: 14.

B

Balkan: 7, 11, 14, 26, 85, 177, 184, 253.
Baltičko more: 188.
Banija: 71.
Barca: 40, 41, 46, 47, 48.
Basarabi kompleks: 25.
Baška: 138.
Batina: 128.
Bela Krajina: 11, 19, 88, 100, 150.
Bellum Batonianum: 14.
Belmonte Piceno: 183.
Belo Brdo: 68.
Berlinski muzej: 176.
Bezdanjača: 13.
Bihać: 11, 12, 14, 15, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 113, 192, 199, 210.
Bihaćka Kotlina: 8.
Bihaćko polje: 15, 19, 21, 42, 46, 191, 207, 209, 210.
Bind: 20, 21, 33, 96, 113, 213, 217, 224, 226, 227, 232, 258.
Bind-Neptun: 15.
Bitnje (Bohinj): 85.
Bliski istok: 255.
Bohinj: 85.
Bokokotorski zaliv: 26.
Bolonja: 97, 129, 178, 183..
Boreja: 112.
Bosanska Gradiška: 26, 46-47.
Bosanska Krupa: 12, 18, 22, 39, 40, 143, 254.
Bosanski Petrovac: 12.
Bosansko Grahovo: 12.
Bosna: 11, 27,87, 148, 210.
Božići: 118.
Brač: 98, 186.
Brezje: 81, 85, 86, 140.
Brinjeva Gora: 40, 46, 48, 50.
Bugojno: 28, 32, 33, 43, 45, 47, 49, 50.
Bukva- Lohovo: 17.

ANU BiH АНУ БиХ

C
Castel Gandolfo: 44.
Castel san Beluno: 175.
Cavedina: 194.
Cazin: 22, 27, 30, 254..
Certisa: 183.
Chiusi: 224.
Circoli di Cerrecchi (Vetulonija): 121.
Crkvina (Golubić): 27, 28, 70, 71, 72, 103, 104, 151, 192, 199. .
Crkvina (Kremna): 72.
Crno More: 187.
Crvenica (Duvno): 120.

Č
Čitluk: 72.
Črnomelj: 111.
Čungar: 22, 27, 254.

D
Dabar: 77.
Dalmacija: 15, 16, 34, 68, 71, 78, 80, 81, 101, 120, 176.
Dalj: 40, 46, 47, 48..
Danska: 112.
Dauni: 195, 208.
Daunija: 221.
Debelo Brdo:43, 47, 50.
Delfi: 87, 214.
Delmati: 111, 253, 258.
Demetra: 92, 258.
Derii: 12.
Desitiati: 84.
Diana: 20, 21, 259..
Dicioni: 12.
Dionisos: 89, 145, 226..
Dioskuri: 145, 258.
Dolenjska: 31, 136, 205, 257.
Dolenjske Toplice: 30, 82, 100, 111.
Dolovi: 187.
Doljani (Vrhovine): 71.
Donja Austrija: 196.
Donja Brnjica: 68.
Donja Dolina: 22, 27, 46, 49, 50, 95, 101, 127, 141, 210.
Dragatuš:125.
Drenov Klanac: 71, 103, 104, 124, 130.
Drežnik: 117.
Drvar: 12.
Dunav: 187.
Duvno: 120.

E
Egipat: 217.
Epir: 68.
Este: 74, 140,141.
Etrurci: 96.
Etrurija: 129, 149, 193, 204, 207, 209, 214, 218, 222, 225, 260.
Evropa (boginja): 214
Evropa (kontinent): 39, 83, 150, 208, 209, 257.

F
Felsövadasz: 40, 46, 47, 48.
Flavii: 15.
Francuska: 39.

G
Gajina pećina: 117.
Garda (jezero): 104.
Geja: 45, 258.
Gemeinlebarn: 43.
Germani: 219
Germanik: 14.
Glasinac: 22, 25, 68, 78, 86, 87, 88, 118, 175, 184, 209, 214, 233, 253, 257.
Glina: 12.
Goatilj: 143, 144, 146, 259.
Golasecca kultura: 72.
Golubić: 14, 15, 19, 27, 28, 35, 70, 71, 72, 103, 104, 122, 132, 151, 191, 192, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 207, 208, 211, 216, 217, 218, 226, 227, 229, 231, 256, 259.
Gomaringen-Stockach: 194.
Gornji Budački: 118.
Gorski Kotar: 11, 18.
Gospodarica životinja: 131, 259.
Goti: 16.
Gračanica: 28.
Gradac (Sokolac): 79, 101.
Gradina (Ripač): 20, 27, 29, 30, 31.
Grci: 96, 224.

ANU BiH АНУ БиХ

Grčka: 13, 75, 86, 87, 99, 212,222, 225, 255,260.
Grmeč: 12.
Grobište (Ličko Lešće): 84.
Grobnik: 102, 103, 104, 105.
Gromile (Založje): 196.
Gross-Burgstall: 195.
Gundestrup: 219.

H
Hallstatt: 103, 104
Hajdy Böszörmény: 78..
Hekata (Artemida): 99.
Hekatej: 13.
Helije: 112.
Hera: 45, 258.
Hercegovina: 68.
Hippios: 112.
Histri: 12, 23, 111.
Hrisaor: 145, 258.
Hrvatska: 11, 18, 37, 40, 68, 87, 128.

I
Iguvinske table: 13.
Ilijak (Glasinac): 25.
Iliri: 13, 14.
Ilirija: 13.
Ilirik: 13, 14.
Istok: 96.
Istra: 29, 50, 71, 79, 80, 85, 111, 128, 129, 194, 208, 211, 221, 224, 259, 260.
Italici: 14.
Italija: 13, 14, 39, 44, 70, 72, 83, 85, 88, 97, 104, 105, 111, 148, 183, 193, 194, 260
Iulii: 15.
Istok: 96.
Ivangrad: 184.
Izida: 131.

J
Jadran: 111, 188, 211.
Jagodnja Gornja: 70, 186.
Japigija: 13.
Japuzcum numen: 13.
Jezerine (Pritoka): 27 - 29, 31, 34, 68,69, 70, 71, 73, 75, 93, 95, 100 - 105, 107, 108, 120 - 122, 133, 134, 137 - 139, 141, 142, 150, 151, 180, 181, 185, 186, 188, 198 - 200, 206, 219, 228, 230, 231, 232, 256, 259.

K
Karakala: 16.
Karlovac: 118.
Karni: 12.
Kartagina: 131.
Kastav: 103, 104, 106.
Kekića Glavica: 38, 39, 41 - 49.
Kelti: 13, 23, 187, 208, 219.
Kibela: 45, 131, 258.
Kipar: 48.
Kiringrad: 27, 46, 50.
Klazomena: 204.
Klinac (Petrinja): 31, 32.
Klokot: 210.
Kolan (Pag): 125.
Kolapijani: 12.
Kompolje: 19, 38, 67, 69, 71-74, 76-79, 81, 82, 84-88, 90, 91, 93, 94, 96, 98, 100, 103 –107, 119, 120, 124 -132, 137, 140, 141, 148-150, 175, 176, 178, 180-188, 257.
Konjsko Brdo: 19.
Korana: 12.
Korint: 87.
Kosinj: 92.
Kostel: 15, 209, 210.
Košana: 227.
Krbavica: 125, 130.
Krehin Gradac: 25.
Kremna: 72.
Krk: 61, 98.
Krka: 14.
Kuduzovići: 257.
Kupa: 14.
Kutina: 46.

L
Lamptrai: 204.
Lapitos: 48.
Liber: 20, 21, 259.
Libera: 20, 21, 259.
Liburni: 11, 12, 14, 23, 71, 83, 111, 131, 139, 187, 258, 259.
Liburnija: 15, 34.

ANU BiH АНУ БиХ

Licinius Teuda: 16.
Lički Ribnik: 94, 133, 134, 138 - 140.
Ličko Lešće: 71, 84, 119, 120.
Lika: 8, 11, 13-17, 19, 20, 21, 27, 36, 42, 46, 88, 105, 111, 129, 130, 131, 201, 254.
Lipci (Boka Kotorska): 26 .
Lisijevo Polje (Ivangrad): 184, 185 .
Litija: 186.
Livno: 98.
Lohovo: 17.
Lukavac: 79.

LJ
Ljubljana: 25, 36, 38.

M
Mađarska: 40, 46 - 48.
Magdalenska Gora: 70.
Magna Mater: 45, 258.
Majka Zemlja: 112, 195.
Mala Azija: 204.
Marche: 101, 128.
Maribor: 36, 40, 46 - 48.
Marić gradina (Mikleuška): 49, 50.
Marzabotto (Bolonja): 178, 183.
Mazin: 109, 110.
Medak: 117, 118, 256.
Mediteran: 208.
Meduza: 138-140, 145, 258.
Mekinjar: 17.
Metković: 30.
Metulini: 22.
Metulum: 14, 23 .
Mezeji: 12, 253.
Mikena: 131.
Mikleuška: 46, 49, 50.
Moentini: 22.
Mokronog: 186.
Momnte Gargano: 194.
Monetium: 14.
Monte Qualandro: 208.
Montefortino: 143.
Most na Soči (Sv.Lucia): 73, 81, 90 .
Mrežnica: 12.
Muzej Unsko-sanskog kantona: 199.

N
Neptun: 20, 112, 113.
Nerva: 15.
Nezakcij: 81, 100, 195.
Nin: 117, 121, 125, 126, 131.
Novi Pazar: 175, 177, 184, 185, 204, 233, 257.
Novilara: 85, 104, 131, 221.
Novo Mesto: 25.
Numana (Picenum): 81.

NJ
Njemačka: 112.

O
Odenburg: 25, 37.
Ogulin: 109.
Oktavijan: 14.
Orijent: 114, 217.
Orlov kamen (Vrbac): 176.
Ormož: 40, 42, 43, 45-50.
Osor: 128.
Osovo (Glasinac): 72.
Osredak (Bosanska Krupa): 18.
Osredak (Cazin): 22, 27.
Ostrožac: 38, 42.
Ošanići (Stolac): 142, 144-146, 150.
Otišić: 98.
Otočac: 68.

P
Pag: 125.
Pan: 21, 99, 259.
Panonija: 13, 14, 15.
Pećka Banja: 184, 185.
Pelagonija: 194, 195.
Perachora (Korint): 87.
Persijanci: 219.
Peruđa: 208
Pešta-Gradešnica: 195.
Petrinja: 31.
Pherae (Tesalija): 87.
Picenum: 81, 85, 88, 98, 121, 148, 193, 211, 221.
Picugi (Istra): 23, 49, 50, 79, 175.
Plinije Stariji: 14.
Pod (Bugojno): 28, 32, 33, 43-45, 47, 49, 50, 71.

Podgorski kanal: 11.
Podunavlje: 13, 118.
Podzemelj: 36, 81, 100, 121, 127.
Posejdon: 33, 96, 112, 113, 145, 213, 219, 226, 258.
Poseni: 14, 22, 23.
Posočje: 102.
Pouinje: 16, 46.
Priap: 226.
Podrinje: 253.
Pritoka: 19, 27-29, 31, 34, 68, 71, 73, 75, 100, 101, 103, 107, 121, 133, 137, 141, 180, 191, 192, 141, 180, 191, 192.
Privilica: 15, 20, 22, 23, 33, 112, 224.
Proculus Parmanic(us): 15.
Prozor (Otočac): 19, 27, 68, 69, 71 – 78, 80, 81- 83, 85-87, 90 –98, 100, 101, 103, 104, 109-112, 117-120, 122, 124-128, 130, 132, 137-139, 142, 144, 145, 148-151, 176, 180-182, 184, 187, 188, 254, 256 - 259.
Ptuj: 40, 46-50.

R
Radekina gradina (Mekinjar): 17.
Raetinium: 14.
Rajna: 83.
Reljina gadina: 28.
Rep Veraje (Metković): 28.
Ribić: 19, 27, 31, 90, 91, 95, 102, 107 –111, 114, 115, 122, 129, 130, 133, 134, 138, 177, 185, 186, 188, 191, 192, 197-202, 207-211, 214, 215, 217, 222-233, 255, 256, 259 .
Rijeka: 105.
Rimljani: 14, 231.
Ripač: 17, 19, 20, 21, 25-27, 29, 31-34, 36-50, 68, 71, 72, 97, 114, 120, 191, 198-200, 202, 203, 205, 206, 214, 222, 227, 228, 230, 255, 259.
Rutevac: 68.

S
Salona: 16.
Sana: 12.
Sanski Most: 12, 32, 33, 98, 114, 115, 209.
Sarajevo: 7, 43, 47, 50, 198.
Sardeati: 12.
Sava: 27, 187, 201, 210
Sava: 14, 118, 124.
Selcë ë Poahtmë: 143, 181.
Semanići (Cazin): 30.
Sent Vid (Stična): 186.
Sicilija: 87.
Silvan: 20, 21, 258.
Sisak: 46, 50.
Sjeversko (Glasinac): 175.
Skadrona (Skradin): 14.
Skiti: 219.
Slavonija: 71.
Slovačka: 40, 47.
Sloveni: 11, 16, 112.
Slovenija: 8, 11, 28, 29, 40, 70, 71, 76, 80, 85, 88, 111, 127, 186, 210, 233.
Smiljan (Gospić): 124-126, 130, 149, 150.
Snežnik: 12, 14.
Sokolac (Glasinac): 79, 101.
Solin (Split): 16.
Spina: 183.
Srbija: 68.
Stammheim: 194,.
Stara Sušica: 227, 228.
Stefan Bizantinac: 13.
Stele Daunie: 194.
Stična: 186.
Stockach: 195.
Strabon: 13.
Strettweg: 26, 43, 128.
Strettweg-Falkenberg: 81.
Stuttgart: 194.
Sv. Lucija (Most na Soči): 73, 81, 90.
Sv.Andrija Mali (gradina): 85.

Š
Šalamunić: 19.
Široka Kula: 15, 19, 124, 125.
Škocjan: 254.
Šmarjeta: 121.
Šmarjetske Toplice: 139.
Švajcarska: 112.

T
T.Flavius ....ditanus: 15.
T.Loantzius Rufus: 15.

ANU BiH АНУ БиХ

Tani (boginja): 131.
Tarkvinija: 204, 208.
Taurisci: 14.
Tergeste: 12.
Terpon: 14, 23.
Terponi: 22.
Tesalija: 87.
Thana (boginja): 37.
Tirol: 121, 134..
Tolmin: 127.
Topusko: 35-37, 49.
Tračani: 219.
Trebenište:140, 141, 204, 205, 214, 257.
Trošmarija (Ogulin): 69, 109–111,151.
Tübingen: 194
Turska Kosa (Topusko): 35-37, 41, 46, 49, 50.

U
Ulaka: 106, 107.
Ulpii: 16.
Umbria: 13, 211.
Una: 11-23, 28, 30, 34, 36, 38, 42, 45-47, 88, 101, 129, 130, 150, 201, 206, 209, 216, 254.
Unac: 12.
Užice: 72.

V
Vače: 70, 121, 132
Valična Vas (Žužmberk): 186
Vašarovine (Livno): 98.
Vatin: 40, 46-48.
Veii: 79.
Velebit: 11.
Velem St. Vid: 40, 41, 46-48, 100.
Velika gradina Čungar (Semanići): 30.
Velika gradina u Varvari (Prozor-Bosna): 40, 46-50.
Velika Majka: 31, 95, 131.
Velika njiva (Vrebac): 68, 69, 103.
Velika Vranovina (Topusko): 35.
Veliki Mošunj: 148.
Veliki Vital (Prozor-Otočac): 69.
Venera: 131.
Venera-Anzotica: 259.
Verona: 15.
Vetulonija: 43, 121, 137.
Viča Luka (Brač): 98, 186.
Vilanova: 84.
Vinica: 8, 19, 30, 68, 73, 74, 78, 90, 91, 92, 93, 95, 100, 102-111, 113-115, 122, 123, 128-130, , 135-138, 141, 151, 177, 186, 256
Vinkov Vrh: 85, 86, 98, 100..
Vintarjevac (Litija): 186.
Visla: 188.
Visoji-Beranci (Pelagonija): 195.
Vix: 257
Vlaško polje (Kompolje): 72, 73, 107, 109, 119, 132.
Vojvodina :40.
Volčje njive (Mokronog): 186.
Vrankamen (Bosanska Krupa): 143, 254.
Vrebac: 19, 68, 74, 101-103, 135, 136, 150, 178, 181.
Vrhovine: 13, 71.
Vulci: 115, 204.

Z
Zagreb: 8.
Založje: 120, 121, 196, 199, 200, 210-213, 215, 217-220, 222, 225-227, 231, 255, 256, 259.
Zaton (kod Nina): 79, 80
Zefir: 112.
Zemaljski muzj 198.
Zevs:112, 145.
Zrmanja: 11.

Ž
Žužemberk: 186.

ANU БиХ АНУ БиХ

BILJEŠKA O AUTORU

Branka Raunig je rođena u Sarajevu 1935.g., odrasla u Kraljevu, gdje je završila osnovnu školu i gimnaziju. Septmbra 1954. upisala je studij arhologije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, a diplomirala u junu 1958. g. u klasi redovnog profesora dr Branka Gavele, sa prosječnom ocjenom 8,85. Magistarsku diplomu stekla je na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, obranom teme: "Japodski kameni sepulkralni i sakralni spomenici", januara 1971., a doktorsku disertaciju: "Figuralne predstave u kulturi prahistorijskih Japoda" odbranila je, takođe u Beogradu, 1997.g.

Od januara 1959. do septembra 1963. radila je u svojstvu kustosa-arheologa u Muzeju Pounja u Bihaću kao rukovodilac arheološkog odjeljenja, gdje je vodila prahistorijsku, antičku i numizmatičku zbirku, kao i preparatorsku radionicu. Državni, stručni ispit položila je sa vrlo dobrim uspjehom u Sarajevu kod prof. dr Alojza Benca 1960.g.. Iz ličnih razloga septembra 1963. prelazi u Muzej Đakovštine u Đakovu, gdje radi kao rukovodilac arheološkog i historijskog odjeljenja, do aprila 1971. Tada se ponovo vraća u Bihać na dužnost direktora Muzeja Pounja, koju je obavljala do septembra 1982.g. Uporedo je radila kao rukovodilac arheološkog odjeljenja. Nakon isteka drugog mandata direktora, ostaje u Muzeju Pounja u Bihaću u svojstvu arheologa, kustosa-savjetnika do odlaska u penziju 1998.g.

U toku radnog vijeka učestvovala je kao saradnik na arheološkim iskopavanjima širom tadašnje Jugoslavije (Muline - Ugljan kod Zadra 1959, Sremska Mitrovica 1959, gradina Kadinjača - Bosanski Petrovac 1959, gradina Kekića Glavica - Bosanska Krupa 1959, Crkvina Golubić -Bihać 1960, Blagaj Japra - Bosanski Novi 1962, Divostin - Kragujevac 1969, širi bazen Trebišnjice 1969, Pod - Bugojno 1973, Laminci - Bosanska Gradiška 1990 i 1991, Kuduzovići, Ostrožac - Cazin 1991). Samostalno je rukovodila nizom iskopavanja uglavnom na prostoru Pounja (Crkvina - Golubić 1962, Štrbinci - Đakovo 1966, Vranduk - Zenica 1968, Crno Polje, antička ciglana, Ljusina - Bosanska Krupa 1972, Gradina u Ripču 1975, srednjovjekovni grad Velika Kladuša 1975 i 1981, sojeničko naselje u Ripču - Bihać 1975 i 1976, Crno Polje, bronzanodobni lokalitet, Ljusina - Bosanska Krupa 1986 i 1987, Krčana, Trnovi - Velika Kladuša 1989, srednjovjekovni grad Cazin 1991, te brojna veća i manja sondiranja arheoloških lokaliteta na širem prostoru srednjeg toka rijeke Une.

Objavila je preko 40 stručnih i naučnih priloga u eminentnim arheološkim časopisima kao što su: Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnisch-herzegovinische Landesmuseums Sarajevo, Zbornik krajiških Muzeja Banja Luka, Radovi Muzeja grada Zenice, Lika - izdanje Hrvatskog arheološkog društva Split, Vjesnik Arheološkog muzeja Zagreb, Opuscula archaeologica Zagreb, Arheološki vestnik Ljubljana, Arheološki pregled Ljubljana, Starinar Beograd, Arheološki pregled Beograd i dr.

S obzirom na činjenicu da je bila jedini arheolog na prostoru od cca 5000 km² bavila se svim periodima arheologije, te je objavila nekoliko tekstova o antičkim nalazima iz Pounja, kao i o kasnosrednjovjekovnim gradovima. Ipak, njenu osnovnu preokupaciju predstavljala je prahistorija i to poslednji milenij prije naše ere, kada su na ovom prostoru živjeli pripadnici plemenske zajednice Japoda, čijem je izučavanju posvetila pretežan dio svoga angažmana u arheološkoj nauci.

ANU
BiH
АНУ
БиХ

Objavljivanje ove knjige omogućila je svojom finansijskom podrškom Fondacija za izdavaštvo/nakladništvo, Sarajevo.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

903'1(497.6)

RAUNIG, Branka
Umjetnost i religija prahistorijskih Japoda / Branka Raunig. - Sarajevo : Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2004. -301 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Djela / Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine ; knj. 82. Centar za balkanološka ispitivanja; knj. 8)

Bibliografija: str. 275-281 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst

ISBN 9958-501-32-5

COBISS.BiH-ID 13763334

Na osnovu mišljenja Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke broj 04-15-4556/04 od 01. 11. 2004. godine ova publikacija je oslobođena plaćanja poreza na promet proizvoda i usluga.

ANU BiH АНУ БиХ

Djela
Centar za balkanološka ispitivanja

Branka Raunig
UMJETNOST I RELIGIJA
PRAHISTORIJSKIH JAPODA

Izdavač
Akademija nauka i umjetnosti
Bosne i Hercegovine

Lektor i korektor
Tamara Sarajlić-Slavnić

Ilustracije
Slobodan Kudra

Tehnički urednik
Ružica Riorović

Priprema ilustracija
Narcis Pozderac

DTP
Rasim Kovačević

Tiraž 500

Štampa
Bravo public team

Sarajevo, 2004. godine

ANU BiH
АНУ БиХ